

ПУБЛІЧНЕ | PUBLIC
УРЯДУВАННЯ | MANAGEMENT



ISSN 2414-0562 (Print)

ISSN 2617-2224 (Online)

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21))

NGO "UKRAINIAN ASSEMBLY
OF DOCTORS OF SCIENCE
IN PUBLIC ADMINISTRATION"

INTERREGIONAL ACADEMY
OF PERSONNEL MANAGEMENT



PUBLIC MANAGEMENT ПУБЛІЧНЕ УРЯДУВАННЯ

№ 1 (21) — січень 2020

*Збірник підготовлений у науковому партнерстві
з Українською Технологічною Академією*



Українська
Технологічна Академія



IIAS
International Institute
of Administrative Sciences



NISPAcee
THE NETWORK OF INSTITUTES AND
SCHOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Kyiv
2020

Редакція

Головний редактор
Романенко Євген Олександрович,
доктор наук з державного управління,
професор, академік Української Технологічної
Академії, Міжнародної Кадрової Академії
та Академії наук публічного управління,
заслужений юрист України

Заступник головного редактора
Жукова Ірина Віталіївна,
кандидат наук з державного управління, доцент

Публічне урядування
Свідоцтво KB 21596-11496 P

Видається з листопада 2015 року
Періодичність: 1 раз на квартал + 1 на рік
Друкується за рішенням Вченої ради
Міжрегіональної Академії управління персоналом
(Протокол № 5 від 29.05.2019)

Видання є таким, що реферується в міжнародних
та вітчизняних наукометричних базах:
Index Copernicus, РИНЦ, ResearchBib, CiteFactor,
Turkish Education Index, Eurasian Scientific Journal
Index, Polish Scholarly Bibliography, Electronic
Journals Library, КиберЛенинка, Scientific Indexing
Services, Cosmos Impact Factor, Google Scholar,
“Україніка наукова”, “Джерело”.

Збірник “Публічне урядування” внесено
до Списку друкованих періодичних видань,
що включаються до Переліку наукових фахових
видань України, яким присвоєно категорію “Б”.

(Наказ Міністерства освіти і науки
України від 07.11.2018 № 1218)

Відповідальність за зміст, достовірність фактів,
цитат, цифр несуть автори матеріалів. Редакція
залишає за собою право на незначне редагування
і скорочення (зі збереженням авторського стилю та
головних висновків). Редакція не завжди поділяє
думки авторів та не несе відповідальності за надану
ними інформацію. Матеріали подано
в авторській редакції.

Передрук — тільки з дозволу редакції.

Адреса редакційної колегії: Андріївський узвіз,
буд. 11, оф. 68, м. Київ, Україна, 04070
E-mail: Assembly2015@ukr.net
www.vadnd.org.ua

Адреса видавництва:
ПрАТ “ВНЗ “МАУП”
вул. Фрометівська, 2,
Київ, Україна, 03039

Editorial

Editorial in Chief
Yevgen Oleksandrovych Romanenko,
Doctor of sciences in Public Administration, Professor,
Academician of the Ukrainian Technological Academy,
International Personnel Academy and Academy
of Sciences of Public Administration, Honored Lawyer
of Ukraine

Deputy Editor
Iryna Vitaliivna Zhukova,
PhD in Public Administration, assistant professor

Public management
Certificate KB 21596-11496 P

Published from november 2015
Pereodisity: 4 times on a year + one
Published by the decision of Academic council of
Interregional Academy of Personnel Management
(Protocol № 5 from May 29, 2019)

Collection is included to the international and
domestic scientometrics databases Index Copernicus
International, ResearchBib, CiteFactor, Turkish Edu-
cation Index, Eurasian Scientific Journal Index, Polish
Scholarly Bibliography, Electronic Journals Library,
РИНЦ, КиберЛенинка, Scientific Indexing Services,
Google Scholar, Cosmos Impact Factor, “Україніка
наукова”, “Джерело”.

The collection “Public management”
is included in the List of printed periodicals, which are
included in the List of scientific professional editions
of Ukraine, which have been assigned the category “B”.

(Ministry of Education and Science
of Ukraine dated November 7, 2018, № 1218)

The authors are responsible for the content,
accuracy of the facts, quotes, numbers. The editors
reserves the right for a little change and reduction
(with preservation of the author's style and main
conclusions). Editors can not share the world
views of the authors and are not responsible for the
information provided. Materials filed
in the author's edition.

Reprinting — with the editorial's permission strictly.

Address of the editorial board: 11, Andriyivskyy
Descent, office 68, Kyiv, Ukraine, 04070
E-mail: Assembly2015@ukr.net
www.vadnd.org.ua

Addres of the editorial:
Private Joint-Stock Company Interregional
Academy of Personnel Management
Str. Frometivska, 2, Kyiv, Ukraine, 03039



Українська
Технологічна Академія



IIAS
International Institute
of Administrative Sciences



NISPAcee
THE NETWORK OF INSTITUTES AND
SCHOOLS OF PUBLIC ADMINISTRATION
IN CENTRAL AND EASTERN EUROPE

Публічне урядування : збірник. — № 1 (21) — червень 2020. — К. : ПрАТ “ВНЗ “Міжрегіональна Академія управління персоналом”, 2020. — 338 с.

Головний редактор — Романенко Євген Олександрович, Проректор Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор наук з державного управління, професор, академік Української Технологічної Академії, Міжнародної Кадрової Академії та Академії наук публічного управління, заслужений юрист України.

Заступник головного редактора — Жукова Ірина Віталіївна, кандидат наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри професійної освіти та управління навчальним закладом Міжрегіональної Академії управління персоналом.

Редакційна колегія

1. Акімова Людмила Миколаївна — доктор наук з державного управління, кандидат економічних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України, професор кафедри фінансів та економіки природокористування Національного університету водного господарства та природокористування.

2. Андрущенко Тетяна Вікторівна — доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту вищої освіти Національної академії педагогічних наук України.

3. Афонін Едуард Андрійович — доктор соціологічних наук, професор, академік Української технологічної академії, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри публічної політики та політичної аналітики Національної академії державного управління при Президентові України.

4. Балашов Анатолій Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, президент Всеукраїнської академії наук публічного управління.

5. Бова Тетяна В'ячеславівна — доктор наук з державного управління, доцент, Херсонський національний технічний університет, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування.

6. Бодров Володимир Григорович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри управління національним господарством та економічної політики Національної академії державного управління при Президентові України.

7. Бульба Володимир Григорович — доктор наук з державного управління, професор, декан факультету підготовки магістрів державного управління Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

8. Бутирська Тетяна Олександрівна — доктор наук з державного управління, доцент,

професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу.

9. Валецький Олексій Леонідович — доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень.

10. Ващенко Костянтин Олександрович — доктор політичних наук, Голова Національного агентства України з питань державної служби, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, заслужений економіст України.

11. Вендт Ян Анджей — доктор хабілітований наук про Землю у сфері географії, професор, заступник директора з питань науки та розвитку Інституту океанографії та географії Гданського університету (Польща).

12. Гасєвська Лариса Анатоліївна — доктор наук з державного управління, доцент, заступник начальника управління з навчальної роботи — начальник відділу менеджменту знань Національної академії державного управління при Президентові України, професор кафедри управління освітою.

13. Гвожджевiч Сильвія — кандидат наук, кафедра адміністрації та національної безпеки Державної професійної вищої школи ім. Якуба з Парадижа в Гожуві-Великопольському (Гожув-Великопольський, Польща).

14. Гечбайя Бадри Нодарович — доктор економічних наук, асоційований професор, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі, факультет економіки і бізнесу. Керуючий департаментом управління бізнесом (Грузія).

15. Гурковський Володимир Ігорович — доктор наук з державного управління, перший заступник директора ВГО “Центр дослідження проблем публічного управління”.

16. Дацій Надія Василівна — доктор наук з державного управління, доцент, завідувач

кафедри менеджменту і маркетингу Київського національного лінгвістичного університету.

17. Девадзе Анзор Хемидович — кандидат економічних наук, доктор економіки, професор, Батумський державний університет ім. Шота Руставелі, факультет туризму (Грузія).

18. Денисюк Світлана Георгіївна — доктор політичних наук, професор кафедри суспільно-політичних наук Вінницького національного технічного університету.

19. Довгань Валерій Іванович — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Хмельницького університету управління та права.

20. Драган Іван Олександрович — доктор наук з державного управління, старший науковий співробітник, професор кафедри економічної безпеки, публічного управління та адміністрування Житомирського державного технологічного університету.

21. Драгомирецька Наталія Михайлівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри філософських та соціально-політичних наук Одеського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

22. Жулева Гергана — Доктор PhD, виконавчий директор болгарської урядової “Програми доступу до інформації” (Болгарія).

23. Іваницька Ольга Михайлівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри теорії та практики управління Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут ім. Ігоря Сікорського”.

24. Ірвін Студін — Доктор PhD, професор Школи державної політики та управління Університету Торонто, Президент Інституту питань XXI століття, головний редактор і видавець журналу Global Brief (Канада).

25. Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

26. Карташов Євген Григорович — доктор наук з державного управління, завідувач кафедри управління проектами та загально-

фахових дисциплін, Інститут менеджменту та психології Національної академії педагогічних наук України.

27. Кіслов Денис Васильович — доктор наук з державного управління, доцент, член-кореспондент Української Академії. Наук, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

28. Козаков Володимир Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державної політики та суспільного розвитку Національної академії державного управління при Президентіві України.

29. Корнієвський Олександр Анатолійович — доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень.

30. Кринична Ірина Петрівна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

31. Крюков Олексій Ігорович — доктор наук з державного управління, професор кафедри політології та філософії Харківського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентіві України.

32. Литвин Юрій Олексійович — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри державного управління та місцевого самоврядування Академії муніципального управління.

33. Лопушинський Іван Петрович — доктор наук з державного управління, професор, Херсонський національний технічний університет, завідувач кафедри державного управління і місцевого самоврядування.

34. Мамічев Олексій Юрійович — доктор політичних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та історії російського та зарубіжного права Владивостоцького державного університету економіки і сервісу (Росія).

35. Миколайчук Микола Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, Одеський регіональний інститут державного управління Національної акаде-

мії державного управління при Президентові України, професор кафедри економічної та фінансової політики.

36. Мікеладзе Едуард Важаєвич — кандидат економічних наук, професор, Хічурський навчальний університет ім. святої Тбел Абусерідзе, факультет економіки та бізнесу (Грузія).

37. Мішель Маффесолі — професор університету ім. Рене Декарта/Сорбонна — Париж V (Париж, Французька республіка).

38. Молодцов Олександр Володимирович — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління та місцевого самоврядування Івано-Франківського національного технічного університету нафти та газу.

39. Мотренко Тимофій Валентинович — професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософських наук, професор, Академік Національної академії педагогічних наук України.

40. Наумкіна Світлана Михайлівна — доктор політичних наук, професор Державного закладу “Південноукраїнський національний педагогічний університет ім. К. Д. Ушинського” (м. Одеса).

41. Непомнящий Олександр Михайлович — доктор наук з державного управління, професор, академік Академії будівництва України, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, заслужений будівельник України.

42. Новак-Каляєва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України.

43. Новаченко Тетяна Василівна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри парламентаризму та політичного менеджменту Національної академії державного управління при Президентові України.

44. Олуйко Віталій Миколайович — доктор наук з державного управління, професор, голова Хмельницького обласного територіального відділення Антимонопольного комітету України.

45. Пархоменко-Куцевіл Оксана Ігорівна — доктор наук з державного управління, завідувач кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

46. Пивоваров Костянтин Володимирович — доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

47. Пірен Марія Іванівна — доктор соціологічних наук, професор, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, завідувач кафедри.

48. Плющ Руслан Миколайович — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету.

49. Половцев Олег Валентинович — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Херсонського національного технічного університету.

50. Радченко Олександр Віталійович — доктор наук з державного управління, професор, професор Університету Яна Длугоша в Ченстохові (Польща).

51. Ромат Євгеній Вікторович — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри маркетингу та реклами Київського національного торговельно-економічного університету.

52. Руденко Ольга Мстиславівна — доктор наук з державного управління, доцент, директор Науково-дослідного інституту публічного адміністрування та менеджменту Чернігівського національного технологічного університету.

53. Ручка Анатолій Олександрович — доктор соціологічних наук, професор, Інститут соціології НАН України, головний науковий співробітник.

54. Саханенко Сергій Єгорович — доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління і місцевого самоврядування Одеського регіонального інституту державного управління НАДУ при Президентові України.

55. Сіцінська Майя Володимирівна — доктор наук з державного управління, професор кафедри філософії та політології На-

ціонального університету державної податкової служби України.

56. Слінько Олександр Анатолійович — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології та політичного управління Воронежської філії Російської академії народного господарства та державної служби при Президентові Російської Федерації (Росія).

57. Соболева Наталя Іванівна — доктор соціологічних наук, старший науковий співробітник, Інститут соціології НАН України, провідний науковий співробітник.

58. Сурай Інна Геннадіївна — доктор наук з державного управління, доцент, професор кафедри публічного управління та публічної служби Національної академії державного управління при Президентові України.

59. Суший Олена Володимирівна — доктор наук з державного управління, доцент, Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, завідувач лабораторії.

60. Тадеуш Троціковскі — доктор наук про управління, професор, член-кореспондент Регіональної Академії Менеджменту, Голова Правління Регіонального Центру Європейської Інтеграції (Польща).

61. Усаченко Лариса Михайлівна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом, Заслужений діяч науки і техніки України.

62. Халецька Аліна Анатоліївна — доктор наук з державного управління, професор, завідувач кафедри менеджменту орга-

нізацій та зовнішньоекономічної діяльності Волинського інституту економіки та менеджменту.

63. Філіпенко Тетяна В'ячеславівна — доктор наук з державного управління, професор Міжрегіональної Академії управління персоналом.

64. Жукова Ірина Віталіївна — кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного адміністрування Міжрегіональної Академії управління персоналом.

65. Червякова Ольга Володимирівна — доктор наук з державного управління.

66. Чернишов Юрій Георгійович — доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри Алтайського державного університету, директор Алтайської школи політичних досліджень (Росія).

67. Шайгородський Юрій Жанович — доктор політичних наук, доцент, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

68. Шпак Юрій Валерійович — доктор наук з державного управління, професор кафедри економіки підприємства Східноєвропейського університету економіки і менеджменту.

69. Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування.

70. Яутріте Брієде — доктор юридичних наук, професор, Латвійський університет, юридичний факультет (Латвія).

Editor in Chief — Yevhen Oleksandrovych Romanenko, Vice-Rector of Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of sciences in Public Administration, Professor, Academician of the Ukrainian Technological Academy, International Personnel Academy and Academy of Sciences of Public Administration, Honored Lawyer of Ukraine.

Deputy Editor — Iryna Vitaliivna Zhukova, PhD in Public Administration, assistant professor.

Editorial board

1. Lyudmila Nikolayevna Akimova — Doctor of Science in Public Administration, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Professor of Finance and Economics of Nature Management Department, National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine.

2. Tetiana Viktorivna Andrushchenko — Doctor of Political Science, Professor, leading researcher of the Institute of Higher Education of National Academy of Educational Sciences of Ukraine.

3. Eduard Andriyovych Afonin — Doctor of sociological science, Professor, Professor of the Department of Political Analysis and Forecasting of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine.

4. Anatolii Mykolaiovych Balashov — Doctor of science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, President of the Ukrainian Academy of Science of Public Administration.

5. Tetiana Viacheslavivna Bova — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-Government of the Kherson National Technical University.

6. Volodymyr Hryhorovych Bodrov — Doctor of economic science, Professor, Head of the Dept. of administration of National Economy and Economic Policy of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

7. Volodymyr Hryhorovych Bulba — Doctor of Science in Public Administration, Professor, Dean of the Faculty of Masters Preparation of Public Administration of the Kharkov Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

8. Tetiana Oleksandrivna Butyrskaya — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of

the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

9. Oleksii Leonidovych Valevskyi — Doctor of science in Public Administration, Senior Researcher, Senior Research of the National Institute for Strategic Studies.

10. Kostiantyn Oleksandrovych Vashchenko — Doctor of Political Sciences, Head of the National Agency of Ukraine on Civil Service, member-correspondent of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Honored Economist of Ukraine.

11. Andrzej Jan Wendt — Habilitowany doctor of Earth Sciences in the field of geography, professor, Deputy Director from questions of Science and Development of Institute of the Oceanography and Geography of the Gdansk University (Poland).

12. Larysa Anatoliivna Haievskaya — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, chief of Management from Educational Work is a Chief of Department of Management of Knowledge of the National Academy of State Administration at President of Ukraine, Professor of Department of Management Education.

13. Sylvia Hvozhdzhyevich — Candidate of Science, Dept. of Administration and the National Security of State Higher Professional School. named Jakub from Paradyzhu in Lublin-Velykopolckomu (Gorzow Wielkopolski, Poland).

14. Badry Nodarovych Hechbayya — Doctor of Economics, Professor Asotsiirovanyy, Batumi State University of Shota Rustaveli. Faculty of Economics and Business. Managing of the Dept. of business management (Georgia).

15. Volodymyr Ihorovych Hurkovskyi — Doctor of science in Public Administration, First Deputy Director of the NGO "Center of studies of problems of public administration".

16. Dadiy Nadezhda Vasilivna — Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Management and Marketing of the Kyiv National Linguistic University.

17. Anzor Hemydovych Devadze — Candidate of economic science, Doctor of Economics, professor, Sh. Rustaveli Batumi State University, Dept. of Tourism (Georgia).

18. Svitlana Heorhiivna Denysiuk — Doctor of Political Science, Professor of the Dept. Sociopolitical Sciences of the Vinnitsa National Technical University.

19. Valerii Ivanovych Dovhan — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self — government of Khmelnytsky University of Management and Law.

20. Dragan Ivan Alexandrovich — Doctor of Science in Public Administration, Senior Researcher, Professor of the Department of Economic Security, Public Administration and Administration of Zhytomyr State Technological University.

21. Nataliia Mykhailivna Drahomiretska — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Philosophy and Social and Political Sciences of the Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

22. Gargana Zhuleva — Doctor PhD, Executive Director of the Bulgarian government's "Program of access to information" (Bulgaria).

23. Ivanitskaya Olga Mikhailovna — Doctor of Science in Public Administration, Professor, Professor of the Department of Theory and Practice of Management of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute named after M. Sc. Igor Sikorsky".

24. Irvin Studin — PhD, Professor in the School of Public Policy and Governance of the University of Toronto, President of the Institute for XXI Century Questions, and also Editor-in-Chief and Publisher of Global Brief magazine (Canada).

25. Roman Petrovych Kaidashev — Doctor of juridical science, Associate professor, Professor of the Department of public administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

26. Evgeny Grigoryevich Kartashov — Doctor of science in Public Administration, Head of the Department of Project Management and General Professional Disciplines, Institute of Management and Psychology of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

27. Kislov Denis Vasilievich — Doctor of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Corresponding Member of the Ukrainian Academy of Sciences, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

28. Volodymyr Mykolaiovych Kozakov — Doctor of science in Public Administration, Professor of public policy and social development of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

29. Oleksandr Anatoliiovych Kornievs-kyy — Doctor of Political Science, Associate professor, Chief Scientist of the National Institute for Strategic Studies (NISS).

30. Iryna Petrivna Krynychna — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Professor Department of Public Administration and Local Self-Government of the Dnepropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

31. Oleksii Igorevych Kryukov — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Political Science and Philosophy of the Kharkiv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

32. Yurii Oleksiyovych Lytvyn — Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of the Dept. of Public Administration and Local government of the Academy of Municipal Management.

33. Ivan Petrovych Lopushynskyi — Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of the Dept. of public administration and local government of the Kherson National Technical University.

34. Oleksii Yuriyovich Mamichev — Doctor of Political Science, Associate professor, Head of the Department of Theory and history of Russian and international law of the Vladivostok State University of Economics and Service (Russia).

35. Mykola Mykolaiovych Mykolai-chuk — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of economic and financial policy of the Odessa Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

36. Edward Vazhayevych Mikeladze — Candidate of Economic Science, Professor, Tbel

Abuseridze Hichaurskiy University. Faculty of Economics and Business (Georgia).

37. Michel Maffesoli — Professor of the Paris Descartes University/Paris V (Paris, the French Republic).

38. Oleksandr Volodymyrovych Molodtsov — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas.

39. Tymofiy Valentynovich Motorenko — Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Doctor of Philosophy, Professor, Academician of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

40. Svitlana Mykhailivna Naumkina — Doctor of Political Science, Professor of the South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky.

41. Oleksandr Mykhailovych Nepomniashchyi — Doctor of science in Public Administration, Professor, Academician of Academy of building of Ukraine, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Honored Builder of Ukraine.

42. Larysa Mykolaivna Novak-Kaliaieva — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Professor of the Dept. of Public Administration of the Lviv Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

43. Tetiana Vasylivna Novachenko — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of parliamentary and political management of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine.

44. Vitalii Mykolaiovych Oluiko — Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of Khmelnytsky regional territorial office of the Antimonopoly Committee of Ukraine.

45. Oksana Ihorivna Parkhomenko-Kutsevil — Doctor of science in Public Administration, Head of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management.

46. Konstantin Vladimirovich Pivovarov — Doctor of Science in Public Administration, Professor of the Department of Public

Administration of the Interregional Academy of Human Resources Management.

47. Maria Ivanivna Piren — Doctor of Social Sciences, Professor, Head of the Dept. of the Chernivtsi National University.

48. Ruslan Mykolaiovych Pliushch — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Kherson National Technical University.

49. Oleh Valentynovych Polovtsev — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Public Administration and Local Self-government of the Kherson National Technical University.

50. Oleksandr Vitaliiiovych Radchenko — Doctor of science in Public Administration, Professor of the University of Jan Dluosha in Częstochowa (Poland).

51. Yevhenii Viktorovych Romat — Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of the Dept. of marketing and advertising of the Kyiv National University of Trade and Economics.

52. Olha Mstyslavivna Rudenko — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, Director of the Research Institute of Public Administration and Management of the Chernihiv National Technological University.

53. Anatolii Oleksandrovych Ruchka — Doctor of Social Sciences, Professor, Chief researcher of the Institute of Sociology of National Academy of Science of Ukraine.

54. Serhii Yehorovych Sahanienko — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of public administration and local government of the Odessa Regional Institute of Public Administration under the President of Ukraine of the National of Public Administration under the President of Ukraine.

55. Maiia Volodymyrivna Sitsinska — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Philosophy and Political Science of the National University of the State Tax Service of Ukraine.

56. Alexander Anatoliiovych Slinko — Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of political science and political administration of the Voronezh branch of the Russian Academy of National Economy and Public Service under the President of the Russian Federation (Russia).

57. Natalia Ivanivna Sobolieva — Doctor of Social Sciences, senior researcher, lead-

ing researcher of the Institute of Sociology of National Academy of Science of Ukraine.

58. Inna Hennadiivna Surai — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public Administration and Public Service of the National of Public Administration under the President of Ukraine.

59. Olena Volodymyrivna Sushyi — Doctor of science in Public Administration, Associate Professor, head of the laboratory of the Institute of Social and Political Psychology of the National Academy of Political Science of Ukraine.

60. Tadeusz Trocikowski — Doctor of Management Sciences, professor, corresponding member of the Regional Academy of Management, Chairman of the Regional Centre for European Integration (Poland).

61. Larysa Mykhailivna Usachenko — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Department of Public Administration of the Interregional Academy of Personnel Management, Honored Worker of Science and Technology of Ukraine.

62. Alina Anatoliivna Khaletska — Doctor of science in Public Administration, Professor, Head of the Dept. of Management of Organizations and Foreign Activity of the Volyn Institute of Economics and Management.

63. Tetiana Viacheslavivna Filipenko — Doctor of science in Public Administration,

Professor of the Interregional Academy of Personnel Management.

64. Iryna Vitaliivna Zhukova — Ph.D. in Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Professional Education and Management of the Educational Institution of the Interregional Academy of Personnel Management.

65. Olha Volodymyrivna Chervyakova — Doctor of science in Public Administration.

66. Yuri Heorhiiovych Chernyshev — Doctor of Political Science, Professor, Head of the Department of Altai State University, Director of the Altai School of Political Studies (Russia).

67. Yuri Zhanovych Shaigorodskiy — Doctor of Political Science, Associate professor, Chief Research Scientist of the I. F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the NAS of Ukraine.

68. Yuri Valeriiovych Shpak — Doctor of science in Public Administration, Professor of the Dept. of Economics of the enterprise of the East European University of economics and management.

69. Alina Yuriivna Yakymchuk — Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor of the Dept. of public administration, documentation and information activities of the National University of Water Household and Environment.

70. Jautrite Briede — Doctor of Law, Professor, University of Latvia, Faculty.

ЗМІСТ

**Амосов О. Ю., Гавкалова Н. Л.,
Розумнюк І. В.**

Архетипні основи інституціональної
трансформації вітчизняної
економіки 17

Афонін Е. А., Мартинов А. Ю.

Традиція як фактор інтеграції
та консолідації українського
суспільства в умовах постмодерну:
архетипний підхід 27

Лашкіна М. Г., Бельська Т. В.

Концепти ірраціонального
та раціонального в інформаційному
просторі України: публічно-
управлінський аспект 42

Бобровський О. І.

Архетипи моделей управління
і системне мислення як чинники
розвитку традицій демократичного
державотворення..... 57

Валевський О. Л.

Архетипна складова в електоральному
циклі України у 2019 році 71

Веремчук О. О., Веремчук О. М.

Вплив психотипу раціонала
й ірраціонала у запозиченні
та формуванні традицій в добу
постсучасності: медійний аспект..... 87

Євдокимова В. В.

Архетипи принципів соціальної
справедливості на прикладі
удосконалення адресності
соціальних виплат..... 97

Карпа М. І.

Архетипні засади масової політичної
свідомості: публічно-управлінський
аспект..... 108

Кожем'якіна О. М.

Традиція та архетип: творчі основи
постмодерної інтерпретації..... 122

Королюк К. А.

Концептуальні схеми розвитку
сучасної держави (архетипний підхід):
конвергенція традиції
та інновації..... 133

Лозинська Т. М.

Конфлікт традиційності
та інноваційності в державотворенні:
архетипний підхід 151

Макаренко О. С.

Питання менталітету
в трансформаційних процесах
постмодерністського
суспільства..... 163

Мамонтова Е. В.

Архетипові проєкції архаїчних
духовних практик на символічний
ландшафт постполітики..... 177

Марченко Л. Ю.

Державна казначейська служба
України як суб'єкт надання публічних
послуг в сучасному — постмодерному
суспільстві (архетипний підхід)..... 192

Марчук О. О.

Трансформація соціальної
відповідальності сучасної держави
у безпековому контексті
глобального світу: архетипний
підхід..... 203

Омельяненко В. А.

Аналіз архетипного виміру
інституційно-еволюційних
траєкторій впровадження
системних інновацій 220

Пєлєвін Є. Ю.

Інтерактивність
архетипних образів як інструмент
політизації сучасного
дигітального мистецтва..... 234

Плахтій Т. О.

Політичні партії як суб'єкти
традиційної діяльності
у постмодерному суспільстві
(архетипний підхід) 250

Пономаренко Л. В.

Ментальність українського
суспільства та її вплив на сучасні
процеси інституціоналізації
(архетипний підхід) 266

Самарська Л. О., Сас Н. М.

Формування нових ідентичностей
в особистості молодого людини
епохи постмодерну

(на прикладі студента/школяра
за обміном) 278

Семенець-Орлова І. А.

Трансформаційне лідерство
та ціннісно-орієнтоване публічне
управління: сучасні підходи 291

Судаков В. І.

Архетипи культури та субкультури
як детермінанти соціальних дій
та соціального управління 301

Федотова Т. А.

Традиція й інновація в підготовці
кадрів для публічного управління
(архетипний підхід) 312

Черних Г. А.

Дослідницькі традиції когнітивної
соціології та соціолінгвістики —
мова та значення у соціальній
взаємодії 324

ШАНОВНІ УЧАСНИКИ XI МІЖНАРОДНОГО ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНОГО СЕМІНАРУ І VIII МІЖНАРОДНОГО КОНКУРСУ МОЛОДИХ НАУКОВЦІВ “АРХЕТИПІКА І ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: ТРАДИЦІЯ, ЇЇ СУБ’ЄКТИ ТА ДЖЕРЕЛА У ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ”!

Від імені науково-педагогічних працівників та керівництва Національної академії державного управління при Президентові України красно вітаю вас із унікальними науковими заходами у січні 2020 року!

Ці заходи унікальні передусім тим, що мають вельми актуальну тематику, над якою багато років працює авторська наукова школа шановного професора нашої академії пана Едуарда Афоніна, його колег та учнів. Погодьтеся, архетипний підхід — це винахід сам по собі, який дає можливість, наблизити до людини, її свідомості, її серця та душі надбання такої серйозної, максимально лаконічної та логічної науки “публічне управління”, це той симбіоз і та стежинка до самої суті, здатної зшити країну, українську спільноту, подолати такі сумні явища життя кожного з нас, як внутрішня та зовнішня міграція; і професор Афонін разом із товариством однодумців чітко доводить усіма цими роками, що архетипіка є здатною єднати світ.

Заходи архетипістів у січні 2020 року унікальні ще й тому, що вони відбуваються, — це не перебільшення — в одному з найінтелектуальніших центрів планети, у славнозвісній Олександрійській бібліотеці,



яку було закладено у III ст. до н. е. Архіви цієї бібліотеки, її зали, а особливо її дух, якщо брати до уваги всю її історію, намолені не одним тисячоліттям й зігріті, освячені зірковими іменами багатовікового буття людства.

Ваше зібрання у Олександрійській бібліотеці-2020 яскраво свідчить і про те, що українська наука публічного управління стійко вийшла не просто на міжнародний, а на планетарний рівень, і завдяки вам в одному заході маємо єднання наукових шкіл України, Франції та

Єгипту з двох континентів — Євразії та Африки.

Щиро вітаю всіх нас із цим розкішним науковим святом і досягненням! Успіху всім!

**Голова оргкомітету XI ТМС-2020,
віце-президент Національної академії державного
управління при Президентові України,
д-р наук з держ. упр., професор**



М. М. Білинська

ШАНОВНІ КОЛЕГИ!

Вітаю Вас із виходом спеціалізованого випуску збірника “Публічне урядування”, який містить матеріали XI Міжнародного теоретико-методологічного семінару та VIII міжнародного конкурсу молодих науковців за темою: “Архетипіка і публічне управління: традиція, її суб’єкти та джерела у постмодерному суспільстві”. Це вже четвертий спеціалізований номер збірника, який включає статті учасників щорічних наукових заходів Української школи архетипіки.

На сторінках збірника опублікована об’єктивна інформація про способи забезпечення життєдіяльності об’єднаних територіальних громад, поліпшення соціально-економічної ситуації та створення умов для їх розвитку шляхом проведення адміністративно-територіальної реформи, яка забезпечить вирішення правових, економічних і організаційних проблем з огляду впливів на їх рішення архетипів колективного несвідомого. Розкривається колективна природа наукового знання, яка пов’язана не тільки з індивідуальними досягненнями дослідника, але й джерелами цих досягнень, що приховані в колективному несвідомому, зокрема в архетипах-логосах як нематеріальних культурно-історичних результатах розвитку соціального інституту науки. Наголошено на ціннісному наповненні інформаційної політики держави, яка має спиратися на державницькі підходи, притаманні історичному Києву та сучасній



Українській державі. Здійснена аналітична проекція нинішньої соціетальної кризи, яка розкриває потенціал та можливості соціальної архетипіки як діагностичного інструментарію державного антикризового управління. Особливої уваги надано одному з ключових архетипів — “Божественній дитині” як своєрідної матриці архетипного простору колективного несвідомого. Саме тому його адаптація до сучасного життєвого потоку має стати базисом для реалізації людських вимірів численних проблем нашого буття. У матеріалах випуску запропоновані сучасні архетипи різних груп службовців органів публічної влади в Україні та виокремлено їхні основні архетипові характеристики, що живлять їхній імідж.

Відзначу, що за останні роки збірник “Публічне урядування” набув репутації видання з потужним професійним потенціалом і високою видавничо-редакційною культурою. Він користується великою і заслуженою повагою у широкого кола читачів. Глибокий і точний аналіз, широ-

чінь інтересів і вираженість позицій авторів-дослідників є запорукою нашого успіху.

Бажаю всьому колективу видання, авторам цікавих наукових робіт і невичерпної творчої фантазії, нових перемог, успіху, розуміння і підтримки колег, однодумців, близьких!

**З повагою,
Головний редактор, доктор наук
з державного управління,
професор, Заслужений юрист України**

Є. О. Романенко

UDC: 316.354

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-17-26](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-17-26)

Амосов Олег Юрійович,

доктор економічних наук, професор, зав. кафедри економічної теорії та фінансів, Харківський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України, Харків, 61075, просп. Московський, 75, тел.: +38 (050) 237 97 25, e-mail: amosovoleg@uk.net

ORCID: 0000-0001-8718-6343

Амосов Олег Юрьевич,

соискатель кафедры политологии и философии, Харьковский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины, 61075, г. Харьков, просп. Московский, 75, тел.: +38 (050) 237 97 25, e-mail: mbublii@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8718-6343

Amosov Oleg Yuriyovich,

Doctor of Economics, Professor, Head of Economic Theory and Finances Department, Kharkiv Regional Institute of Public Administration National Academy of Public Administration attached to the Office of the President of Ukraine, 61075, Kharkiv, Prospekt Moskovski, 75, tel.: +38 (050) 237 97 25, e-mail: amosovoleg@ukr.net

ORCID: 0000-0001-8718-6343

Гавкалова Наталія Леонідівна,

доктор економічних наук, професор, зав. кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, 61166, м. Харків, просп. Науки, 9-а, тел.: +38 (050) 622 61 48, e-mail: ngavl@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1208-9607

Гавкалова Наталья Леонидовна,

доктор экономических наук, профессор, зав. кафедры государственного управления, публичного администрирования и региональной экономики, 61166 г. Харьков, просп. Науки, 9-а, тел.: +38 (050) 622 61 48, e-mail: ngavl@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1208-9607





Gavkalova Nataliia Leonidivna,
Doctor of Economics, Professor, Head of Public Administration and Regional Economy Department, Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, 61166, Kharkiv, Str. Nauky, 9-a, tel.: +38 (050) 622 6148, e-mail: ngavl@ukr.net

ORCID: 0000-0003-1208-9607

Розумнюк Ірина Вікторівна,
PhD, Єгипет, Каїр, Мааді, Ель Хамс, блок 1, буд. 50, тел.: +201223048877, e-mail: irynaroz28@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3081-7703

Розумнюк Ірина Вікторівна,
PhD, Єгипет, Каїр, Мааді, Ель Хамс, блок 1, дом 50, тел.: +201223048877, e-mail: irynaroz28@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3081-7703

Rozumnyuk Iryna Viktorivna,
PhD, Egypt, Cairo, Maadi, El Khames, block 1, bld. 50, tel.: +201223048877, e-mail: irynaroz28@gmail.com

ORCID: 0000-0002-3081-7703

АРХЕТИПНІ ОСНОВИ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. Представлено інституціональну природу суспільних трансформацій з урахуванням впливів існуючих архетипів. Для доведення думок запропоновано понятійно-категоріальний аналіз інституту, інституціоналізму, суспільних трансформацій. Зокрема, визначено теоретико-методологічні інституціональні аспекти, що прямо впливають на хід суспільних трансформацій в Українському суспільстві з урахуванням впливу архетипів. За результатами понятійно-категоріального аналізу визначено основні властивості інституціоналізму, а саме: часовий лаг; систему, сукупність правил — формальних, неформальних, які визначаються суспільними архетипами; мету — формування структури соціальної взаємодії, за якої можуть закладатися механізми та здійснюватися суспільні трансформації. На основі узагальнення теоретичних підходів з'ясовано, що інститут, створюючи симбіоз з архетипами являє собою систему формальних та неформальних соціально-економічних правил, які визначаються потужною двоєдністю як довготермінових, так і короткочасних цілей, що обмежують відносини між індивідами в економічній, соціальній,

правовій, соціально-економічній, інноваційній сферах та сприяють визначенню історичних умов, за яких створюються соціально-економічні механізми суспільних трансформацій. Запропоновано розглядати Інституціонально-архетипний підхід як визначальний при визначенні загального і особливого шляху розвитку країни, оскільки передбачається існування індивідуальної національної матриці, що сформувалася під впливом архетипів. Доведено, що проблема забезпечення сталості соціально-економічних процесів у суспільстві при існуванні суспільних трансформацій передбачає існування інституційно-архетипної матриці. Розгляду проблеми інституціонального впливу на трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, бракує комплексного бачення, за якого враховується вплив суспільних архетипів, що передбачає своєчасність створення ґрунтовної наукової концепції, яка стосується інституціональної теорії, що визначає суспільні трансформації під впливом архетипів.

Ключові слова: інститути, інституціоналізм, суспільні трансформації, архетипи.

АРХЕТИПНЫЕ ОСНОВЫ ИНСТИТУЦИОНАЛЬНОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ЭКОНОМИКИ

Аннотация. Представлено авторское видение институциональной природы общественных трансформаций при учете влияния существующих архетипов. В качестве доказательной базы предложен категориальный анализ понятий, связанных с институтами, институционализмом, общественными трансформациями. В частности, определены теоретико-методологические институциональные аспекты, которые прямо влияют на ход общественных трансформаций в украинском обществе с учетом влияния архетипов. В результате понятийно-категориального анализа определены основные свойства институционализма, а именно: временной лаг; система, совокупность правил — формальных, неформальных, которые определяются общественными архетипами; цель — формирование структуры социального взаимодействия, при котором могут формироваться механизмы и осуществляться общественные трансформации. На основе обобщения теоретических подходов подытожено, что институт, создавая симбиоз с архетипами, представляет собой систему формальных и неформальных социально-экономических правил, определяемых двуединством как долгосрочных, так и краткосрочных целей, ограничивающих отношения между индивидами в экономической, социальной, правовой, социально-экономической, инновационной сферах и способствуют определению исторических условий, при которых формируются социально-экономические механизмы общественных трансформаций. Предложено рассматривать институционально-архетипный подход как определяющий при выделении особого пути развития государства, поскольку предполагается существование национальной матрицы, сформировавшейся под влиянием архетипов. Доказано, что проблема обес-

печения устойчивости социально-экономических процессов в обществе при существовании общественных трансформаций предполагает существование институционально-архетипной матрицы. Рассмотрению проблемы институционального влияния на трансформационные процессы, происходящие в Украине, не хватает комплексного видения, при котором учитывается влияние общественных архетипов, что предусматривает своевременность создания научной концепции, касающейся институциональной теории, которая определяет общественные трансформации под влиянием архетипов.

Ключевые слова: институты, институционализм, общественные трансформации, архетипы.

ARCHETYPAL FOUNDATIONS OF THE DOMESTIC ECONOMY TRANSFORMATION

Abstract. The author's vision of the institutional nature of social transformations taking into account the influences of existing archetypes is presented. The conceptual and categorical analysis of an institute, institutionalism, and societal transformations is offered to prove the ideas. In particular, theoretical and methodological institutional aspects that directly influence on the course of social transformations in Ukrainian society are considered, taking into account the influence of archetypes. According to the results of a conceptual-categorical analysis, the basic properties of institutionalism which include time lag, system, set of rules — formal, informal, determined by social archetypes are identified. The purpose is to form a structure of social interaction, under which the mechanisms are laid and social transformations can take place. Based on the generalization of theoretical approaches, it was found that the institute, creating a symbiosis with archetypes, is a system of formal and informal socio-economic rules, which are determined by the powerful duality of both long and short-term goals, limiting the relationship between individuals in economic, legal, socio-economic, innovation spheres and help to identify the historical conditions under which the socio-economic mechanisms of social transformation are created. It is suggested to consider the Institutional-archetypal approach as a ruling one in distinguishing the general and special path of country's development, since there is an individual national matrix, which was formed under the influence of archetypes. It is concluded that the problem of ensuring the sustainability of socio-economic processes in society at the existence of public transformations implying the existence of an institutional-archetypal matrix but the consideration of problems of institutional influence on transformational processes, occurring in Ukraine lacks a comprehensive vision taking into account the impact of social archetypes, providing timely establishment of thorough scientific concepts relating to institutional theory that defines the archetypal social transformation under the influence.

Keywords: institutions, institutionalism, social transformations, archetypes.

Постановка проблеми. Сучасний стан вітчизняної економіки визнається реформування, у тому числі еволюцією архетипів, в усіх сферах життєдіяльності, іншими ендегенними та екзогенними факторами впливу, Здійснення реформування спрямоване на забезпечення глибинних змін в суспільстві, що неможливо без розуміння методології інституціоналізму, що має за фундамент пануючі архетипи, її детермінантів, еволюційних закономірностей, що дозволяє з'ясувати дії суспільних законів та визначити хід суспільних трансформацій. В умовах поетапних соціально-економічних трансформацій, які відбуваються в українському суспільстві з метою прискорення інтеграції країни до світової системи господарювання зростають вимоги до методів аналізу та прогнозування наслідків від рішень, які приймаються в управлінні економікою. Виникає необхідність в забезпеченні надійного прогнозування функціонування економіки України у короткостроковій та довгостроковій перспективі, яке дозволяє приймати обґрунтовані рішення стосовно стратегічних та тактичних викликів. У цьому зв'язку є перспективним використання сучасних економіко-математичних методів та імітаційного моделювання для аналізу та оцінки пріоритетів соціально-економічної політики України з обов'язковим урахуванням впливу національних архетипів. Дані, які використовуються для оцінки, вражають різноманітністю. Зокрема, більшість науковців вважає макроекономічні величини найбільш об'єктивними вихідними для аналізу, але при цьому досить

обмеженим є урахування як інституціональних тенденцій, проявів архетипів та використання фактичного матеріалу, без чого прогнозні оцінки мають меншу вірогідність, а соціально-економічні процеси, які відбуваються, підлягають меншому корегуванню, так і вплив суспільних архетипів, що визначають наявність системи інституціональних матриць та, тим самим, впливають на суспільні трансформації. Зазначене обумовлює актуальність та своєчасність зазначеної авторами теми.

Аналіз останніх публікацій. У працях закордонних та вітчизняних дослідників можна знайти науковий доробок, присвячений методології інституціоналізму. Зокрема, Д. Норт [1] аналізує інституційні зміни і функціонування економіки; О. А. Гриценко [2] визначає місце держави в інституційному середовищі; О. О. Прутська [3] розглядає економічну поведінку на основі інституціонального підходу, опосередковано торкаючись архетипів та аналізуючи дерегулювання як спосіб підвищення якості архетипно-інституційного середовища та інші. Потребує подальшого дослідження питання актуалізації формування інституційного та архетипного забезпечення державного регулювання економіки.

Мета статті — обґрунтування архетипних основ інституціональної трансформації вітчизняної економіки як науково-теоретичної основи трансформаційних перетворень при урахуванні впливу суспільних архетипів.

Виклад основного матеріалу. Інтерес до дослідження інституціо-

нального та пов'язаного з ним архетипного впливу на рівень розвитку суспільства виник у вітчизняних дослідників нещодавно. Не можна стверджувати, що питання інституціоналізму не розглядалися науковцями, навпроти, з кожним роком їх кількість зростає, але масштабність питань, використання переважно закордонних теоретичних доведень робить проблему відкритою для подальших досліджень у вітчизняному знаннєвому просторі. Зокрема, основи інституціонально-архетипних були докладно подані в працях відомих науковців, які вважали себе послідовниками трьох хвиль: класичного інституціоналізму (Веблен Т., Гелбрейт Дж. К., Поланьї К. та ін.); неоінституціоналізму (Бьюкенен Дж., Коуз Р., Макніл Й., Норт Д., Пейович С., Позер Р., Стиглер Дж., Уільямсон О. та ін.); та новітнього інституціоналізму (Буайє Р., Неш Дж., Тевено Л., Фавро О. та ін.).

З погляду інституціонального підходу розуміння того, як функціонує економічна система, як відбуваються суспільні трансформації, вимагає обліку дуже складних взаємозв'язків між суспільством і економікою, які визначаються існуванням та впливом суспільних архетипів. Взаємини між ними визначаються набором інституціональних обмежень, які являють собою одну із форм забезпечення функціонування економічної системи. Інститути у зв'язку з архетипами є ключем до розуміння взаємин між суспільством і економікою й стрижнем впливу цих взаємин на економічний ріст (або стагнацію й занепад). В остаточному підсумку інститути виступають фун-

даментальними факторами функціонування економічних систем у довгостроковій перспективі, визначають суспільні трансформації. При цьому слід наголошувати на неперерічному постійному урахуванні впливу суспільних архетипів, які можуть змінювати інституціональні матриці.

Під інститутом А. Олійник розуміє “сукупність формальних, фіксованих в праві та неформальних, що фіксуються в загальному праві, меж, які структурують взаємодію індивідів у економічній, політичній і соціальній сферах” [4, с. 188].

Більш поширене та методологічно обґрунтоване визначення можливо знайти у Дж. Лафта: “Під інститутами ми розуміємо діючу в історичних умовах сукупність соціально-економічних правил, над якими індивідууми або групи індивідуумів в основному не властиві як в короткочасному, так і в середньостроковому плані. З економічної точки зору ці правила спрямовані на те, щоб визначити умови, в межах яких може здійснюватися індивідуальний або колективний вибір розміщення та використання ресурсів. В такому значенні інститути на відміну до ринків або організацій не стають механізмами координації; вони сприяють визначенню суспільно-історичних умов, при яких можуть закладатися такі механізми” [5, с. 12].

Інтерес викликає доведення Дж. Лафти про розуміння економічних інститутів як механізмів — регуляторів економічних функцій. Характеристикою таких інститутів “виступають відносини, які включають за необхідністю компоненти

влади, силових взаємодій між індивідуумами або їх групами” [6, с. 13].

Один із засновників інституціональної економічної теорії Веблен Т. інтерпретував інститути як одиниці відбору в еволюційному процесі дарвіністського типу [7, с. 13]. Ці дослідники впритул наближуються до ідентифікації впливу архетипів, однак не беруть їх до уваги.

Дж. Ходжсон при визначенні інститутів вважає останні довготерміновими системами правил, які склалися та укоренилися та які надають структуру соціальним взаємодіям [8, с. 11]. Тобто, у визначенні робиться акцент на суть системи соціальних правил.

Багато спільних рис із попереднім має визначення Серла Дж.: інститут — особливий тип соціальної структури, який включає кодифіковані правила інтерпретації та поведінки. Деякі із правил пов’язані із загальноприйнятими символами або значеннями, як це має місце у варіанті грошей тощо [8, с. 12].

Таким чином, наведені визначення дають можливість визначити основні властивості інституціоналізму, до яких відносимо часовий лаг — довготерміновий або короткочасний; система, сукупність правил — формальних, неформальних, соціально-економічних; мету — формування структури соціальної взаємодії, особливий тип соціальної структури, сприяють визначенню суспільно-історичних умов, при яких можуть закладатися такі механізми, що регулюють економічні функції.

На основі узагальнення теоретичних підходів дійдемо до висновку, що інститут, створюючи симбіоз із

архетипами — система формальних та неформальних соціально-економічних правил, які визначаються потужною двоєдністю як довготермінових, так і короткочасних, що обмежують відносини між індивідами в економічній, соціальній, правовій, соціально-економічній, інноваційній сферах та сприяють визначенню історичних умов, при яких створюються соціально-економічні механізми розвитку суспільства.

Інституційно-архетипний підхід передбачає розгляд економіки не як статичної системи, а як динамічного процесу, який постійно знаходиться у русі, перетворюється та трансформується. “Технологічні та інституційні перетворення (трансформації) — це ключі до розуміння загальної та економічної еволюції, якій належна залежність від її шляху...”, — відзначав Д. Норт [1, с. 198].

Інституціонально-архетипний підхід знімає питання загального і особливого шляху розвитку тієї або іншої країни, оскільки передбачається існування індивідуальної інституціональної матриці в кожній країні, що сформувалася під впливом архетипів, а саме — переплетення взаємозалежних формальних правил і неформальних обмежень, спрямовуючих економіку кожної країни до шляху, відмінному від шляху розвитку іншої країни.

Спільність запозичених правил гри в країнах з різними інституціональними системами веде до істотно різних наслідків. Хоча правила ті ж самі, але механізми й практика контролю за дотриманням цих правил, норми поведінки й суб’єктивні моделі акторів інші. Отже, іншими

стають і реальна система стимулів, і суб'єктивна оцінка акторами наслідків прийнятих рішень.

У абстрактному понятті “інституційна матриця” логічно узагальнені ті різноманітні реальні зв'язки архетипи та інститути, які можливо спостерігати у реальному житті. Це юридичні та громадські норми, правила і санкції, процедури узгоджень і закони, традиції та звичаї, організації та законодавчі акти та ін. [7]. Особливі характеристики кожної національної моделі визначені у загальному взаємозв'язку в їх структурі базових і компліментарних додаткових інституційних матриць. Так, в У-матриці узгоджуються економічні інститути ринку, політичні інститути федерації (побудови суспільства, починаючи знизу із окремих самостійних територіальних спільнот) та субсидіарні цінності (субсидіарність як принцип означає пріоритет особистості відносно спільності, членом якої вона виступає), в яких закріплений пріоритет Я над Ми [8]. Тут ми бачимо достатньо чітко детермінований вплив суспільних архетипів.

В публічному управлінні також можна визначити деякі проблеми інституціонального відновлення України:

1. створення умов для розвитку “гідних” суспільних інститутів, що можуть забезпечити соціально-економічний розвиток держави;

2. формування сприятливих умов для функціонування всіх гілок влади.

Носієм влади є народ, однак для реалізації цього необхідні інституційні умови, тобто необхідно:

3. розгалужену стабільну систему права;

4. потужну систему захисту прав людини;

5. розгалужену систему інформування народу.

6. право — захист устрою держави, це: СБУ; ДБР; антикорупційний суд; НАЗК; національна гвардія; МЗС;

7. інституційні умови функціонування інституції судової влади: правовий захист прав суддів.

Суспільні інститути взаємодіють із системою суспільних інституцій. Президент за набором функцій та роллю гаранта Конституції стає фокусом обох систем. Президент є гарантом інституціонального інваріанта суспільства. Вся діяльність гаранта конституції повинна бути спрямована на забезпечення ефективного, результативного та дійового функціонування гілок влади, як фундаментальних архетипних засад суспільства. Роль та статус Президента як гаранта Конституції повинен бути забезпечений інституційно, інституціонально та базуватись на архетипах.

Слід зазначити, що в Україні сформувалась інституційна структура, що не завжди відповідає матриці її соціально-економічних традицій та не враховує архетипи. Вона, також не відповідає ні англо-саксонській моделі інституціональної структури суспільства, ні континентальній.

До характерних рис інституційної структури українського суспільства слід віднести: інститут анти права. Тобто норми права, якщо й використовуються то дуже селективно.

Спрямовання трансформації інститутів або опір на ті, що вже сформувались і здійснюють відповідні впливи на весь (простір) контініум життєдіяльності суспільства. Наяв-

ність інститутів та зв'язків між ними створює інваріант суспільства. Цей інваріант забезпечує самовідтворення системи. Особливе місце посідає судова влада. Всі інститути взаємопов'язані та тісно переплітаються. Втрата впливу окремих із них неодмінно викличе деградацію інших. Інститути впливають на суспільні трансформації та спотворюють дію архетипів [9, 10].

Висновки. Узагальнення досліджень дозволяють зробити висновок, що проблема забезпечення сталості соціально-економічних процесів в суспільстві та вірне спрямування суспільних трансформацій, по-перше, полягає у складній детермінованості матричних пріоритетів стосовно інституційно-архетипної матриці в країні; по-друге, панування в Україні протягом певного часу командно-адміністративної системи вплинуло на формування комунітарної властивості не лише як суспільної, але як архетипної при тому, що ментальні чинники є одними із найвпливовіших щодо ініціювання процесів різної природи; по-третє, вітчизняні науковці при розгляданні проблеми інституціонального впливу на трансформаційні процеси, які відбуваються в Україні, обмежуються окремими працями, розділами в монографіях, що відводить від розглядання питань інституціоналізму з позицій комплексного, системного, процесного підходів при обов'язковому урахуванні впливу суспільних архетипів, тобто від створення ґрунтовної вітчизняної наукової концепції, яка стосується інституціональної теорії, що визначає суспільні трансформації під архетипним впливом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Даглас Норт / Пер. з англ. І. Дзюб. К.: Основи, 2000. 198 с.
2. Гриценко О. А. Місце держави в інституційному просторі трансформаційної економіки / О. А. Гриценко // Проблеми і перспективи розвитку банківської системи України : Збірник наукових праць. Т. 11. Суми: ВВП "Мрія-1" ЛТД, УАБС, 2004. С. 76–82.
3. Прутська О. О. Інституціоналізм і проблеми економічної поведінки в перехідній економіці: монографія / О. О. Прутська. К.: Логос, 2003. 256 с.
4. Олійник О. М. Інституціональна економіка: Навч. посіб. К., 2005. 416 с.
5. Лафта Дж. К. Эффективность менеджмента организации. Учеб. пособие. М., 1999. 320 с.
6. Ходжсон Дж. Экономическая теория и институты: Манифест современной институциональной экономической теории: Пер. с англ. М.: Дело, 2003. — 464 с.
7. Coase R. The Firm, the Market and the Law. Chicago: The University of Chicago Press, 1988. P. 115, 116.
8. Кирдина С. Г. Теория институциональных матриц: в поисках новой парадигмы / С. Г. Кирдина // Журнал социологии и социальной антропологии. 2001. Том IV. № 1. — С. 101–115.
9. Афонін Е. А. Архетипні засади моделювання соціальних процесів / Е. А. Афонін, А. Ю. Мартинов // Публічне урядування. — 2016. — № 2. — С. 34–47. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_2_5

10. Амосов О. Ю., Гавкалова Н. Л. Вплив архетипів на суспільні трансформації / О. Ю. Амосов, Н. Л. Гавкалова // Публічне урядування. — Київ, 2018. — № 3 (13). — С. 56–74.

REFERENCES

1. Nort D. & Dzyub I. I. (2000). Instytutsii, instytutsiyna zmina ta funktsionuvannya ekonomiky [Institution, institution of change and functioning of economy]. Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
2. Gryshchenk O. A. (2004). Mistse derzhavy v instytutsiynimu prostori transformatsiynoi ekonomiky [The place of the state in the institutional space of a transformational economy]. Problemy I perspektyvy rozvitku bankivskoi systemy Ukrainy — Problems I am a promising development of the banking system of Ukraine, 11, Sumy: VVP “Mriya-1” LTD, U ABS, 76-82 [in Ukrainian].
3. Prutska O. O. (2003). Instytutsionalizm I problemy ekonomichnoi povedinry v perehidnyi ekonomitsi [Institutionalization is a problematic economic issue in the transition economy]. Kyiv: Logos [in Ukrainian].
4. Oliynyk O. M. (2005). Instytutsionalna ekonomika [Institutional Economics]. Kyiv [in Ukrainian].
5. Lafta Dzh. K. (1999). Effektivnost menedzhmrnta organizatsii [Organization management effectiveness. Moscow [in Russia]
6. Hodzhons Dzh. (2003). Ekonomicheskaya teoriya i instituty: Manifest Sovremennoy institutsionalnoy ekonomicheskoy teorii [Economic Theory and Institute: A Manifesto of Contemporary Institutional Economic Theory] (Trans) Moscow: Delo [in Russia].
7. Coase R. (1988). Firma, rynok i zakon [The Firm, the Market and the Law]. Chicago: The University of Chicago Press
8. Kirdins S. G. (2001). Teoriya instytutsionalnyh matrity: v poikah novoy paradigm [Institutional Matrix Theory: In Search of a New Paradigm]. Zhurnal sotsiologii i sotsialnoy antropologii — Journal Sociology and Social Anthropology. (Vols. 1). No 1, 101-115 [in Ukrainian].
9. Afonin E. A. & Martynov A. Yu. (2016). Arhetypni zasady modeluvannya sotsialnyh protsesiv [Arereptic principles of social process modeling]. Publichne uryaduvannya — Public Governance, 2, 34–47. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/pubm_2016_2_5 [in Ukrainian].
10. Amosov O. Yu. & Gavkalova N. L. (2018). Vplyv arkhetyviv na suspil'ni transformatsiyi [The influence of archetypes on social transformation]. Publichne uryaduvannya — Public Governance, Kyiv, 3 (13), 56-74 [in Ukrainian].

UDC: 316.012:141.7

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-27-41](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-27-41)

Афонін Едуард Андрійович,

доктор соціологічних наук, професор, професор кафедри публічної політики та політичної аналітики, Національна академія державного управління при Президенті України, 03057, м. Київ, вул. Антона Цедіка, 20, тел.: +38 (067) 244 46 59, e-mail: brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Афонин Эдуард Андреевич,

доктор социологических наук, профессор, профессор кафедры публичной политики и политической аналитики, Национальная академия государственного управления при Президенте Украины, 03057, г. Киев, ул. Антона Цедика, 20, тел.: +38 (067) 244 46 59, e-mail: brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Afonin Eduard Andriyovych,

Doctor of Sociological Sciences, Professor, Professor of the Chair of Public Policy and Political Analytics, National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, 03057, Kyiv, Str. Antona Tsedika, 20, tel.: +38 (067) 244 46 59, e-mail: brafonin@gmail.com

ORCID: 0000-0002-7493-6907

Мартинов Андрій Юрійович,

доктор історичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу історії міжнародних відносин і зовнішньої політики України, Інститут історії України НАН України, 01001, м. Київ, вул. Грушевського, 4, тел.: +38 (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

Мартынов Андрей Юрьевич,

доктор исторических наук, профессор, ведущий научный сотрудник отдела истории международных отношений и внешней политики Украины, Институт истории



України НАН України, 01001, г. Київ, ул. Грушевського 4, тел.: +38 (044) 483 15 72,
e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

Martynov Andrii Yuriyovych,

Doctor of Historical Sciences, Professor, Leading Researcher, Department of History of International Relations and Foreign Policy of Ukraine, Institute of History of Ukraine, National Academy of Sciences of Ukraine, 01001, Kyiv, Str. Hrushevskoho, 4, tel.: +38 (044) 483 15 72, e-mail: martynov.andriy@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9802-5980

ТРАДИЦІЯ ЯК ФАКТОР ІНТЕГРАЦІЇ ТА КОНСОЛІДАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ ПОСТМОДЕРНУ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД

Анотація. Розглядається феномен соціально-історичної традиції як чинник соціальної інтеграції та консолідації українського суспільства. Традиція визначається як процес відтворення через соціальні інститути досвіду поколінь та адаптація цього досвіду до вимог сучасності. Стверджується, що адаптація традиції до постмодерної сучасності є складним соціально-історичним і соціально-психологічним процесом, у контексті якого відбувається зміна світоглядної парадигми та виникає новий — раціональний тип мислення, що впливає на соціальні практики і соціальну поведінку. Налаштовуючи нащадки на інноваційну діяльність постмодерн розмиває великі нарративи традицій і заперечує соціальний досвід попередніх поколінь. Під впливом інновації суспільна система фрагментується і невпинно тяжіє до стану аномії. За цих обставин традиція, її суб'єкти і носії стають конструктивним фактором соціальної консолідації, що відбувається в контексті вирішення актуальних питань інноваційного розвитку. Традиція і традиційна діяльність виступають своєрідними ціннісно-смісловими формами у вигляді нових міфів і міфотворчості, які протистоять втраті національної ідентичності і суспільної цілісності. Теоретичне підґрунтя такої діяльності, на думку авторів, представив французький соціолог Ж. Дюран, який запропонував концепцію імажинера як механізму конструювання соціальної реальності. Цей механізм, за думкою Ж. Дюрана, є одночасно уявою, уявленням та уявленням, а реальність — втіленням вільної гри уяви, на яку впливають міфи та архетипи. Імажинер існує у двох режимах: денному (діурн) та нічному (ноктюрн). Перший функціонує в дуальній формі, якій властиві ієрархічність і патріархальність, втілені у героїчному міфі. Натомість другий виявляється як цілісний містичний міф або смерть як інша реальність. На

думку авторів, імажинер як втілення колективного несвідомого, пов'язаний з такими архетипними властивостями суспільної системи як екстернальність / інтернальність (зовнішній / внутрішній локус-контроль), екстраверсія / інтроверсія (соціальна / соціетальна ідентичність), ексекутивність / інтенціональність (жіночі / чоловічі соціальні ролі). Відповідно минула суспільно-історична доба модерну пов'язана з функціонуванням режиму діурну, архетипами і міфотворчістю, які тісно пов'язані з реалізацією зовнішнього соціального контролю, патріархальності (соціальної ідентичності) та зростанням у суспільній системі кількості жіночих соціальних ролей. Постмодерна сучасність актуалізує режим ноктурну, за умов якого в системі посилюється самоконтроль, розмивається ієрархічність та зростає кількість чоловічих соціальних ролей.

Ключові слова: архетип, ідентичність, імажинер, інновація, соціальна інтеграція, соціальний контроль, соціальні ролі, постмодерн.

ТРАДИЦИЯ КАК ФАКТОР ИНТЕГРАЦИИ И КОНСОЛИДАЦИИ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА В УСЛОВИЯХ ПОСТМОДЕРНА: АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Аннотация. Рассматривается феномен социально-исторической традиции как фактор социальной интеграции и консолидации украинского общества. Традиция определяется как процесс воспроизводства через социальные институты опыта поколений и адаптации этого опыта к требованиям современности. Утверждается, что адаптация традиции к постмодерной современности является сложным социально-историческим и социально-психологическим процессом, в контексте которого происходит изменение мировоззренческой парадигмы и возникает новый — рациональный тип мышления, который влияет на социальные практики и социальное поведение. Настраивая потомки на инновационную деятельность постмодерн размышляет большие нарративы традиций и отрицает социальный опыт предыдущих поколений. Под влиянием инновации общественная система фрагментируется и постоянно тяготеет к состоянию аномии. В этих условиях традиция, ее субъекты и носители становятся конструктивным фактором социальной консолидации, которая происходит в контексте решения актуальных вопросов инновационного развития. Традиция и традиционная деятельность выступают своеобразными ценностно-смысловыми формами в виде новых мифов и мифотворчества, которые противостоят потере национальной идентичности и общественной целостности. Теоретические основы такой деятельности, по мнению авторов, представил французский социолог Ж. Дюран, который предложил концепцию имажинера как механизма конструирования социальной реальности. Этот механизм, по мнению Ж. Дюрана, является первичным процессом, состоящим из воображаемого, воображающего, воображения и самого процесса воображения одновременно, а реальность — воплощением свободной игры воображения, на которую влияют мифы и архетипы. Имажинер существует в двух режимах: дневном

(диурн) и ночном (ноктюрн). Первый работает в дуальной форме, которой присущи иерархичность и патриархальность, воплощенные в героическом мифе. А второй предстает как целостный мистический миф или смерть как другая реальность. По мнению авторов, имагинер, как воплощение коллективного бессознательного, связан с такими архетипическими свойствами общественной системы, как экстернальность / интернальность (внешний / внутренний локус-контроль), экстраверсия / интроверсия (социальная / социетальная идентичность), экзекутивность / интенциональность (женские / мужские социальные роли). При этом прошлая общественно-историческая эпоха модерна связана с функционированием режима диурна, архетипами и мифотворчеством, которое тесно связано с реализацией внешнего социального контроля, патриархальностью (социальной идентичностью) и ростом в общественной системе количества женских социальных ролей. Постмодернистская современность актуализирует режим ноктюрна, в условиях которого в системе усиливается самоконтроль, размывается иерархичность и растет количество мужских социальных ролей.

Ключевые слова: архетип, идентичность, имагинер, инновация, социальная интеграция, социальный контроль, социальные роли, постмодерн.

TRADITION AS A FACTOR OF INTEGRATION AND CONSOLIDATION OF UKRAINIAN SOCIETY IN THE CONDITIONS OF POSTMODERN: ARCHETYPIC APPROACH

Abstract. The article deals with the phenomenon of socio-historical tradition as a factor of the social integration and consolidation of the Ukrainian society. Tradition is defined as the process of reproducing, through social institutions, the experience of generations and the adaptation of this experience to the requirements of the present. It is argued that the adaptation of tradition to the postmodern modernity is a complex socio-historical and socio-psychological process, in the context of which a paradigm shift is taking place and a new — rational type of thinking influencing the social practices and social behaviour is emerging. By setting posterity to innovation, the postmodern blurs the great narratives of the tradition and denies the social experience of the previous generations. Under the influence of innovation, the social system is fragmented and constantly gravitates to the state of anomie. In these circumstances, tradition, its subjects and carriers become a constructive factor of the social consolidation, which takes place in the context of solving pressing issues of the innovative development. Tradition and traditional activity act as a kind of value-semantic forms in the form of new myths and myth-making, which counteract the loss of the national identity and social integrity. The theoretical basis of such activity, according to the authors, was presented by the French sociologist J. Durant, who proposed the concept of the imaginary as a mechanism for constructing the social reality. This mechanism, according to J. Durant, is both imagination, imaginary and imagined, and reality is the embodiment of a free play of the imagination, which is influenced by myths and archetypes. The imaginary exists in two modes: daytime (diurnal) and night

(nocturne). The former functions in a dual form characterized by the hierarchy and patriarchy embodied in the heroic myth. Instead, the second is presented as a holistic mystical myth or death as another reality. According to the authors, the imaginary, as the embodiment of the collective unconscious, is associated with such archetypal properties of the social system as externality / internality (external / internal locus control), extraversion / introversion (social / social identity), executiveness / intentionality (female / male social roles). Accordingly, the past social and historical era of the modernity is connected with the functioning of the regime of the diurnal, archetypes and myth-making, which are closely linked to the realization of the external social control, patriarchy (social identity) and the growth in the social system of the number of women's social roles. The post-modern modernity actualizes the nocturnal regime under which conditions the system increases self-control, blurs hierarchy and increases the number of the male social roles.

Keywords: archetype, identity, imaginary, innovation, social integration, social control, social roles, postmodern.

Постановка проблеми. Складні й неоднозначні за змістом і спрямованістю сучасні тенденції розвитку науки найбільш рельєфно виявляють себе у гуманітарній сфері. Адже нинішні перехідні процеси розвитку людини, суспільства і людства в цілому не просто змінюють характер діяльності людей, а й руйнуються їхні поведінкові стереотипи, розмивають ціннісні орієнтири та соціальні норми. З переходом до суспільства-постмодерну посилюється значення людської уяви як способу конструювання соціальної реальності, яка стає наслідком трансформаційних процесів в суспільстві і порушення причинно-наслідкових зв'язків, характерних колишньому об'єктивному науковому методу. Тотальна "суб'єктивізація суспільного простору" породжує упередженість до таких компенсаторних можливостей людини, як традиційне знання та інтуїція. Реальний соціальний про-

стір дедалі стає кібернетичним, а всі об'єкти навколо нас об'єднує "інтернет речей", в якому зникають будь-які суттєві відмінності між онлайн- і офлайн-світом. Люди потребують нового визначення "здорового глузду". Адже тепер ми перетворюємося на "світ гейміфікації", в якому панують ігрові практики і механізми, що спираються на людські інстинкти. Становлення та розвиток штучного соціального простору — простору "інтернет речей", який розмиває межі між матеріальною дійсністю і віртуальною реальністю. Загрозою людині стає штучний інтелект, який набуває більшої небезпеки, ніж ядерне озброєння. Історія цивілізації, образно кажучи, перетворюється на перегони між освітою та катастрофою.

Отже, дедалі людство просувається шляхом інновацій, тим очевиднішою стає наша безсилість вирішувати проблеми сучасності тим самим

способом мислення, яким ми користувалися, у попередні часи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика соціальної конфліктності, що супроводжує шлях до постмодерної сучасності, актуалізує дискурс навколо пошуку шляхів до консолідації та використання в цьому процесі потенціалу традицій. У Національній доповіді 2017 р. “Україна: шлях до консолідації” констатується, що “модель суспільної консолідації не може бути самонародженим феноменом. Потрібна стратегія її досягнення”. Авторами доповіді суспільна консолідація розуміється як “єдність соціуму на основі спільних цінностей і спільної мети” [1, с. 12]. Складовими такої стратегії пропонуються соціальне партнерство, демократія, культурна різноманітність плюралістичного суспільства та спільні зовнішньополітичні інтереси.

У пошуках теоретико-методологічних засад вищезазначеної стратегії натрапляєш на роботу французького соціолога Жильбера Дюрана (1921–2012) “Антропологічні структури уявного” (1969). В цій автор пропонує доповнити традиційну дихотомію “об’єкт–суб’єкт” поняттям “траект” або феноменом, який “розташований” між об’єктом і предметом, між проектом (майбутнім) і минулим (історією). Таким траектом він назвав “імажінер”, що одночасно репрезентує “уявне”, “уяву”, “уявлення”. В контексті цієї теоретичної конструкції Ж. Дюран пропонує аналізувати архетипи колективного несвідомого за режимами діурну (день) і ноктурну (ніч), а імажінер трактує як розгорнуту структуру уя-

ви, яка живиться міфами колективного несвідомого [2, с. 1].

Рясним підґрунтям для нової теоретичної конструкції стає соціальна думка доби модерну, яка віддавала перевагу раціональному поясненню соціальної реальності та ролі соціальних суб’єктів у її розвитку. Так, французький соціолог Еміль Дюркгейм (1858–1917) пропонував розглядати суспільство як поза та над індивідуальну реальність, яка володіє щодо індивідів імперативною силою та не залежить від них. Німецький соціолог Макс Вебер (1864–1920) інтерпретував суб’єктність через поняття ідеальний тип та раціоналізація [3, с. 6–7].

Метою статті є висвітлення в контексті архетипового підходу феномену традиції як фактору консолідації суспільства в умовах соціального постмодерну.

Виклад основного матеріалу. Соціальні реформи, що випестовують нову якість українського суспільства мають складний системний характер. Вони охоплюють різні сфери суспільного життя — політику, економіку, культуру, структури соціальної організації та соціального контролю. При цьому якість радикальних інституційних перетворень визначальною мірою залежить від змін у людській психології — темпів демонтажу її старих механізмів (зовнішнього — екстернального) соціального контролю та швидкості становлення (внутрішнього — інтернального) соціального контролю, який виступатиме гарантом сталості якісно нової суспільної системи під назвою Україна.

Водночас феномен соціальний контроль є одним із найбільш супе-

речливих у сучасній системі соціологічної термінології. Найпоширенішим із них є розуміння соціального контролю як сукупності норм і цінностей суспільства, а також санкцій, які застосовуються з метою їх здійснення. Такої точки зору на механізм здійснення соціального контролю дотримувався, зокрема Е. Дюркгейм, який у своїй соціальній теорії відводив чільне місце контролю соціальних норм, наголошуючи, що їхня деформація призводить до аномії, тобто паралічу механізмів утворення соціальних норм, та до кризових явищ у суспільстві, які пов'язані із демонтажем соціальної солідарності. При цьому суспільна воля у стані аномії є паралізованою [4, с. 64]. Тобто за цих соціально-історичних обставин можна спостерігати стан, коли інституційна сила ще є, індивідуальна воля є, а загальної сили волі єдиного суб'єкта, спрямованої на контроль за дотриманням соціальних норм, які складають основу механізму соціального контролю, вже немає. У цьому контексті М. Вебер у класичній праці "Протестантська етика та дух капіталізму" (1904) наголошував на важливості взаємовпливів між нормами соціального контролю та самоконтролем, зокрема у вигляді різноманітних форм релігійного аскетизму. Логічним розвитком цих ідей стає "імажинер" Ж. Дюрана, режим діурну якого під час минулої епохи модерну стимулював дуальні, ієрархічні, патріархальні соціальні практики з їх домінуючими формами зовнішнього (екстернального) соціального контролю за діяльністю соціальних суб'єктів. Відповідно соціальна уява

(імажинер), що виникала у людей в режимі діурн, формувала передусім морально-етичні норми, покликані ззовні регулювати повсякденне суспільне життя. Встановлений, таким чином, в добу модерну механізм (зовнішнього — екстернального) соціального контролю було закріплено відповідними соціальними інститутами, такими як інститути держави з їх інструментами примусу та засобами впливу на громадську думку.

Досить часто поняття соціального контролю ототожнюється із політичною владою. Наприклад, американський політолог Ганс Моргентхау (1904–1980) під цим терміном розуміє контроль над свідомістю та діями інших [5, с. 140]. Саме цей метод соціального контролю застосовується від початку писемної історії. Так, він був основою політичного правління в стародавньому Єгипті, Месопотамії, де каста жерців таким чином реалізовувала сакральну владу. За часів пізнього середньовіччя, коли Реформація радикально змінила духовний світ пересічного західного європейця, і, на думку Нікколо Макіавеллі, відбулась інституційна диференціація релігійного життя та секуляризація політики. За цих умов індивідуальні навички здійснення ефективного соціального контролю набули для макіавеллівського Володаря особливої ваги.

Певного розвитку ідея соціального контролю набула в німецькій соціології. Зокрема, Фердинанд Тьоніс (1855–1936) генетично розрізняв два типи суспільств: традиційне, (*Gemeinschaft*) й індустріальне (*Gesellschaft*), яким були притаманні різні типи соціального контролю.

Для першого, ще слабо структурованого суспільства, важливого значення мав традиційний авторитет і відповідно зовнішній контроль, а для індустріального, модерного суспільства — правова норма, яка спирається на внутрішній соціальний контроль. На думку Макса Вебера, традиційне панування ґрунтується на вірі у святість порядків, які існують здавна. Харизматичне панування засноване на відданості харизмі вождя. Легальне панування існує завдяки встановленим правилам. Найчистішим його типом є панування бюрократичне [6, с. 157].

Основи бюрократичного панування поставали у модерному суспільстві, яке заклало основи новітніх засобів творчого створення, накопичення та поширення інформації як важливого владного ресурсу. З розвитком сучасних комунікаційних технологій суттєвого значення набуває соціальна маніпуляція як метод управління, який полягає у розвитку прихованих впливів на масову свідомість і поведінку людей з метою примусити їх діяти (або проявляти пасивність) в інтересах певних соціальних сил [8, с. 286]. Найчастіше такий механізм соціального контролю реалізується через засоби масової інформації. Характеризуючи його, як один із проявів масової культури прем'єр-міністр Великобританії часів Другої світової війни Уїнстон Черчилль (1874–1965) у своїх мемуарах наголошував, що після закінчення першої світової війни в умовах гострої соціальної кризи Великобританія була врятована від руйнівної соціальної революції громадською думкою, футболом та традиційними пивними пабами. Таким

чином, соціальна уява та інструменти впливу на неї нейтралізували конфліктний соціальний потенціал і переключили свідомість людей на нову соціальну реальність, орієнтовану на консенсусні моделі суспільного дискурсу та прийняття важливих владних рішень.

Протягом ХХ ст. практика діяльності державних інституцій, що вдавалися до соціальних маніпуляцій, ставала все складнішою та поширеною. Соціотехніка державного управління дедалі більше орієнтувалася на безпосередній вплив на суспільство з метою прийняття та реалізації бажаних політико-управлінських рішень. Важливим інструментом такого впливу ставав соціальний контроль та різноманітні методи соціальної регуляції поведінки спільнот. Серед них правові норми, раціональна або ірраціональна аргументація чи навіть відверта маніпуляція і, нарешті, методи силового тиску. Весь цей арсенал спрямований на людину та громадську думку як головні об'єкти впливу засобів масової комунікації.

Оскільки те, що ми називаємо громадською думкою, як зазначав відомий британський політичний діяч Бенджамін Дізраелі (1804–1881), скоріше за все заслуговує назви суспільних емоцій — ця сфера є об'єктом постійних маніпуляцій, котрі стають універсальним механізмом ефективного соціального контролю за буттям інформаційного суспільства [7, с. 18]. Відповідно більш вузькою, навіть, можна сказати, спеціалізованою поставала уява соціального контролю в американській соціологічній думці. Здебільшого вона пов'я-

зана з тлумаченнями організації контролю за різними втіленнями, насамперед, девіантної поведінки. Так, класик американської соціології Роберт Мертон (1923–2000), вважав, що американське суспільство інтенсивно породжує суттєве протиріччя між нав'язаними розвинутою споживацькою психологією бажаннями та колом законно досяжного, внаслідок чого відбувається послаблення норм та інститутів, які регулюють та дисциплінують поведінку людей, що врешті призводить до заперечення авторитету соціальних норм та до різноманітних форм девіантної поведінки [9, с. 282].

Отже, крім форм соціального контролю у вигляді певних владних механізмів, які діють на державному рівні та в структурах громадянського суспільства, а також контролю за девіантною поведінкою, не менш важливою категорією, що детермінує дві попередні є самоконтроль індивіду. Це поняття вдало передає термін соціальної психології — локус контролю, який полягає у фіксації ступеня та міри того, як особистість сприймає своє життя, тобто таким, що контролюється її власними зусиллями та діями, або контрольованим ззовні — випадком або анонімними зовнішніми силами [10, с. 74].

Вище названі форми соціального контролю завжди взаємодіють у складній системі та не можуть розглядатись окремо. Механізм соціального контролю функціонує саме завдяки складній взаємодії між відповідними інститутами, покликаними регулювати суспільні відносини та морально-етичні норми самоконтролю індивідів, чиї рішення суттєво впливають

на інституційний соціальний контроль. Водночас будь-який функціональний вид соціального контролю завжди є відносним, адже дії історичних суб'єктів у певний час визначаються минулим, а також вони можуть детермінувати майбутнє, яке також може впливати на ці дії. Беручи ж до уваги, що природа соціальних норм модерного минулого є статичною, а соціальні норми постмодерна — динамічною, можна стверджувати, що соціальний контроль завжди залежить від хисткого балансу між соціальною статикою та динамікою.

У постмодерній ситуації, коли посилюється роль суб'єкта в соціально-історичному процесі, індивідуальне ставлення до суспільства стає ключовим фактором подальшого суспільного розвитку. Адже, як зазначав німецький філософ, засновник феноменології Едмунд Гуссерль (1859–1938), раніше всього мислимого є “Я”, яке предстає для суб'єкта-індивіда первісною інтенціональною базою його світу. За цих умов епоха постмодерну “розмиває” соціальні традиції. Все це відбувається в контексті нової смислотворчості. Одне нові — динамічні норми, плинні стереотипи, всеосяжні комунікації і чутливий престиж набуваються сьогодні паралельно зі становленням людини як суб'єкта предметно-практичної діяльності. Ще на зорі людської історії *Homo sapiens* вирізнявся від стадних тварин з їх соціальними інстинктами наявністю нормативно-ціннісної системи, яка регулює індивідуальну поведінку. У цьому сенсі не мавпа створила людину своєю наполегливою працею, а навпаки — людина розумна піднялася над тваринним

світом завдяки розвитку мовної комунікації. З виникненням особливої — інформаційно-знакової діяльності соціально-матеріальний світ ставав вже приреченим на “ідеалізацію магії Слова”. Від того часу між тваринним та соціальним світами з’явилась психологічна прірва. Важливим фактором антропосоціогенезу стали моральні заборони та етичні табу, роль яких у розвитку людини в праці “Табу і тотем”(1913) розкрив австрійський психоаналітик Зигмунд Фройд (1856–1939). Розвиваючи його ідеї швейцарець Карл-Густав Юнг концептуалізував зв’язок між соціальним і психічним (психологічним) в ідеї колективного несвідомого, що його становлять глибинні потоки людської історії.

Так, в епоху традиційного суспільства показовою була єдність біологічного і соціального в людині. Зокрема, давньогрецький мислитель Аристотель (384–322 до н. е.), підкреслюючи наявність у людині як частині природи рис тваринного (біологічного) та соціального (політичного), називав членів суспільства “політичними тваринами”. Натомість його вчитель Платон (427–347 до н. е.) вважав, що індивіди об’єднуються в соціум аби забезпечити свої головні потреби. Найкраще зробити це може лише ідеальне суспільство, оскільки соціальне життя є природною сутністю людини.

Певне заперечення біологічного в людині на користь соціального позначає релігійна традиція, яка різко протиставляє тілесне — гріхове духовному. В цій дихотомії біологічне забезпечує функціонування інстинктів в той час, як соціальне відповідає

за культурні цінності та норми. Австрійський антрополог Конрад Лоренц (1903–1989), зокрема, вважає, що деякі вищі цінності, такі як співчуття, солідарність, альтруїзм прямо взаємодіють із інстинктами. Водночас соціальне дозволяє контролювати прояви біологічного. З іншого боку, культурні цінності не успадковуються біологічно, а є набутими соціально. Взагалі зв’язок між соціальним та сакральним є надзвичайно важливим. У цьому проявляється ієрархічність соціального світу. Соціальне виконує вітально важливі сакральні функції. По-перше, це стосується проблем зв’язку зі світом Абсолюту, духовності, функціонуванням механізмів психологічної компенсації, по-друге, соціальне та сакральне сприяють інтеграції, тобто об’єднанню членів певного соціуму навколо санкціонованого світогляду, морально-етичних норм, по-третє, сакралізація соціального в традиційному суспільстві легітимізувала механізми соціального контролю, формувала стереотипи масової поведінки, по-четверте, сакралізоване соціальне сприяє розв’язанню екзистенційних проблем через продукування нових сенсів суспільної діяльності на певних історичних етапах, нарешті, по-п’яте, традиційна легітимізація влади, як це довів М. Вебер, здійснюється через її сакралізацію.

Постійно відбувається інформаційно-енергетична взаємодія між соціумом та індивідом, тобто між “Ми”та “Я”. Відповідно вибудовуються комунікативні зв’язки між соціетальною психікою, яка характеризує параметри соціуму як цілісності, та індивідуальною психікою

певної особи. Отже, ми маємо всі підстави вважати суб'єктом лише ту складову частину соціуму, яка активно впливає на інші об'єкти поза собою. Наприклад, суб'єктами політики є великі соціальні групи зі своїми специфічними інтересами, які визначають сенс політичних дій. На певному етапі свого розвитку вони створюють власні політичні структури, покликані ефективно діяти в інтересах своїх груп.

Безпосередніми організатора політичних дій виступають індивіди, якщо вони визначають напрям, хід та зміст політичних процесів, тому важливу роль відіграє ще один суб'єкт — політичний лідер, як людина, котра має вирішальний вплив на членів певної соціальної групи. Лідер — суб'єкт, котрий здійснює організаційних та інтегруючий вплив. Як засвідчує багатий історичний досвід, діяльність лідера сприяє розкриттю творчого потенціалу малої або великої соціальної групи, іноді, навпаки перешкоджає цьому.

За типологією М. Вебера розрізняють наступні основні типи лідерства: традиційне, засноване на вірі в святість певного суб'єкта влади; раціональне, легальне або бюрократичне, яке базується на вірі в законність існуючого порядку та його доцільність; харизматичне лідерство, яке підтримується вірою в надзвичайні можливості, тобто фактично формується на основі культу особи. За стилем розрізняють авторитарне лідерство, яке передбачає одноосібний керівний вплив на основі механізму загрози застосування силових санкцій, та демократичне лідерство, котре дає можливість членам групи

приймати участь у досягненні цілей та керувати її діяльністю.

Найповніше роль суб'єкту в історії висвітлена в екзистенціальній філософській думці, різні напрямки якої об'єднує переконання в тому, що існування передує сутності. Так, французький екзистенціаліст Жан Поль Сартр (1905–1980) наголошував, що суб'єктивізм означає, з одного боку, що індивідуальний суб'єкт сам себе обирає, а з іншого боку — що людина не може вийти за межі людської суб'єктивності. Вибираючи себе, я створюю загальне, розуміючи проект будь-якої іншої людини, до якої б епохи вона не належала. Ця абсолютність вибору не ліквідує відносність кожної епохи. Історичні обставини змінюються, людина може народитись рабом в язичницькому суспільстві, феодалним сеньйором, чи пролетарем. Не змінюється лише необхідність для неї бути в світі, бути у ньому за роботою, бути в ньому серед інших і бути в ньому смертною. Межі не об'єктивні та не суб'єктивні, скоріше вони мають об'єктивний та суб'єктивний боки.

Представник франкфуртської школи соціології Герберт Маркузе (1898–1979), наголошуючи на вадах індустріального суспільства, на конфлікті індивіда та суспільства, на суперечностях між свободою та екзистенцією, зазначав, що дійсність стала технологічною дійсністю, і суб'єкт тепер настільки тісно пов'язаний з об'єктом, що поняття об'єкта обов'язково включає в себе поняття суб'єкта. Сам суб'єкт є конститутивною часткою науково детермінованого об'єкта. Суб'єкт наукових методів і суб'єкт ділового життя — є

вираженням однієї і тієї ж суб'єктивності — людини.

Вище наведенні думки характеризують, на наш погляд, лише початковий етап становлення постіндустріальної цивілізації, який людство переживає на межі XX–XXI століть і який є лише часткою її великого життєвого циклу. Ми вже неодноразово писали, що суспільно-історичний розвиток можна дослідити як послідовне розгортання у часовому-просторовому континуумі універсальних епохальних циклів які є релевантними одиницями аналізу та прогнозу соціально-історичної дійсності [11].

Сучасні суспільства не просто відтворюють себе в історії, вони залучені до процесу створення мега-суспільства. Тому вирішальними соціальними відносинами сьогодні є не відносини з приводу власності, а відносини з приводу стратегії формування майбутнього. Ідеологія постмодерну заперечує статичні норми та процедури соціального життя, тотально критикує “великі сенси” та проекти. Втрачається віра в месіанські історичні перспективи. Постмодернізм позбавляє історію вектору майбутнього. Відповідно до концепту Ж. Дюрана постмодерн втягує суспільство у режим ноктюрну, тобто міфологічну уяву містичного,

ірраціонального. Якщо провідними цінностями модерну були демократія, рівність і прогрес, то ліберали постмодерну, навпаки, стверджують рівнозначність будь-яких проміжків часу і пропонують залишити турботи про сенс і спрямованість соціального часу. Найбільш симптоматичним для постмодерну у тлумаченні соціального є повернення до концепцій, які віддають пріоритет біологічній складовій людини. Мова йде про расизм та соціал-дарвінізм, які виводять соціум на арену боротьби за існування, в якій перемагають лише найбільш адаптовані.

Треба підкреслити, що на умовній шкалі цінностей для панівного в Модерному часі суб'єкта “МИ” характерними є морально-етичні цінності в той час, як для суб'єкта “Я” постмодерної сучасності абсолютно природними є раціонально-прагматичні, можна навіть сказати, егоїстичні інтереси і цінності. Якщо для колективного суб'єкта категорія “Я” по суті є еманацією “індивідуальних проявів народності”, то для суб'єкта-індивіда “МИ” вона є персоніфікацією суспільного [12, с. 67].

З точки зору соціальної психології “Я-концепцію” для індивідуального та колективного суб'єктів представлено в таблиці наступним чином [13, с. 72]:

Провідні цінності	Індивідуальний суб'єкт “Я”	Колективний суб'єкт “Ми”
Ідентифікація	Індивідуальні цілі	Суспільні цілі
Пріоритет	Особисті інтереси, права та свободи	Соціальні та групові інтереси та солідарність
Засудження	Конформізм	Егоїзм
Гасло-стиль життя	“Будь вірним собі”	“Ніхто з нас не острів”
Культура	Індивідуалістична	Колективна

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, кожний тип соціального суб'єкта має власні риси політичної свідомості, яка різниться за п'ятьма основними ознаками.

По-перше, за характером та способом здійснення влади. В тоталітарному суспільстві — це загальний контроль та соціальним примус. В автократичному суспільстві — можуть виникати певні зони свободи, недоступні контролю. В перед демократичному суспільстві влада починає вести діалог з незалежними групами, які визріли за часів автократії в своєрідних анклавах суспільної свободи, але сама визначає результати цього діалогу. Нарешті, в демократичному суспільстві влада здійснюється на представницькій основі відповідно до законів.

По-друге, такою ознакою є ставлення людей до владного режиму. Для тоталітарної свідомості характерним є злиття з владою, для авторитарної свідомості — відчуження від влади, для перед демократичної свідомості — обмежений вплив на владу, для демократичної свідомості — вибір конкретних носіїв влади.

По-третє, важливим чинником є статус горизонтальних соціальних структур. Тоталітарний режим руйнує будь-які горизонтальні структури. Авторитарний режим допускає їхнє існування до того часу, поки вони не мають політичного характеру. Перед демократичний режим дозволяє будь-які організації, окрім тих, що претендують на владу. При цьому опозиція має такий же менталітет, що й влада. В демократичному суспільстві структура суспільних ор-

ганізацій стає фундаментом політичної системи.

По-четверте, певне значення має ієрархія соціальних табу. В тоталітарному суспільстві дозволено те, що наказано владою, решта заборонено. В автократичному суспільстві право на життя має те, що не стосується політики. У перед демократичному суспільстві дозволено все, крім зміни влади. В демократичному суспільстві — дозволено все, що не заборонено законом.

Нарешті, п'ята ознака стосується політичних ідеалів. У тоталітарному суспільстві від влади вимагають всемогутності, а від людей — ентузіазму та скромності. В авторитарному суспільстві від влади вимагається компетентність, від людей — професіоналізм та вірність. У перед демократичному суспільстві від влади вимагають моральності, від людей — активності, яка не обов'язково поєднується з відповідальністю. У демократичному суспільстві від влади та громадян вимагається лише дотримання законів.

Чи можливо визначити універсальну формулу соціальної консолідації на основі традицій?

Такою загальною формулою, на наш погляд, може бути збереження консерватизму у принципах і традиціях, але допущення ліберального ставлення до суспільства. Таким чином гармонізується взаємодія традицій і соціальних інновацій. Зокрема, якщо третя хвиля індустриальної революції була можлива на основі національної консолідації та модерних традицій, то нині залишається відкритим залишається питання щодо соціальних механізмів забезпечення

четвертої промислової революції. Такі технології як тримірний друк, біотехнології, нейротехнології, виробництво відтворювальної енергії, блокчейн, штучний інтелект за визначенням є результатами транснаціональної індустріалізації.

Словом, ще попереду залишається селекція форм взаємодії соціальної інновації і традицій, аби національна держава не перетворилась на нову замкнену суспільну систему, яка функціонально не може реагувати на глобальні інноваційні тенденції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Україна: шлях до консолідації суспільства: національна доповідь / Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України ; Національна академія наук України, Секція суспільних і гуманітарних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. Київ, 2017. 336 с.
2. Дугин А. Г. Социология воображения. Введение в структурную социологию. Москва : Академический Проект; Триста, 2010. 564 с. (Технологии социологии).
3. Щербина В. Субъектная составляющая теоретизирования как предмет рефлексии различных направлений социологии // Буття людини. Природа та соціум: соціально-філософські виміри. Вісник Харківського університету. 1998. № 5. С. 6–7.
4. Hermann Korte. Einführung in die Geschichte der Soziologie. München, 1992. 216 s.
5. Політологія / За ред. О. І. Семківа. Львів : Світ, 1994. 592 с.
6. Вебер Макс. Соціологія. Загально-історичні аналізи. Політика / Пер. з нім. О. Погорілого. Київ : Основи, 1998. 534 с.
7. Соціологія : короткий енцикл. слов. / уклад.: В. І. Волович, В. І. Тарасенко, М. В. Захарченко та ін. ; за заг. ред. В. І. Воловича. Київ, 1998. 736 с.
8. Кара-Мурза С. Манипуляция сознанием. Москва, 2000. 464 с.
9. Американская социология. Перспективы. Проблемы. Методы / Под общ. ред. Г. В. Осипова. Москва: Прогресс, 1972. 390 с.
10. Майерс Дэвид. Социальная психология. Санкт-Петербург: Питер, 1997. 688 с. (Серия “Мастера психологии”).
11. Афонін Е. А. Бандурка О. М., Мартинов А. Ю. Суспільний розвиток від Різдва Христового = Social Development AD / Укр. т-во сприяння соц. інноваціям, Атлантична Рада України. Від. інф.-бібл. забезпечення апарату Верховної Ради України ; пер. з укр. В. В. Кухтіна. Київ : Парлам. вид-во, 2000. 312 с. (Серія відкрита досл. концепція; Вип. 1). Текст паралельно укр. та англ. мовами.
12. Казинцев А. И. Новые политические мифы. Опыт публицистического исследования. Москва : Молодая гвардия, 1990. 224 с. (Свободная трибуна).
13. Социальная психология: учеб. пособие для студентов и аспирантов психологических факультетов а также слушателей курсов психологических дисциплин на гуманитарных факультетах вузов. Санкт-Петербург ; Москва ; Харьков : Питер, 1998. 688 с.

REFERENCES

1. Ukraina: shliakh do konsolidatsii suspilstva: natsionalna dopovid [Ukraine: The Road to Social Consolidation: A National Report]. (2017). Kyiv: In-

- stytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy ; Natsionalna akademiia nauk Ukrainy, Sektsiia suspilnykh i humanitarnykh nauk, Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Dugin, A. G. (2010). Sotsiologiya voo-brazheniya. Vvedenie v strukturnuyu sotsiologiyu [Sociology of imagination. Introduction to structural sociology]. Moscow: Akademicheskii Proekt; Triksa [in Russian].
 3. Shcherbina, V. (1998). Subektnaya sostavlyayushchaya teoretizirovaniya kak predmet refleksii razlichnykh napravleniy sotsiologii [The subject component of theorizing as a subject of reflection of various areas of sociology]. Buttia liudyny. Pryroda ta sotsium: sotsialno-filosofski vymiry. Visnyk Kharkivskoho universytetu – Being of a human. Nature and society: social and philosophical dimensions. Bulletin of Kharkiv University, 5, 6-7 [in Russian].
 4. Korte, H. (1992). Einführung in die Geschichte der Soziologie. München [in German].
 5. Semkiva, O. I. (Eds.). (1994). Politolohiia [Political Science]. Lviv: Svit [in Ukrainian].
 6. Veber, M. (1998). Sotsiolohiia. Zahalno-istorychni analyzy. Polityka [Sociology. General historical analyzes. Politics]. (O. Pohorilyi, Trans). Kyiv: Osnovy [in Ukrainian].
 7. Volovych, V. I., et. al. (Eds.). (1998). Sotsiolohiia: korotkyi entsykl. slov. [Sociology: a short encyclical dictionary]. Kyiv [in Ukrainian].
 8. Kara-Murza, S. (2000). Manipulyatsiya soznaniem [Manipulation of consciousness]. Moscow [in Russian].
 9. Osipov, G. V. (Eds.). (1972). Amerikanskaya sotsiologiya. Perspektivy. Problemy. Metody [American sociology. Prospects. Problems. Methods]. Moscow: Progress [in Russian].
 10. Myers, D. (1997). Sotsialnaya psikhologiya [Social Psychology]. Saint Petersburg: Piter [in Russian].
 11. Afonin, E. A. Bandurka, O. M., Martynov, A. Yu. (2000). Suspilnyi rozvytok vid Rizdva Khrystovoho = Social Development AD [Social Development since the Nativity of Christ = Social Development AD]. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].
 12. Kazintsev, A. I. (1990). Novye politicheskie mify. Opyt publitsisticheskogo issledovaniya [New political myths. The experience of journalistic research]. Moscow: Molodaya gvardiya [in Russian].
 13. Sotsialnaya psikhologiya [Social psychology]. (1998). Saint Petersburg; Moscow; Kharkov: Piter [in Russian].



UDC: 351:35.078.3

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-42-56](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-42-56)

Лашкіна Марія Григорівна,

психолог-конфліктолог, кандидат наук з державного управління, доцент кафедри журналістики, реклами і зв'язків з громадськістю, факультет міжнародних відносин, Національний авіаційний університет, 03058, м. Київ, просп. Любомира Гузара, 1, тел.: +38 (050) 397 29 12, e-mail: maria.lashkina@gmail.com.

ORCID: 0000-0002-8331-1853

Лашкина Мария Григорьевна,

психолог-конфликтолог, кандидат наук по государственному управлению, доцент кафедры журналистики, рекламы и связей с общественностью, факультет международных отношений, Национальный авиационный университет, 03058, г. Киев, просп. Любомира Гузара, 1, тел.: +38 (050) 397 29 12, e-mail: maria.lashkina@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8331-1853

Lashkina Mariia Hryhoriivna,

psychologist-conflictologist, PhD in Public Administration, Assistant Professor, Department of Journalism, Advertising and Public Relations, Faculty of International Relations, National Aviation University, 03058, Kyiv, 1, Prospekt Lyubomyra Huza, tel.: +38 (050) 397 2912, e-mail: maria.lashkina@gmail.com

ORCID: 0000-0002-8331-1853

Бельська Тетяна Валентинівна,

доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова,

61002, м. Харків, вул. Маршала Бажанова, 17, тел.: +38 (066) 450 62 12, e-mail: tanyu_belska@ukr.net.

ORCID: 0000-0002-2792-4700



Бельская Татьяна Валентиновна,

доктор наук по государственному управлению, доцент, доцент кафедры менеджмента и публичного администрирования, Харьковский национальный университет городского хозяйства имени А. Н. Бекетова, 61002, г. Харьков, ул. Маршала Бажанова, 17, тел.: +38 (066) 450 62 12, e-mail: tanya_belska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2792-4700

Bielska Tetiana Valentynivna,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 61002, Kharkiv, Str. Marshala Bazhanova, 17, tel.: +38 (066) 450 62 12, e-mail: tanya_belska@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2792-4700

КОНЦЕПТИ ІРРАЦІОНАЛЬНОГО ТА РАЦІОНАЛЬНОГО В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРІ УКРАЇНИ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Визначено, що в національній державно-управлінській діяльності змінилося поле раціональності, і нова технологічна реальність руйнує усталені правила співіснування у суспільстві, логіку взаємодії, систему прийняття рішень, політичні теорії та практики. Зазначається, що концепти раціонального та ірраціонального в сучасних практиках менеджменту, реклами, зв'язків з громадськістю мають свої трансформаційні соціально-психологічні особливості.

Обґрунтовується, що в інформаційному просторі України забагато інформаційного шуму, фейків, маніпулятивних інформаційних повідомлень, які заважають формуванню раціонального мислення, що впливає на прийняття рішень як кожною окремою людиною, так і на державному рівні. Стверджується, що архетипова методологія дає можливість припустити, що співвідношення раціонального та ірраціонального в суспільній свідомості українського соціуму є нестійким та мінливим й змінюється під зовнішніми впливами, зокрема засобів масової комунікації. Зазначається, що в суспільстві, маючи свободу та незалежність, не можна бути вільними від соціальних впливів. За таких умов, прогнозують автори, демократичний принцип “свободи слова” фактично перетворює інформаційний простір України на сферу впливу корпоративних інтересів різних політичних груп.

Доводиться, що оглядове міждисциплінарне дослідження інформаційного простору на формування концепту раціонального та ірраціонального демонструє підвищення впливу на ірраціональну підсвідомість населення. Відбуваються спроби власників засобів масової інформації впливати на

процеси когнітивних змін у суспільстві, використовуючи міфологізацію, забобони та стереотипи масової суспільної свідомості; відбувається перехід до шоутизації політичного дискурсу, посилення інформаційного шуму, що призводить до підвищення кількості людей з розвиненим модусом ірраціональної ідентичності.

Ключові слова: архетип, управління, вплив, інформаційний простір, прийняття рішень, раціональність, ірраціональність, Українська школа архетипіки.

КОНЦЕПТ ИРРАЦИОНАЛЬНОГО И РАЦИОНАЛЬНОГО В ИНФОРМАЦИОННОМ ПРОСТРАНСТВЕ УКРАИНЫ: ПУБЛИЧНО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. Обозначено, что в национальной государственно-управленческой деятельности изменилось поле рациональности, и что новая технологическая реальность разрушает устоявшиеся правила сосуществования в обществе, логику взаимодействия, систему принятия решений, политические теории и практики. Указывается, что концепты рационального и иррационального в современных практиках менеджмента, рекламы, связей с общественностью имеют свои трансформационные социально-психологические возможности.

Обосновано, что в информационном пространстве Украины много информационного шума, фейков, манипулятивных информационных сообщений, которые мешают формированию рационального мышления, влияет на принятие решений как каждым отдельным человеком, так и на государственном уровне. Утверждается, что архетипическая методология дает возможность предположить, что соотношение рационального и иррационального в общественном сознании украинского социума является неустойчивым и непостоянным и изменяется под внешними воздействиями, в том числе, средств массовой коммуникации. Указывается, что в обществе, имея свободу и независимость, не возможно быть свободными от социальных воздействий. При таких условиях, прогнозируют авторы, демократический принцип “свободы слова” фактически превратил информационное пространство Украины на сферу влияния корпоративных интересов различных политических групп.

Доказывается, что комплексное междисциплинарное исследование информационного пространства на предмет формирования концепта рационального и иррационального демонстрирует повышение влияния на иррациональное подсознание населения. Происходят попытки владельцев средств массовой информации влиять на процессы когнитивных изменений в обществе, используя мифологизацию, предрассудки и стереотипы массового общественного сознания; происходит переход к шоутизации политического дискурса, усиление информационного шума, что приводит к увеличению количества людей с развитым модусом иррациональной идентичности.

Ключевые слова: архетип, управління, вплив, інформаційне пространство, прийняття рішень, раціональність, ірраціональність, Українська школа архетипіки.

CONCEPTS OF IRRATIONAL AND RATIONAL IN THE INFORMATIONal SPACE OF UKRAINE: PUBLIC-MANAGEMENT ASPECT

Annotaion. The authors claim that the field of rationality has changed in the national governmental activity. They point out that a new technological reality destroys established rules of coexistence in the society, a logic of interaction, a decision-making system, political theories and practices. The authors determine that concepts of rational and irrational in modern management practices, advertising, public relations have their transformational social and psychological features.

The article substantiates that in the information space of Ukraine there are too much information noise, fakes, manipulative information messages that interfere with formation of rational thinking that influences decision making, both for each individual person and at the state level. It is argued that the archetypal methodology makes it possible to assume that relation between rational and irrational in the social consciousness of the Ukrainian society is unstable and variable and changes under external influences, in particular mass media. It is stated that in the society, having freedom and independence, we cannot be free from social influences. The authors predict that under such conditions a democratic principle of “free speech” effectively transforms an informational space of Ukraine into a sphere of influence of corporate interests of different political groups.

The authors assert that a cross disciplinary survey of the information space in regarding to formation of a concept of rational and irrational demonstrates an increase of influence on the irrational subconscious of the population. The article proves that there are attempts of media owners to influence processes of cognitive changes in the society, by the use of mythologization, prejudices and stereotypes of mass public consciousness; there is a shift to showcasing of political discourse, amplifying of information noise that leads to an increase in a number of people with a developed mode of irrational identity.

Keywords: archetype, management, influence, an informational space, decision making, rationality, irrationality, a Ukrainian school of archetype.

*“Уряд і засоби масової інформації також відіграють свою роль,
захищаючи нас від інформації,
що найбільш сильно суперечить нашим поглядам.....
Репортери та редактори відбирають,
які матеріали треба представити публіці”*

Із Книги “Соціальний вплив”, автори Ф. Зімбардо, М. Ляйпте, 2000 р., с. 157.

Постановка проблеми. Слід державно-управлінській діяльно-констатувати, що в національній сті змінилося поле раціональності.

Публічно-управлінські практики взаємодії в інформаційному просторі дуже швидко трансформуються й приймають незвичні для людини форми. Нова технологічна реальність руйнує усталені правила співіснування в суспільстві, логіку взаємодії, систему прийняття рішень, політичні теорії та практики. Водночас, людська психіка влаштована таким чином, що потребує певних умов і часу для пристосування до нових обставин технологічного світу. Розвиток технологій сьогодні вже випереджають розвиток людських навиків й психіки, які не встигають пристосуватися до нових обставин технологічного світу. Технології впливають на всі системи людського життя, стосунків, комунікації, прийняття рішень, управління державами, трансформації та десакралізації наукових підходів, теорій та концепцій тощо.

Концепти раціональності та ірраціональності, що походять з філософських теорій, були обґрунтовані в ліберальних економічних теоріях, теоріях пізнання, інших напрацюваннях соціально-гуманітарного пізнання. В сучасних умовах міждисциплінарних підходів та використання їх в науково-прикладних практиках менеджменту, реклами, зв'язків з громадськістю концепти "раціонального/ірраціонального" мають свої трансформаційні соціально-психологічні особливості. Пропонуємо поглянути на сталі концепції з міждисциплінарного погляду, використовуючи архетипову методологію, що пояснює ірраціональні прояви. Запропоноване дослідження має науково-прикладний міждис-

циплінарний характер, спирається на методологію герменевтики та практики контент-аналізу. В статті ми спробуємо проаналізувати, як в інформаційному просторі України відображені концепти формування раціонального мислення та підходу до свого життя, наскільки раціональним є інформаційно-комунікативний дискурс, що пропонують засоби масової комунікації українському суспільству та наскільки психологічні й когнітивні можливості українського соціуму здатні переварити той інформаційний коктейль. Дослідження ґрунтується на гіпотезі, що в інформаційному просторі України забагато інформаційного шуму, фейків, маніпулятивних інформаційних повідомлень, які заважають формуванню раціонального мислення, що впливає на прийняття рішень, не тільки кожною окремою людиною щодо свого життя, а і на державному рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Співвідношення раціонального та ірраціонального розглядаються в науковому дискурсі з моменту виникнення людської філософської думки щодо теорій існування соціуму: Декарт, Спіноза, Г. В. Ф. Гегель, В. Паскаль, А. Шопенгауер, К. Ясперс, М. Фуко та інші. В нашому дослідженні ми спираємося на підходи М. Вебера, Ю. Хабермаса, К.-Г. Юнга, З. Фрейда, А. Адлера, М. Мафесолі, Ж. Дюрана та інших. Дослідження сучасних українських вчених Української школи архетипіки сприяли у розробці інструментарію для вивчення сучасного холистичного світу, зокрема: Е. Афоніна, А. Мар-

тиненка, О. Суший, О. Донченко, С. Сібірякова. Сучасні українські дослідники розглядають співвідношення концептів раціонального та ірраціонального в розвитку історії, в політичних процесах, політичних ідеологіях та в циклічній поведінці електорату під час виборчих процесів: Д. Додонов, В. Богданов, І. Галицький, Х. Слюсарчук, А. Чорна.

Метою статті є аналіз інформаційного простору України, прогнозування його впливу на формування раціональної свідомості населення, визначення можливості влади впливати на процеси когнітивних змін в суспільстві.

Виклад основного матеріалу. Філософське трактування раціоналізму передбачає включення інтелектуальних, розумових операцій кожної людини для прийняття рішень щодо своєї поведінки в суспільстві, організації свого життя та соціальних взаємодій. Політичні теорії та практики використовують поняття раціональності, виходячи з філософського трактування когнітивних підходів до свого життя. Ідеологічні підходи до демократії, як форма державного правління, та лібералізму — як економічної основи демократії, повністю побудовані на раціоналізмі. Основою демократичних свобод та прав людини є вільний вибір та прийняття зважених раціональних рішень щодо, свого життя. Раціональність допомогла людству влаштувати цей світ і в цій парадигмі людство живе вже багато століть. Раціональність побудована на розрахунках математичного та статистичного гатунку, що стала основою всіх концепцій, теорій та стратегій

формування публічної політики та взаємодії в державі.

Людська психологія не ґрунтується тільки на когнітивних можливостях, на що вперше звернув увагу Зигмунд Фрейд в своїх дослідженнях, де показав структуру особистості, в якій важливу роль відіграє підсвідомість. Підсвідомість не ґрунтується на раціональних процесах, вона включає в себе велику кількість ірраціональних складових — почуттів, емпіричного досвіду, соціальних традицій та впливів зовнішнього середовища. Раціоналізація — це вже прояв психіки, один із механізмів психологічного захисту, що забезпечує закритість, маскування істинних думок та мотивів. Водночас, неусвідомленість мотивів може детермінуватися не тільки соціальною або індивідуальною неприйнятністю ситуації, але й впливами гіпнотичного трансу, діями в стані афекту або неусвідомої ірраціональності [1, с. 556]. Тобто людина починає виправдовувати свої ірраціональні дії та почуття раціональними думками та мотивами.

Трактування ірраціональності (від лат. Irrationalism — нерозумний, несвідомий) в різних філософських традиціях протиставляється раціональному когнітивному пізнанню, спираючись на інтуїцію, віру, інстинкти, стереотипи та традиції. Усі релігійні та релігійно-філософські течії спираються суто на ірраціональне сприйняття дійсності.

В соціальному аспекті ефекти ірраціонального описав в своїх працях Карл Гюстав Юнг, який звернув увагу на архетипову складову особистості, що не може не впливати на

прийняття рішень окремо взятої людини. Архетипи (з грец. “початок”, “зразок”) у різних наукових сферах трактуються як проформа, прототип, вихідний зразок. В літературних творах архетипи — це образи, які часто повторюються, що лежать в основі літературних сюжетів, фольклорні мотиви; в мистецтві — первинний оригінал, що покладений в основу міфів, казок, самої культури. З точки зору представників школи аналітичної психології (К. Юнг) архетипи — це універсальні психічні структури, що складають колективне несвідоме та відображаються у нашому досвіді через певні уяви, мотиви, сновидіння тощо [2, с. 251].

С. Кримський зазначав, що одним із основних архетипів української нації є кардіоцентричність. Аргументація філософії серця була постійною в українській літературі, духовності та менталітеті. Це є архетип, тобто наскрізна символічна структура. Ще одним із архетипів — є мудрість, той самий древньогрецький “логос”, пов’язаний з розумовими операціями. Але не в значенні раціонального, а той, що проявляється в мудрості речей, який С. Кримський називає софійністю. Ці особливості українського менталітету наводять на думку, що раціонального підходу до життя та раціонального управління, важко чекати від суспільства, яке складається з кардіоцентричних інтровертів [3, с. 166].

Архетипова методологія дає можливість припустити, що співвідношення раціонального та ірраціонального в суспільній свідомості українського соціуму є нестійким та мінливим й змінюється під зовніш-

німи впливами, зокрема засобів масової комунікації. Перевантаженість інформаційного простору призводить до втоми та втрати зацікавленості, бажання вимкнути телевізор, не слідкувати за новинами, сховатися у свій внутрішній світ й слідувати стереотипним звичним шляхом прийняття рішень.

Українське суспільство, в своєму світоглядному плані тільки починає виходити з традицій радянського патерналізму. Дослідження індексу соціального самопочуття, що проводиться Інститутом соціології з 1992 року, вперше зафіксувало покращення самопочуття українців у 2018 році [4]. Соціологи цей феномен пов’язують з усвідомлення українців своєї незалежності в прийнятті рішень щодо свого життя та опори на власні сили, без сподівань на державу. За даними моніторингу соціальних змін, що проводиться під егідою керівника Української школи архетипіки Е. Афоніна, у 46 % дорослого населення України сформована й готова і далі відтворюватися своя ідентичність [5]. Модус ідентичності, на думку Е. Афоніна, на сьогодні вже сформувався у більшості населення України, що дає соціальний оптимізм для подальшого розвитку й просування по шляху реформування суспільства, включності громадян у вирішення суспільних проблем й перетворення ціннісно-мотиваційної сфери з патерналістської на раціональну, а значить відповідальну. Вчений вважає, що кількість громадян із раціонально-інтуїтивним складом буде тільки збільшуватися, що дає надію на “українське диво”, прорив у всіх сферах соціального й політич-

ного життя. В цілому, розділяючи оптимізм Е. Афоніна, ми хочемо подивитися наскільки інформаційний простір впливає на збільшення свідомо мислячих людей з раціональним модусом ідентичності?

В соціальному суспільстві, маючи свободу та незалежність, ми, однак, не можемо бути вільними від соціальних впливів. В сучасному світі ці впливи стають все більш помітними, оскільки нас оточує велика кількість інформаційних повідомлень. Інформаційний простір людини настільки широкий та різнобарвний, що часто ми навіть не усвідомлюємо, звідки і в який спосіб в нашу голову потрапила та або інша думка. Розвиток Інтернету і соціальних мереж створили не просто зручний простір для соціальних впливів, а фактично перетворилися на впливових політичних гравців суспільного й політичного дискурсу. Починаючи з 30–40-х рр. XX ст., засоби масової інформації, які розвивалися як місце накопичення новин, стали майданчиком технологічного формування думок та ідей. Сьогодні ж технологічна революція перетворила їх на інструмент маніпуляцій, фейків, інформаційних воєн та соціального впливу. Прикладом змін можуть слугувати результати виборів у США, коли президентом став Барак Обама. Кошти та голоси для його підтримки вже тоді збиралися через соціальні мережі. У 2015 р. на виборах наступного президента США інформацію з соціальних мереж використали спеціалісти з реклами й маркетингу, і вплив здійснювався через таргетовану рекламу, на основі профайлів користувачів, які створювалися за

допомогою спеціальних програм для соціальних мережам. Кожна людина отримувала таргетовану, емоційно заряджену, пристосовану до її уподобань картинку світу, що вплинула на її вибір. Спеціалісти стверджують, що рішення з виходу з Європейського союзу, що приймалося громадянами Великої Британії на референдумі, також не можна назвати однозначно самостійним та раціональним вибором. Під час парламентських виборів в Україні, користувачі соціальної мережі Facebook також помічали, що політична реклама їм пропонувала кандидатів-мажоритарників з тієї території, де вони заходять в мережу [6].

В Україні ще до 2019 року основним місцем отримання новин та інформації для суспільства було телебачення. Частка людей, що дивилася новини по телевізору складала у 2017 році — 90 %. На початку 2019 року, за даними Київського міжнародного інституту соціології, 74 % українців називали телевізор ключовим джерелом новин. В лютому 2018 р. частка цих людей була ще значно більшою — 86 % [7]. В Україні зареєстровано більше 800 телерадіоорганізацій. Розвиток цифрового та супутникового сегменту телевізійного ринку дозволяє говорити про покращення якості телевізійного сигналу та охоплення території його розповсюдження, що автоматично призводить до збільшення аудиторії телеглядачів. Кожне домогосподарство має по одному і більше передавачів телевізійного сигналу.

Більшість каналів належать фінансово-промисловим групам або представникам олігархічного секто-

ру, існує тільки один канал незалежного Суспільного мовлення, популярність якого є досить низкою. Три роки тому Верховна Рада прийняла закон, який зобов'язує ЗМІ розкривати імена кінцевих власників і бенефіціарів. Однак, за даними Інституту масової інформації тільки 28 % популярних Інтернет-ЗМІ в Україні вказали інформацію про контакти, головного редактора і власника. Дані про справжніх власників переважно недоступні на веб-сайтах. Отже, ринок ЗМІ в Україні є скоріше непрозорим, ніж прозорим.

Найбільшою популярністю, за спостереженнями Бізнес Цензора, користується загальнонаціональні канали групи StarLightMedia, що належить В. Пінчуку (“Новий канал”, ICTV, СТБ, М1, М2, “Оце”), канал “Україна” Р. Ахметова і канал “1+1”, що входить в холдінг “1+1 Медіа” І. Коломойського. Загальну частку аудиторії, що охоплюється ними, можна подивитися в табл. 1. За даними Індустріального телевізійного комі-

тету, в десятку найбільш популярних каналів входять тільки канали, що належать олігархам. На половині з цих каналів виходять щоденні випуски новин, тижневики, а на трьох — політичні ток-шоу.

В липні 2019 повернення на канал “1+1” популярного серіалу “Свати”, який вийшов вперше у 2012 році, збільшило долю переглядів до 22,8%, що перевищило навіть прем'єру серіалу “Чорнобиль”, який був найбільш популярним серед глядачів українського телебачення у 2019 році [9].

Моніторинг новинних повідомлень, що робить регулярно громадська організація “Детектор медіа” свідчить, що канали подають інформацію, порушуючи баланс думок в бік своїх власників, або ідеології партії, що ними підтримується, нехтуючи журналістськими стандартами висвітлення новин, а в тижневих оглядах створюють настільки полярну картину події, що важко оцінити правдивість інформації. Як приклад, можемо подивитися на моніторинг

Таблиця 1

Популярність українських каналів [8]*

Канали	Політична особа	Відсоток від загального телеперегляду, %
“Новий канал”, ICTV, СТБ, М1, М2, “Оце”	Віктор Пінчук	27,66
Холдінг “1+1” Медіа”	Ігор Коломойський	16,9
“Україна”	Рінат Ахметов	14,8
Inter Media Group, зокрема Інтер	Дмитро Фірташ, Сергій Львовчкін	14
112, NewsOne, ZIK	Віктор Медведчук	2,98
Прямий, 5 канал	Петро Порошенко	1,26

* Джерело: https://biz.censor.net.ua/resonance/3133637/yak_olgarhi_rozdlili_teleefr_ukrani

За даними Індустріального телевізійного комітету (ІТК) за травень 2019, аудиторія 18–54 років, що проживає в містах від 50 тис. населення

підсумкових програм від 3 листопада 2019 року, де висвітлюється подія відведення військ на лінії розмежування [10]. Моніторинг ток-шоу різних каналів, де обговорюється проблема реформи ринку землі показав, що проблема, яка є вкрай болючою та важливою для України, через багато років пропаганди в інформаційному просторі, призвела до зміни думки громадян, а іноді просто нерозуміння того, що відбувається [11]. В новинних програмах деяких каналів підбір інформаційних повідомлень просто жахає. Найбільш виділяється в цьому сенсі канал “1+1”. Випуски новин на цьому каналі іноді формуються за принципом класичної формули привертання уваги: 90 % новин становлять ті, що мають ознаки шести С і однієї Г — скандали, сенсації, секс, страх, смерть, сміх та гроші. Причому, принцип інфотейменту (інформуючи розважати) характерний для всіх тем, що подаються в новинах. Фактично новинний простір перетворюється на розважальний й не дає можливості раціонально оцінити те, що відбувається задля формування зваженої картини дня. Демократичний принцип “свободи слова” фактично перетворив інформаційний простір України на сферу впливу корпоративних інтересів різних політичних груп, заглушивши споживачів розважальним контентом, маніпулятивними повідомленнями та інформаційним шумом.

Характерною ознакою сучасного інформаційного простору України є також його сильна політизація й агресивність. Політичні ток-шоу перестали бути інформативним дискусійним майданчиком, політики,

використовуючи ЗМІ, намагаються постійно впливати на суспільну думку, транслюючи протилежні, а часто неправдиві меседжі та інформацію. Інформаційний простір наповнюється чутками і фейками часто свідомо, оскільки глобальність впровадження інформації стала ознакою часу, а гібридна війна, що йде в країні, використовує інформаційний компонент.

Останні президентські вибори в Україні показали ще один важливий феномен, який ми визначаємо як “шоутизація політики”. Шоутизація політики, на нашу думку, означає використання елементів шоу, розваг, спрощень політичних проблем та процесів в політичному дискурсі, перенесення вектору комунікативної взаємодії з суспільством із серйозного зваженого раціонального діалогу в розважальний, простий, веселий контент. Фактично принцип інфотейменту з телевізійного каналу “1+1” перемістився в політичний дискурс, підтримка якого у населення складає більше 70 % (у вересні 2019 підтримка дій президента Зеленського складає 71 % [12]). Новий президент України змінив правила спілкування з аудиторією, яка традиційно брала участь у виборах, звертаючись до неї через соціальні мережі та ролікі на YouTube.

У 2019 році дослідники вперше зафіксували, що українці почали більшість новин отримувати з інтернету — 68 %. Опитування було проведено соціологічною компанією InMind на замовлення міжнародної неприбуткової організації Internews, визначало рівень довіри до засобів масової інформації, рівень критичного мислення та медіаграмотності.

Дослідження медіаспоживання показало, що частка українських інтернет-користувачів, порівняно з 2015 роком зросла на 14 %. Сьогодні в Інтернеті присутні 85 % українців. Тестування на медіаграмотність показало, що лише 11 % респондентів змогли правильно відрізнити справжні новини від неправдивої інформації серед трьох поданих варіантів. Також респонденти відмічали, що рівень інформації про реформи значно зменшився, такі матеріали стають менш помітними в інформаційному просторі [13].

Збільшення користувачів Інтернету і соціальних мереж — це загальносвітовий тренд, який свідчить, що популярність традиційних медіа знижується. Водночас це свідчить про існування загроз впливів та ма-

ніпуляцій суспільною думкою, використання емоційних станів користувачів соціальних мереж, вірусне розповсюдження контенту. В умовах невизначеності, маніпулювати вибором значно легше, тому технології маніпулювання стають більш популярними, витонченими та непомітними для людей. Український дослідник С. Телешун запропонував власний рейтинг маніпулятивних впливів, що активно використовується перед виборами політиками, серед яких, зокрема, назвав: глобальні або “хмарні” фейки; синдром соціальної глухоти, коли політики ігнорують реальні соціальні проблеми; інформаційний калейдоскоп; мозаїчність; сенсаційність та терміновість; фокус на другорядному; емоційна сірість; технологія “інформаційного казана”

Таблиця 2

Рейтинг дотримання професійних стандартів он-лайн медіа*

Канали	Політична особа	Відсоток дотримання законодавства (без порушень), %
Укрінформ	державне інформаційне агентство	98
Сайт Дзеркало тижня	Анатолій Гриценко	94
РБК-Україна	Йосип Пінтус	86
Сайт Сьогодні Страна	Рінат Ахметов	84
Сайт 24 каналу	77 % акцій належать дружині мера Львова Андрія Садового — Катерині Кіт-Садовій	82
Сайт 112	Віктор Медведчук	76
УНІАН разом з сайтами ТСН і Главред входять в Холдінг “1+1” Медіа”	Ігор Коломойський	74 72
Обозреватель	Михайло Бродський	70
Znaj	Вадим Якимець, Людмила Погиба	14

* Джерело: складено за даними Ліга.net [Там же], рейтинг станом на 17 жовтня 2019 р.

та інші [14]. Можемо констатувати, що проаналізовані нами програми новин та політичних ток-шоу, свідчать про наявність всіх цих технологій в сучасному інформаційному просторі. Якщо додати сюди соціальні мережі, які транслюють мета-наративи великої кількості людей й затягують в своє інформаційне марево, то складається картина безперервного інформаційного потоку, де часто немає конструктивного контенту. Все це не допомагає формуванню раціонального мислення, а тільки створює небезпеки, роздуває страхи та панічні настрої, що призводить до зростання рівня тривожності та патопсихологічних станів суспільства.

Можемо також припустити, що перехід до шоутизації політики, який продемонстрували результати виборів президента в Україні, реакція суспільства, психологічний прихисток в гуморі та спрощеності. Соціальні мережі стали основою комунікації влади та суспільства, що створює ризик втрати сенсу та змістовних дискусій про зміст політики. Сьогодні сумарно на сторінки за участі Володимира Зеленського в соціальній мережі Facebook підписано біля 2 млн. людей, в мережі Instagram 8,8 млн., під час виборчих перегонів його пости та відео в соціальній мережі Instagram набирали по 5 млн. переглядів. Відео про купання президента в басейні, від 9 квітня 2019 року, переглянули 987 тисяч користувачів, всього аудиторія спостерігачів цієї соціальної мережі складає 3,5 мільйонів [15]. Коли виникають конфлікти, або політичні питання, які створюють напруженість в суспільстві, президент використовує

форму відеозвернень, які також популярні у користувачів соціальних мереж. Останні події, що висвітлюються в інформаційному просторі за участі головного ньюзмейкера країни, свідчать про його чутливість до суспільної думки та використання ним популістичних ідей та підходів до політичних проблем, що в свою чергу не сприяють раціональності, а навпаки використовують меми та забобони української традиційної та архетипової свідомості.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Оглядове міждисциплінарне дослідження інформаційного простору на формування концепту раціонального та ірраціонального демонструють підвищення впливу на ірраціональну підсвідомість населення. Відмічаються спроби власників засобів масової інформації впливати на процеси когнітивних змін в суспільстві, використовувати міфологізацію та масову суспільну свідомість. Відбувається перехід до шоутизації політичного дискурсу, посилення інформаційного шуму, що призводить до підвищення кількості людей з розвиненим модусом ірраціональної ідентичності. Можливо більш детальне вивчення проблеми дозволить довести науковий висновок фахівців щодо проявів цього негативного впливу тільки на частину суспільства, яка немає високих характеристик раціональності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головин С. Ю. Словарь практического психолога / С. Ю. Головин. — Минск : Харвест, 1998. — 800 с.

2. Юнг К. Г. Божественный ребенок : аналитическая психология и воспитание / К. Юнг. — Сб.- М.: “Олимп”; ООО “Изд-во АСТ-ЛТД”, 1997. — 400 с.
3. Лашкіна М. Г. Хаос, самоорганізація та кооперація як архетипи державності для України / М. Лашкіна // Публічне управління: теорія і практика : збірник наукових праць Асоціації докторів наук з державного управління. — Х. : ДокНаукДержУпр. — Спец. випуск. — Березень, 2015. — С. 162–168.
4. Котляр А. Є відчуття, що зараз ми переживаємо новий осьовий час / А. Котляр // Дзеркало тижня. — 28 грудня-11 січня 2019 р. — № 50 [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://dt.ua/interview/upoviy-osoviy-chas-298133_.html
5. Афонін Е. А. Результати моніторингу соціальних змін українського суспільства (1992-2012): контекст управління та освіти / Е. А. Афонін // Управлінські компетенції викладача вищої школи : тези доповіді міжнар. наук.-практ. конф. (14-15 бер. 2013 р.). — Київ, 2013.
6. Правдиченко А. Персональні дані онлайн: проблеми регулювання та перспективи захисту / А. Правдиченко [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://cedem.org.ua/analytics/personalni-dani-onlajn/?fbclid=IwAR3SPYL9O3mQATtIzmfW-CYxmPU-4nd2uJtBg5iUH4j3J-nuxZkgwJOSYGuw>
7. Верстюк І. Точки доступу / І. Верстюк, К. Бердинских // Новое время. — 11 апреля 2019 г. — № 13. — С. 18–25.
8. Віннічук Ю. Як олігархи розділили телефір України / Ю. Віннічук // Бізнес Цензор [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://biz.censor.net.ua/resonance/3133637/yak_olgarhi_rozdlili_teleefr_ukrani
9. Телерейтинги: “Сватам” удалось побить рекорд “Чернобыля” на “1+1” [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://telekritika.ua/tv/telerejtingi-svatam-udalos-pobit-rekord-chernobylja-na-1-1/>
10. Довженко М. Вам не до прокурора, а до психіатра. Огляд порушень і маніпуляцій у тижневиках 1–3 листопада 2019 року / М. Довженко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://detector.media/teletizhneviki/article/172304/2019-11-11-vam-ne-do-prokurora-ado-psikhiatra-oglyad-porushen-imanipulyatsii-utizhnevikakh-13listopada-2019roku/>
11. Довженко М. Із думкою про корову. Огляд порушень та маніпуляцій у тижневиках 15-17 листопада 2019 року / М. Довженко [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://detector.media/teletizhneviki/article/172687/2019-11-24-iz-dumkoyu-pro-korovu-oglyad-porushen-ta-manipulyatsii-u-tizhnevikakh-15-17-listopada-2019-roku/>
12. Кто владеет популярными СМИ в Украине и как это отражается на их информационной политике [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.liga.net/politics/articles/oboz-strana-znaj-kto-stoit-za-angajirovannymi-i-ne-ochen-smi-v-ukraine-mediagigiena?fbclid=IwAR0RMZgESLDQz6w2YAybeCDVWUD7VihP-CwRmqGEGbp3X9g9Qgufu1aXJHE>
13. Онлайн медіа та соціальні мережі перехопили лідерство у телебачення за популярністю в Україні — нове опитування USAID-Internews щодо споживання ЗМІ [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://internews.in.ua/uk/news/onlajn-media-ta-sotsialni-merezhi-perehopyly-liderstvo-u-telebachennya-za-populyarnisty-u-ukrajini->

- nove-opytuvannya-usaid-internews-schodo-spozhyvannya-zmi/
14. Телешун С. Управління людьми в нестабільному світі : світовий досвід та українські реалії / С. Телешун [Електронний ресурс]. — Режим доступу : https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2587809-upravlinna-ludmi-u-nestabilnomu-sviti-svitovij-dosvid-ta-ukrainski-realii.html
 15. Підтримка Зеленського б'є рекорди: з'явився новий рейтинг [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/12/7226071/>

REFERENCES

1. Golovin S. Y. (1998). Slovar' prakticheskogo psikhologa [Dictionary of the practical psychologist]. Minsk: Harvest [in Belarus].
2. Jung K. G. (1997). Bozhestvennyy rebenok : analytycheskaya psikhologiya y vospytanye [Divine Child: Analytical Psychology and Education]. Sb. — M. : "Olymp" [in Russia].
3. Lashkina M. G. (2015). Khaos, samoorganizatsiya ta kooperatsiya yak arkhetypy derzhavnosti dlya Ukrayiny [Chaos, self-organization and cooperation as archetypes of statehood for Ukraine] Publichne upravlinnya: teoriya ta praktyka — Public Administration: Theory and Practice, Issue 4 (special edition), 162-168, available at : [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=P D F / Pubupr_2015_1\(spets._28.pdf](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=P D F / Pubupr_2015_1(spets._28.pdf) [in Ukraine].
4. Kotlyar A. (2019). Vidchuttya, shcho zaraz my perezhyvayemo novyy os'ovyy chas [There is a feeling that we are now experiencing a new axial time] Dzerkalo tyzhnya — Mirror of the week, Issue 50, December 28-January 11, available at : https://dt.ua/interview/u-noviy-osoviy-chas-298133_.html [in Ukraine].
5. Afonin E. A. (2013). Rezul'taty monitorynhu sotsiyetal'nykh zmin ukrayins'koho suspil'stva (1992–2012): kontekst upravlinnya ta osvity [The results of the monitoring of social changes in Ukrainian society (1992–2012): the context of management and education]: Upravlins'ki kompetentsiyi vykladacha vyshchoyi shkoly: tezy dopovidi mizhnar. nauk.-prakt. konf. (14–15 bereznia. 2013 r.) — Management competencies of a teacher of higher education: abstracts of the international report. scientific-practical Conf. (Mar 14–15, 2013). — Kyiv [in Ukraine].
6. Pravdichenko A. (2019). Personal'ni dani onlayn: problemy rehulyuvannya ta perspektyvy zakhystu [Personal data online: regulatory issues and prospects for protection]. cedm.org.ua. Retrieved from <https://cedm.org.ua/analytics/personalni-dani-onlajn/?fbclid=IwAR3SPYL9O3mQATtIzmfW-CYxmPU-4nd2uJtBg5iUH4j3J-nuxZkgwJOSYGWw>
7. Verstyuk I. & Berdyskikh K. (2019). Tochky dostupa [Access points]. Novoe vremya [New time]. — Vol. 13. — C. 18–25.
8. Vinichuk Y. (2019) Yak oliharkhy rozdilyly telefir Ukrayiny [How the oligarchs divided the Ukrainian television]. Biznes Tsenzor [Business Censor]. biz.censor.net.ua. Retrieved from https://biz.censor.net.ua/resonance/3133637/yak_olgarhi_rozdli_li_telefr_ukrani
9. Telereytynhy: "Svatam" udalos' pobyt' rekord "Cheronobilya" na "1+1" [TV Ratings: Swat managed to break the record of "Chernobyl" by "1 + 1"]. telekritika.ua. Retrieved from <https://telekritika.ua>

- telekritika.ua/tv/telerejtingi-svatamudalos-pobit-rekord-chernobyljana-1-1/
10. Dovzhenko M. (2019). Vam ne do prokurora, a do psykhiatra. Ohlyad porushen' i manipulyatsiy u tyzhnevnykh 1–3 lystopada 2019 roku [You are not a prosecutor, but a psychiatrist. Review of violations and manipulations in the weekly newspapers November 1–3, 2019]. detector.media. Retrieved from <https://detector.media/teletizhneviki/article/172304/2019-11-11-vam-ne-do-prokurora-ado-psikhiatra-oglyad-porushen-imanipulyatsiiutizhnevnykh-13listopada-2019roku/>
 11. Dovzhenko M. (2019). Iz dumkoyu pro korovu. Ohlyad porushen' ta manipulyatsiy u tyzhnevnykh 15-17 lystopada 2019 roku [With the thought of a cow. Review of violations and manipulations in the weeklies November 15-17, 2019]. detector.media. Retrieved from <https://detector.media/teletizhneviki/article/172687/2019-11-24-iz-dumkoyu-pro-korovu-oglyad-porushen-ta-manipulyatsiiu-tizhnevnykh-15-17-listopada-2019-roku/>
 12. Kto vladeet populyarnymy SMY v Ukrainy y kak éto otrazhaet-sya na ykh ynformatsyonnoy polytyke [Who owns popular media in Ukraine and how it affects their information policy]. www.liga.net. Retrieved from https://www.liga.net/politics/articles/obozstrana-znaj-kto-stoit-za-angajirovannymi-i-ne-ochen-smi-v-ukraine-mediagigiena?fbclid=IwAR0RMZg_ESLDQz6w2YAybeCDVWUD-7VihPCwRmqGEGbp3X9g9Qgu-fu1aXJHE
 13. Onlayn media ta sotsial'ni merezhi perekhopyly liderstvo u telebachennya za populyarnistyu v Ukraini — nove opytuvannya USAID-Internews shchodo spozhyvannya ZMI [Online media and social networks have taken the lead in popular television in Ukraine — a new poll by USAID-Internews on media consumption]. internews.in.ua. Retrieved from <https://internews.in.ua/uk/news/onlajn-media-ta-sotsialni-merezhi-perehopyly-liderstvo-u-telebachennya-za-populyarnistyu-v-ukrajini-nove-opytuvannya-usaid-internews-schodo-spozhyvannya-zmi/>
 14. Teleshun S. Upravlinnya lyud'my v nestabil'nomu sviti : svitovyy dosvid ta ukrayins'ki realiyi [Managing People in an Unstable World: World Experience and Ukrainian Realities]. www.ukrinform.ua. Retrieved from https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2587809-upravlinna-ludmi-u-nestabilnomu-sviti-svitovij-dosvid-ta-ukrainski-realii.html
 15. Pidtrymka Zelens'koho b"ye rekordy: z"yavyvsya novyy reytynh [Support for Zelensky beats the record: a new rating]. www.pravda.com.ua. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/news/2019/09/12/7226071/>

UDC: 35:159.955:316.6

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-57-70](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-57-70)

Бобровський Олексій Ілліч,

аспірант кафедри державного управління та місцевого самоврядування Дніпропетровського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України; 49000, м. Дніпро, вул. Титова, 2, e-mail: bobelur@meta.ua, моб. т.: +38 (097) 578 74 75.

ORCID: 0000-0001-7395-7477

Бобровский Алексей Ильич,

аспирант кафедры государственного управления и местного самоуправления Днепропетровского регионального института государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины; 49000, г. Днепр, ул. Титова, 2, e-mail: bobelur@meta.ua; моб. т.: +38 (097) 578 74 75.



ORCID: 0000-0001-7395-7477

Bobrovskyi Oleksii Illich,

graduate student of the Department of Public Administration and Local Government Dnipropetrovsk Regional Institute of Public Administration of the National Academy of Public Administration, the President of Ukraine; 49000, Dnipro, Str. Titova, 2, e-mail: bobelur@meta.ua; mob. tel.: +38 (097) 578 74 75.

ORCID: 0000-0001-7395-7477

АРХЕТИПИ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛІННЯ І СИСТЕМНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ЧИННИКИ РОЗВИТКУ ТРАДИЦІЙ ДЕМОКРАТИЧНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Анотація. Обґрунтовано необхідність зміни підходів до побудови інноваційних шляхів підвищення ефективності публічної влади. Досліджено теоретичні засади формування і розвитку розумових здатностей людини і можливості їх застосування як соціально-психологічних чинників демократизації влади і підвищення ефективності публічного управління територіальних громад.

Доведено доцільність включення соціально-психологічних чинників розвитку суспільства до складу чинників, які використовуються при побудові систем публічного управління. Сформовано уявлення про існування прямого зв'язку системного мислення й інтелекту людини з її архетипом, гіпотетично висловлюється думка щодо їх впливу на “несвідоме” особистості.

Розглянуто сутність понять “архетип”, “мислення”, “системне мислення”, “інтелект” й “інтелектуальні моделі” як інтелектуального підґрунтя опанування і розвитку кібернетичних системних архетипів управління як шляху інтелектуалізації і підвищення ефективності управління, починаючи з низових ланок суспільства. Доведено доцільність одночасного розгляду архетипічності людей, їх системного мислення й інтелектуальних моделей, що поглиблює їх взаємопов'язаність, взаємовплив і взаєморозвиток. Запропоновано модель пов'язаності, взаємодії і впливу ключових людських чинників розвитку на розвиток систем управління. Модель призначена для отримання уявлення про можливість застосування архетипного підходу і системного мислення при опануванні теоретичних і практичних знань майбутніми фахівцями науки державного управління. Вона ілюструє вплив акумульованих властивостей людини на створення і функціонування нового типу моделей управління процесами розвитку територіальних громад.

Показано, що запровадження архетипічного підходу, системного мислення і систем архетипів управління потребує створення базового аналітичного підґрунтя, яке має побудуватися на результатах дослідження кадрового складу й управлінських систем територіальних громад шляхом застосування аналітико-синтетичної моделі “Універсального епохального циклу”. Запропоновано доповнити концепцію побудови і розвитку систем управління територіальними громадами заходами із застосуванням архетипного підходу як нову можливість виявлення і задіяння інтелектуального потенціалу жителів до процесів розвитку територій і країни в цілому.

Ключові слова: соціально-психологічні властивості людини, архетип людини, системне мислення, інтелектуальні моделі, архетип системи управління, соціально-психологічні чинники підвищення ефективності управління, демократизація й інтелектуалізація процесів, управління розвитком.

АРХЕТИПЫ МОДЕЛЕЙ УПРАВЛЕНИЯ И СИСТЕМНОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК ФАКТОРЫ РАЗВИТИЯ ТРАДИЦИЙ ДЕМОКРАТИЧЕСКОГО ГОСУДАРСТВА

Аннотация. Обоснована необходимость изменения подходов к построению инновационных путей повышения эффективности публичной власти. Исследованы теоретические основы формирования и развития умственных способностей человека и возможности их применения как социально-психологических факторов демократизации власти и повышения эффективности публичного управления территориальных общин.

Доказана целесообразность включения социально-психологических факторов развития общества в состав факторов, используемых при построении

систем публичного управления. Сформировано представление о существовании прямой связи системного мышления и интеллекта человека с его архетипом, гипотетически высказана мысль об их влиянии на “бессознательное” личности.

Рассмотрена сущность понятий “архетип”, “мышление”, “системное мышление”, “интеллект” и “интеллектуальные модели” в качестве знаниево-интеллектуального основания освоения и развития кибернетических системных архетипов управления, как пути интеллектуализации и повышения эффективности управления, начиная с низовых звеньев общества. Доказана целесообразность одновременного рассмотрения архетипичности людей, их системного мышления и интеллектуальных моделей, что углубляет их взаимосвязанность, взаимовлияние и взаиморазвитие. Предложенная модель связанности, взаимодействия и влияния ключевых человеческих факторов развития на развитие систем управления. Модель предназначена для получения представления о возможности применения архетипного подхода и системного мышления при овладении теоретическими и практическими знаниями будущими специалистами науки государственного управления. Она иллюстрирует влияние аккумулированных свойств человека на создание и функционирование нового типа моделей управления процессами развития территориальных общин.

Показано, что введение архетипического подхода, системного мышления и систем архетипов управления требует создания базового аналитического обоснования, которое должно строиться на результатах исследования кадрового состава и управленческих систем территориальных общин путем применения аналитико-синтетической модели “Универсального эпохального цикла”. Предложено дополнить концепцию построения и развития систем управления территориальными общинами мероприятиями с использованием архетипического подхода как новой возможности выявления и задействования интеллектуального потенциала жителей в процессы развития территорий и страны в целом.

Ключевые слова: социально-психологические свойства человека, архетип человека, системное мышление, интеллектуальные модели, архетип системы управления, социально-психологические факторы повышения эффективности управления, демократизация и интеллектуализация процессов, управление развитием.

ARCHETYPES OF MANAGEMENT MODELS AND SYSTEMS THINKING AS FACTORS IN THE DEVELOPMENT OF THE TRADITIONS OF DEMOCRATIC STATE-BUILDING

Abstract. The necessity of changing approaches to building innovative ways of improving the efficiency of public power is substantiated. The theoretical bases of formation and development of human mental abilities and possibilities of their application as socio-psychological factors of democratization of power and increase of efficiency of public management of territorial communities are investigated.

The expediency of including social and psychological factors of social development into the factors used in the construction of public administration systems has been proved. The idea about the existence of a direct connection of systemic thinking and human intelligence with its archetype has been formed, and a hypothetical opinion has been expressed about their influence on the 'unconscious' personality.

The essence of the concepts 'archetype', 'thinking', 'system thinking', 'intelligence' and 'intellectual models' as the basis of intellectual development and development of cybernetic and system archetypes of management, as a way of intellectualization and improvement of management efficiency, starting from the grassroots levels of society is considered. The expediency of simultaneously considering the archetypal nature of people, their systemic thinking and intellectual models have been proved, which deepens their interconnectedness, mutual influence, and mutual development. The model of connectedness, interaction, and influence of key human factors of development are offered on the development of management systems. The model is intended to get an idea of the possibility of applying an archetypal approach and systemic thinking in mastering theoretical and practical knowledge by future specialists of public administration science. It illustrates the impact of accumulated human properties on the creation and operation of a new type of model for managing territorial community development processes.

It is shown that the introduction of the archetypal approach, systems thinking and systems of archetypes of management require the creation of a basic analytical basis. It should be built on the results of research on personnel composition and management systems of territorial communities through the use of analytical and synthetic models of the Universal Epochal Cycle. It is proposed to supplement the concept of building and development of territorial community management systems by applying an archetypal approach as a new opportunity to identify and engage the intellectual potential of residents in the processes of territorial development and the country as a whole.

Keywords: social and psychological properties of human, an archetype of human, systemic thinking, intellectual models, archetype of the management system, socio-psychological factors of increase of efficiency of management, democratization, and intellectualization of processes, and management of development.

Постановка проблеми. Організація ефективної системи публічного управління територіальних громад є однією з найважливіших проблем публічного державотворення в Україні. Рушійними силами суспільного

і демократичного розвитку стають знання і колективна компетентність державних службовців, їх здатність до передбачень тенденцій і закономірностей розвитку, гнучкі, раціонально побудовані структурні схеми

органів влади, їх внутрішні і зовнішні налагоджені, скеровані і збалансовані прямі й зворотні зв'язки при реалізації управлінських рішень.

Однак на сучасному етапі в публічному управлінні України ні організація управління, ні рівень компетенцій управлінських кадрів недостатньо забезпечують своєчасне і якісне вирішення актуальних проблем життєдіяльності українського соціуму. Особливої гостроти набули вони на територіальному рівні. При реформуванні місцевого самоврядування надані територіальним громадам нові права досі повністю не реалізовані. Територіальні громади не забезпечені ефективними організаційними моделями розробки і реалізації процесів управління, не мають достатньої кількості досвідчених, інноваційно мислячих керівників і державних службовців, які б повністю прийняли нові умови господарювання і почувалися господарями власного життя. В управлінні продовжують використовуватися традиційні підходи до побудови систем організацій управління і зв'язків між вищими органами влади, бізнесом та суспільством. Не змінився характер поведінки державних службовців. Їх повноваження і бачення власного майбутнього поки не відрізняється достатньою самостійністю.

Загрозливим стає загальний психологічний стан суспільства, адже поглиблюється недовіра до влади, її можливостей і здатностей створити новий клімат у суспільстві. Стає очевидним, що прогресивний суспільний рух потребує формування нових управлінських традицій, нового підходу до змістовно-функціонального

й організаційного проектування систем управління і методичного супроводу владних дій.

Зважаючи на те, що діяльність людей є основою їх свідомого існування і розвитку, надзвичайно актуальним стає застосування соціально-психологічних чинників в удосконаленні систем державного й муніципального управління. Існування складних проблем в забезпеченні прогресивного соціального руху суспільства мотивує до пошуку нових шляхів покращення існуючого стану.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Соціальним призначенням держави та її соціальним обов'язком стосовно своїх громадян є створення умов для їх розвитку, забезпечення потреб і участі в побудові демократичної платформи свого життя. Але в публічному управлінні територіальними громадами для вирішення цієї проблеми поки не існує ні дієвих програм, ні планів. При дослідженні теорії і практики управління особливе місце займає людина, як головний об'єкт і суб'єкт державної управлінської діяльності і суспільного розвитку. Тому кардинальне поліпшення ситуації в Україні неможливе без розробки нових сценаріїв розвитку демократичного суспільства, формування нових управлінських традицій і правил, широкого залучення мислячих та інтелектуально розвинутих громадян. На це спрямовуються теоретичні й практичні дослідження формування умов для підвищення творчої здатності глибинного психологічного розвитку архетипів людей і їх спільнот з метою активізації і здійснення їх у системах життєзабезпечення і розвитку людства.

Питання процесів ментальних змін, які зачіпають соціальний статус людей у контексті політичних, культурних і соціальних вмістів, принципів регуляції здатності емоційної активності суб'єктів, глибинних чинників відтворення активності в процесах діяльності стали предметом досліджень багатьох зарубіжних учених: В. Ядова, А. Широція, Д. Узнадзе, М. Одинцової та інших представників шкіл психології діяльності О. Леонтьєва і психології настановлення Д. Узнадзе [1].

Українські вчені, представники української школи архетипіки академіка Е. Афоніна (А. Мартинов, О. Суший, О. Донченко, Т. Новаченко, О. Балакірєва, С. Благодєтелева-Вовк, В. Друк, Т. Бельська, Н. Гавкалова та багато інших) [1; 2; 3; 4; 5; 6; 7], крім вищеперелічених напрямів досліджують архетипічні складники державного управління, архетипічності розвитку традицій суспільства, розвитку психологічної аналітики, участі несвідомого у вирішенні соціальних проблем; розробляють методологічні засади досліджень індивідуального й колективного несвідомого в соціальній та інших сферах життєдіяльності. Нова методологія і техніка психосоціального аналізу суспільства Е. Афоніна реалізується із застосуванням моделі “Універсального епохального циклу”.

Водночас окремі питання практичного використання архетипів людини в реформаторських процесах демократизації влади в суспільстві ще чекають свого вирішення. Одне із таких питань є застосування архетипічного підходу, тобто формування системного мислення й інтелекту-

альних моделей людей при побудові системних архетипів публічного управління територіальними громадами.

Мета статті: з'ясувати невикористані можливості архетипічного підходу і системного мислення як факторів нівелювання застарілих традицій управління для підвищення ефективності діяльності управлінських кадрів; знайти нові шляхи взаємодії влади й активних членів суспільства за рахунок їх згрупування і порозуміння за допомогою розвитку їх архетипічних метанастанов, системного мислення і використання системних архетипів управління при формуванні органів управління, підготовці і підборі кадрів на державну службу.

Виклад основного матеріалу. Життя українського народу з початку третього тисячоліття супроводжується серйозними збуреннями: з'являються нові політичні сили, частішають економічні й соціальні негаразди, знецінюється роль історичних коренів, змінюються традиції, уподобання, людські цінності, зникає міжнаціональна повага, що розпорошує базові цінності й негативно впливає на свідомість населення. Сприйняття нових реалій створює глибокі зсуви під час формування особистісної і колективної свідомості людей і не надихає їх до активної діяльності в нових умовах. Хоча паростки позитивних настроїв вже пустили своє коріння, що доведено українськими вченими [8; 9; 10]. Це сприяє самореалізації і відтворенню енергії суспільних дій, збільшенню і розвитку традицій українського народу.

Однак на сьогодні настрої, сподівання і прагнення населення не реалізовані. Це розуміє й українська влада, яка, як зазначають українські вчені, “вже не претендує на монополію насилля і заборони, а намагається функціонувати як техніка управління життям у формі порад і рекомендацій спеціалістів” [10, с. 11].

Очевидно, що без активної участі жителів країни в реалізації обраних державою цілей розвитку такий стан у суспільстві не здатні змінити ні обрана політика, ні науково обґрунтовані й ухвалені довгострокові плани розвитку. Для відтворення суспільної злагоди, взаємодії і гармонійної діяльності влади із суспільством необхідна серйозна зміна мислення соціуму й перебудова організації діяльності влади [11].

Зміна свідомості “метаноїа” (трансцендентування) в християнській традиції наголошувалась як прозріння і проникнення в сутність високого Бога [12]. Згодом вона стала об’єктом дослідження багатьох учених. Із поняття “свідомість” людини була виділена та її частка, яку людина не може розпізнати і виокремити. Така особливість людини і спільноти була названа архетипом. Вперше філософське тлумачення терміна “архетип” здійснив К. Юнг і його послідовники, а пізніше — Авіцена і багато інших дослідників, які аналізували індивідуальне і колективне несвідоме, породжуване у людей якимось дивним способом [13]. Тривалий час архетип розглядається як одна із характерних рис людини і спільноти, яку складно виділити і формально описати. Хоча вважається, що існують межі спілкування

і діяльності людини, в яких її архетип може проявлятися досить чітко, а саме: під час прояву професійних і соціальних якостей людини, при оцінюванні під час прийняття на певну посаду, при спілкуванні, у професійній діяльності тощо. Вважається, що архетип людини впливає на її здатність і бажання до навчання, опанування нових компетенцій і формування у людини процесів мислення. При цьому розвивається і сам архетип. “Несвідоме” живиться за рахунок нових знань, навичок, нових зв’язків і збільшує силу впливу на менталітет людини. Під час групової діяльності чи навчанні підживлений індивідуальний архетип змінює групове “несвідоме” і менталітет. Однак “менталітет не дається людині з народження, а культивується як спосіб мислення, світосприйняття та характер емоційного життя” [10, с. 9]. Менталітет розглядається як історично зумовлена специфіка мислення, сукупність і форми організації особливостей соціальної та політичної психології людей, їх соціокультурного свідомого. Це наштовхує на думку, що досліджуючи “архетип” людини, одночасно слід розглядати і такі її властивості, як спосіб мислення, системне мислення, інтелект і інтелектуальну модель.

З метою кращого розуміння формування архетипних здатностей людини гіпотетично передбачимо, що наголошені якості людського розуму і діяльності безпосередньо пов’язані з архетипом, хоча поки не зовсім зрозуміло як само. Розглянемо ці якості більш детально.

Для характеристики особливостей мислення К. Юнг поділив людей

на екстравертів та інтровертів. Серед складників загального мислення виділяють “швидкість, глибину мислення, широту мислення, гнучкість мислення, стратегічність, рефлексію (самосвідомість) і організованість” [13]. Характерною особливістю способу мислення визначається його здатність набувати нову якість в його вищому кумулятивному виразі — стані системного мислення, яке дозволяє виявляти зв’язки аналізованого явища не як множину об’єктів чи суспільних подій, а як закономірності і здійснювані в них системні зміни. І хоча ці зміни не завжди можуть бути описані якісними чи кількісними показниками, вони допомагають скласти уявлення про тенденції чи циклічний характер змін у суспільстві, окремих системах і ланках, які забезпечують його функціонування. Системне мислення пов’язане та ідентифікується з моделлю людської свідомості і підсвідомості (архетипом людини), на який можна впливати шляхом підсвідомого спрямування для більш глибокого розуміння таємниці створення людського свідомого і несвідомого та прогнозувати їх прояв у процесах соціальної еволюції і діяльності людини в соціумі. За наявності таких властивостей у людини можна передбачити, що вони здатні втілюватися в її архетип, розвиватись і проявляться у спілкуванні з іншими людьми. Очевидно, що властивості доцільно розглядати як невід’ємні і пов’язані між собою особливості людини, які можуть утворюватися і розвиватися при набутті нею нових знань, компетентнісних навичок і досвіду. Розвиток мислення людини

на певному етапі починає формувати так зване системне мислення. Воно являє собою “концептуальну рамку сукупності різних за останні 50 років знань і інтуїцій, призначених для більш легкого сприйняття цілісності явищ, що допомагає в досягненні змін” [12, с. 23] (переклад автора — О. Б.). До такого мислення в практичній діяльності приводить спостереження прямих і зворотних зв’язків, бачення цілісності не як його статичного стану, а як низки закономірних змін, які підсилюють здатність явища до протидії небажаним впливам, створення його рівноваги і збалансованості. Загальне і професійне навчання, культура і набуття досвіду, системне мислення розвивають інтелектуальні здібності людини. Але архетип і інтелект людини це не одне й те саме. На відміну від архетипу інтелект людини створюється і піддається розвитку. За словами Альберта Ейнштейна, творіння інтелекту переживають шумну суєту поколінь і впродовж століть зігрівають світ теплом і світлом. На сьогодні наука, що досліджує інтелект дає понад 70 його визначень. Спільним у них можна виділити цілісність і системність ментального розумового досвіду, його здатність до діяльності і психологічні особливості людини. Розвиток інтелекту спрямовується на формування інтелектуальної моделі людини, яка відображає в її свідомості певні положення, узагальнення, картини чи навіть образи, що впливають на її розуміння світу й обрання способів дій. Одним із важливих і потенційно цінних можливостей системного мислення вважається те, що його застосування дозволяє

отримати уявлення стосовно того, що деякі прояви поведінки процесів структури того чи іншого явища виникають знову і знову. Такий прояв уявлення був названий типом структури, а утворення явищ архетипом системи у т. ч. “межі зростання”, “зміна проблеми”, “шаблон поведінки” та ін. [12, с. 109]. Цей тип архетипів порівнюється з історіями і ситуаціями, чи станом систем, які повторюються в різних умовах не один раз, а значно більше. Це явище відображається в різних напрямках знань (біології, економіці, управлінні, психології та ін.), що дає можливість об’єднувати значну кількість повторюваних ситуацій у значно меншу кількість архетипів, якими можна управляти.

Визнання існування архетипів людей і врахування можливостей опанування ними системного мислення та формування інтелектуальних моделей дає змогу розпізнавання поведінки складних систем й існування в них взаємовідносин, їх стійкої періодичності чи постійної повторюваності, які дістали назву “системні архетипи” і в першу чергу “архетипи систем управління”. Їх визначенню слід завдячити науці кібернетика, яка запропонувала шість типів системних архетипів управління.

Термін “архетип” в кібернетиці тлумачиться як високий ступінь абстракції системи, завдяки чому кожній системі надається певний статус, який характеризує рівень розвитку знань і вмінь управління [14]. Архетип систем управління відображає принципи і контури управління з використанням інформаційних потоків, що стає його візитною карткою. У складі запропонованих кібернети-

кою архетипів систем управління — загальний архетип, в якому реалізуються такі принципи, як: взаємодія систем управління із зовнішнім середовищем, принцип чорної скриньки, принцип зворотного зв’язку. З урахуванням загального архетипу була запропонована низка системних архетипів: архетип системи управління із розімкнутим контуром, архетип системи управління із замкнутим контуром, архетип адаптивної системи управління, архетип системи, в якому реалізуються алгоритми оптимального управління й архетип рефлексійного управління [15; 16].

Для виявлення, опису й аналізу архетипів систем управління зусилля повинні спрямовуватися на використання вищої форми концентрації знань і вмінь, які були б здатні реалізовувати алгоритми управління. Так, керування системним архетипом рефлексійного управління передбачає необхідність володіння сукупністю знань науки управління про керовані об’єкти, інтерпретацію знань публічного управління за функціями для перебудови цих знань у процесах функціонування і самоорганізації систем, моделі і алгоритми управління. Це дозволить вирішувати завдання з розпізнавання зовнішнього середовища і технологій підготовки відповідної реакції на впливи об’єктів управління, виділення причинно-наслідкових ланцюгів, тенденцій і закономірностей, ідентифікацію факторів, побудову аналітичних і статичних моделей і їх аналізу.

Для розпізнавання і використання архетипів систем управління,

виокремлених наукою кібернетики, необхідно створити умови їх гармонізації з колективними архетипами управління (їх колективним несвідомим), оскільки це явище є неявним і майже некерованим. Мова може йти про інші здібності людей, які будуть імплементувати позитивні архетипні властивості управлінців в управлінську діяльність і реалізовувати їх в управлінні. В архетипному підході до застосування системних архетипів управління пропонується розглядати способи мислення, системне мислення, інтелект й інтелектуальні моделі, які можуть з певною умовністю вважатися ключем до інтуїції та підсвідомості. Логічна структура пов'язаності і взаємодії ключових людських чинників, їх включення в розвиток систем управління наведено на рисунку.

Модель призначена для отримання уявлення про можливість застосування архетипного підходу і системного мислення при опануванні теоретичних і практичних знань майбутніми фахівцями науки державного і муніципального управління. Вона ілюструє вплив акумульованих властивостей людини на

створення і функціонування нового типу моделей управління процесами розвитку в територіальних громадах. Наведену модель пропонується використовувати в дослідженнях проблем підвищення ефективності управління на змістовно-функціональному, проектно-конструкторському, технологічному та експериментальному етапах модернізації органів публічної влади для забезпечення органів влади інтелектуально розвинутими працівниками.

Функціонування сукупності моделей типу системних архетипів управління і зв'язків між ними можуть створити базову основу формування нового психологічного клімату в управлінні суспільством за рахунок інноваційних технологій соціальної гармонізації, спільного бачення і взаємодії для досягнення цілей розвитку спільного життя. Доцільним є і застосування запропонованої нами моделі під час розробки стратегічних і поточних заходів розвитку країни та її регіонів.

Слід зазначити, що в існуючих моделях систем управління, у складі методів їх побудови (лінійні, функціональні, лінійно-функціональні,



Рис. Модель пов'язаності, взаємодії і впливу ключових людських чинників на розвиток систем управління

матричні, дивізійні, штабні) і в підборі кадрів на управлінські посади не враховують соціально-психологічні фактори, які б змотивували врахування способів мислення, системного впливу і можливостей особистостей і колективів на активну участь в управлінні, що не дозволяє задіяти психологічні чинники в позитивних змінах у суспільстві.

Водночас запропоновані засоби системного мислення й інтелектуальних здібностей людей для застосування архетипічної методології в підвищенні ефективності публічного управління територіальних громад не охоплюють усіх необхідних архетипів систем управління в розбудові демократичного суспільства. Необхідно мати базове аналітичне підґрунтя для пізнання реальних можливостей застосування архетипного підходу в системі публічної влади в умовах трансформаційних процесів. Його можна створити за допомогою аналітико-синтетичної моделі “Універсального епохального циклу” Е. Афоніна, яка дозволяє провести соціально-історичний аналіз розвитку суспільства і цивілізації, заглиблюючись до самих підвалин суспільного існування людини [2].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Системне мислення, системне бачення, системне удосконалення і системний розвиток стають ключовими поняттями людського світосприйняття, що спонукає до глибоких досліджень їх трансформації і застосування в різних сферах людської діяльності.

Застосування вже відомих системних архетипів управління на-

дає можливості розпізнавати діючі системи публічного управління територій, їх архетипічні й інтелектуальні моделі, що сприятимуть вирішенню сьогоденних багатоманітних завдань демократичного управління і здатності керівників вносити необхідні своєчасні зміни в керовані процеси і впливати на їх соціальні здібності. Тому процес опанування системного мислення і формування інтелектуальних моделей повинен бути цілеспрямованим і керованим.

Розвиток суспільного мислення стає потужним джерелом формування інтелекту, як окремої особистості, так і колективів. При цьому збагачується і архетипи людини, що створює умови розвитку системних архетипів, зокрема в державному і муніципальному управлінні.

Необхідним є створення умов для розширення концепції удосконалення організаційно-змістовних і функціональних форм систем управління, які будуть враховувати поведінкові теорії, структурні образи колективного несвідомого, тенденції і динаміку архетипічних шарів реальності, здобутки кібернетики, системність мислення й інтелектуалізацію процесів управління.

Подальшими напрямками дослідження означеної проблеми повинні стати: створення аналітичних моделей аналізу якості систем управління на первісному рівні суспільства — територіальних громад; виявлення існуючих проблем і оцінювання здатності влади до їх вирішення; розробка методології опанування кібернетичними системними архетипами управління і розробка методів їх практичної побудови і

функціонування; концептуалізація архетипного і системного підходів у підвищенні ефективності публічного управління для їх застосування на практиці; розробка змісту доповнень в освітні програми підготовки майбутніх фахівців з публічного управління в закладах вищої освіти, центрах підготовки та підвищення кваліфікації управлінських кадрів для набуття знань і навичок розвитку системного мислення й інтелекту з використанням комп'ютерних технологій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Символическое и архетипическое в культуре и социальных отношениях: материалы III междунар. науч.-практ. конф., 5 — 6 марта 2013 г., Прага : Vědecko vydavatelské centrum “Sociosféra — CZ”, 2013. 175 с.
2. Суший О. В. Українське диво. Український соціум. 2018. № 4(67). С. 162–165.
3. Бельська Т. В. Архетипні концептуальні засади становлення і розвитку глобального громадянського суспільства. Публічне управління: теорія та практика. 2014. № 2(18). С. 14–22.
4. Суший О. В. Психосоціальна культура державного управління: монографія. Київ : Світогляд, 2012. 344 с.
5. Афонін Е. А. Балакірева О. М. Функціональна і компетентнісна готовність державних службовців України до здійснення публічного адміністрування в умовах демократії: наук.-аналіт. доповідна записка. Київ : 2015. 24 с.
6. Афонін Е. В., Балакірева О. М. Функціональна і компетентнісна готовність державних службовців України до здійснення публічного адміністрування в умовах демократії. Український соціум. 2015. № 1. С. 7–22.
7. Афонін Е. А. Людська ідентичність та особливості її впливу на політику й державне управління. Концептуальні засади взаємодії політики і управління : навч. посіб. Київ : НАДУ, 2010. С. 265–289.
8. Афонін Е. А. Суший О. В. Закономірності та особливості суспільно-трансформаційних процесів в Україні. Український соціум. 2011. № 4. С. 7–30.
9. Суший Е. В., Афонин Э. А. Архетипика как новое научное направление междисциплинарных исследований проблем государственного управления Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации : материалы 9-й междунар. конф., г. Москва, 25–27 мая 2011 г. Москва: Изд-во Моск. ун-та, 2011. Ч. 3. С. 111–122.
10. Афонін Е., Мартинов А. Українське диво: від депресії до соціального оптимізму: монографія. Київ : Києво-Могилянська академія, 2019. 296 с.
11. Саймон Геберт А. Адміністративна поведінка: Дослідження процесів прийняття рішень в організаціях, що виконують адміністративні функції; пер. с англ. за заг. ред. Р. Ткачук. Київ: АртЕк, 2001. 392 с.
12. Сенге П. Пятая дисциплина: Искусство и практика самообучающейся организации : пер. с англ. Москва : Олимп — Бизнес, 1999. 408 с.
13. Юнг К. Сознание и бессознательное. Москва : Академический Проект, 2009. 188 с.
14. Енциклопедія кібернетики : у 2 т. / редкол. : В. М. Глушков (відп. ред.), М. М. Амосов, І. П. Артеменко [та ін.]; АН Української РСР. — Київ : Голов. ред. Укр. рад. енцикл., 1973. Т. 2. 570 с.

15. Фрейдина Е. В. Исследование систем управления : учебно-методический комплекс. Новосибирск : НГУЭУ, 2007. 184 с.
16. Бир Стаффорд. Кибернетика и управление производством. — Москва : Наука, 1965. 391 с.

REFERENCES

1. Proceedings of the 3Conference Title (2013): mezhdunarodnaia nauchno-praktycheskaia konferentsiya "Symbolycheskoe y arkhetypycheskoe v kulture y sotsyalnykh otnosheniakh" — International scientific-practical conference "Symbolic and archetypal in culture and social relations". (175 p.). Praha: Vědecko vydavatelské centrum "Sociosféra — CZ" [in Czech Republic].
2. Sushyi, O. V. (2018). Ukrainske dyvo [The Ukrainian miracle]. *Ukrainskyi sotsium. — Ukrainian society*, 4(67), 162–165 [in Ukrainian].
3. Bielska, T. V. (2014). Arkhetypni kontseptualni zasady stanovlennia i rozvytku hlobalnoho hromadianskoho suspilstva [Archetypal conceptual foundations for the emergence and development of global civil society]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. — Public administration: theory and practice*, 2(18), 14–22 [in Ukrainian].
4. Sushyi, O. V. (2012). Psykhosotsialna kultura derzhavnoho upravlinnia [Psychosocial culture of public administration]. — Kyiv: Svitohliad [in Ukrainian].
5. Afonin, E. A. & Balakirieva, O. M. (2015). Funktsionalna i kompetentnisna hotovnist derzhavnykh sluzhbovtiv Ukrainy do zdiisnennia publichnoho administruvannia v umovakh demokratii [Functional and Competent Willingness of Ukrainian Civil Servants to Perform Public Administration in Democracy]. *nauk.-analit. dopovidna zapyska*. Kyiv: DU "In-
- stitut ekonomiky ta prohnozuvannia Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy" [in Ukrainian].
6. Afonin, E. V. & Balakirieva, O. M. (2015). Funktsionalna i kompetentnisna hotovnist derzhavnykh sluzhbovtiv Ukrainy do zdiisnennia publichnoho administruvannia v umovakh demokratii [Functional and Competent Willingness of Ukrainian Civil Servants to Perform Public Administration in Democracy]. *Ukrainskyi sotsium — Ukrainian society*, 1, 7–22 [in Ukrainian].
7. Afonin, E. A. (2010). Liudska identychnist ta osoblyvosti yii vplyvu na polityku y derzhavne upravlinnia [Human Identity and its Impacts on Politics and Public Administration] *Kontseptualni zasady vzaiemodii polityky i upravlinnia — Conceptual framework for policy-management synergies*, (pp. 265-289). Kyiv : NADU [in Ukrainian].
8. Afonin, E. A., Sushyi, O. V. & Usachenko, L. M. (2011). Zakonomirnosti ta osoblyvosti suspilno-transformatsiinykh protsesiv v Ukraini [Patterns and features of social and transformation processes in Ukraine]. *Ukrainskyi sotsium. — Ukrainian society*, 4(67), 7–30 [in Ukrainian].
9. Sushyi, E. V. & Afonin, E. A. (2011). Arkhetypyka kak novoe nauchnoe napravleniye mezhdytsyplynarnykh yssledovanyi problem hosudarstvennoho upravleniya [Archetypal as a new scientific field of interdisciplinary research of public administration problems]: Proceedings of the 9rd International: International Conference "Hosudarstvennoe upravleniye v KhKhI veke: tradytsyy y ynnovatsyy" — materials of the 9th international conference "Public Administration in the 21st Century: Traditions and Innovations". (Vols. 2). (pp. 111-122). Moscow: Yzd-vo Mosk. un-ta [in Russian].

10. Afonin, E. & Martynov, A. (2019). Ukrainske dyvo: vid depresii do sotsialnoho optymizmu [The Ukrainian miracle: from depression to social optimism]. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
11. Hebert, Saimon A. (2001). Administrativna povedinka: Doslidzhennia protsesiv pryiniattia rishen v orhanyzatsiiakh, shcho vykonuiut administrativni funktsii [Administrative Behavior: Investigating Decision Making Processes in Organizations Performing Administrative Functions]. (Trans). Kyiv : ArtEk [in Ukrainian].
12. Senhe P. (1999). Piataia dystsyplyna: Ysskustvo y praktyka samoobuchaiushcheisia orhanyzatsyy [Fifth discipline: The art and practice of self-study organization]. (Trans). Moscow: Olymp – Byznes [in Russian].
13. Iunh, K. (2009). Soznanye y bessoznatelnoe [Consciousness and the unconscious]. — Moscow: Akademicheskyy Proekt [in Russian].
14. Hlushkov, V.M. (Ed.). (1973). Entsyklopediia kibernetiky [Encyclopedia of Cybernetics]. (Vols. 1-2). Kyiv: Holovna redaktsiia Ukrainskoi radianskoi entsyklopedii [in Ukrainian].
15. Freidyna, E.V. (2007). Yssledovanye system upravleniya [Management systems research]. Novosybyrsk: NHUÐU [in Russian].
16. Byr, S. (1965). Kybernetyka y upravlenye proyzvodstvom [Cybernetics and production management]. Moscow: Nauka [in Russian].

UDC: 342.531.3 ' 845 : 328. 162
(477) "2019"

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-71-86](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-71-86)

Валевський Олексій Леонідович,

доктор наук з державного управління,
провідний науковий співробітник, На-
ціональний інститут стратегічних
досліджень, 01030, Київ, вул. Пирогова,
7-а, тел.: + 38 (050) 654 38 98, e-mail:
walewsk@gmail.com

ORCID: 000-003-0403-0277

Валевский Алексей Леонидович,

доктор наук государственного управ-
ления, ведущий научный сотрудник,
Национальный институт стратегиче-
ских исследований, 01030, Киев, ул. Пи-
рогова, 7-а, тел.: +38 (050) 654 38 98,
e-mail: walewsk@gmail.com

ORCID: 000-003-0403-0277



Valevskiy Oleksii Leonidovich,

Doctor of Science in Public Administration,
Senior Researcher, National Institute for Strategic Studies, 01030, Kyiv, Str. Pirohova, 7-a,
tel.: + 38 (050) 654 38 98, e-mail: walewsk@gmail.com

ORCID: 000-003-0403-0277

АРХЕТИПНА СКЛАДОВА В ЕЛЕКТОРАЛЬНОМУ ЦИКЛІ УКРАЇНИ У 2019 РОЦІ

Анотація. Дослідницьке завдання публікації полягає в аналізі результа-
тів виборчого циклу в Україні у 2019 р. (президентські і дострокові парла-
ментські вибори) через призму соціокультурних архетипів К. Юнга. Необ-
хідно було визначити причини перемоги кандидата Зеленського, який не
мав політичного та управлінського досвіду над конкурентами, які тривалий
період функціонували у сфері політики і управління.

Доведено, що причиною результатів виборчого циклу стало соціально-
економічна та інституційна криза, в якій опинилося українське суспільство.
Наступною причиною стало падіння легітимності політичних та управлін-
ських інститутів, викликане нездатністю до проведення успішних реформ.

Аналізуються моделі позиціонування основних конкурентів під час ви-
борчої кампанії. Показано, що безпрецедентний програш Порошенка спри-
чинений тим, що суспільство не прийняло націонал-консервативну ідеоло-

гію. Виборці під впливом соціокультурних архетипів вибрали кандидата, який не був пов'язаний з політичним класом, приписуючи йому властивості, яких у нього не було. “Несистемний” кандидат став переможцем у виборчих перегонах тому, що суспільство перебувало у стані дезінтеграції інститутів і низької легітимності органів влади.

Показано, що виборчий цикл 2019 р. символізує закінчення пострадянського періоду в історії України і початок деструкції адміністративно-олігархічної моделі. Політико-економічні групи, які прийшли до влади, взяли на озброєння доктрину “ринкового фундаменталізму” (або лібертаріанство). Робиться прогноз, що у перспективі реалізація цієї доктрини супроводжуватиметься закріпленням сировинної моделі економіки, експортом робочої сили і руйнуванням соціальних зобов'язань держави.

Робиться висновок, що використання методології соціокультурних архетипів дає ключ до розуміння безпрецедентних результатів виборчого процесу в Україні в 2019 р.

Ключові слова: соціокультурні архетипи, президентські вибори в Україні у 2019 р., парламентські вибори в Україні в 2019 р., соціально-економічна криза, інституційна криза.

АРХЕТИПИЧЕСКАЯ СОСТАВЛЯЮЩАЯ В ЭЛЕКТОРАЛЬНОМ ЦИКЛЕ УКРАИНЫ В 2019 ГОДУ

Аннотация. Исследовательское задание публикации состоит в анализе результатов избирательного цикла в Украине в 2019 г. (президентские и досрочные парламентские выборы) через призму социокультурных архетипов К. Юнга. Необходимо было определить причины победы кандидата Зеленского, который не имел политического и управленческого опыта над конкурентами, которые длительный период функционировали в сфере политики и управления.

Доказано, что причиной результатов избирательного цикла является социально-экономический и институциональный кризис, в котором оказалось украинское общество. Следующей причиной стало падение легитимности политических и управленческих институтов, вызванное неспособностью к проведению успешных реформ.

Анализируются модели позиционирования основных конкурентов во время избирательной кампании. Показано, что беспрецедентный проигрыш Порошенко вызван тем, что украинское общество не приняло национал-консервативную идеологию. Избиратели под воздействием социокультурных архетипов выбрали кандидата, который не был связан с политическим классом, приписывая ему свойства, которых у него не было. “Несистемный” кандидат стал победителем в избирательной гонке потому, что само общество находилось в состоянии дезинтеграции институтов и низкой легитимности органов власти.

Показано, что избирательный цикл 2019 г. символизирует окончание постсоветского периода в истории Украины и начало деструкции административно-олигархической модели. Пришедие к власти политико-экономические группы

взяли на вооружение доктрину “рыночного фундаментализма” (или либертарианства). Делается прогноз, что в ближайшей перспективе реализация этой доктрины будет сопровождаться закреплением сырьевой модели экономики, экспортом рабочей силы и разрушением социальных обязательств государства.

Делается вывод, что использование методологии социокультурных архетипов дает ключ к пониманию беспрецедентных результатов избирательного процесса в Украине в 2019 г.

Ключевые слова: социокультурные архетипы, президентские выборы в Украине в 2019 г., парламентские выборы в Украине в 2019 г., социально-экономический кризис, институциональный кризис.

ARCHETYPE COMPONENT IN THE ELECTORAL CYCLE OF UKRAINE IN 2019

Abstract. The research objective of the publication is to analyse the results of the 2019 election cycle in Ukraine (presidential and early parliamentary elections) through the lens of K. Jung’s socio-cultural archetypes. It was necessary to determine the reasons for the victory of the candidate Zelenskyi, who had no political and managerial experience over competitors who had been active in politics and governance for a long period.

It is proved that the result of the election cycle was the socio-economic and institutional crisis in which Ukrainian society found them. Another reason was the decline in the legitimacy of political and administrative institutions, caused by the inability to carry out successful reforms.

The models of the positioning of the main competitors during the election campaign are analysed. It is shown that Poroshenko’s unprecedented loss is due to the fact that society has not adopted a national-conservative ideology. Voters under the influence of socio-cultural archetypes chose a candidate who was not affiliated with the political class, attributing to him qualities that he did not have. The ‘unsystematic’ candidate won the electoral race because society was in a state of disintegration of institutions and low legitimacy of the authorities.

It is shown that the 2019 election cycle symbolizes the end of the post-Soviet period in the history of Ukraine and the beginning of the destruction of the administrative-oligarchic model. The political and economic groups that have come to power have adopted the doctrine of ‘market fundamentalism’ (or libertarianism). It is predicted that in the future the implementation of this doctrine will be accompanied by the consolidation of the raw material model of the economy, export of labour and the destruction of social obligations of the state.

It is concluded that the use of socio-cultural archetype methodology provides the key to understanding the unprecedented results of the 2019 election process in Ukraine.

Keywords: socio-cultural archetypes, presidential elections in Ukraine in 2019, parliamentary elections in Ukraine in 2019, socio-economic crisis, institutional crisis.

Постановка проблеми. Результати виборчого циклу в Україні у 2019 році (президентські і дострокові парламентські вибори), коли “несистемний” кандидат Зеленський впевнено переміг конкурентів, котрі мали неабиякий політичний та управлінський досвід ще тривалий час привертатимуть увагу дослідників. За підсумками цих виборів була повністю змінена політична конфігурація, коли президентська партія “Слуга народу”, що була створена спеціально “під вибори”, отримала більшість місць у парламенті.

Ця ситуація привернула увагу світових ЗМІ, які губилися в здогадах щодо причин краху “старих” політичних сил в Україні. Оглядачі відмічали, що виборча кампанія нового президента була багато в чому новаторською і, водночас, беззмисловою, вона проводилася головним чином у соціальних мережах, при цьому уникаючи прямих політичних дебатів. Більшість спостерігачів вказували, що мільйонів виборців симпатизували кандидату, котрий презентував їм імідж “простого хлопця” із серіалу “Слуга народу”. Проте, зазначені оцінки фіксували лише зовнішній бік стану речей, не торкаючись політико-економічних та соціальних причин краху політичної системи, яка сформувалася протягом десятиліть. Очевидно, що системне дослідження зазначених суспільних та політичних трансформацій є надзвичайно актуальною справою з огляду на необхідність визначення подальших шляхів розвитку українського суспільства.

Метою статті є аналіз результатів виборчого циклу в Україні у 2019 році через призму соціокультурних

архетипів. Необхідно було визначити соціокультурні причини перемоги кандидата Зеленського, який не мав політичного та управлінського досвіду над своїми конкурентами, котрі тривалий період функціонували у сфері політики і управління. Зокрема, проаналізувати моделі позиціонування основних конкурентів під час цих виборчих кампаній. Також було завдання довести, що виборчий цикл 2019 року символізує закінчення пострадянського періоду в історії України і початок деструкції адміністративно-олігархічної моделі, яка сформувалася протягом останніх десятиліть.

Аналіз останніх досліджень і публікацій присвячених виборчому циклу 2019 р., зокрема, Є. Головахи [1], В. Горбуліна [2], А. Єрмолаєва [3] показує, що визначенню соціокультурних причин суспільних трансформацій приділяється явно не достатньо уваги. Ці та інші автори здебільшого зосереджуються на аналізі суто політичних та електоральних чинників. Водночас за допомогою використання методології культурних архетипів з’являється можливість більш системно дослідити культурні та макросоціальні тенденції, які обумовили перемогу кандидата-неофіта над адміністративно-олігархічною системою, яку на той час уособлювали Порошенко та інші кандидати із “старої” політики.

Виклад основного матеріалу

Архетип Блазня і Короля в політичному дискурсі

Ключем до розуміння перипетій виборчого циклу 2019 р. можуть стати архетипи Блазня і Короля. К. Юнг зазначає, що “мотив трюкача проявля-

ється не тільки у міфічної формі, але також притаманний сучасній людині, яка нічого не підозрює, коли відчуває себе іграшкою в руках “випадку”, який паралізує її волю і дії відверто злим умислом. Будь-яку культурну людину, яка шукає досконалість десь у минулому, повинна здивувати зустріч із фігурою трюкача. Так звана цивілізована людина забула трюкача. Вона згадує тільки переносний і метафоричний сенс його образу, коли, роздратована власною безпорадністю, говорить про долю, що грає з нею злі жарти” [4].

У соціокультурній традиції за Королем (монарх, політичний лідер, ватажок, топ-менеджер, командир) закріплюються установки прагнення до влади, лідерства, політичної демагогії. Блазень (він же трікстер, клоун, комедіант, гуморист, жартівник, паяц) пов’язаний з Королем таким чином, що під виглядом жарту (іронії, анекдоту, естрадного виступу, літературної замальовки та ін.) говорить те, що не заведено озвучувати в офіційному політичному дискурсі. При цьому Блазень не виконує роль опозиціонера. Він, використовуючи своє становище, симулює бунт. Тому до Блазня виявляються лояльними як сам Король, так і реальна політична опозиція. Таким чином, дії Блазня виконують функції політичної комунікації, коли в грайливій формі дається оцінка дій як Короля, так і його супротивників.

Перевага Блазня перед будь-яким політиком полягає в тому, що його жарти не вимагають додаткової інтерпретації для масової аудиторії. Вони всім зрозумілі, бо викликають сміх, що є безпомилковою ознакою

схвалення. Тому Блазень є “своїм” для різних соціальних груп. Ще одна очевидна перевага Блазня — його самого не можна висміяти.

Блазень може виконувати функцію віртуальної дискредитації учасників політичного процесу. Персонаж, який став предметом глузування Блазня, незмінно втрачає легітимність. Диктатори, так само як і політики демократичного штибу, прекрасно усвідомлюють, що сміх на їхню адресу — перший крок до делегітимізації. При цьому сам Блазень не бере участі у поваленні ідола влади, бо жарт (анекдот, сатира) не несуть ніякої політичної альтернативи. Тому Блазень не може претендувати на роль колективного Короля.

Архетипика Блазня і Короля надає соціокультурний код для розуміння виборчої драми 2019 р., коли Зеленський — відомий успішний комедіант, жодного дня не бувший у системі державного управління та політики, зумів переконливо перемогти колективного Короля — тодішнього президента Порошенка та всіх інших кандидатів на найвищу посаду країни, котрі мали чималий досвід державної і політичної роботи. А пізніше віртуальна наспіх під дострокові вибори зроблена партія Зеленського “Слуга народу”, до якої увійшло чимало випадкових людей, також переконливо перемогла на парламентських виборах всіх конкурентів.

У виборчій драмі 2019 року сталося те, що за логікою жанру не повинно було відбутися з Блазнем — він сам зайняв місце Короля, потіснивши численних конкурентів. Деякі експерти це перетворення трактують як результат маніпуляцій

сценаристів і акторів. Інші це називають “електоральним майданом”. Ми стверджуємо, що це аж ніяк не було наслідком маніпуляцій, а стало реакцією населення на інституційну та ідеологічну кризу суспільства.

Приклад України показує, що Блазень безболісно займає місце Короля, коли соціальні механізми дають збій. Виборці його обирають тому, що інші кандидати в Королі здаються нещирими і небезпечними. А як говорилося вище, Блазень користується високим рівнем довіри. Для масового виборця, який не довіряє “офіційним” політикам, персону Блазня виявляється засобом боротьби проти корумпованої і брехливої влади, не здатної представляти інтереси “простих людей”. В цьому плані жарти (іноді на грані образ) на адресу чинних політиків і всієї системи влади в серіалі “Слуга народу” і шоу “Кварталі 95” виявилися співзвучними настроям великих соціальних груп.

Соціально-економічний контекст виходу на політичну сцену Трікстера

Виборчий цикл 2019 року України зустріла в стані економічної кризи, що посилюється, війни на сході країни і невдоволення населенням владною елітою. Не зважаючи на те, що економіка країни закінчила 2018 рік з невеликим зростанням ВВП на 3,3 %, це не перекрило падіння у 2014 р. на 6,6% і 2015 р. на 9,8 %. При цьому експерти вказували на тривожні тенденції якості цього економічного зростання, яке було досягнуте головним чином за рахунок експорту сировини і торгівлі. Промисловість не показувала переконливої динаміки зростання, навпаки, в країні набирала силу деіндустрія-

лізація. Про неблагополуччя також свідчив значний дефіцит зовнішньої торгівлі. Так, негативне сальдо зовнішньої торгівлі товарами в 2018 р. склало \$9,8 млрд., зокрема, з країнами ЄС — \$3 млрд. [5] На кризовий стані економіки вказувало, зокрема, падіння українського експорту товарів, який за підсумками 2018 р. у порівнянні з “домайданим” 2013 р. скоротився на 25,3% — з \$63,3 млрд. у 2013 р. до \$47,3 млрд. у 2018 р. При цьому товарна структура експорту носила переважно сировинний характер, що складалася, головним чином, з аграрної сировини, руди і продукції чорної металургії низького рівня переділу.

Зазначені економічні тенденції сприяли падіння добробуту громадян. За даними МВФ, за підсумками 2018 року Україна опинилася найбіднішою країною в Європі з рівнем ВВП на душу населення \$2,96 тис. На грудень 2018 р. заборгованість з виплати заробітної плати досягла свого історичного максимуму — 2,8 млрд. грн. [6]. В країні набирала силу трудова міграція — за даними Світового банку, в 2018 р. заробітчани переказали в Україну близько \$14 млрд. Для порівняння — прямі іноземні інвестиції в Україну в 2018 р. склали близько \$2,8 млрд. Згідно з експертними даними, за кордоном на постійній основі працювало близько 3,2 млн. українців, на сезонних роботах від 7 до 9 млн.

Справжнім кошмаром для громадян стало стрімке зростання тарифів на послуги ЖКГ. Так, з 2014 по 2018 рр. тарифи на природний газ для населення зросли на 1080 %, гаряче водопостачання — на 560 %,

опалення — на 1240 %, електроенергію — більш ніж на 221 %. В умовах прогресуючої бідності підвищення тарифів на послуги ЖКГ призвело до того, що населення просто не могло їх оплачувати. В результаті у передвиборному 2018 році українці сплатили лише 80,6 % від нарахованих сум за комунальні послуги. Заборгованість населення з оплати за житлово-комунальні послуги на кінець грудня 2018 року становила 55,6 млрд. грн. [7].

Зміцнилося т. зв. “зовнішнє управління”, коли міжнародні фінансові інститути диктували основні напрями соціальної та економічної політики, а “дружні” держави визначали кадрову політику. Красномовною ілюстрацією цього стала історія навколо втручання віце-президента США Байдена на призначення генпрокурора України.

Зазначені кризові тенденції сприяли зростанню негативного ставлення громадян до органів влади. Згідно з даними Соціологічної групи “Рейтинг”, за грудень 2018 р. 70 % населення дотримувалися думки, що справи в країні йдуть у неправильному напрямі. 57 % опитаних стверджували, що протягом 2018 р. погіршилося матеріальне становище їхньої сім’ї. 62 % заявили, що зростання цін є однією з трьох найбільш важливих для них проблем. 77 % вказали, що не схвалюють діяльність тодішнього президента Порошенка, 88 % вказали, що незадоволені роботою Верховної Ради України [8]. Падіння легітимності влади на момент початку виборчого циклу досягло такого рівня, що політики, пов’язані з нею, фактично діяли у ворожому оточенні.

До вказаних економічних і соціальних деструкцій слід додати ідеологічні наслідки провалу проголошеної політики реформ. Події 2013-2014 рр, що призвели до падіння влади тодішнього президента Януковича, проходили, зокрема, під гаслами забезпечення європейської інтеграції України та необхідності здійснення кардинальних реформ. Відповідаючи на ці запити громадської думки, правлячий політичний клас протягом 2014–2015 рр. прийняв кілька програм реформ. Це була президентська Стратегія сталого розвитку “Україна — 2020”, в якій були визначені 10 напрямів основних реформ [9]. Коаліційна угода “Європейська Україна”, що передбачала реалізацію реформ за 17 напрямками [10]. На виконання цих програмних документів був затверджений План законодавчого забезпечення реформ в Україні, який передбачав підготовку 488 законопроектів [11]. З метою координації роботи з реалізації політики реформ була створена Національна рада реформ [12].

Проте, цей “реформаторський гігантизм” здебільшого став приводом для самореклами політичного класу. Обіцяні реформи або взагалі не починалися, або їх здійснення “потонуло” в безплідних дискусіях. Політичний клас отримав максимум від презентації себе як “реформаторів”, але реальних інституційних “європейських” реформ не проводилося. У суспільній свідомості посилювалося розчарування від невиправданих надій на швидкі результати від підписання Асоціації України з ЄС.

Прийшовши до влади в атмосфері революційного ентузіазму Єв-

ромайдану, правлячі угруповання фактично повторювали моделі політичної поведінки попереднього режиму Януковича. А саме, не проводилася реальна антикорупційна політика, процвітало кумівство, посилювалося матеріальне розшарування. До сказаного слід додати, що почалася кампанія “загальної українізації”, спрямованої на витіснення російської мови з публічної сфери, переписування історії і насадження націоналістичної консервативної ідеології. Що, природно, сприяло зростанню негативізму у населення Півдня і Сходу до державної гуманітарної політики. В результаті реформаторський тренд закінчився, так і не розпочавшись. У виборчу кампанію Порошенко увійшов як носій національно-консервативних ідеологічних установок.

Руйнівні соціальні та економічні процеси сформували запит суспільства на “несистемного” політика, тобто на особу, котра не була б пов’язана з правлячою політичною елітою.

Моделі позиціонування основних конкурентів

Зеленський ідеально відповідав очікуванням суспільства. Відсутність політичного досвіду, а також високий рівень популярності завдяки телесеріалам і шоу “95 квартал”, що транслювалися на рейтингових телеканалах, забезпечили йому зростання електоральної популярності. Сценічний образ “свого хлопця”, сформований під впливом сатири на діючих політиків, виявився зрозумілим мільйонам потенційних виборців.

Слід зазначити те, що виборча кампанія була проведена ним максимально вдало. Протягом виборчих

перегонів сам Зеленський і представники його команди старанно відмовчувалися. Виборцям не було представлено жодного програмного документа або публічного виступу, з яких можна було б скласти уявлення, що ж кандидат планує робити з країною у разі перемоги. Були поодинокі пости у соціальних мережах, кілька незначущих інтерв’ю і пропагандистські рекламні матеріали. В результаті виявилось, що мільйони виборців приписували Зеленському ті якості, які хотіли б у ньому бачити. Це можна назвати ситуацією “самофальсифікації”. В цьому плані сам Зеленський вдало визначив своє позиціонування у публічних дебатах, вказавши, що він є “не конкурент, а вирок Порошенку”.

На цьому тлі його основний конкурент Порошенко розвинув активну інформаційну діяльність, пропагуючи націонал-консервативні ідеологічні установки, намагаючись постати в образі русофоба і правдивого українського націоналіста. Його командою використовувалися традиційні для української політики методи т. зв. “сегментації електорату”, коли з метою мобілізації “своїх” прихильників створювався образ ворога з соціальних груп, які відмовлялися за нього голосувати. Зокрема, це досягалося за допомогою використання т. зв. “мови ненависті” в підконтрольних ЗМІ, а також “брудних” технологічних прийомів. При цьому населення не отримало від кандидата Порошенка чітких відповідей щодо подальших шляхів вирішення актуальних соціально-економічних проблем. В цілому ж образ войовничого ортодоксального націоналіста

виявився неприйнятним основній масі виборців.

Зеленський уникав коментувати теми, які розколюють суспільство. Порошенко, навпаки, використовував їх без обмежень, сприяючи нагнітання істерії. У виборчу кампанію Порошенко увійшов вже не в ролі “європейського реформатора” (через відсутність реальних результатів проголошених реформ), а проповідника радикального етнонаціоналізму. Однак деструктивний стиль виборчої кампанії не приніс бажаних результатів. Проти кандидатури Порошенка консолідувався електорат південних і східних регіонів, а поміркований виборець західних областей вибрав інших кандидатів.

Широко використовувалася пропагандистська теза про те, що Зеленський не готовий до виконання функцій глави держави, проте вона не була сприйнята громадською думкою, передусім, через провальні результати роботи Порошенка і сформованої ним системи управління. Населення на власні очі переконалося, що і сам Порошенко з його політичним “досвідом” не здатний показати позитивні результати.

Слід зазначити, що, на жаль, в цілому президентська і парламентська виборчі кампанії характеризувалися антиінтелектуальним трендом. Спроби кандидатів на президентську посаду ініціювати суспільний діалог щодо концепції та механізмів реформ (найбільше ці зусилля робила Ю. Тимошенко через свою програму “Новий курс”) не увінчалися успіхом. Проблеми структурних реформ виявилися виведені зі сфери публічного обговорення.

Перипетії виборчої кампанії

Щодо мотивів входження у виборчі перегони Зеленського циркулює маса непідтвердженої інформації. Наразі залишається найбільш вірогідною версія, що проект Зеленського замислювався як спойлер проекту Вакарчука, якого західні спонсори заздалегідь готували до цієї ролі.

Як потенційний кандидат Зеленський вперше з’явився в соціологічних рейтингах у березні 2018 р. із вельми непоганим стартовим рейтингом у 6 %. Протягом 2018 р. підтримувалася інтрига щодо того, чи буде він взагалі брати участь у кампанії. При цьому його потенційний рейтинг збільшувався, а вже з вересня він вимірювався двозначним показником (11 %). Починаючи з січня 2019 р. відбувся перелом електоральних симпатій на користь Зеленського — рівень готовності голосувати за нього дійшов до позначки 22 % і збільшувався до самої дати голосування [13].

Тимошенко тривалий період вважалася фавориткою кампанії. Зокрема, у листопаді 2018 р. її рейтинг досяг пікового рівня у 21 %. Однак, їй не вдалося втриматися в числі лідерів і ближче до закінчення виборчих перегонів її популярність зменшувалася. До дати голосування її готові були підтримати близько 17 % виборців.

З самого початку соціологічні заміри електоральних симпатій виявили тенденції, які в кінцевому підсумку багато в чому визначили результат кампанії. По-перше, це стабільно високий антирейтинг чинного на той час президента Порошенка — близько 50 % респондентів відмовлялися

за нього голосувати. Цей показник зберігався протягом всього виборчого циклу. Тоді як у Зеленського цей показник перебував у межах 20 %. По-друге, Порошенко “впевнено” програвав всім можливим кандидатам при моделюванні другого туру голосування.

Свою негативну роль зіграло повсюдне використання командою Порошенка технологій, спрямованих на дискредитацію своїх конкурентів. Так звані “чорні технології”, спрямовані на руйнування репутації конкурентів, завжди використовувалися у виборчих кампаніях, але цього разу вони перейшли своєрідну “червону” лінію. З величезного арсеналу різноманітних фейків варто згадати інсинуації навколо звинувачень Зеленського у наркотичній залежності. Причому справа дійшла до того, що сам Порошенко в ефірі одного з центральних телеканалів заявив, що “Вважаю, що є надзвичайно великою загрозою, коли є підозра, що кандидатом або навіть Президентом України, Верховним Головнокомандувачем Збройних Сил може стати людина, яка, не виключено, що має наркотичну залежність. Бо наркотична залежність кандидата є прямою загрозою національній безпеці” [14]. Ця заява була продубльована на офіційному президентському сайті. Звичайно, це було своєрідним “дном”, яке вдалося пробити чинному на той час президенту, який під впливом своїх політтехнологів намагався перетворити виборчу кампанію на клоунаду. За що і поплатився. В результаті сталося те, у що ніхто не міг повірити на початку виборчої кампанії — успішний комедіант і ес-

традний актор із вражаючим результатом розгромив всю “стару” політичну тусовку.

Ще одна ремарка, яка характеризує безпорадність тактики виборчої кампанії, яку проводила команда Порошенка. Як зазначалося вище, 70 % громадян дотримувалися думки, що справи в країні йдуть у неправильно-му напрямі. На цьому тлі використовувалося базове гасло кампанії Порошенка: “Ми йдемо своїм шляхом!”. Чи це не вказівка кумедності тодішнього президента, коли його з цими гаслами не можна було сприймати інакше, як зі здивованою усмішкою? В результаті цих перипетій Король виявився в дурнях, а Блазень зайняв престол.

Як зазначав В. Горбулін, “проблема Петра Порошенка на цих виборах проявилася в простому, але критично важливому посиленні — його гасла не відсилати до майбутнього. Запропонована ним рафінована “українська консервативна ідея”, що апелює до речей, які для двох третин громадян були несуттєві або усвідомлювалися такими, пройшла повз електоральних переваг. “Мова, віра, армія” — це не зовсім про світлий образ майбутнього. Це консервування цінностей, але не програма “вибухового розвитку”. З цієї тріади не складалась відповідь на питання: “Що завтра?”. Точніше, не така відповідь, яку хотіла б почути більшість” [15].

Націонал-консервативній ідеології, яку просував Порошенко, громадська думка завдала колосального удару. Суспільство не прийняло установки ксенофобської істерії, практику нацьковування людей і деструкції ідентичності жителів півдня і сходу

країни. Поразка виборчого проекту Порошенка фактично означала поразку авторитарної ідеологічної доктрини, з якою у населення асоціювалися соціально-економічна криза і зростання бідності. Тож, не дивно, що результати виборів спровокували чи не апокаліптичні настрої в середовищі прихильників націонал-консервативної ідеології. Перемога Зеленського оцінювалася мало не як всесвітня загроза, коли “недоукраїнці” обрали свого президента.

Статистика красномовно ілюструє масштаби цього краху. Зеленський у 1 турі набрав 30 % голосів виборців, здобувши перемогу у 20 областях. Його найближчий конкурент Порошенко отримав 15,9 %, перемігши у 2 областях. У другому турі у Зеленського було 73 % голосів виборців і переконлива перемога у всіх областях, крім Львівської. Порошенко отримав 24 %.

Не менш вражаючі результати партії “Слуги народу” на дострокових парламентських виборах. Фактично віртуальна, зроблена похапцем під дату дострокових виборів і без будь-якої політичної історії, ця партія отримала 43 % у багатомандатному окрузі, перемігши в 22 областях. Аналогічний успіх партія показала на одномандатних округах, взявши 130 мандати. Останнє взагалі є історичною сенсацією — “Слуга народу” просто “підірвала” мажоритарку, яка протягом десятиліть вважалася найбільш корумпованою складовою виборчого процесу. У 2019 році на мажоритарних округах, які найчастіше були “підготовані” місцевими баронами, перемагали нікому не відомі кандидати тільки

тому, що балотувалися від “Слуги народу”. Такого ще ніколи не було в українській політиці.

Висновки

1. Програш, точніше — розгром Порошенка, знаменує крах колишньої політико-економічної моделі, яку він уособлював для мільйонів виборців. Обрання “несистемного” кандидата, який не мав ні найменшого досвіду і уявлення про державне управління, стало відкритою демонстрацією бунту проти старого політичного класу.

Водночас, виборчий цикл 2019 р. не розв’язав жодної проблеми. Переможці чітко вловили запит суспільства на т. зв. “нові обличчя” і спробували його задовольнити. Це ще не означає створення нової моделі владних відносин, бо у Зеленського та його команди просто не було уявлення щодо її змісту. *Масштаби кризи ще не усвідомлені, так само як і шляхи виходу з неї. Тому в найближчому майбутньому суспільству доведеться пройти через незворотні турбулентні процеси.*

2. У 2019 році українське суспільство отримало унікальний історичний шанс. Президент з підтримкою 73 % населення має колосальний кредит довіри на зміни і реформи. На жаль, нова влада, по-перше, не усвідомлює в повній мірі причини, чому на неї “звалилося” це щастя, по-друге, не має на даний момент ні найменшого уявлення, що треба робити, по-третє, сама громадська думка не здатна артикулювати запит на стратегічне бачення порядку денного. В результаті “несистемним” виявився не тільки кандидат Зеленський, на якого впав вибір мільйонів громадян,

а й само суспільство, яке перебувало в стані розбалансування інститутів і політичної дезорієнтації.

Проте важливо те, що позначився тектонічний зсув. Тому попереду слід очікувати болючий процес формування дизайну нової політико-економічної моделі, яка цілком можливо буде ще гіршою, характерною для периферійних країн з притаманною для них консервацією бідності та технологічної відсталості.

3. *Виборчий цикл 2019 р. символізує закінчення пострадянського періоду в історії України.* Країна продемонструвала т. зв. “негативну консолідацію”, підтримавши Зеленського, вбачаючи в ньому образ нової політики. Ця консолідація ґрунтувалася не стільки на підтримці якихось усвідомлених цілей та цінностей, скільки на неприйнятті націонал-консервативної ідеології і нездатності попередньої влади проводити ефективну соціальну та економічну політику. Ця “негативна консолідація” зруйнувала хибні уявлення про онтологічний розкол країни на Схід та Захід, якій старанно підживлювався попередніми політичними угрупованнями протягом десятиліть.

4. За результатами виборчого циклу представники грантових організацій, мережу яких старанно вибудували західні уряди та міжнародні донори, опинилися на багатьох ключових позиціях у системі державного управління. Як результат відбулося посилення т. зв. “зовнішнього управління”.

Перші практичні кроки Зеленського на посаді президента та його уряду показують, що відсутність

власної програми аж ніяк не стало для них непереборною перешкодою. Ними була взята на озброєння неоліберальна доктрина “ринкового фундаменталізму” (або лібертаріанство), що всіляко заохочується західними центрами впливу. Націонал-консервативна ідеологія, заснована на гаслах “Армія, мова, віра”, змінилися на таку ж обмежену неоліберальну тріаду “Дерегуляція, приватизація, лібералізація”. Тож є підстави прогнозувати, що *у найближчій перспективі Україну чекають загрози трансформацій, що здійснюватимуться під диктовку “зовнішнього управління”* — закріплення сировинної моделі економіки, експорт робочої сили, руйнування соціальних зобов’язань держави, відмова від проактивної ролі держави у формуванні пріоритетів соціального та економічного розвитку.

5. В Україні протягом десятиліть сформувалася система владних відносин, яка отримувала надприбутки від експлуатації природних і людських ресурсів. Ця система організації владних відносин отримала визначення як адміністративно-олігархічна модель [16]. Феноменальні результати виборчого циклу 2019 року стали незаперечним свідченням неприйняття суспільством цієї моделі. Водночас незадоволеннями виявилися і бенефіціари цієї моделі — передусім, великий капітал, сформований на “кумівських” відносинах з чиновництвом, позаяк традиційні політичні партії, що були провідниками інтересів олігархії, показали свою абсолютну неефективність. У цьому плані *2019 рік став початком деструкції адміністратив-*

но-олігархічної моделі і формування нової системи владних відносин.

Втім, так само очевидно, що новий президент та його команда не цілком усвідомлюють причини своєї перемоги. Бо пропоновані ними концепти лібертаріанства, “держави у смартфоні”, “електронної демократії”, зведення функцій держави до надання послуг багато в чому є рефреном корпоративної моделі держави, бо ці концепти лише сприяють її модернізації.

6. Своєму успіху Зеленський зобов’язаний, передусім, тотальній кризі державних і політичних інститутів, нездатності конкурентів сформувати актуальний порядок денний, а також везінню, інтуїції, продюсерському таланту і дилетантизму. *Мільйони виборців, підкоряючись дії глибинних соціокультурних архетипів, вибрали кандидата, не пов’язаного з політичним класом, приписуючи йому властивості, яких він не мав.* У результаті архетип Блазня зруйнував політико-ідеологічного монстра, створеного Королем. Тож, методологія культурних архетипів виявляється корисною в розумінні перемоги шоумена, сатирика, пересмішника над адміністративно-олігархічною системою, яку уособлював Порошенко та інші кандидати із “старої” політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Головаха Є. Феномен Зеленського — своєрідний “електоральний Майдан”. Українська правда, 18.04.2019 URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2019/04/18/7212520/>;
2. Горбулин В. Пересменка на пути к национальному единству: уроки для Порошенко и вызовы перед Зеленским. Факты, 16 мая 2019 URL: <https://fakty.ua/305342-peresmenka-na-puti-k-nacionalnomu-edinstvu-uroki-dlya-poroshenko-i-vyzovy-pеред-zelenskim>
3. Выборы в Украине: итоги и риски. Институт стратегических исследований “Нова Україна”, 2019. URL: <http://newukraineinstitute.org/media/news/1004/file/%D0%98%D0%A2%D0%9E%D0%93%D0%98%204.pdf>
4. Юнг К. О психологии образа трикстера. Электронная библиотека URL: RoyalLib https://royallib.com/read/yung_karl/o_psihologii_obraza_trikstera.html
5. Державна служба статистики України. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2018 році URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/ztt/ztt_u/ztt1218_u.htm ; Державна служба статистики України. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами з країнами ЄС у 2018 році URL http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/ztt_ES/ztt_es_u/ztt_es18_u.htm
6. Державна служба статистики України. Заборгованість із виплати заробітної плати URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dsz_u_U.html
7. Задолженность населения по оплате жилищно-коммунальных услуг за 2018 год выросла на 23 млрд грн. URL: <https://www.rbc.ua/rus/news/zadolzhennost-naseleniya-oplate-zhku-2018-1549009531.html>
8. Социологическая группа “Рейтинг”. Общественно-политические взгляды населения Украины: опрос IRI с 13 по 27 декабря 2018 URL: <http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/>

- reg_files/national_survey_2018_12_ua.pdf
9. Стратегія сталого розвитку “Україна — 2020”. Схвалено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 URL: <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
 10. Угода про Коаліцію депутатських фракцій “Європейська Україна” URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/n0001001-15>
 11. Постанова Верховної Ради України про “План законодавчого забезпечення реформ в Україні” (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 31, ст.297) URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/509-19>
 12. Указ Президента України від 13 серпня 2014 року № 644/2014 Питання Національної ради реформ, Дорадчої ради реформ та Виконавчого комітету реформ URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6442014-17529>
 13. Соціологічна група “Рейтинг”. Моніторинг електоральних настроїв українців. 22-27 березня 2019 р. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/monitoring_elektoralnyh_nastroeniy_ukraincev_22-27_marta_2019_goda.html
 14. Верховним Головнокомандувачем не може бути людина, залежна від наркотиків — Президент Порошенко — Офіційне інтернет-представництво Президента України URL: <https://www.president.gov.ua/news/verhovnim-golovnokomanduvachem-ne-mozhe-buti-lyudina-zalezhn-54578>
 15. Горбулін В. Пересменка на пути к национальному единству: уроки для Порошенко и вызовы перед Зеленским. Факты, 16 мая 2019 URL: <https://fakty.ua/305342-peresmenka-na-puti-k-nacionalnomu-edinstvu-uroki-dlya-poroshenko-i-vyzovy-pered-zelenskim>
 16. Валуєвський О. Підсумки 25 років українських реформ в інституційному вимірі // Публічне урядування: збірник. № 2(3), червень. 2016. С. 69-77. URL: <https://vadnd.org.ua/app/uploads/2016/07/%D0%9F%D1%83%D0%B1%D0%BB%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B5-%D1%83%D1%80%D1%8F%D0%B4%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F-23-%D1%87%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%B5%D0%BD%D1%8C-2016-.pdf>

REFERENCES

1. Holovakha Ye. (April 18, 2019) Fenomen Zelenskoho — svoieridnyi “elektoralnyi Maidan” [Zelensky phenomenon - a kind of “electoral Maidan”]. *Pravda.ua* Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/articles/2019/04/18/7212520/> [in Russian]
2. Gorbulin, V. (May 16, 2019). Peresmenka na puti k natsionalnomu edinstvu: uroki dlya Poroshenko i vyzovy pered Zelenskim [The reshuffle on the path to national unity: lessons for Poroshenko and challenges to Zelenskiy]. *fakty.ua*. Retrieved from <https://fakty.ua/305342-peresmenka-na-puti-k-nacionalnomu-edinstvu-uroki-dlya-poroshenko-i-vyzovy-pered-zelenskim> [in Russian].
3. Vuboru v Ukraine: itohy i riski. Instytut stratehichnykh dosloidszen “Nova Ukraina”, 2019 [Elections in Ukraine: results and risks.] *Institute for Strategic Interactions “New Ukraine”*, 2019. Retrieved from URL:<http://newukraineinstitute.org/media/news/1004/file/%D0%98%D0%A2%D0%9E%D0%93%D0%98%204.pdf> [in Russian]
4. Jung, C. G. (n.d.). O psikhologii ob-raza trikstera [On the Psychology of

- the Trickster Figure]. *royallib.com*. https://royallib.com/read/yung_karl/o_psihologii_obraza_trikstera.html [in Russian].
5. Heohrafichna struktura zovnishnoi torhivli tovaramy z krainamy YeS u 2018 rotsi [Geographic structure of foreign trade in goods with EU countries in 2018]. (n.d.). *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/ztt_ES/ztt_es_u/ztt_es18_u.htm [in Ukrainian].
 6. Державна служба статистики України. Географічна структура зовнішньої торгівлі товарами у 2018 році URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2018/zd/ztt/ztt_u/ztt1218_u.htm Zaborhovanist iz vyplaty zarobitnoi platy [Payroll Debt]. (n.d.). *www.ukrstat.gov.ua*. Retrieved from http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2015/gdn/prc_rik/prc_rik_u/dsz_u_U.html [in Ukrainian].
 7. Zadolzhenost naseleniya po oplate zhilishchno-kommunalnykh uslug za 2018 god vyrosla na 23 mlrd grn [The debt of the population to pay for housing and communal services for 2018 increased by 23 billion UAH]. (February 2, 2019). *www.rbc.ua*. Retrieved from <https://www.rbc.ua/rus/news/zadolzhenost-naseleniya-oplate-zhku-2018-1549009531.html> [in Russian].
 8. Obshchestvenno-politicheskie vzglyady naseleniya Ukrainy: opros IRI s 13 po 27 dekabrya 2018 [Sociopolitical views of the population of Ukraine: IRI poll from December 13 to 27, 2018]. (n.d.). *ratinggroup.ua*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/national_survey_2018_12_ua.pdf [in Russian].
 9. Ukaz Prezidenta Ukrainy “Pro Stratehiiu staloho rozvytku “Ukraina — 2020” : vid 12 sichnia 2015 roku № 5/2015 [Decree of the President of Ukraine “On Sustainable Development Strategy “Ukraine 2020” : from January 12 2015, № 5/2015]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/5/2015> [in Ukrainian].
 10. Uhoda pro Koalitsiiu deputatskykh fraktsii “Yevropeiska Ukraina” : vid 27.11.2014 [Agreement on the Coalition of Deputies Factions “European Ukraine” from November 27, 2014]. (n.d.). *regulation.gov.ua*. Retrieved from <https://regulation.gov.ua/documents/id8476> [in Ukrainian].
 11. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy pro “Plan zakonodavchoho zabezpechennia reform v Ukraini” [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on the “Plan of Legislative Support of Reforms in Ukraine”]. (2015). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy — Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*, 31. Art. 297. Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/509-19> [in Ukrainian].
 12. Ukaz Prezidenta Ukrainy “Pytannia Natsionalnoi rady reform, Doradchoi rady reform ta Vykonavchoho komitetu reform” : vid 13 serpnia 2014 roku № 644/2014 [Decree of the President of Ukraine “Issues of the National Council of Reforms, the Advisory Council of Reforms and the Executive Committee of Reforms” from August 13 2014, № 644/2014]. (n.d.). *www.president.gov.ua*. Retrieved from <https://www.president.gov.ua/documents/6442014-17529> [in Ukrainian].
 13. Monitorynh elektoralnykh nastroyiv ukraintsiv. 22-27 bereznia 2019 r. [Monitoring of electoral sentiment of Ukrainians. March 22-27, 2019]. (March 28, 2019). *ratinggroup.ua*. Retrieved from http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/monitoring_elektoralnyh_nastroeniy_

- ukraincev_22-27_marta_2019_goda.html [in Ukrainian].
14. Verkhovnym Holovnokomanduvachem ne mozhe buty liudyna, zalezhna vid narkotykiv — Prezydent Poroshenko [The man with drug addiction cannot be Supreme Commander - President Poroshenko]. (April 8, 2019). *adm.dp.gov.ua*. Retrieved from <https://adm.dp.gov.ua/ua/news/verhovnim-golovnokomanduvachem-ne-mozhe-buti-lyudina-zalezhna-vid-narkotikiv-prezident-poroshenko> [in Ukrainian].
 15. Gorbulin, V. (May 16, 2019). Peresmenka na puti k natsionalnomu edinstvu: uroki dlya Poroshenko i vyzovy pered Zelenskim [The reshuffle on the path to national unity: lessons for Poroshenko and challenges to Zelenskiy]. *fakty.ua*. Retrieved from <https://fakty.ua/305342-peresmenka-na-puti-k-nacionalnomu-edinstvu-uroki-dlya-poroshenko-i-vyzovy-pered-zelenskim> [in Russian].
 16. Valevskyi, O. (2016). Pidsumky 25 rokiv ukrainskykh reform v instytut-siinomu vymiri [Results of 25 Years of Ukrainian Reforms in the Institutional Dimension]. *Publichne uriaduvannia — Public Governance*, 2(3), 69-77 [in Ukrainian].

UDC: 159.99

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-87-96](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-87-96)

Веремчук Ольга Олександрівна,
практичний психолог, аспірант Національного університету “Одеська юридична академія”, 65000, м. Одеса, Фонтанська дорога, 23, тел.: +38 (093) 590 64 22, e-mail: dayofapple@meta.ua

ORCID: 0000-0003-3298-7076

Веремчук Ольга Александровна,
практический психолог, аспирант Национального университета “Одесская юридическая академия”, 65000, г. Одесса, Фонтанская дорога, 23, тел.: + 38 (093) 590 64 22, e-mail: dayofapple@meta.ua

ORCID: 0000-0003-3298-7076

Veremchuk Olga Oleksandrivna,
practical psychologist, post-graduate student of the National University “Odessa Law Academy”, 65000, Odesa, Fontanska doroha, 23, tel.: + 38 (093) 590 64 22, e-mail: dayofapple@meta.ua

ORCID: 0000-0003-3298-7076

Веремчук Олександр Миколайович,
незалежний дослідник, 65000, м. Одеса, вул. Середньофонтанська, 19Б, тел.: +38 (068) 908 40 60, e-mail: akvamarus@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8608-6789

Веремчук Александр Николаевич,
независимый исследователь, 65000, г. Одесса, ул. Среднефонтанская, 19Б, тел.: + 38 (068) 908 40 60, e-mail: akvamarus@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8608-6789

Veremchuk Oleksandr Mykolaiovych,
independent researcher, 65000, Odesa, Str. Srednofontanska, 19B, tel.: + 38 (068) 908 40 60, e-mail: akvamarus@gmail.com

ORCID: 0000-0001-8608-6789



ВПЛИВ ПСИХОТИПУ РАЦІОНАЛА Й ІРРАЦІОНАЛА У ЗАПОЗИЧЕННІ ТА ФОРМУВАННІ ТРАДИЦІЙ В ДОБУ ПОСТСУЧАСНОСТІ: МЕДІЙНИЙ АСПЕКТ

Анотація. Висвітлено питання впливу психотипів раціонала й ірраціонала на формування традицій в сучасному суспільстві з урахуванням особливостей епохи постмодерну. Розглядаючи особливості сучасного інформаційного середовища, акцентується увага на тому, що на даному етапі розвитку світу все більш зростає проникнення медіа в усі сфери життя суспільства, їх сильний вплив на формування уподобань, поглядів, культури, інтерпретації минулого та образів майбутнього. Що безпосередньо тісно пов'язано з такими поняттям, як традиція та комунікація. Інакше кажучи медіа стали одним з основних засобів, за допомогою якого люди освоюють і оцінюють навколишню дійсність в соціальних і психологічних аспектах. Транслюючи різнобічну інформацію, медіа сприяють створенню певної картини дійсності. Розкрито сучасні аспекти способів передачі інформації, визначено особливості психотипів раціонала та ірраціонала. Доведено, що кожний з видів медіа, не тільки має свою специфіку, а й, більш-менш, сприймається тим чи іншим психотипом. Мультимедіа як художні практики візуального мистецтва, дірект-медіа, спрямовані більш на ірраціональне сприйняття інформації та відповідний психотип, а частина мас-медіа, таких, як періодична преса, радіо, блоги та сайти певного змісту, мають більшу спрямованість на раціональне сприйняття. Зазначено, що в сучасну епоху проникнення нових традицій буде посилюватися разом з проникненням та опануванням широкими масами нових цифрових засобів комунікації, технологій впливу. А саме раціональний початок в людях сприятиме вкоріненню цих традицій в широкіх соціальних колах. Лідерами в розповсюдженні та окресленні напрямів розвитку будуть ті, хто володіє і розробляє нові технології. Стрімкий темп оновлення і розвитку технологій, у тому числі у сфері медіа, вимагає більш глибоко дослідження питань щодо їх впливу на особистість.

Ключові слова: традиція, медіа, психотипи, раціональне, ірраціональне, комунікація, епоха постмодерну.

ВЛИЯНИЕ ПСИХОТИПОВ РАЦИОНАЛА И ИРРАЦИОНАЛА В ЗАИМСТВОВАНИИ И ФОРМИРОВАНИИ ТРАДИЦИЙ В ЭПОХУ ПОСТСОВРЕМЕННОСТИ: МЕДИЙНЫЙ АСПЕКТ

Аннотация. Освещен вопрос влияния психотипов рационала и иррационала на формирование традиций в современном обществе с учетом особенностей эпохи постмодерна. Рассматривая особенности современной информационной среды, акцентируется внимание на том, что на данном этапе развития мира все более растет проникновение медиа во все сферы жизни общества, их сильное влияние на формирование вкусов, взглядов, культу-

ры, интерпретации прошлого и образов будущего. Непосредственно тесно связано с такими понятиями, как традиция и коммуникация. Иначе говоря медиа стали одним из основных средств, с помощью которого люди осваивают и оценивают окружающую действительность в социальных и психологических аспектах. Транслируя разностороннюю информацию, медиа способствуют созданию определенной картины действительности. Раскрыты современные аспекты способов передачи информации, определены особенности психотипов рационала и иррационала. Доказано, что каждый из видов медиа не только имеет свою специфику, но и, более-менее, воспринимается тем или иным психотипом. Мультимедиа как художественные практики визуального искусства директ-медиа направлены больше на иррациональное восприятие информации и соответствующий психотип, а часть масс-медиа, таких, как периодическая печать, радио, блоги и сайты определенного содержания, имеют большую направленность на рациональное восприятие. Делается вывод, что в современную эпоху проникновения новых традиций будет усиливаться вместе с проникновением и освоением широкими массами новых цифровых средств коммуникации, технологии воздействия. А именно рациональное начало в людях способствует укоренению этих традиций в широких социальных кругах. Лидерами в распространении и начертании направлений развития будут те, кто владеет и разрабатывает новые технологии. Стремительный темп обновления и развития технологий, в том числе в сфере медиа, требует более глубоко исследования вопросов относительно их влияния на личность.

Ключевые слова: традиция, медиа, психотипы, рациональное, иррациональное, коммуникация, эпоха постмодерна.

THE INFLUENCE OF THE PSYCHOTYPE OF THE RATIONAL AND THE IRRATIONAL IN LENDING AND FORMING TRADITIONS IN THE PERIOD OF POSTMODERN: THE MEDIA ASPECT

Abstract. The article highlights the influence of the rational and irrational psychotypes on the formation of traditions in the modern society taking into account the features of the postmodern era. Considering the peculiarities of the modern information environment, attention is drawn to the fact that at this stage of the world development the media penetration into all the spheres of life of the society is increasing, their strong influence on the formation of preferences, views, culture, interpretation of the past and images of the future. Which is directly related to concepts such as tradition and communication. In other words, media has become one of the main means by which people master and evaluate the surrounding reality in the social and psychological aspects. Broadcasting versatile information helps the media to create a certain picture of the reality. The article reveals modern aspects of the ways of information transmission, defines and reveals the peculiarities of the rational and irrational psychotypes, determines that each type of media not only has its own specificity, but also is more

or less perceived by one or another psychotype. Multimedia, such as visual arts of the artistic practices, direct media, is more focused on the irrational perception of information and the corresponding psychotype, and some of the media such as periodicals, radios, blogs, and content sites have a greater focus on the rational perception. It is concluded that in the modern era of the penetration of the new traditions will increase with the penetration and acquisition of a large mass of new digital communication tools and technologies of influence. Namely, the rational beginning in people will lead to the rooting of these traditions in the broad social circles. Those who own and develop new technologies will be leaders in disseminating and defining the development directions. The rapid pace of technology upgrading and development, including in the field of media, requires a deeper study of their impact on the individual.

Keywords: tradition, media, psychotypes, rational, irrational, communication, postmodern era.

Постановка проблеми. У світі з його стрімким розвитком та провідним статусом цифрових технологій, одним з властивостей яких є дуже швидке оновлення, людська природа з її постійним пошуком відповідей на основні питання, такі, як сенс життя, справедливість і т. д., в силу своєї інертності, не встигає за наукою. У епоху постмодерну, де істина перестала бути універсальною, і завжди готова бути поборена іншою істиною, ця проблема стоїть дуже гостро. З одного боку, це змушує багатьох, з тих, хто не встигає за технологіями, шукати опори та підтримки в традиційності, часто із зануренням в архаїчні практики “нового середньовіччя”, з іншого, дозволяє другим швидше впроваджувати нові ідеї, часто в їх спрощеному і глибоко не осмисленому через нестачу часу варіанті, відштовхуючись лише від зовнішніх форм. Нові технології, глобалізація, вільний доступ до інформації прискорили швидкості змін навіть в таких консервативних

речах, як формування традицій, що створює нову взаємодію інноваційності і традиційності.

На наш погляд, одне з найточніших визначень традиції міститься у А. А. Гріцанова, а саме: “Традиція (лат. *Traditio* — передача, надання) — універсальна форма фіксації, закріплення і виборчого збереження тих чи інших елементів соціокультурного досвіду, а також універсальний механізм його передачі, що забезпечує стійку історико-генетичну тяглість в соціокультурних процесах. Тим самим Традиція містить в собі те, що передається (визнаний як важливий і необхідний для нормального функціонування і розвитку соціуму і його суб’єктів певний обсяг соціокультурної інформації), і то, як здійснюється ця передача, тобто комунікативно-трансляційний-трансмутаційний спосіб внутрішньої міжпоколінної взаємодії людей в рамках тієї чи іншої культури (і відповідних субкультур) на основі відносно загального розуміння і інтерпретації накопи-

чених в минулому даної культури (і відповідних субкультур) смислів і значень. Традиція забезпечує відтворення в системах справжньою (“живий”, “безпосередній”) діяльності апробованих і витриманих випробування часом зразків минулого (“мертвої”, “яка виражена”) діяльності, тобто вона детермінує сьогодення і майбутнє минулим, вже збулось і виступаючим як сума умов будь-якої соціокультурної активності. Таке розуміння Традиції робить це поняття застосовним практично до будь-яких фрагментів і рівнями організації соціокультурного досвіду (як минулого — культурна спадщина, так і сьогодення), що іноді служить підставою для ототожнення Традиції і соціокультурного досвіду. Останнє, однак, неправомірно, так як для включення в систему Традиції соціокультурний досвід повинен пройти селективний відбір на стійкість і відносну масовість відтворення в структурах діяльності” [1].

Спираючись на визначення традиції, особливо хотілося би зупинитися на тому, як здійснюється передача інформації на сучасному етапі розвитку та зазначити, що епоха постмодерну відрізняється від попередніх часів зростанням швидкості і масштабів передачі інформації, усвідомленням першорядної важливості доступності отримання інформації. Маловивченим в цьому контексті залишається медійний аспект впливу психотипу на процес запозичення та формування традицій.

Метою статті є виявлення впливу медіа та психотипів раціонала й ірраціонала на формування традицій в сучасному суспільстві.

Аналіз основних досліджень та публікацій. Вивченням проблем впливу медіа на особистість, особливостей формування та укорінення традицій займалися закордонні дослідники такі, як Г. Лассуел, В. Липпман Ж. Бодрійяр, Е. Деннис, Д. Мерріл, П. Лазарсфельд, Р. Мертон. Б. Берельсон. Серед вітчизняних фахівців з даної проблематики варто назвати В. Березіну, М. Василика, А. Грабельнікова, Б. Грушина, Г. Почепцова та інших.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розподіл на психотипи одним з перших були позначені К. Юнгом в його роботі “Психологічні типи” [2]. Але ще до Юнга ми можемо знайти певну типологію у Гіппократа, та й сам Юнг у своїй роботі вказував, що “існування двох різних типів є, власне, вже давно відомий факт, який в тій чи іншій формі вже давно відомий знавцями людської природи і відрефлексований глибокими мислителями, зокрема Гете, могутньою інтуїцією якого даний факт сприймається як загальний принцип систоли і діастоли”. Юнг в своїй роботі виділив чотири основні психічні функції: відчуття, мислення, почуття, інтуїція. “В відчуття я вмещаю все сприйняття за допомогою чуттєвих органів; під мисленням я маю на увазі функцію інтелектуального пізнання і формування логічних висновків; почуття — функція суб’єктивної оцінки; інтуїцію я розумію як сприйняття за допомогою несвідомого або сприйняття несвідомих змістів” [2]. Ці чотири основні функції в поєднанні з екстраверсією та інтроверсією давали вісім психологічних типів. У цій же роботі він дав визначення

раціонального та ірраціонального, де дві з вищеописаних функцій відніс до раціонального, а дві до ірраціонального — “закони розуму суть ті закони, які позначають і регулюють середню “правильну”, пристосовану установку. Раціонально все те, що узгоджується з цими законами; і, навпаки, ірраціональне все, що з ними не збігається. Мислення і почуття є функціями раціональними, оскільки вирішальний вплив на них надає момент роздуми, рефлексії. Ці функції найбільш повно здійснюють своє призначення при можливо повній відповідності з законами розуму. Ірраціональні ж функції суть ті, метою яких є чисте сприйняття; такі інтуїція і відчуття, тому що вони повинні для досягнення повного сприйняття всього якомога більше відмовлятися від усього раціонального, бо раціональне передбачає виключення всього нерозумний” [3].

Так само нам здається необхідним не забувати те, що сам Юнг в 1934 році попереджав, що його типологія не є класифікацією людей, але служить тільки для впорядкування емпіричних даних.

Це все стало основою сучасної типології, психотипи якої в теперішньому інформаційному середовищі по різному себе проявляють і беруть участь в новостворених процесах.

Розглядаючи ж особливості сучасного інформаційного середовища, варто з акцентувати увагу на тому, що на даному етапі розвитку світу все більш зростає проникнення медіа в усі сфери життя суспільства, їх сильний вплив на формування уподобань, поглядів, культури, інтерпретації минулого та образів майбутнього.

Що безпосередньо тісно пов'язано з такими поняттям як традиція та комунікація. Інакше кажучи медіа стали одним з основних засобів, за допомогою якого люди освоюють і оцінюють навколишню дійсність в соціальних і психологічних аспектах. Так наприклад, Ж. Бодрійяр говорить про “розчинення телебачення в житті і розчинення життя в телебаченні”, в результаті чого ми знаходимося в полоні цих симуляцій, які “утворюють спиралевидну систему, яка не має початку і кінця”. Медіа перестають бути “дзеркалом” дійсності і самі стають цією дійсністю і навіть чимось більшим, ніж останнє [4]. У науковій літературі найбільш розповсюдженим визначення поняття медіа виступає наступне: “Медіа — це широке поняття, яке включає в себе всю сукупність інформаційних засобів і прийомів, які служать для передачі конкретному споживачеві повідомлення (друковане слово, музична композиція, радіопередача і т. п.) у тій чи іншій формі” [5].

Медіа включають у себе:

1. Мас-медіа — засоби масової інформації (телебачення, періодична преса, радіо, телевізійні мережі);

2. Директ-медіа (нові медіа) — комунікаційні системи передачі інформації (інтернет, телефон, пошта);

3. Соціальні медіа — засоби комунікації груп спільнот між собою (соціальні мережі, блоги, персональні сайти)

4. Мультимедіа — художні практики візуального мистецтва.

Транслюючи різнобічну інформацію, медіа сприяють створенню певної картини дійсності. Найбільшою здатністю до зосередження уваги ре-

цип'єнтів на візуально сприймаємих рухомих образах, що супроводжуються звуковою інформацією, володіє телебачення, яке "контролює всю нашу культуру, пропускаючи її через свої фільтри. Воно виділяє окремі елементи із загальної маси культурних явищ і надає їм особливу вагу, підвищує цінність однієї ідеї, знецінює іншу, поляризує таким чином все поле культури. Те, що не потрапило в канали масової комунікації, в наш час майже не впливає на розвиток суспільства" [6]. Кожний з видів медіа, не тільки має свою специфіку, а й більш чи менш сприймаємий тим, чим іншим психотипом. Так, наприклад мультимедіа, як художні практики візуального мистецтва, деякі програми телебачення, дірект-медіа, більш направлені на ірраціональне сприйняття інформації та відповідний психотип, а частина мас-медіа таких, як періодична преса, радіо, блоги та сайти певного змісту мають більшу направленість на раціональне сприйняття.

Окремим вагомим аспектом впливу на сприймання дійсності, слід виділити кінематограф. Кінематограф в літературі розглядається як вид сучасного образотворчого мистецтва і як засіб масової комунікації. Ці дві його характеристики обумовлюють величезний потенціал впливу на особистість через аудіовізуальний канал, що лежить в основі будь-яких візуальних комунікацій. Це дозволяє створювати багатовимірні образи у свідомості людини та реалізується завдяки методам емоційного впливу, лінгвістичні методам і прийомам. Саме кіно перевершило по глибині впливу та ширині охоплен-

ня аудиторії театр, літературу, живопис, фотографію та музику. Однією із функцій кінематографа є виховна. Саме вона впливає на відношення суспільства до цінностей, традицій, інституту браку, тощо. Кінематограф є також головним матеріалом копіювання рольових моделей поведінки для чоловіків і жінок у соціумі. Він впливає на запозичення та перенесення культури, цінностей та традицій інших країн. Так наприклад кінострічки про кохання впливають на уявлення про стосунки, саме кохання, традиції, сімейні цінності, тощо.

Повертаючись до психотипів ми можемо сказати, що у тому кількісному потоці інформації і методах її передачі, які існують у даний час, на перший план схильності до її впливу і подальшому поширенню виступає психотип ірраціоналу, як менш критичний і тому більш схильний до нових віянь.

При масштабності подачі будь-якої інформації або шаблонів поведінки вони через некритичність ірраціональності дуже швидко впроваджуються в повсякденне життя, закріплюються в ній, і претендують на статус "нової традиції", яка через необхідний для закріплення традиції час в два покоління стане повноцінною традицією. Тут на перше місце виступає картинка кінематографа, яка найбільш просто засвоюється і наповнена більшою символічністю. Лідером тут безумовно є Голлівуд, який привносить нові шаблони. Епоха постмодерну відрізняється всесвітнім масштабом і може розглядатися як період "явного домінування європейської культури" [7]. Постмодерн у свою чергу зв'язується з втра-

тою європейським регіоном домінуючих позицій у світовій економіці, політиці і культурі, що дозволяє на цьому тлі вийти на перший план потужностям Голівуду.

Як приклад, безліч Голлівудських “весільних фільмів” привнесли нові і вже добре вкорінені шаблони при проведенні весільних обрядів — однакові сукні для подружок нареченої, парубоч, весільний танець батька і нареченої, подарунок обручки на заручини. Надалі ці шаблони вже не тільки через вплив на ірраціональний аспект особистості, а й через пряме запозичення почали поширюватися в масовій свідомості і визначати манери проведення весілля. Також в цей ряд можна поставити такі свята як День святого Валентина і Хелловін.

Раціональні ж типи — як орієнтовані на розум, прагнуть жити з більш консервативними звичками, які не схильні міняти. При зміні будь-яких обставин, раціоналам потрібен час, щоб до них звикнути. Але з плином часу вони теж сприймають нові звичаї і вже самі ратують за них і прагнуть їх зберегти, вкорінюючи і захищаючи їх. Так повертаючись до таких свят, як Хелловін та День святого Валентина, саме до поширення і закріплення цих свят як традиційних, великих зусиль доклали раціонали — ресторатори і власники нічних клубів, через раціональний початок в бажанні отримання додаткового прибутку.

І. Калінаускас у свої працях зазначав, що “ірраціонали реагують на одиничні події, а раціонали — тільки на досить часто повторювані. Так, одинична подія привертає увагу ір-

раціонала та з високою ймовірністю призводить до дії. Для раціонала лише регулярне повторення приймається як достатній для прийняття рішень факт” [8]. Виходячи з цього, ми можемо стверджувати, що для укоріненні традицій важлива перш за все повторюваність. Саме К. Юнг у свою чергу, писав, що “людський розум є не що інше, як вираз пристосованості до середнього рівня подій, що відбуваються, осів у вигляді комплексів уявлень, мало-помалу міцно організованих і таких, що складають об’єктивні цінності” [9].

Таким чином традиції за допомогою раціонального початку в людях вкорінюються в широких соціальних колах. Постмодерн передбачає відмову від панування тотальності і однаковості, виникнення нових цінностей, мотивів і стимулів, орієнтованих на культуру, а не на матеріальне виробництво, яке розглядається як виробництво символів або знаків [10]. І вбачаючи певну закономірність та раціональний початок в укоріненні традицій, то, що в певний спосіб було викликано бажанням відійти від закостенілості і старовини, стане тим традиційним і створить циклічність модерну і постмодерну. І сучасний постмодерний час, який Т. Вермюлен і Робін ван ден Аккер визначають, як метамодерн та пояснюють його, як глобальний культурний процес, який характеризується коливанням (осциляцією) між двома протилежностями (модерн і постмодерн, наприклад) і одночасністю їх використання, в своїй еkleктичності допомагає всім цим процесам відбуватися [11].

Слід зазначити, що в епоху модерну, з його схильністю переходу до то-

талітаризму, переважали традиційні мас-медіа, які апелювали до раціонального початку. Вони відображали логічну направленість епохи модерну, відсутність емоційності у її складі.

У сучасну епоху, в яку активно розвивається соціальна психологія, великий уклін медіа робить на вплив на менш критичне підсвідоме, вплив на відчуття і емоції, висуваючи на перший план “картинку”, яка конструює реальність.

Характерним проявом цього процесу є нові інтерактивні цифрові мас-медіа, що дозволяють брати активну участь і залучити в процес, і в цій активній взаємодії краще вивчити реципієнта, а потім більш точно і ефективно на нього впливати. Це в свою чергу активно використовується як для просування та продажу товарів, наприклад за допомогою таргетованої реклами, так і в індивідуальній спрямованості політичної агітації (славнозвісний скандал з Британською компанією “Кембрідж Аналітика” (Cambridge Analitica) та Фейсбуком, пов’язаний з кражою персональних даних виборців та використання їх для маніпуляції виборцями) [12]. Таким чином, ми бачимо приклад ефективності цих технологій у вигляді несподіваної перемоги на президентських перегонах у США, в країні лідері цих технологій, у 2016 році.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З усього вищесказаного можна зробити висновок, що в сучасну епоху проникнення нових традицій буде посилюватися разом з проникненням та опануванням широкими масами нових цифрових засобів комунікації, технологій

впливу. А саме раціональний початок в людях, приведе до вкорінення цих традицій в широких соціальних колах. Лідерами в розповсюдженні та задаванні напрямків розвитку будуть ті, хто володіє і розробляє нові технології. Стрімкий темп оновлення і розвитку технологій, у тому числі в сфері медіа, вимагає більш глибоко дослідження питань їх впливу на особистість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грицанов А. А. Новейший философский словарь. Постмодернизм: науч. слов. Минск : Современный литератор, 2007. 816 с.
2. Юнг К.-Г. Психологические типы: учеб. пособ. Москва : Прогресс-Универс, 1995. С. 19–25.
3. Юнг К. Г. Передмова до Аргентинського видання “Психолгічних типів”: наук. посіб. Цюріх: Коснахт, 1934. 150 с.
4. Бодрійяр Ж. Симулякри і симуляція: наук. посіб. Київ : Видавництво Соломії Павличко Основи, 2004. 247 с.
5. Чернотубенко П. Маркетинговий словарь Маркетинг: веб-сайт. [Електронний ресурс]: http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/m/media (дата звернення 02.11.2019р.).
6. Моль А. Социодинамика культуры: пер. с фр. Москва : Изд-во ЛКИ, 2008. 416 с.
7. Heller A., Feher F. (1988). The Postmodern Political Condition. Cambridge : Columbia University Press.
8. Калинаускас И. Реабилитация души. Прикосновение к другой жизни : учеб. пособ. Москва : Вектор, 2013. 700 с.
9. Юнг. К. Г. Структура психики и архетипы: учеб. пособ. Москва : Академический проект, 2007. С. 70.

10. Іноземцев В.Л. Постмодерн. Нова філософська енциклопедія. Т. 3: навч. посіб. Київ : Наукова думка, 2010. С. 296–298.
11. Akker R. & Vermeulen T. (2010). Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics*. V. 2. P. 2–7.
12. Скандал с Facebook и Cambridge Analytica. Что мы знаем? BBC: веб-сайт. [Електронний ресурс] : <https://www.bbc.com/russian/features-43475612> (дата звернення 01.11.2019 р.).
5. Chernozubenko, P. Marketingovy slovar. Marketing [Marketing Dictionary. Marketing]. www.marketch.ru. Retrieved from http://www.marketch.ru/marketing_dictionary/m/media [in Russian].
6. Moles, A. (2008). *Sotsiodinamika kul'tury* [Sociodynamics of culture]. Moscow: Izd-vo LKI [in Russian].
7. Heller, A., Feher, F. (1988). *The Postmodern Political Condition*. Cambridge: Columbia University Press [in English].

REFERENCES

1. Gritsanov, A. A. (2007). *Noveyshiyy filosofskiy slovar. Postmodernizm* [The latest philosophical dictionary. Postmodernism]. Minsk: Sovremennyy literator [in Russian].
2. Jung, C. G. (1995). *Psikhologicheskie tipy* [Psychological types]. Moscow: Progress-Univers [in Russian].
3. Jung, C. G. (1934). *Peredmovna do Arhentynskoho vydannia "Psikhologichnykh typiv"* [Preface to the Argentinean edition of Psychological Types]. Zurich: Kosnacht [in Ukrainian].
4. Baudrillard, J. (2004). *Symuliakry i symuliatsiia* [Simulacra and simulation]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko Osnovy [in Ukrainian].
8. Kalinauskas, I. (2013). *Reabilitatsiya dushi. Prikosnovenie k drugoy zhizni* [Rehabilitation of the soul. Touching another life]. Moscow: Vektor [in Russian].
9. Jung, C. G. (2007). *Struktura psikhiki i arkhetypy* [The structure of the psyche and archetypes]. Moscow: Akademicheskiiy proekt [in Russian].
10. Inozemtsev, V. L. (2010). *Postmodern. Nova filosofska entsyklopediia* [Postmodern. New philosophical encyclopedia]. (Vol. 3). (pp. 296–298). Kyiv: Dumka [in Ukrainian].
11. Akker, R., Vermeulen, T. (2010). Notes on Metamodernism. *Journal of Aesthetics*, 2, 2-7 [in English].
12. Facebook and Cambridge Analytica scandal. What do we know? (March 21, 2018). [www.bbc.com](https://www.bbc.com/russian/features-43475612). Retrieved from <https://www.bbc.com/russian/features-43475612> [in Russian].

UDC: 316.772.4

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-97-106](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-97-106)

Євдокімова Валентина Володимирівна,
кандидат соціологічних наук, доцент
кафедри соціальної роботи та педаго-
гіки Інституту соціальних технологій
Відкритого міжнародного університе-
ту розвитку людини “Україна”, 03115,
м. Київ, вул. Львівська, 23, тел.: +38 (050)
440 72 24, e-mail: evvv@evdokimova.kiev.ua

ORCID 0000-0002-0468-613X

Евдокімова Валентина Владимировна,
кандидат социологических наук, доцент
кафедры социальной работы и педагоги-
ки Института социальных технологий
Открытого международного универ-
ситета развития человека “Украина”,
03115, г. Киев, ул. Львовская, 23, тел.:
+38 (050) 440 72 24, e-mail: evvv@evdokimova.kiev.ua



ORCID 0000-0002-0468-613X

Ievdokymova Valentyna Volodymyrivna,
candidate of sociological sciences, Associated Professor, Open international university of
human development “Ukraine”, 03115, Kyiv, Str. Lvivska, 23, tel.: +38 (050) 440 72 24,
e-mail: evvv@evdokimova.kiev.ua

ORCID 0000-0002-0468-613X

АРХЕТИПИ ПРИНЦИПІВ СОЦІАЛЬНОЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ НА ПРИКЛАДІ УДОСКОНАЛЕННЯ АДРЕСНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ВИПЛАТ

Анотація. Розглянуто основні підходи до призначення та виплати адресної соціальної допомоги в Україні.

Звернено увагу на те, що незважаючи на удосконалення надання адресної соціальної допомоги, ефективність їх виплати залишається **проблемою**.

Розглянуто принцип удосконалення соціальної справедливості при наданні адресної соціальної допомоги з точки зору морально-етичних підходів.

Особливої уваги надано принципу практичного впровадження адресності, якими керується українська держава при наданні соціальної допомоги.

Визначено з соціологічної точки зору недоліки і переваги впровадження першої адресної соціальної програми в Україні, а саме, впровадження програми надання субсидій на житлово-комунальні послуги, яка почала діяти з 1995 р.

Окреслено, що в Україні вже існують випадки повернення соціальних виплат у бюджет за недобросовісний характер їх отримання.

Наведено одностайну думку науковців щодо удосконалення системи соціальних виплат і допомог в Україні задля досягнення соціальної ефективності суспільства.

Розглянуто позитивні приклади морально-етичних та культурних підходів самовизначення щодо оформлення адресної соціальної допомоги.

Обґрунтовано необхідність застосування морально-етичного підходу до громадян, які претендують на отримання адресних соціальних допомог, зокрема, за запитом до правоохоронних органів. Якщо соціальна поведінка не відповідає загальноприйнятим стандартам поведінки, пропонується замінити адресну соціальну допомогу непривабливими для суспільства роботами з виховною метою, метою дотримання принципу соціальної справедливості і надання засобів до існування.

Ключові слова: адресні соціальні виплати, удосконалення, практичне впровадження, успішна соціалізація, морально-етичні принципи.

АРХЕТИПЫ ПРИНЦИПОВ СОЦИАЛЬНОЙ СПРАВЕДЛИВОСТИ НА ПРИМЕРЕ СОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ АДРЕСНОСТИ СОЦИАЛЬНЫХ ВЫПЛАТ

Аннотация. Рассмотрены основные подходы к назначению и выплате адресной социальной помощи в Украине.

Обращено внимание на то, что несмотря на совершенствование оказания адресной социальной помощи, эффективность их выплаты остается **проблемой**.

Рассмотрен принцип усовершенствования социальной справедливости при предоставлении адресной социальной помощи с точки зрения морально-этических подходов.

Особое внимание обращено на принципы практического внедрения адресности, которыми руководствуется украинское государство при предоставлении социальной помощи.

Определены, с социологической точки зрения, недостатки и преимущества внедрения первой адресной социальной программы в Украине, в частности, внедрение программы предоставления субсидий на жилищно-коммунальные услуги, которая начала действовать с 1995 г.

Очерчено, что в Украине уже существуют случаи возвращения социальных выплат в бюджет за недобросовестный характер их получения.

Высказано единодушное мнение украинских ученых относительно системы социальных выплат и пособий в Украине совершенствования для достижения социальной эффективности общества.

Сделана попытка усовершенствования принципа социальной справедливости при предоставлении адресной социальной помощи с точки зрения морально-этических подходов.

Рассмотрены положительные примеры морально-этических и культурных подходов самоопределения по оформлению адресной социальной помощи.

Обоснована необходимость применения морально-этического подхода к гражданам, претендующим на получение адресных социальных пособий, в частности, по запросу в правоохранительные органы. Если социальное поведение не соответствует общепринятым стандартам, предлагается заменить адресную социальную помощь непривлекательными для общества работами с воспитательной целью, целью соблюдения принципа социальной справедливости и предоставления средств к существованию.

Ключевые слова: адресные социальные выплаты, совершенствование, практическое внедрение, успешная социализация, морально-этические принципы.

THE ARCHETYPES OF SOCIAL JUSTICE PRINCIPLES ARE EXEMPLIFIED BY IMPROVING THE TARGETING OF SOCIAL BENEFITS

Abstract. The article deals with the basic approaches to the appointment and payment of targeted social assistance in Ukraine. Attention is drawn to the fact that, despite the improvement of targeted social assistance, the effectiveness of their payment remains a **problem**.

Therefore, the **purpose** of the article is to attempt to improve the principle of social justice in providing targeted social assistance in terms of moral and ethical approaches. Attention is drawn to the principles of practical implementation of targeting, which guides the Ukrainian state in providing social assistance.

From a sociological point of view, the disadvantages and advantages of implementing the first targeted social program in Ukraine, namely, the implementation of a subsidy program for housing and communal services, which began to operate since 1995, have been examined. It is emphasized that in Ukraine there are already cases of return of social payments to the budget for the unfair nature of their receipt.

Ukrainian scientists, O. S. Bukhtiyarov, O. I. Danylyuk, S. M. Didyk, E. M. Libanova, O. M. Makarova and others are unanimous in that the system of the social payments and benefits in Ukraine needs to be improved in order to achieve social efficiency of the society. The ambiguity is only in how to achieve this improvement.

Positive examples of moral, ethical and cultural approaches to self-determination in addressing targeted social assistance have been considered.

It is **concluded** that it is necessary to apply a moral and ethical approach to the citizens who claim to receive targeted social benefits, in particular, at the request of law enforcement agencies. If social behaviour does not meet generally accepted standards of behaviour, it is proposed to replace targeted social assistance with unattractive work for educational purposes, to comply with the principle of social justice and to provide livelihoods.

Keywords: targeted social payments, improvements, practical implementation, successful socialization, moral and ethical principles.

Постановка проблеми. Архетипи принципів соціальної справедливості в кожній країні формувалися як узагальненням власного досвіду, так і узагальненням позитивного досвіду інших країн. Кожна країна проходить тривалий час формування, становлення і розвитку соціальних відносин.

Починаючи з часів Незалежності в українському суспільстві ведуться дискусії щодо переходу на адресні соціальні допомоги.

Незважаючи на удосконалення надання адресних соціальних допомог, ефективність їх виплати залишається проблемою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Українські вчені, такі як: Е. Лібанова, О. Макарова і ін. розглядають принципові засади реалізації соціальної політики в Україні; Е. Афонін, В. Бодров, В. Князєв, С. Попов, Ю. Сурмін, С. Серьогін, також системно розглядають і інші складові державного і публічного управління.

Практичне ж впровадження принципу адресності при наданні соціальної допомоги було, зокрема, підкреслено керівництвом Мінсоцполітики під час участі у Міжнародній конференції “Універсальні грошові виплати та виплати сім’ям з дітьми” 8 лютого 2019 [1].

Однією з перших адресних соціальних програм в Україні було впровадження програми надання субсидій на житлово-комунальні послуги, яка почала діяти з 1995 року.

Соціологічний аналіз якості надання цієї послуги через декілька років після її впровадження показав недоліки в українському варіанті її отримання і наразі діє більш досконалий механізм отримання цієї соціальної допомоги, яка вже з більшою вірогідністю надається тим, хто її потребує [2].

На необхідності удосконалення механізму надання адресної соціальної допомоги наголошують, враховуючи власний досвід, і німецькі фахівці: “За умови обмежених бюджетних коштів життєво необхідно, щоб кошти, спрямовані на зменшення бідності, не потрапили помилково небідним домогосподарствам, а були адресно надані... [3]” тим, хто цього потребує.

Також, в Україні вже існують випадки повернення соціальних виплат в бюджет за недобросовісний характер їх отримання так званими “матерями-одиначками”, які фактично перебувають у шлюбі або сім’ями, що отримали допомогу на дитину і не доглядають за нею належним чи-

ном і ін. І це підкреслює необхідність дотримання морально-етичного підходу до надання адресної соціальної допомоги.

Огляд наукової літератури з зазначеної проблематики показав, що автори Бухтіяров О. С., Данилюк О. І., Дідик С. М., Лібанова Е. М., Макарова О. М. та ін. одностайні в тому, що систему соціальних виплат і допомог в Україні потрібно удосконалювати задля досягнення соціальної ефективності суспільства.

Формулювання цілей. Однак, у суспільстві існує неодностайність у тому, яким чином досягати удосконалення системи соціальних виплат і допомог. Тому, метою статті є спроба удосконалення принципу соціальної справедливості при наданні адресної соціальної допомоги з точки зору морально-етичних підходів.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що принцип соціальної справедливості є актуальним для будь-якої країни і це питання не можливо вирішити один раз і назавжди, оскільки соціальні умови і соціальні можливості постійно змінюються. Успішні країни це, як правило, країни які знайшли прийнятний баланс впровадження принципу соціальної справедливості.

Сучасний словник з етики дає таке визначення поняття справедливості: “Справедливість — загальне співвідношення цінностей, благ між собою і конкретний розподіл їх між індивідами, належний порядок людського співжиття, який відповідає уявленням про сутність людини і її невід’ємні права ... Традиційно справедливістю вважають порядок співжиття людей, який відповідає

гуманістичним уявленням про природу і сутність людини та її невід’ємні права, про гармонійне узгодження потреб та інтересів особистості, суспільства і людства” [4].

Першим кроком у досягненні принципу соціальної справедливості в українському суспільстві був перехід від категорійного принципу надання соціальних допомог до адресного.

Наступним кроком був крок ліквідації ризиків непокриття — помилки виключення і витоку — помилки включення, що надало адресності більшої ефективності.

Наразі існує необхідність у врахуванні морально-етичних підходів при наданні адресної соціальної допомоги.

Оскільки суспільство є особливим і надзвичайно складним видом організації соціального життя, до складових суспільства відносяться соціальні інститути і соціальні спільноти, стійні соціальні взаємодії. Механізми саморегуляції суспільної системи дають змогу підтримувати її цілісність, упорядковувати соціальні відносини між соціальними інститутами і соціальними спільнотами, репродукувати соціальні взаємодії.

Важливою складовою розвитку суспільства залишається якісна зміна структури суспільства, що включає в себе і зміну способу мислення як окремої людини, так і народу в цілому.

Цієї думки дотримуються, зокрема, відомі українські вчені Бакуменко В. Д., Михненко А. М.: Під розвитком суспільства “звичайно розуміють лише такі зміни, які відповідають інтересам більшості,

сприяють підвищенню якості життя людей і дають їм змогу впевненіше дивитися в майбутнє. Загальний механізм розвитку суспільства полягає у виникненні нових потреб у різних сферах суспільного життя та пошуку можливостей їх задоволення. Нові потреби постійно виникають як наслідок виробничої та іншої продуктивної діяльності людей, а тому пов'язані з пошуком та винаходом нових засобів праці, спілкування, організації суспільного життя, розширенням та поглибленням обсягу наукового знання, ускладненням форм і механізмів творчої діяльності людей... покращення системи суспільного управління на основі демократичних суспільних відносин забезпечує найкращі результати в удосконаленні суспільства та прискоренні його розвитку” [5].

Як українські дослідники, С. В. Кудлаєнко, так і громадські ініціативи, проект “Реформування системи пільг та привілеїв в Україні — наближення до європейських стандартів”, серед факторів, які перешкоджають впровадженню програм адресності називають непорозуміння груп інтересів, зокрема малозабезпечених громадян, які заміну пільг на адресну допомогу сприймають як позбавлення пільг.

Наказом МОЗ України затверджено форми індивідуальної програми реабілітації інваліда, дитини-інваліда та Порядок їх складання [6].

Однак, соціальним працівникам знайома ситуація коли сім'ї, які мають дитину-інваліда, або інваліда не зацікавлені у виконанні індивідуальної програми реабілітації бо в разі

часткового або повного відновлення обмеження життєдіяльності, соціально-побутового стану, відновлення трудової діяльності зменшуються соціальні виплати.

Також, є приклади кримінальної поведінки особами, засобами до існування яких може бути саме адресна соціальна допомога [7].

Слід пам'ятати, що суспільство і його складові є соціальною системою, що виступають як системні цілісності.

Проблеми соціальних систем, їх природу вивчали такі видатні науковці як П. Бурдьє, Е. Гіденс, Р. Мертон, Т. Парсонс, Ю. Сурмін і ін.

Енциклопедичний словник з державного управління дає таке визначення цього поняття. Соціальна система: “...є складним організованим, упорядкованим цілим, яке складається з індивідів, соціальних спільнот та інститутів, що об'єднуються різноманітними зв'язками та відношеннями і мають соціальну природу. Основну роль у таких системах відіграють люди, які виступають суб'єктами соціальної діяльності. Соціальна система утворюється завдяки спільній меті, розумінню компонентами цієї системи своїх завдань та функцій. Значну роль у цій системі відіграють прямі та зворотні зв'язки, принцип ієрархії, соціокультурні стандарти, зразки поведінки тощо. Соціальна система характеризується високою здатністю до самоорганізації, активною діяльністю та адаптивністю. Природа соціальної системи зумовлена такими факторами, як тип цивілізації, рівень економічного, політичного, соціального та духовно-культур-

ного розвитку, прояв людської активності. Соціальна система — різновид складних систем, які мають такі характеристики: поліструктурність, поліфункціональність, поліваріантність розвитку, тобто вони принципово багатолікі, багатоальтернативні, характеризуються множиною станів; недетермінованість, стохастичність і самодостатність; наявність механізмів цілевизначення, завдяки чому формуються цілі, програми, напрями руху; гнучкість, адаптивність, стійкість, здатність до виживання, збереження своєї самобутності...вони є органічними системами, які спроможні відновлювати елементи, структури, функції; характеризуються саморозвитком, саморегуляцією, самоуправлінням, самоорганізацією...”.

За такого підходу визначального значення набуває процес соціалізації як процес становлення особистості і поступового засвоєння нею вимог суспільства, суспільних норм і цінностей, включення до системи соціальних зв'язків і соціальних відносин, необхідних для життєдіяльності в певному суспільстві.

Відомо, що Д.Смелзер виділяє три фактори, необхідні для успішної соціалізації особистості:

- сподівання;
- зміна поведінки;
- прагнення відповідати цим сподіванням.

Тому, засвоєння кращих зразків соціального досвіду набуває рівня особистісних установок і орієнтацій.

Для кожної особи процес соціалізації є дуже індивідуальним і відбувається на усіх етапах життя,

протягом якого людина інтегрується у суспільство, набуває рис індивідуальності, засвоює і використовує набуті цінності культури і поведінки.

Держава долучається до соціалізації особистості на рівні інституцій. Суспільство також встановлює норми і вимоги, які є складовими соціалізації особистості. За умови успішної координації всіх зусиль процес соціалізації особистості відбувається успішно.

Успішна соціалізація кожної особистості забезпечує соціальну безпеку всього суспільства.

Соціальна безпека суспільства є життєво важливим станом як окремої людини, так і всього суспільства. Соціальна безпека суспільства характеризується врівноваженою системою соціальних умов діяльності людини, захищеністю від впливу соціальних ризиків.

Науковці виділяють такі напрями соціальної політики, яка спрямована на формування соціальної безпеки у суспільстві:

- створення умов для підвищення соціально економічної активності населення;
- застосування сучасних мотиваційних і стимулюючих механізмів високопродуктивної праці;
- забезпечення достатнього життєвого рівня кожної людини на основі здійснення зваженої активної політики доходів;
- упровадження гнучкої, динамічної системи оплати праці;
- формування динамічної, гнучкої системи соціального захисту;
- розробка і впровадження у практику нової моделі соціального страхування;

- реформування системи пенсійного забезпечення;
- реформування системи соціальної допомоги, посилення її адресності;
- удосконалення системи соціальних послуг;
- здійснення соціальної підтримки сім'ї, жінок, дітей, молоді;
- створення умов для розвитку меценатства, благодійницької діяльності;
- глибока структурна реформа державної житлової політики;
- реформування системи охорони здоров'я населення;
- захист громадян як споживачів послуг.

Оскільки соціальна політика включає в себе комплекс заходів і проводиться в різних напрямках розвитку соціальної сфери задля досягнення загального добробуту і надання соціальної захищеності усім без винятку верствам населення.

Основними функціями держави у проведенні соціальної політики є:

- соціальне відтворення населення, змістом якої є створення умов для нормальної життєдіяльності людини, задоволення її потреб у таких сферах суспільного життя, як праця, споживання, сімейні відносини, охорона здоров'я, освіта тощо;
- регулятивна, яка полягає в намаганні держави стимулювати активну діяльність особистості, соціальних груп за допомогою правових, економічних, моральних важелів, внаслідок чого люди стають здатними до самоорганізації та самозахисту;
- соціально-захисна, з якою пов'язані соціальні гарантії держави, забезпечення соціальних прав громадян у

разі зниження матеріального рівня життя, втрати роботи, працездатності, старіння, інших ситуацій, які супроводжують людину від народження до смерті;

- стабілізаційно-адаптивна, згідно з якою держава має дотримуватися принципу соціальної справедливості, враховувати в своїй політиці реакцію населення, громадську думку, підтримувати свій авторитет серед населення, впливати на формування ціннісної свідомості суспільства, узгоджувати інтереси, регулювати правовими засобами конфлікти в суспільстві, забезпечуючи його усталений розвиток.

Тому соціальна політика є системою управлінських, регулятивних, саморегулятивних способів та форм діяльності суб'єктів, сукупність принципів, рішень, дій, що втілюються в соціальних програмах і соціальній практиці з метою задоволення соціальних потреб, збалансування соціальних інтересів людини, соціальних груп суспільства, досягнення соціальних цілей, вирішення соціальних завдань, формування соціальних цінностей.

В широкому розумінні соціальна політика — це система інституційних і надінституційних, державних і громадських, суспільних і особистих, індивідуальних способів і форм діяльності, спрямованих на створення умов для всебічної самореалізації соціального потенціалу людини, її сутнісних спроможностей, пишуть Скуратівський В. А., Михненко А. М., Макаренко Е. М.

Сучасні тенденції до укріплення соціальних зв'язків і соціального партнерства з представниками

розвинених країн світу дають уяву про взаємозв'язок усіх прошарків суспільства в цих країнах, зокрема в питаннях соціального захисту.

Громадяни розвинених країн світу демонструють нам інші зразки поведінки. В успішних країнах світу звертатися за соціальною допомогою вважається принизливим і адресна соціальна допомога призначається, як правило, після вичерпання всіх можливих варіантів самостійного пошуку вирішення своїх фінансових проблем.

Саме такий принцип є морально-етичною основою надання адресної соціальної допомоги в розвинених країнах світу.

У цьому контексті архетипом принципу соціальної справедливості є приклад одного з основоположників німецького економічного дива Людвіга Ерхарда (1897–1977) який з дитинства, після тяжкої хвороби мав каліцтво. В часи Першої світової війни був поранений, що призвело до погіршення фізичного стану і визнання Людвіга Ерхарда непридатним до фізичної праці.

Не маючи змоги займатися підприємництвом, Людвіг Ерхард успішно опановує теоретичні основи економіки і створює умови для поліпшення свого економічного становища всій Німеччині [8].

У розвинених країнах діє морально-етичний принцип отримання соціальних допомог на основі самооцінки.

Цей принцип діє на рівні самосвідомості. Людина, яка має право на пільги, соціальні виплати, інколи свідомо не оформляє ці виплати, вважаючи що це обмежує її амбіції на певні ролі у суспільстві.

Про це свідчать і виступи європейських колег на міжнародних конференціях. Зокрема вчених з Латвії на щорічних конференціях, які відбуваються в університеті Україна.

Так само в Україні, люди, які мають особистий досвід проживання і праці в розвинених країнах світу, нерідко вищезазначені питання отримання-неотримання адресних соціальних допомог вирішують саме на засадах самооцінки.

За чинним законодавством України звання Героя України дає право безкоштовного отримання комунальних послуг без сплати за квартирну плату та комунальні послуги. Однак, зі звітів Управлінь праці і соціального захисту населення в місті Києві видно, що є випадки самокритичного підходу до вищезазначених питань і правом безкоштовного отримання комунальних послуг без сплати за квартирну плату та комунальні послуги користуються не всі хто має на це право.

Слід підкреслити, що вищевказана поведінка у розвинених країнах є звичайною нормою життя.

В Україні, при визначенні права особи на отримання певної адресної соціальної допомоги морально-етичний принцип її надання не враховується. Усі громадяни, які формально мають право на отримання такої допомоги, отримують її.

Висновки і перспективи подальших досліджень. З вищевикладеного можна зробити висновок, що варто було б застосовувати морально-етичний підхід до усіх громадян, які претендують на отримання соціальних допомог, зокрема адресних, і при оформленні такої допомоги

звертати увагу на морально-етичну і культурну складову претендента на соціальну допомогу для відновлення принципу соціальної справедливості її надання. Зокрема, за запитом до правоохоронних органів. Якщо соціальна поведінка не відповідає загальноприйнятим стандартам поведінки, пропонується замінити адресну соціальну допомогу непривабливими для суспільства роботами з виховною метою, метою дотримання принципу соціальної справедливості і надання засобів до існування.

Перспективою наукових пошуків може бути подальше обговорення вищезазначених питань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Керівництво Мінсоцполітики взяло участь у Міжнародній конференції “Універсальні грошові виплати та виплати сім’ям з дітьми” 8 лютого 2019. URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16674.html?PrintVersion> (дата звернення 03.09.2019).
2. Макарова О. В. Соціальна політика в Україні: Монографія / О. В. Макарова // Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України. — К. — 2015. — 244 с.
3. Принципи і способи функціонування адресної соціальної допомоги: рекомендації для України. URL: http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2008/pp_07_2008_ur.pdf (дата звернення 05.09.2019).
4. Тофтул М. Г. Сучасний словник з етики: Словник. — Житомир: Видво ЖДУ ім. І. Франка, 2014. — 416 с.
5. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад.:

Ю. П. Сурмін, В. Д. Бакуменко, А. М. Михненко та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. — К.: НАДУ, 2010. — С. 646.

6. Про затвердження форм індивідуальної програми реабілітації інваліда, дитини-інваліда та Порядку їх складання. Наказ МОЗ України від 08.10.2007 № 623. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1197-07> (дата звернення 06.09.2019).
7. Викрадення немовляти на Київщині. URL: <https://youtu.be/Rk6WdDW9i-tI> (Дата звернення 24.10.2019).
8. Батько економічного дива у товаристві контрольованої раціональності та раціонального самоконтролю. URL: https://dt.ua/SOCIETY/batko_ekonomichnogo_diva_u_tovaristvi_kontrolovanoyi_ratsionalnosti_ta_ratsionalnogo_samokontrolyu.html (Дата звернення 07.09.2019).

REFERENCES

1. Kerivnytstvo Minsotspolityky vzialo uchast' u Mizhnarodnij konferentsii "Universal'ni hroshovi vyplaty ta vyplaty sim'iam z dit'my" 8 liutoho 2019 [The leadership of the Ministry of Social Policy participated in the International Conference "Universal cash payments and payments to families with children" on February 8, 2019] (n.d.). www.msp.gov.ua/news/16674.html?PrintVersion [in Ukrainian].
2. Makarova O. V. (2015). Sotsial'na polityka v Ukraini [Social Policy in Ukraine]. In-t demohrafii ta sotsial'nykh doslidzhen' im. M. V. Ptukhy NAN Ukrainy. — K. [in Ukrainian].
3. Pryntsypy i sposoby funktsionuvania adresnoi sotsial'noi dopomohy:

- rekomentatsii dlia Ukrainy [Principles and ways of functioning of targeted social assistance: recommendations for Ukraine]. (n.d.). www.ier.com.ua. Retrieved from http://www.ier.com.ua/files/publications/Policy_papers/German_advisory_group/2008/pp_07_2008_ur.pdf [in Ukrainian].
4. Toftul M. H. (2014) Suchasnyj slovnyk z etyky: Slovnyk [Modern Ethics Dictionary: Dictionary]. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I. Franka. [in Ukrainian].
 5. Yu.P. Surmin, V.D. Bakumenko, A.M.Mykhnenko ta in. (2010). Entsyklopedychnyj slovnyk z derzhavnoho upravlinnia [Encyclopedic Dictionary of Public Administration]. K.: NADU. [in Ukrainian].
 6. Pro zatverdzhennia form indyvidual'noi prohramy reabilitatsii invalida, dytyny-invalida ta Poriadku ikh skladannia. Nakaz MOZ Ukrainy vid 08.10.2007 № 623 [On approval of forms of the individual program of rehabilitation of a disabled person, a disabled child and the Procedure for their preparation. Ministry of Health of Ukraine Order No. 623 of 08.10.2007] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1197-07> [in Ukrainian].
 7. Vykradennia nemovliaty na Kyivschyni [Baby abduction in Kyiv region]. (n.d.). youtu.be. Retrieved from <https://youtu.be/Rk6WdDW9itI> [in Ukrainian].
 8. Bat'ko ekonomichnoho dyva u tovarystvi kontrol'ovanoi ratsional'nosti ta ratsional'noho samokontroliu [The father of economic miracle in the society of controlled rationality and rational self-control] (n.d.). dt.ua. Retrieved from https://dt.ua/SOCIETY/batko_ekonomichnogo_diva_u_tovarystvi_kontrolovanoyi_ratsionalnosti_ta_ratsionalnogo_samokontrolyu.html [in Ukrainian].



UDC: 323.232:159.922.27:35

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-107-121](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-107-121)

Карпа Марта Іванівна,

доктор наук з державного управління, доцент кафедри управління та бізнес-адміністрування Інституту післядипломної освіти та довузівської підготовки ДВНЗ “Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника”, 76000, Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57, тел.: +38 (067) 67 05 777, e-mail: marta.karpa@ukr.net

ORCID: 0000-0001-8141-4894

Карпа Марта Ивановна,

доктор наук по государственному управлению, доцент кафедры управления и бизнес-администрирования Института последипломного образования и довузовской подготовки ГБУЗ “Прикарпатский национальный университет имени Василия Стефаника”, 76000, Ивано-Фран-

ковск, ул. Шевченка, 57, тел.: +38 (067) 67 05 777, e-mail: marta.karpa@ukr.net

ORCID: 0000-0001-8141-4894

Karpa Marta Ivanovna,

Doctor of Science in Public Administration, Associate Professor of the Department of Management and Business Administration of the Institute for Postgraduate Education and Pre-University Training of the Higher Educational Institution “Vasyl Stefanyk Precarpathian National University”, 76000, Ivano-Frankivsk, Str. Shevchenko, 57, Ivano-Frankivsk Region, tel.: +38 (067) 67 05 777, e-mail: marta.karpa@ukr.net

ORCID: 0000-0001-8141-4894

АРХЕТИПНІ ЗАСАДИ МАСОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ: ПУБЛІЧНО-УПРАВЛІНСЬКИЙ АСПЕКТ

Анотація. Розкрито архетипні засади масової політичної свідомості. Масову політичну свідомість визначено як суб'єктивне відображення масовим суб'єктом політико-управлінських відносин, публічно-управлінської діяльності та всіх пов'язаних із ними явищ. З'ясовано, що це один з видів масової свідомості, що формується під впливом як подій політичного, так і управлінського середовищ. Публічне управління через інструмен-

ти державного управління та місцевого самоврядування здійснює вплив на формування політичної свідомості населення у частині формування політичної пам'яті, культури, думки та настроїв. Виявлено формотворчі елементи масової політичної свідомості та проаналізовано фактори впливу на її розвиток. Зокрема проаналізовані основні складові масової політичної свідомості на формотворчому рівні: політичні знання суспільства; політичне сприйняття; політична оцінка; політична готовність. Формотворчі процеси архетипних засад масової політичної свідомості відбуваються у сферах інформаційного, адміністративного та психологічного забезпечення здійснення публічного управління. Схарактеризовано особливості архетипних засад масової політичної свідомості. Архетипні засади масової політичної свідомості сформовані основними її елементами: політичне свідоме, що набуває форми політичних програм, теорій політичної системи, концепцій політичних партій, напрямів розвитку суспільства та ін.; політичне несвідоме, що виявляється у потребах, інтуїції, бажаннях мас; політичне підсвідоме. Розкрито публічно-управлінський аспект у частині здійснення можливих впливів на формування масової політичної свідомості з позиції поділу формотворчих процесів на дві фази: пасивну, яка передбачає формування політичної пам'яті, політичної культури та налаштована на внутрішньомасові потреби й уявлення; активну, яка передбачає розвиток оціночних уявлень у масовій свідомості, їх сприйняття та формування політичної готовності масового суб'єкта.

Ключові слова: архетип, масова політична свідомість, публічне управління.

АРХЕТИПНЫЕ ОСНОВЫ МАССОВОГО ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ: ПУБЛИЧНО-УПРАВЛЕНЧЕСКИЙ АСПЕКТ

Аннотация. Раскрыты архетипные основы массового политического сознания. Массовое политическое сознание определено как субъективное отражение массовым субъектом политико-управленческих отношений, публично-управленческой деятельности и всех связанных с ними явлений. Определено, что это один из видов массового сознания, который формируется под влиянием как событий политического, так и управленческого характера. Публичное управление с помощью инструментов государственного управления и местного самоуправления оказывает влияние на формирование политического сознания в сфере формирования политической памяти, культуры, мысли и намерений. Выявлены формообразующие элементы массового политического сознания и осуществлен анализ факторов влияния на их развитие. В частности, проанализированы следующие основные составляющие массового политического сознания на формообразующем уровне: политические знания общества; политическое восприятие; политическая оценка; политическая готовность. Формообразующие процессы архетипных основ массового политического сознания происходят в сферах информационного, административного и психологического обеспечения осуществле-

ния публичного управления. Охарактеризованы особенности архетипных принципов массового политического сознания. Архетипные основы массового политического сознания сформированы основными его элементами: политическое сознательное, которое принимает форму политических программ, теорий политической системы, концепций политических партий, направлений развития общества и др.; политическое бессознательное, которое проявляется в потребностях, интуиции, желаниях масс; политическое подсознательное. Раскрыт публично-управленческий аспект в части возможных воздействий на формирование массового политического сознания с позиции разделения формообразующих процессов на две фазы: пассивную, которая предусматривает формирование политической памяти, политической культуры и настроена на внутренне массовые потребности и представления; активную, которая предусматривает развитие оценочных представлений в массовом сознании, их восприятие и формирование политической готовности массового субъекта.

Ключевые слова: архетип, массовое политическое сознание, публичное управления.

ARCHETYPIC BASES OF MASS POLITICAL CONSCIOUSNESS: PUBLIC AND MANAGEMENT ASPECTS

Abstract. The article reveals the archetypal principles of the mass political consciousness. The mass political consciousness is defined as the subjective reflection of the mass subject of political-administrative relations, public-administrative activity and all related phenomena. It has been established that this is a type of mass consciousness that is formed under the influence of both the events of the political and the administrative environment. Public administration through the tools of government and local government influences the formation of the political consciousness of the population in terms of political memory, culture, thought and sentiments. The paper identifies the shaping elements of the mass political consciousness and analyzes the factors influencing its development. In particular, the following main components of the mass political consciousness at the formative level are analyzed: political knowledge of the society; political perception; political evaluation; political readiness. The formative processes of the archetypal foundations of the mass political consciousness occur in the spheres of information, administrative and psychological support of the public administration. The characteristics of the archetypal foundations of the mass political consciousness are characterized. The archetypal principles of the mass political consciousness are formed by its main elements: political conscious, which takes the form of political programs, theories of the political system, concepts of the political parties, directions of development of the society, etc.; the political unconscious, manifested in the needs, intuitions, desires of the masses; political subconscious. The paper describes the public-administrative aspect in terms of the possible influences on the formation of the mass political consciousness from the standpoint of the division of the formative processes into two phases: passive,

that involves the formation of the political memory, political culture, and attuned to the internal mass needs and ideas; active, that involves the development of the evaluative ideas in the mass consciousness, their perception and the political readiness of the mass subject.

Keywords: archetype, mass political consciousness, public administration.

Постановка проблеми. Загальною науковою проблемою залишаються теоретико-методологічні основи для вивчення впливів на масову політичну свідомість, їх систематизація, визначення публічно-управлінських зв'язків як формотворчих у системах впливів. Потребують наукового вивчення питання практики здійснення формотворчих впливів на масову політичну свідомість у сфері публічного управління, зокрема через інструментарій державного управління та місцевого самоврядування. Архетипні засади масової політичної свідомості формуються у динамічному взаємозв'язку з управлінськими впливами, у тому числі державницькими, громадськими, політичними, публічно-управлінськими. Тому виявлення таких впливів, вивчення їх природи, особливостей дозволить сформулювати таку парадигму публічного управління, яка б в основі своїй мала оптимізацію щодо врахування публічного попиту на управлінський вплив, зокрема у питаннях формування громадської думки, позиції, політичних настроїв.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. Основні публічно-управлінські аспекти у взаємодії влади та суспільства у більшості концеп-

цій управління пов'язані з такими факторами як: ефективністю владно-управлінських структур щодо управління суспільним розвитком (Д. Істон, Р. Мертон, концепції біхевіористського напрямку та шкіл конфліктології в політології), наявність підтримки певних політичних процесів громадянами, їх сприйняття та оцінка діяльності політичних інститутів та їх політичних рішень (Г. Алмонд, К. Левенштейн, К. Дойч). У наукових колах існує думка, що ті пласти психічного — масового, групового, індивідуального, які залучаються до здійснення політичних процесів, можна окреслити як політичне психічне, або політичну свідомість або політичну психіку, або соціально-політичну психіку. Виявлення та вивчення особливостей певних компонентів політичної психіки посилює взаємодію елементів системи публічного управління та суспільства. Психічні пласти масової політичної свідомості, що виникають у розвитку політичних процесів у суспільстві, сприймаються суспільством та оцінюються ним, є предметом дослідження здебільшого політичної психології. Владні та інші інституції здатні змінювати психіку людини, формувати політичні цінності, впливати на взаємодію з іншими людьми та ін. Люди,

які здійснюють владу та які підпорядковуються владі, виявляють при цьому психічні якості, властивості лише галузі політики [1, с. 28]. Взаємовідносини між суб'єктами публічного управління та суспільством потребують системного підходу, врахування багатьох чинників розвитку управлінської парадигми, що частково розкривається сучасними науковцями [2; 3; 4]. Здебільшого дослідники виокремлюють конкретні об'єкти сфери взаємовідносин публічного управління та громадськості в частині формування громадської думки, політичних настроїв, політичної культури, які входять як складові елементи у поняття масової політичної свідомості [5; 6].

Отже, питання виявлення та вивчення архетипних засад та формотворчих процесів масової політичної свідомості, управлінських впливів на її властивості, розвиток, змістове навантаження залишаються актуальними питаннями для науковців та практиків у політично-владних, публічно-управлінських, соціально-психічних сферах співіснування влади та суспільства.

Мета статті — здійснити аналіз поняття масової політичної свідомості з метою виявлення основних формотворчих її компонентів та можливих впливів публічного управління на архетипні засади масової політичної свідомості. Для цього у статті поставлено такі завдання:

- виявити формотворчі елементи масової політичної свідомості та фактори впливу на її розвиток;
- надати характеристику особливостям архетипних засад масової політичної свідомості;

- розкрити публічно-управлінський аспект у частині здійснення можливих впливів на формування масової політичної свідомості.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема управління масовою політичною свідомістю має на меті створення сприятливих умов для уникнення конфронтаційних настроїв у суспільстві, політичних конфліктів, для узгодження політичних інтересів учасників політичної діяльності у суспільстві, для забезпечення стабільності політичної системи.

Основними елементами, що впливають на формування масової політичної свідомості та є предметом впливів, у тому числі управлінських, є наступні:

- політичне свідоме, що набуває форми політичних програм, теорій політичної системи, концепцій політичних партій, напрямів розвитку суспільства та ін.;
- політичне несвідоме, що проявляється у потребах, інтуїції, бажаннях мас;
- політичне підсвідоме.

Політичне свідоме — у науці прийнято трактувати як “політична свідомість”, як її основний складник. Це власне і є сукупність свідомих форм відображення політичного життя суспільства у рамках масової свідомості. *Політичне несвідоме* — трактування несвідомого як компонента свідомості викликає дискусії у дослідників. Вважається, що включаючи свідоме і несвідоме в одне поняття, слід вживати для нього іншу назву — масову психіку, наприклад. Поряд з цим поняттям у психології існують схожі поняття, такі як “со-

цієтальна психіка”, “масове психічне”. У контексті даного дослідження поняття “масова політична свідомість” вважається сукупністю усіх свідомих, несвідомих та підсвідомих елементів. На роль несвідомого у масовій свідомості звернув увагу К. Г. Юнг [7, с. 22]. Політичний досвід масового суб’єкта, його політичні уявлення він трактував як сукупність архетипів — несвідоме відображення дійсності у формі кодів, образів, символів. У своїх дослідженнях учений зосередився передусім на колективному несвідомому, давніх образах, символах, котрі зберігають у собі колективні уявлення, бажання. Архетипові символи Юнг вважає базовими при формуванні міфології, релігії, сновидінь, мистецтва і літератури. Для створення популярної ідеї, теорії, програми слід звертати увагу на її архетипову основу, використання якої одразу підвищує рівень сприйняття масового суб’єкта. *Політичне підсвідоме* — часто вважають складовим елементом несвідомого. Масове підсвідоме, за Юнгом, володіє психічною енергією, що часто використовується харизматичними особами. Масовий суб’єкт не в змозі впливати на своє підсвідоме, адже тільки сильні індивіди свідомо можуть сприйняти власне підсвідоме та підкорити його. Політичне масове підсвідоме формується під впливом політичної пам’яті суб’єкта,

його політичного досвіду та політичних стереотипів. Врахування цього впливу дозволяє відстежити динаміку активності підсвідомого.

Важливим питанням для дослідження на сьогодні вважається проблема співвідношення свідомих, несвідомих та підсвідомих компонентів у публічно-управлінському аспекті. Сформувавши певне співвідношення, можна вивчати управлінські впливи на дані елементи. Для більш точного розуміння публічно-управлінського аспекту формування масової політичної свідомості як психолого-політичного явища, слід виокремити конкретного суб’єкта. У системі управління такий масовий суб’єкт — це об’єкт впливів та управлінських процесів керуючої підсистеми (публічно-управлінської, партійної, громадської).

Масова політична свідомість є складовою суспільної свідомості та пов’язана з іншими видами свідомості. Щоб окреслити місце масової свідомості, варто сформулювати поділ суб’єктів (носіїв) свідомості на такі рівні (рис. 1):

Основними характеристиками масового суб’єкта як носія масової політичної свідомості у контексті даного дослідження (з позицій впливу на масову політичну свідомість) можна вважати:

- постійну участь масового суб’єкта у політичному житті суспільства;

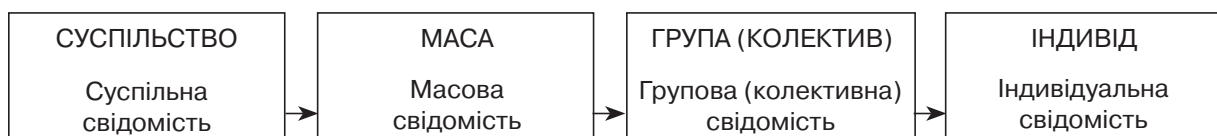


Рис. 1. Схематичне зображення суб’єктів свідомості у соціальній структурі

“маса існує, поки є недосягнута ціль” [8, с. 331];

- сприйняття політичної дійсності через певні «фільтри»: політичну культуру, стереотипи (традиції, політичні цінності, норми політичної поведінки, норми сприйняття та ін.);
- наявність спільної масової політичної думки;
- схильність до формування масових рухів;
- консерватизм щодо зміни елементів політичної культури, політичних стереотипів;
- тенденцію до трансформації сучасних політичних цінностей та уявлень;
- рівність учасників.

Суб'єктами масової свідомості дослідники переважно вважають великі групи людей, основну частину населення, певні соціальні групи, суспільство в цілому. Сукупність типових та нетипових соціальних утворень, на думку автора, є суб'єктом масової політичної свідомості, адже чітко виокремити групу у масі досить складно. Як правило, групування громадян здійснюється за певними критеріями (однакові політичні переконання, подібне вирішення тих чи інших проблем та ін.). Основним джерелом для таких досліджень є соціологічні опитування та статистичні дані. Та слід мати на увазі, що більшість реальних даних щодо політичних переконань у суспільстві, настроїв, політичної готовності населення до певних дій неможливо отримати лише за допомогою вивчення анкет, здійснення опитувань та ін. Варто також враховувати умовність поділу на групи й існування нетипових груп. Суспіль-

ні класи вважаються одними із суттєвих носіїв політичної свідомості, їх соціальні особливості формують та впливають на свідомість певних груп у суспільстві.

Формування масової політичної свідомості здійснюється під впливом багатьох факторів (їх наявність та вагомість залежить від виду структури, мети виділення таких факторів, конкретних ситуацій, стану політичної ситуації, потреб учасників політичних процесів та ін.). Основними факторами, що впливають на формування масової політичної свідомості є такі:

- стан політичного досвіду та пам'яті суспільства;
- суспільні інститути (громадські, партійні, державні інституції тощо);
- діяльність ЗМІ;
- міжособистісні комунікації, що сприяють формуванню свідомості на рівні груп;
- зовнішнє середовище (національно-культурні особливості, рівень економічного, соціального, політичного та інших видів розвитку, конкретні політичні та соціальні ситуації та ін.);
- рівень політизації суспільства (рівень включеності індивідів у політичну більшість суспільства, стан поінформованості у суспільстві щодо політичної дійсності);
- стан політичної культури як носія політичних норм, стандартів, стереотипів, що впливають на масову політичну свідомість, на всіх рівнях (свідомому, несвідомому, позасвідомому т. д.).
- співвідношення політичних інтересів масового суб'єкта та реальних можливостей їх задоволення. Тут вза-

емодіють такі фактори: об'єктивний (реальна дійсність) та суб'єктивний (політичні уявлення громадян та політичні оцінки про реальну дійсність);

- політичні орієнтації та ідеологія, лінія політичної поведінки лідерів регіону.

Важливими компонентами масової політичної свідомості є політичні установки у суспільстві, що характеризуються готовністю до активної політичної діяльності (чи навпаки — бездіяльності). Процес формування таких установок та фактори, що здійснюють на них вплив, проходять декілька етапів у масовій політичній свідомості. Тому основними складовими масової політичної свідомості на формотворчому рівні можна вважати:

1) політичні знання суспільства (когнітивний елемент масової політичної свідомості);

2) політичне сприйняття;

3) політична оцінка (переосмислення, співставлення з індивідуальним, колективним, масовим політичним досвідом, стереотипами та ін.);

4) політична готовність (схильність до формування політичної думки, сприйняття політичної установки, готовність до певної політичної поведінки).

Формування масової політичної свідомості відбувається у двох фазах: пасивній (що передбачає формування політичної пам'яті, політичної культури та налаштовано на внутрішньо масові потреби й уявлення) та активній (яка передбачає формування оціночних уявлень у масовій свідомості, їх сприйняття та формування політичної готовності масового суб'єкта) (рис. 2.).

Розглянемо основні стадії формування масової політичної свідомості. Отже, політичне знання — стадія, на котрій основними формотворчими елементами виступають політична пам'ять та політичний досвід. На основі політичного досвіду та пам'яті, що мають історичне походження, та з врахуванням відображення у масовій свідомості сучасних політичних явищ, проходить процес формування елементів політичної культури. Предметними елементами політич-

	Пасивна фаза		Активна фаза	
Стадії формування масової політичної свідомості:	Політичні знання	Політичне сприйняття	Політична оцінка	Політична готовність
Основні складові масової політичної свідомості:	Політична пам'ять Політичний досвід	Політична культура Політичні уявлення	Політичні стереотипи Масові політичні настрої	Масова політична думка Масові політичні рухи Політична установка
Переважаючі компоненти	Раціональна складова	Емоційна (ірраціональна) складова	Раціональна складова	Емоційна (ірраціональна) складова

Рис. 2. Компоненти формування масової політичної свідомості

ної культури слід вважати політичні цінності, політичні установки, уявлення, норми політичної поведінки, традиції та інші політичні інститути. Найбільш вагоме місце у даному переліку посідають політичні цінності, оскільки їх врахування дозволяє ефективно проводити зміну масової політичної свідомості загалом. Читке визначення елементів дозволить точно окреслити межу політичної культури. Адже відомі випадки, коли до політичної культури були віднесені різні соціально-культурні, економічні та інші складові культури. Формування предметних елементів політичної культури здійснюється під час взаємодії масового суб'єкта та політичної системи, чи окремих її елементів. Отже, політичній культурі притаманний еволюційний розвиток, хоча це і достатньо довготривалий процес, адже пов'язаний він зі змінами давніх стереотипів політичної свідомості та поведінки. Її можна трактувати як кодову політичну систему суспільства, адже політичні норми, цінності, установки, норми поведінки, символи, тобто сукупність предметних та ідеальних форм накопичують, зберігають та передають політичний досвід, формують політичну пам'ять. Це свого роду результати людської діяльності, що пов'язані з функціонуванням публічно-управлінських впливів.

У контексті даного дослідження політична культура виступає як один з важливих базових складових масової політичної свідомості, що формує певні стереотипи політичної поведінки на основі історичного досвіду та сучасних політичних змін. Політичне сприйняття тісно

пов'язане з політичною культурою. Дослідження теоретичних аспектів управління масовою свідомістю передбачає обов'язкове врахування культурного чинника. Суттєвий вплив на дослідження здійснюють такі науки як психологія, соціологія, соціальна та політична психології, антропологія, що не можуть розглядати діяльність людей поза культурним контекстом.

При формуванні політичної оцінки основний формотворчий вплив мають політичні стереотипи та масові політичні настрої. Політичні стереотипи можна трактувати як невід'ємні компоненти масової політичної свідомості. Політичні стереотипи — це сукупність політичних уявлень, що утворюються у масовій політичній свідомості на основі політичного досвіду та пам'яті, політичних сподівань. Основні їх характеристики: стійкість до змін, спрощення політичної реальності, консерватизм та інші. Особливістю політичних стереотипів є спрощення процесу сприйняття та оцінки політичної реальності у свідомості. Політичні стереотипи формуються на рівні мас та великих груп, чинять вплив на колективну та індивідуальну масову політичну свідомість. Часто маніпулятори використовують їх як ефективну ціль для маніпулятивних технологій, оцінюючи їх як фільтри, через котрі проходить процес сприйняття. Використання повторень слів та образів створюють стереотипне уявлення, яке залягає у підсвідомості. Зміна політичного стереотипу — процес складний, багаторівневий. Формування технологічних розробок слід здійснювати на

таких рівнях як: за об'єктом зміни — масовий, груповий, колективний; за функціональним змістом — економічний, політичний, соціальний; за технологічним змістом — інформаційний, психологічний, біологічний та ін.; за сферою діяльності розповсюджувачів — політичний, соціальний, військовий, економічний, медійний та ін.

Управлінський вплив на процес формування політичного стереотипу здійснюється на:

- 1) формування міжгрупової взаємодії як передумови до виникнення політичного стереотипу;
- 2) зростання відмінностей між елементними утвореннями у масі;
- 3) прагнення громадян до зменшення відмінностей у конкретній групі, масі;
- 4) продукування політичних установок за допомогою різноманітних засобів масової інформації;
- 5) формування на базі політичних стереотипів політичної реклами, програм політичних партій, стратегій розвитку соціальних, політичних, економічних сфер держави та ін.;
- 6) обмеження кількості політичних стереотипів, використання котрих забезпечує високу ефективність при формуванні політичних установок у масовій свідомості.

Ефективність стереотипів мислення яскраво проявляється під час голосування, коли більшість виборців керуються не стільки своїми інтересами чи іншими раціональними мотивами, скільки типовими стереотипами масової свідомості, що домінують на даному етапі. У кожній конкретній групі сформований свій конкретний набір стереотипів.

Здебільшого органи публічної влади нехтують масовими політичними настроями, які трактуються як особливі психічні стани у суспільстві, що є переходом від емоційних станів до формування чіткої позиції (масової політичної думки). Влада, політичні партії, різноманітні громадські організації часто вдаються до спроб зміни політичних настроїв у суспільстві, використовуючи для цього інформаційні заходи, різного роду маніпуляції, розповсюджують міфи та ін. Мета такої діяльності — управління масовими політичними настроями з подальшою зміною політичних установок, свідомості, і, як наслідок, управління масовою політичною поведінкою.

Увага дослідників здебільшого прикута до вивчення політичної готовності, яка синтезує у собі попередні стадії (знання, сприйняття, оцінки) та є більш вимірюваною. Основними базовими складовими політичної готовності слід вважати — політичну думку, політичний рух та політичні установки, які відображають схильність населення до певної політичної поведінки. Це завершальна активна стадія у циклі формування масової політичної свідомості. Обмежуючими факторами при формуванні масової політичної думки є: певні соціальні та політичні умови у суспільстві, доступність та достовірність інформації. Факторами, які прямо чи опосередковано чинять вплив на процес формування масової політичної думки в контексті діяльності органів публічної влади, є:

- політичний досвід та знання масового суб'єкта;

- доступність та повнота офіційної інформації;
- наявне інформаційно-психологічне середовище;
- стан політичної культури у суспільстві;
- рівень розвитку демократичних інститутів;
- рівень економічного розвитку;
- розвиток соціальної інфраструктури.

Методи впливу на масову політичну свідомість залежать від компетенції та форм діяльності як публічних інституцій, так і публічних службовців [10]. Оскільки компетенція державної органу - це нормативно закріплена сукупність його владних повноважень (прав і обов'язків) та юридичної відповідальності, то основу формування меж дії системи впливу складають владні повноваження усіх гілок влади [11; 12]. Розкрито авторський підхід щодо змісту повноважень конкретних органів публічної влади та компетенційних зв'язки з іншими органами. Розподіл влад відіграє важливу роль для становлення та розвитку теорії компетенції органів публічної влади, яка формує компетенційні межі діяльності, у тому числі і щодо здійснення управлінських впливів.

Необхідним елементом оперативного управління має стати аналіз стану масової політичної думки через відомі основні такі методи як спостереження, анонімне анкетування, соціологічні дослідження та ін. Основна проблема, що до цього часу не вирішена у даному процесі — виокремлення об'єктивного референта. Адже часто думка певних груп, формувань перекладається на

думку усього соціуму. Іншими проблемами, які часто зустрічаються при врахуванні масової політичної думки, є:

- наслідування (індивід обирає такий тип оцінки, поведінки, який відповідає поведінці інших);
- відсутність у більшості опитованих певної конкретної думки щодо певної проблематики;
- формулювання запитань та анкет, що часто підсвідомо наштавхує на певні відповіді (схиляє респондентів до певного вибору);
- елемент замовлення питань вивчення масової політичної думки певними політичними чи соціальними інститутами (політичними партіями, науковими інституціями, аналітичними, соціальними центрами та ін.);
- відсутність достовірної інформації щодо даної проблематики.

У сфері здійснення публічного управління важливо враховувати, що процес формування елементів масової політичної свідомості не завжди проходить з врахуванням наукових рекомендацій чи висновків наукових досліджень. Як правило, використовуються лише поверхневі теоретичні узагальнення, що виключають системне врахування багатьох глибинних процесів. Поділ процесу формування на фази (активну та пасивну), виокремлення чотирьох основних його стадій концептуально визначає місце та роль кожної складової масової політичної свідомості у лише загальному управлінському процесі. Необхідно враховувати також формотворчі впливи окремих суб'єктів публічного управління на масову політич-

ну свідомість, рівень доцільності та потреб управлінських впливів, властивості окремих елементів, ефективність здійснення.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

1. Процеси політичного сприйняття, політичної оцінки, уявлень та очікувань суспільства відображені у політичній свідомості громадян, окремих політичних груп, суспільства загалом. Масову політичну свідомість визначають як суб'єктивне відображення масовим суб'єктом політичних відносин, сфери політичної системи та всіх пов'язаних із ними явищ. Це один із багатьох видів масової свідомості, що формується під впливом як подій політичного так і управлінського середовища. Публічне управління через інструменти державного управління та місцевого самоврядування здійснює вплив на формування політичної свідомості населення у частині формування політичної пам'яті, культури, думки та настроїв. Формотворчі процеси відбуваються у сферах інформаційного, адміністративного та психологічного забезпечення здійснення публічного управління.

2. Архетипні засади масової політичної свідомості сформовані основними її елементами: політичне свідоме, що набуває форми політичних програм, теорій політичної системи, концепцій політичних партій, напрямів розвитку суспільства та ін.; політичне несвідоме, що проявляється у потребах, інтуїції, бажаннях мас; політичне підсвідоме. Особливості архетипних засад виявлено в основних складових масової політичної свідомості та надано їм

характеристику: політичні знання суспільства; політичне сприйняття; політична оцінка; політична готовність.

3. Публічно-управлінський аспект розкрито у частині здійснення можливих впливів на формування масової політичної свідомості з позиції поділу формотворчих процесів на дві фази: пасивну (що передбачає формування політичної пам'яті, політичної культури та налаштована на внутрішньо масові потреби й уявлення) та активну (яка передбачає формування оціночних уявлень у масовій свідомості, їх сприйняття та формування політичної готовності масового суб'єкта). Це дало змогу виявити фактори, які прямо чи опосередковано впливають на процес формування масової політичної свідомості. Публічно-управлінський аспект у питаннях формування масової політичної свідомості розкрито у частині виявлення проблем визначення суб'єкта формування; виявлення впливів на основні складові масової політичної свідомості; регулювання процесів життєдіяльності групових спільнот; формування політичної культури, політичної думки та інших складових масової політичної свідомості.

Перспективи подальших досліджень знаходяться у площині взаємовідносин публічної влади та суспільства, здійснення публічного управління в контексті формуючих впливів на масову політичну свідомість та її складові, формування компетенцій органів публічної влади та публічних службовців в контексті здійснення можливих впливів на масову політичну свідомість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Яременко А., Яременко І. Політичні рушення та інформаційні системи: пошук міжсистемної взаємодії // Вісник Львівського університету. Серія: філософські науки. 2002. Вип. 4. С. 352–358.
2. Системні чинники взаємодії політики і управління : наук. розробка / авт. кол. : В. А. Ребкало, Е. А. Афонін, В. А. Шахов та ін.; за заг. ред. В. А. Ребкала, В. А. Шахова. Київ : НАДУ, 2010. 40 с.
3. Бажинова О. А. Взаємодія органів публічної влади з громадськістю як чинник демократизації державного управління. Державне будівництво. 2011. № 2. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/doc/6/08.pdf>
4. Мамонов І. Л. Публічне управління, державне управління, соціальна політика та місцеве самоврядування як складові соціального управління. Державне управління: теорія та практика. 2012. № 2. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_4
5. Висоцький О. Ю. Громадська думка як головний об'єкт впливу легітимізаційних технологій. Гілея: науковий вісник. 2012. № 2 (57). С. 254–258.
6. Бодров В. Г. Інформаційна економіка і публічне управління: безпекові виклики та можливості становлення належного економічного врядування в Україні. Науково-інформаційний вісник Академії національної безпеки. 2016. № 3–4. С. 44–55.
7. Юнг К.Г. Архетип и символ. М: Ренессанс, 1991. 214 с.
8. Канетти Э. Масса и власть : пер. с нем. М.: Ad Marginem, 1997. 527 с.
9. Ольшанский Д. В. Массовые настроения в политике. М : Грин-Ди, 1995. 345 с.

10. Акімов О.О. Професійні компетенції державних службовців як чинник модернізації вищої освіти. Публічне урядування (1). С. 189–199.
11. Карпа М. І. Розвиток публічної служби в Україні: компетенційний підхід : монографія. Львів: ЛРІДУ НАДУ, 2018. 264 с.
12. Карпа М. І. Предметна компетенція органів публічної влади. Актуальні проблеми державного управління. 2019. Вип. 3 (71). С. 50–56.

REFERENCES

1. Yaremenko, A., Yaremenko, I. (2002). Politychni rushennia ta informatsiini systemy: poshuk mizh systemnoi vzaiemodii [Political movements and information systems: search between systemic interactions]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii: filosofski nauky — Bulletin of the University of Lviv. Series: Philosophical Sciences, 4, 352–358 [in Ukrainian].
2. Rebkało, V. A., Afonin, E. A., Shakhov, V. A., et. al. (2010). Systemni chynnyky vzaiemodii polityky i upravlinnia [Systemic Factors of Policy-Management Interaction: Sciences. development]. V. A. Rebkała, V. A. Shakhova (Eds.). Kyiv: NADU [in Ukrainian].
3. Bazhynova, O. A. (2011). Vzaiemodiia orhaniv publichnoi vlady z hromadskistiu yak chynnyk demokratyzatsii derzhavnoho upravlinnia [Interaction of public authorities with the public as a factor of democratization of public administration]. Derzhavne budivnytstvo — State building, 2. Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2011-2/doc/6/08.pdf> [in Ukrainian].
4. Mamonov, I. L. (2012). Publichne upravlinnia, derzhavne upravlinnia,

- sotsialna polityka ta mistseve samovriaduvannia yak skladovi sotsialnoho upravlinniav [State Administration, Public Administration, Social Policy and Local Self-Government as Components of Social Management]. Derzhavne upravlinnia: teoriia ta praktyka - Public administration: theory and practice, 2. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Dutp_2012_2_4 [in Ukrainian].
5. Vysotskyi, O. Yu. (2012). Hromadska dumka yak holovnyi ob'ekt vplyvu lehitymatsiinykh tekhnolohii [Public opinion as the main object of influence of legitimation technologies]. *Hileia - Gilea*, 2(57), 254–258 [in Ukrainian].
 6. Bodrov, V. H. (2016). Informatsiina ekonomika i publichne upravlinnia: bezpekovi vyklyky ta mozhlyvosti stanovlennia nalezhnoho ekonomichnoho vriaduvannia v Ukraini [Information Economy and Public Management: Security Challenges and Opportunities for Becoming Good Economic Governance in Ukraine]. *Naukovo-informatsiinyi visnyk Akademii natsionalnoi bezpeky* - Scientific-informative bulletin of the National Security Academy, 3–4, 44–55 [in Ukrainian].
 7. Jung, C. G. (1991). Arkhetip i simvol [Archetype and symbol]. Moscow: Izd-vo "Rennesans" [in Russian].
 8. Canetti, E. (1997). *Massa i vlast* [Masse und Macht]. Moscow: "Ad Marginem" [in Russian].
 9. Olshanskiy, D. V. (1995). *Massovye nastroyeniya v politike* [Crowd mood in politics]. Moscow: Grin-Di [in Russian].
 10. Akimov, O. O. (2016). Profesiini kompetentsii derzhavnykh sluzhbovtziv yak chynnyk modernizatsii vyshchoi osvity [Professional competencies of civil servants as a factor in the modernization of higher education]. *Publichne uriaduvannia — Public Governance*, 1, 189–199 [in Ukrainian].
 11. Karpa, M. I. (2018). Rozvytok publichnoi sluzhby v Ukraini: kompetentsiinyi pidkhid [Development of Public Service in Ukraine: Competency Approach]. Lviv: LRIDU NADU [in Ukrainian].
 12. Karpa, M. I. (2019). Predmetna kompetentsiia orhaniv publichnoi vladly [Subject matter competence of public authorities]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia — Actual problems of public administration*, 3(71), 50–56 [in Ukrainian].



UDC 316.27:159.9

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-122-132](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-122-132)

Кожем'якіна Оксана Миколаївна,
кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри філософських і політич-
них наук Черкаського державного техно-
логічного університету; 18006, Черкаси,
б-р Шевченка, 460; тел.: +38 (097) 530 37
24; e-mail: oksniko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7196-4857

Кожемьякина Оксана Николаевна,
кандидат философских наук, доцент, до-
цент кафедры философских и политиче-
ских наук Черкасского государственного
технологического университета; 18006,
Черкасы, б-р Шевченко, 460; тел.: +38
(097) 530 37 24; e-mail: oksniko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7196-4857

Kozhemiakina Oksana Mikolaivna,
Ph.D., candidate of philosophical sciences,

Associate Professor of Department of Philosophy and Political Science Cherkassy State
Technological University; 18006, Cherkasy, Bulvar Shevchenka, 460; тел.: +38 (097) 530
37 24; e-mail: oksniko@ukr.net

ORCID: 0000-0002-7196-4857

ТРАДИЦІЯ ТА АРХЕТИП: ТВОРЧІ ОСНОВИ ПОСТМОДЕРНОЇ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Анотація. Проаналізовано концептуальне поле постмодерної інтерпретації співвідношення традиційного та інноваційного в аналізі соціальних взаємодій з позицій архетипового підходу. Наголошуючи на єдності теоретичних основ постмодернізму, постструктуралізму та деконструктивізму, розглядаються постмодерні практики демонстрації спроможності людини та спільнот жити в умовах нестабільності, хаотичності та плюральності, за рахунок, зокрема, взаємопроникнення нових та архаїчних форм соціальності. Архетипна природа традицій в наративній постмодерній практиці яскраво виявляється в інтерпретативних сюжетах-іграх та численних перспективах “прочитань” архетипних образів, деконструкціях традиційних способів представлення архетипів в іронічному діалозі з близьким та далеким минулим.

У межах теоретико-методологічних основ постмодернізму досліджуються теорії альтернативних форм самоорганізації, які приходять на зміну модер-

ним формам соціалізації та базуються на розрізненні соціальної і культурної реальності. Звертаючи увагу на посилення глокальних контекстів глобалізації, розкрито, запропонований М. Маффесолі феномен неотрайбалізму, що базується на таких виразних постмодерних цінностях, як контекстуальна симпатія, общинна емпатія, інклюзивне розмаїття, плюральна толерантність, еклектичність та традиційність. Стверджується, що неотрайбалізм є відображенням справжньої духовної революції сучасного інформаційного суспільства в аспекті формування нової мережевої соціальності на основі вільного вибору культурних цінностей та пропаганди культурно “близького” способу життя. Відтак постмодернізм в аспекті його неоконсервативної суті розуміється як повернення архаїзму, що є джерелом життєвої сили та органічної мобілізації колективної енергії. Неотрайби як екзистенційні мережі “живої соціальності” ілюструють творче перевтілення традиції, коли обов’язковість та знеособленість ритуалу і канону замінюється живим інтересом, реальними бажаннями та особистими потребами, що забезпечується колективною інтерактивністю.

Ключові слова: традиція, архетип, постмодернізм, неотрайбалізм, глокалізація, наратив, минуле.

ТРАДИЦИЯ И АРХЕТИП: ТВОРЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПОСТМОДЕРНОЙ ИНТЕРПРЕТАЦИИ

Аннотация. Проанализировано концептуальное поле постмодернистской интерпретации соотношения традиционного и инновационного в анализе социальных взаимодействий на основе архетипного подхода. Подчеркивая единство теоретических основ постмодернизма, постструктурализма и деконструктивизма, рассматриваются постмодерные практики демонстрации способности человека и сообществ жить в условиях нестабильности, хаотичности и плюральности, за счет, в частности, взаимопроникновения новых и архаичных форм социальности. Архетипная природа традиций в нарративной постмодерной практике ярко проявляется в интерпретативных сюжетах-играх и многочисленных перспективах “прочтений” архетипных образов, деконструкциях традиционных способов представления архетипов в ироничном диалоге с близким и далеким прошлым.

В рамках теоретико-методологических основ постмодернизма исследуются теории альтернативных форм самоорганизации, которые приходят на смену современным формам социализации и базируются на различении социальной и культурной реальности. Обращая внимание на усиление глокальных контекстов глобализации, раскрыт предложенный М. Маффесолі феномен неотрайбализма, который базируется на таких выразительных постмодерных ценностях, как контекстуальная симпатія, общинная эмпатія, інклюзивное разнообразие, плюральная толерантность, еклектичность и традиционность. Утверждается, что неотрайбализм является отражением подлинной духовной революции современного информационного общества в аспекте формирования новой сетевой социальности на основе свободного выбора культурных ценностей и пропаганды культурно “близ-

кого” образа жизни. Поэтому постмодернизм в аспекте его неоконсервативной сущности понимается как возвращение архаизма, являющегося источником жизненной силы и органической мобилизации коллективной энергии. Неотрайбы как экзистенциальные сети “живой социальности” иллюстрируют творческое перевоплощение традиции, когда обязательность и обезличенность ритуала и канона заменяется живым интересом, реальными желаниями и личными потребностями, что обеспечивается коллективной интерактивностью.

Ключевые слова: традиция, архетип, постмодернизм, неотрайбализм, глокализация, нарратив, прошлое.

TRADITION AND ARCHETYPE: CREATIVE FOUNDATION OF THE POSTMODERN INTERPRETATION

Abstract. The article will attempt to outline the conceptual field of postmodern interpretation of the correlation between the traditional and the innovative in the archetypal approach to analyzing social interactions. The author accentuates the accord of the theoretical foundations of postmodernism, poststructuralism and deconstructivism, gives an account of the postmodern practices that demonstrate the ability of individuals and communities to live under conditions of instability, chaos and plurality due to various factors, among which interpenetration of new and archaic forms of sociality can be found. The archetypal nature of traditions in the postmodern narrative practice appears clearly evident in interpretive game stories and numerous outlooks on the “perusals” of the archetypal images, as well as in deconstructing the traditional methods of introducing archetypes in an ironic dialogue with the near and the distant past.

Basing on the theory and methodology of postmodernism, this paper discusses the theories of the alternative self-organization forms that tend to replace modern forms of socialization and rely on the distinctions between social and cultural realities. While paying attention to the increasing global contexts of globalization, the research critically reviews the phenomenon of neotribalism, as introduced by M. Maffesoli, based on such prominent postmodern values as contextual sympathy, community empathy, inclusive diversity, plural tolerance, eclecticism and conventionality. The author argues that neotribalism is a mere reflection of the true spiritual revolution of the modern information society in terms of building a new network sociality based on the free choice of cultural values and promoting a culturally “close-knit” lifestyle. Therefore, postmodernism in the aspect of its neoconservative essence is understood as the returning archaism, which is a source of vital energy and organic mobilizing of the collective energy. Neo-tribes, representing existential networks of “live sociality”, illustrate a creative reincarnation of the tradition, when vital interests, real desires and personal needs are being conveyed by the collective interactivity ousting at the same time the obligatoriness and impersonality of the ritual and the canon.

Keywords: tradition, archetype, postmodernism, neotribalism, glocalization, narrative, the past.

Постановка проблеми. Парадоксальність сучасності, концептуалізована багатьма дослідниками у суперечностях універсалізму, прогресивізму, індивідуалізму, інструментального активізму, раціоналізму тощо, потребує вироблення нових принципів організації суспільного буття, враховуючи численні системні кризи та ескалацію загроз глобального характеру (екологічних, екзистенційних, політичних тощо). Потреба виявлення глибинних джерел та чинників смислових конфігурацій світоглядних форм сучасності зумовлює звернення до аналізу тенденцій і особливостей взаємодії традиційного та інноваційного, прихованого та явного, зважаючи на динаміку та наслідки глобально-глокальних змін соціальної реальності постіндустріальної доби, а також неоднозначність процесів демократизації, лібералізації, “плинної” ідентифікації тощо.

Виразні вектори невизначеності, вразливості, нестійкості, незахищеності, поляризації, нерівномірності задають як нові можливості (розглянуті, зокрема, в синергійний та постмодерній методології), так і провокують нові виклики та загрози, актуалізуючи питання формування та збереження ідентичності, інтеграції, легітимації тощо. Кардинальні зміни в різноманітних сферах сучасного соціуму, пов’язані, зокрема, з кризою попередніх світоглядних настанов та переходом у царину постмодерної культури, проблематизують минуле в різноманітних контекстах та взаємопроникненнях традиційно-символічного і сучасного. Зауважимо, що філософська традиція має дав-

ню практику звернення до метафоричних, есеїстичних та міфологічних засобів у цілком раціональному дискурсі (від діалогів Платона до постмодерної доби), увиразнюючи у міфо-поетичних та символічних образах глибокі сенсоутворювальні ідеї, демонструючи їх надзвичайну переконувальну та інтерпретативну спроможність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед дослідників проблематики взаємодії традиційного та новаторського в умовах глобалізації та інформатизації варто виокремити У. Бека, І. Валерстайна, З. Баумана, Р. Робертсона, М. Маклюєна, М. Кастельса, Е. Гіденса, К. Лоренца, С. Жижека, К. Хюбнера, які досліджують суперечливі контексти глобально-глокальних процесів та фіксують значні зміни соціальності в нових умовах технізації, інформатизації, економізації, медіатизації тощо.

Дослідження символічної та комунікативної природи архетипів, а також специфіки їх прояву в соціальній та політичній реальності знаходимо в працях К. Г. Юнга, М. Еліаде, А. Аугустинавічуте, К. Пірсон, М. Марк, С. Кримського, Е. Афоніна, О. Донченко та ін., які виокремлюють в суспільній свідомості неусвідомлювані інтуїтивні структури досвіду попередніх поколінь людства, здійснюють архетипові типології, зосереджуючись на аналізі універсальної природи архетипів та їх органічної адаптивності.

Питанням трансформацій соціальної реальності в постмодерній інтерпретації присвячені праці Ж.-Ф. Ліотара, Р. Барта, Ж. Лакана,

Ж. Бодріяра, М. Маффесолі, Ж. Деріда, Ж. Дельоза, Ф. Гватарі, М. Фуко, У. Еко, Ю. Кристевої, Ф. Джеймсона, П. Андерсона, П. Козловські та ін., які досліджують післятрансформаційний стан культури та здійснюють спроби виявити давні смислові конструкти соціокультурних процесів сучасності, віднайти опорні онтологічні основи в умовах соціокультурної невизначеності, акцентуючи увагу на невпорядкованості, плюральності, стиранні відмінностей між бінарними опозиціями (реальне/ірреальне, раціональне/ірраціональне, елітарне/масове, високе/низьке, суб'єкт/об'єкт, центр/периферія). Означені риси концептуалізуються, зокрема, в поняттях "симуляції" та "гіперреальності" Ж. Бодріяра [1], "наративності" Ж.-Ф. Ліотара [2], "ризому" Ф. Гватарі та Ж. Дельоза [3], "неотрайбализму" М. Маффесолі [4], "пастішу" Ф. Джеймсона [5] та ін. Водночас, залишається недостатнім виявлення концептуального зв'язку традицій та архетипів в умовах сучасного глобалізованого соціуму, а також потребують детального аналізу нові ідентифікаційні практики соціальності постмодерної доби.

Відтак, метою цього дослідження є конкретизація концептуального поля постмодерної інтерпретації співвідношення традиційного та інноваційного в аналізі соціальних взаємодій з позицій архетипового підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан постмодерну з'являється як літературно-критично-філософська реакція на кризу суспільних та цивілізаційних цін-

ностей другої половини ХХ століття, а також внаслідок потреби у виробленні нових шляхів розвитку в умовах втрати так званих супер-засад епохи Модерну — ідей Бога, Прогресу, Істини, Автора, Суб'єкта тощо. Однією з виразних характерних рис постмодернізму, на думку Ж.-Ф. Ліотара, є саме втрата довіри до цих метанаративів Модерну, сам метанаративний механізм легітимації знання знепотрібнюється, а класичні орієнтири оптимізації, ефективності, результативності призводять до логіки внутрішньої парадоксальності [2, с. 10–11]. Натомість постмодерн демонструє спроможність людини та спільноти жити в умовах нестабільності, з'являється емансипативна сила та чутливість до відмінностей, зростає здатність витримувати взаємонеспівмірності, що увиразнює світоглядні орієнтири постмодерну в аспекті визнання мінливості, неоднозначності, плюральності, хаотичності.

Унікальний стиль гіперрефлексії, базований на поєднанні теоретичних основ *постмодернізму*, *постструктуралізму* та *деконструктивізму*, зорієнтований на дослідження метаморфоз сучасності та "впізнаванні" їх історичних асоціацій у культурі та природі, демонструючи модифікації культурної традиції та виявляючи її плюралістичність. Окреслені тенденції зумовлюють підстави означення постмодернізму як *неоконсерватизму*, що у творчих інтерпретаціях традиції увиразнює специфічно-іронічний, формально-пародійний (без почуття гумору), ностальгічний, інтелектуально-ігровий, евристичний, сенсопороджувальний потенціал в

утвердженні множинності та нестійкості.

Загалом традиція є своєрідним засобом накопичення, збереження та передачі суспільного досвіду (включно з об'єктами, процесами та способами наслідування) наступним поколінням, акцентуючи етноментальні особливості як сутнісні, актуальні, конкретно-національні. Етимологічне підґрунтя традиції як “передавальної” спроможності відображає тенденції трансляції безпосередності смислів життєвого світу та живої присутності. Сама традиція, за вдалим висловом А. Єрмоленка, завжди сполучена з певним місцем (*Ort*), укорінена саме в цій землі (*Boden*), саме в даному просторі, регіоні. Вона тісно пов'язана з тут-буттям людини (*Dasein*), з місцем, де вона народилась і де вона в себе вдома (*Zu-Hause-sein*), з тією місцевістю, яка є її малою батьківщиною [6, с. 137]. Локальність традиції та її здатність до тривалої відтворювальної актуалізації забезпечують людині узвичаєння життєвих орієнтацій в мінливих умовах, задаючи смислові контексти орієнтативних взаємодій зі світом, з іншими людьми, собою та постаючи символічними кодами комунікативних детермінант “етики ближнього” та “етики дальнього”. Завдяки відчутному адаптивному потенціалу традиція полегшує пристосування до мінливих умов навколишнього середовища, пропонуючи апробовані способи діяльності та повсякчас актуалізуючи відповідні поведінкові паттерни.

По суті традиція є стабілізативним соціальним механізмом, який на індивідуальному рівні схематизує

думки та дії, а на міжособистісному формує структуру очікувань, яка впорядковує та координує соціальні взаємодії, забезпечуючи відносини довіри як основи життєвого світу, коли людина знає, що зазвичай може очікувати від інших в типових ситуаціях. Постмодерне розуміння традиції впроваджує парадигму плюралістичності та внутрішньої трансформації в концепцію своєрідного ігрового освоєння хаосу та перетворення його в звичне середовище існування шляхом актуалізації, в тому числі, архетипних складових в альтернативному теперішньому, що має місце в наявних тенденціях формування соціокультурного простору та сучасних ідентифікаційних практиках.

В юнгіанській традиції архетипи та архетипні образи (які мають також давні аналоги в численних філософських системах від Платона до І. Канта, Г. Гегеля, А. Шопенгауера та ін.) зазвичай розуміються як праобрази універсальних міфологічних мотивів та сюжетів, які відображають типові психічні властивості, характерні поведінкові реакції та переживання, що походять із загальнолюдського досвіду та мають універсальні характеристики. Архетипи як глибинні шари колективного несвідомого по суті являють собою апріорні когнітивні схеми первинних образів, які наповнюються конкретним змістом в реальних умовах життя та відповідним чином активізують і спрямовують психічну енергію, спонтанним чином організують сприйняття, уяву, пам'ять, переживання, реакції. Архетипи постають репрезентацією колективного досві-

ду, увиразнюючись в традиції як способі обробки та трансляції архетипових образів шляхом оприявлення фундаментальних якостей та типових рис певних спільнот. Саме неявний характер архетипових образів та їх виразний наративний характер в міфологічних проекціях уможливує їх постмодерну інтерпретацію в аспекті поєднання одночасно індивідуального втілення унікальним чином загально-повторюваної моделі, властивої багатьом, враховуючи більш широкий несвідомий контекст організації колективного життя.

Наголосимо, що К. Г. Юнг заперечував розуміння архетипів як конкретних міфологічних образів та мотивів, розуміючи архетипи насамперед як спрямовані тренди психічної енергії, тенденції до формування уявлень, інстинктивні вектори та відповідні мисленнєві форми [7]. Специфічний зміст архетипів з'являється лише в індивідуальному житті, коли в ці форми потрапляє особистий досвід. Архетипічні ідеї К. Г. Юнг відносить до непорушних засад людського духу, підкреслюючи їх вічне повторення та перетворення, що має виразні постмодерні конотації: "Як би довго вони не залишались в забутті, вони завжди повертаються, досить часто в дивовижно перетвореному вигляді і з якимось особистісними вивертами або інтелектуальними перекрученнями..., вони завжди відтворюють себе в тих чи інших нових формах, виступаючи вічною істиною, яка внутрішньо притаманна людській природі" [8, с. 120].

Архетипи колективного несвідомого спричиняють появу комплек-

сів уявлень. Вчений звертає увагу на те, що уявлення такого роду не вигадуються, а "входять у внутрішнє сприйняття в якості готових утворень" [8, с. 192]. Саме тому слід їх розглядати як суб'єкти, що підкоряються власним законам і існують автономно, ілюструючи тенденції вічного повернення та позачасовості, до яких кожне покоління додає власні відмінності та формати втілення. Прикметно, що К. Г. Юнг звертається до символічної термінології та метафоричних образів у спробі конструктивіської концептуалізації архетипів, які мають відчутні орієнтативні, регулятивні та структурні компоненти, а саме метафор *річища* та *незримої осьової структури*, які набувають конкретних форм лише в процесі безпосереднього наповнення живим змістом, що в постмодерній традиції яскраво виявляється в інтерпретативних сюжетах-іграх в численних перспективах "прочитань" архетипних образів, деконструкція традиційних способів представлення архетипів в іронічному діалозі з близьким та далеким минулим тощо.

Наративне підґрунтя постмодернізму як "живого минулого" базується на концептуалізації суспільства як павутиння лінгвістичних комунікацій та множини мовних ігор, що й розвиває у праці "Стан постмодерну" Ж.-Ф. Ліотар. Досліджуючи характер соціальних зв'язків в перспективі постмодерну, вчений звертає увагу на зміну функцій держави, появу альтернативних форматів суспільства, передачу деяких функцій (регулювання, відтворення) техніці та трансформацію політичного класу, який стає різномірним та інтерактивним,

а людина вбудовується у все більш складну і мобільну тканину відносин [2, с. 42–45]. В контексті проблематики творчої інтерпретації традиції префікс “пост-” для Ж.-Ф. Ліотара має насамперед значення не безпосередньої спадкоємності та лінійного руху типу повторення, а дещо на кшталт “ана-процесу”, що передбачає аналіз, анамнез, анаморфози, які демонструють опрацювання сучасністю власних смислів, переробляючи дещо “першозабуте” [9, с. 66].

Виразна постмодерна тенденція духовного стану “повернення традиції”, коли минуле не лише давить та шантажує, а й надихає та увиразнює, знаходить свої оригінальні вираження в різноманітних проявах сучасності, зокрема, в “естетиці симуляції” Ж. Бодрієра, “літературі виснаження та відновлення” Р. Барта, “культурних метаморфоз” Ф. Джеймисона та ін. Цю ситуацію влучно описує У. Еко, по суті характеризуючи реакційність та комунікативну адаптивність постмодернізму у відомому вислові-примітці: “Якщо минуле неможливо знищити, оскільки його знищення призводить до німоти, його варто переосмислити: іронічно, без наївності” [10, с. 469]. Відтак звернення до минулого постає не способом втечі від сучасності, а антуражем, локалізацією середовища свободи уяви, переосмисленням в інтертекстуальності.

Усвідомлення локальності ідентифікаційних цінностей та щораз більший інтерес до минулого зумовлюються прагненням пошуку культурних основ та поверненням до життя традиційного у розмаїтті форм, різноспрямованості та сти-

льовій альтернативності. “Глокальні” контексти відродження традицій пропонує розглянути Р. Робертсон, концептуалізуючи глокалізацію в аспекті виклику глобалізації, реакції на глобалізацію та паралельного глобалізації процесу [11]. Зважаючи на посилені темпи глобалізації в певних галузях життя, Р. Робертсон звертає увагу на процеси та тенденції протилежного глобалізації спрямування — уваги до етнічності, регіоналізації, повернення до малих спільнот та актуалізації партикулярних цінностей. Відтак глокалізація в якості одного із наслідків глобалізації може бути розглянута як форма захисної реакції на уніфікацію і протидія “стиранню відмінностей”, редукція складнощів глобалізації, а також (в деструктивному аспекті) як маргіналізація чи вимушена ізоляція.

Продовженням глокалізаційних тенденцій та яскравим прикладом оригінального поєднання традиційного та нового в сучасних соціальних взаємодіях на тлі глобалізації є концепція неотрайбалізму М. Маффесолі, який виявляє ключові соціальні факти оновленої традиційності в поверненні соціальності в досвід повсякденності, актуалізуючи питання постмодерної ідентичності, мережевої солідарності та актуальної субсидіарності. Неотрайбалізм по суті є відображенням справжньої духовної революції сучасного інформаційного суспільства в аспекті формування нової мережевої соціальності на основі вільного вибору культурних цінностей та пропаганди культурно “близького” способу життя. Племінний міф сучасності ілюструє процеси активізації всього того, що від-

криває тварину в людині, а племінне в соціальному [12, с. 189]. Такі спільноти демонструють “енергійний віталізм” у низці соціальних рухів та об’єднань — від екологічних, феміністичних, релігійних, музичних, спортивних, сексуальних до численних “мікрогруп” за різноманітними інтересами та вподобаннями, організованими, в тому числі, навколо актуалізованих архетипів Героя, Друга, Аніми/Анімуса, Тіні, Батька та безлічі інших, особливо якщо вони розтиражовані в сучасних медіа та підкріплені в практиках масових заходів і розважальній видовищності навколо певного неототему.

Досліджуючи ефекти відродження традиційних форм соціальності в сучасному суспільстві, зокрема, в розмаїтті численних телешоу (заснованих, в тому числі, на практиках вуайєризму), в модних тенденціях (посиленій увазі респектабельних брендів до всього дикого та етнічного) та в міській театральності, М. Маффесолі звертає увагу на поширення колишніх фестивальних та карнавальних практик, які базуються на спільній участі, чуттєвості та поверненні до образності [12, с. 191–192]. Зазначимо, що карнавалізація у вигляді тематичних фестивалів (на основі локальної ресурсності — історичної реконструкції, місцевих гастрономічних особливостей, численних туристичних переваг) стає відчутним компонентом брендингу території, увиразнюючи вдале поєднання сили місця та творчого відродження традиції, а також постаючи індексом соціальної життєздатності.

Для означення інтегративної ролі специфічної племінної емоційності

М. Маффесолі застосовує поняття “селективної соціальності” [4, с. 127], ілюструючи методологічний інструмент співчутливості як нової парадигми соціального зв’язку та редукції щодалі складнішого світу. Такі “символічні” способи соціальної взаємодії демонструють тенденції повернення до архаїчних, фундаментальних значень, забезпечуючи органічний зв’язок та горизонтальну довіру завдяки архетипічному субстрату. Відтак спосіб соціальної організації неотрайбів як “живої соціальності” відповідає природним спроможностям самоутворення, саморегуляції та самоідентифікації (тому і чисельність членів такої спільноти має бути невелика, до декількох сотень, щоб зберегти горизонтальну взаємодію, “тактильність” та уможливити консенсус спільної участі), на противагу вертикальним дисциплінарним механізмам класичних інституцій, які базуються на ієрархічних інструментах влади, примусу та контролю (що метафорично увиразнено в образі Паноптикона М. Фуко [13]). Натомість регулятивною та інтегративною основою “нових племен” є емпатійна товариськість і актуалізоване почуття приналежності та співпереживання, що реалізується завдяки своєрідному “атмосферному імперативу” общинності та фанатичної пристрасті, що й забезпечує особливу енергію колективності.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, постмодерн як своєрідний виклик сучасності та одночасно її “діагноз” характеризує суттєві зміни в конфігураціях взаємин людини та суспільства, набува-

ючи гібридних ознак техно-антропоморфного характеру. Дослідити, або, принаймні, описати основні тенденції цих змін постмодерна методологія береться шляхом акцентування ролі традиції в символічному лабіринті та мережі наративних ігор з перетворення архетипів, визнання ідей повторення та повернення до основ, фокусуючи увагу на історичних контекстах інтерпретації шляхом деконструкції та реструктуризації, усвідомлюючи наївність тотального прогресизму та заперечуючи властивий глобалізації універсалізм.

Неотрайбалізм як вираження глокальних тенденцій сучасності базується на таких виразних постмодерних цінностях, як контекстуальна симпатія, общинна емпатія, інклюзивне розмаїття, плюральна толерантність, еклектичність та традиційність (в сенсі дешифрування традиції). Останнє зумовлює трактування постмодерної ідентичності як живої суміші старого і нового, як активної присутності минулого в розмаїтій мережі соціальних солідарностей. Постмодернізм може бути розглянутий як активно посилене повернення архайзму, що є джерелом життєвої сили та органічної мобілізації колективної енергії. Неотрайби як екзистенційні мережі “живої соціальності” ілюструють творче перевтілення традиції, коли обов’язковість та знеособленість ритуалу і канону замінюється живим інтересом, реальними бажаннями та особистими потребами, що забезпечується колективною інтерактивністю. Творча актуалізація архетипів як спонтанних структур колективної пам’яті та історичної свідомості, наявних

в смислових контекстах традицій, ілюструє зв’язок між минулим та майбутнім, що й забезпечує орієнтири цілісності в умовах невизначеності. Наголосимо, що архетип має відчутні ознаки культурного явища, відображаючи архаїчні елементи колективного несвідомого та постаючи своєрідними когнітивними зразками і символічними формами внутрішнього досвіду, демонструючи підпорядкування соціального культурному в релятивізації та плюралізації ідентичності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Baudrillard J. *Simulacres et simulation*. Paris: Galilée, 1981. 235 p.
2. Лиотар Ж.-Ф. *Состояние постмодерна* : пер. с фр. Москва: ИЭС, Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. 160 с.
3. Deleuze G., Guattari F. *A thousand plateaus. Capitalism and Schizophrenia*. London: University of Minnesota Press, 2005. 629 p.
4. Маффесолі М. Час племен. Занепад індивідуалізму у постмодерному суспільстві. Київ: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2018. 264 с.
5. Jameson F. *Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism*. Durham: Duke University press, 1991. 438 p.
6. Ермоленко А. Н. *Этика ответственности и социальное бытие человека (современная немецкая практическая философия)*. Киев: Наук. думка, 1994. 200 с.
7. Юнг К. Г. *Архетип и символ*. Москва: Канон, 2016. 336 с.
8. Юнг К.Г. *Ответ Иову*. Москва: АСТ, 1998. 384 с.

9. Лиотар Ж.-Ф. Заметка о смыслах пост. После времени: французские философы постсовременности / Иностранная литература. 1994. № 1. С. 54–66.
10. Эко У. Заметки на полях “Имени розы” / Эко У. Имя розы : пер. с итал. Москва: Книжная палата, 1989. С. 468–481.
11. Robertson R. Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage publications, 1992. 211 p.
12. Maffesoli M. Iconologias. Nuestras idolatrias posmoderas. Barselona, Ediciones Peninsula, 2009. 204 p.
13. Foucault M. Surveiller et punir. Naissance de la prison. P: Gallimard, 2004. 318 p.
5. Jameson, F. (1991). Postmodernism, or the cultural logic of late capitalism. Durham: Duke University press.
6. Ermolenko, A.N. (1994). Etika otvetstvennosti i social'noe bytie cheloveka (sovremennaya nemeckaya prakticheskaya filosofiya) [Ethics of responsibility and social being of man (modern German practical philosophy)]. Kyiv: Naukova dumka [in Russian].
7. Jung, K. G. (2016). Arhetip i simvol [Archetype and symbol]. Moskow: Kanon [in Russian].
8. Jung, K. G. (1998). Otvet Iovu [The Answer to Job]. Moskow: AST [in Russian].
9. Lyotard, J.-F. (1994). Zаметка о смыслах пост. После времени: французские философы постсовременности [A note on the meanings of the post. After time: French philosophers of postmodernity]. (A. Garadzha Trans). Inostrannaya literature – Foreign literature, 1, 54–66 [in Russian].

REFERENCES

1. Baudrillard, J. (1981). Simulacres et simulation. Paris: Galilée [in French].
2. Lyotard, J.-F. (1998). Sostoyanie postmoderna [The postmodern condition]. (N. Shmatko, Trans). Moskow: Aletejya [in Russian].
3. Deleuze, G., Guattari, F. (2005). A thousand plateaus. Capitalism and Schizophrenia. London: University of Minnesota Press.
4. Maffesoli, M. (2018). Chas plemen. Zanepad indy'vidualizmu u postmodernomu suspil'stvi [The time of tribes. The decline of individualism in postmodern society]. (V. Pliushch, Trans). Kyiv: Vy'd. dim “Ky'yevo-Mogy'lyans'ka akademiya” [in Ukrainian].
10. Eco, U. (1989). Zаметки на полях “Имени розы” [Notes in the margin of “The name of the rose”]. Eko U. Imya rozy [The name of the rose] (E. Kostukovych Trans). Moskow: Knizhnaya palata [in Russian].
11. Robertson, R. (1992). Globalization: Social Theory and Global Culture. London: Sage publications.
12. Maffesoli, M. (2009). Iconologias. Nuestras idolatrias posmoderas. Barselona: Ediciones Peninsula.
13. Foucault, M. (2004). Surveiller et punir. Naissance de la prison. Paris: Gallimard.

UDC: 351.851

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-133-150](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-133-150)

Королюк Катерина Анатоліївна,
студентка 3-го курсу кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету, 03058, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1, тел.: +38 (068) 791 82 17, e-mail: koroliuk.kate@outlook.com
ORCID: 0000-0002-5979-0874

Королюк Екатерина Анатольевна,
студентка 3-го курса кафедры социологии и политологии Национального авиационного университета, 03058, г. Киев, ул. Космонавта Комарова, 1, тел.: +38 (068) 791 82 17, e-mail: koroliuk.kate@outlook.com
ORCID: 0000-0002-5979-0874

Koroliuk Kateryna Anatoliivna,
student of 3 course of the Department of Science and Sociology, National Aviation University, 03058, Kyiv, Prosp. Kosmonavta Komarova, 1, tel.: +38 (068) 791 82 17, e-mail: koroliuk.kate@outlook.com

ORCID: 0000-0002-5979-0874



КОНЦЕПТУАЛЬНІ СХЕМИ РОЗВИТКУ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД): КОНВЕРГЕНЦІЯ ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Анотація. Зазначено, що єдність нації — це стратегічний план безпеки і продуктивного розвитку сучасної держави, що в Україні формується поступово. З'ясовано поєднання традицій та інновацій у сучасних підходах щодо розвитку держави як інституту, що забезпечує суспільний розвиток. Використано методи аналізу та синтезу, аналізу документів, знакове моделювання, компаративний (синхронний) аналіз. Було розглянуто коеволюційний етап розвитку суспільства та поняття індивідуального “Я” і колективного “Ми” як домінуючих суб'єктів соціальних інтеракцій на різних етапах одного циклу суспільного розвитку. Зміна традиційної концепції управління на нову втілюється у програмі діджиталізації (“Держава у смартфоні”) як засіб полегшення надання адміністративних послуг населенню. Яким саме є рівень готовності суспільства сприйняти ці зміни? Почуття спільної й особистої відповідальності — сприяє розвитку колективного “Ми”. Показано,

що тенденції, які підтверджують позитивні зміни в Україні спостерігаються через виникнення багатьох волонтерських рухів, краудфандингових платформ, зростання кількості громадських організацій протягом останніх років. Разом з тим, зростає власна відповідальність індивіда за своє благополуччя. Чим розвиненішим є суспільство, тим активніше інновації впроваджуються у сферу суспільних відносин, значно оновлюючи їх. З'ясовано, що залученість громадян до суспільного сектору частково обумовлена публічним інтересом та тенденцією зростання попиту на зайнятість у публічному секторі і здійснення соціально значущої професійної діяльності. На основі здійсненого аналізу, було розроблено формулу, що прораховує індекс колективного “Ми”. Розуміння необхідності розвитку суспільства шляхом конвергенції традицій та інновацій — важлива частина у плануванні державної та соціальної політики України.

Ключові слова: коеволюція, трансформація, колективне “Ми”, архетипний підхід, сучасна держава, традиція, інновація.

КОНЦЕПТУАЛЬНЫЕ СХЕМЫ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА (АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД): КОНВЕРГЕНЦИЯ ТРАДИЦИИ И ИННОВАЦИИ

Аннотация. Объединенность нации — это стратегический план безопасности и продуктивного развития современного государства, который в Украине формируется постепенно. Определено сочетание украинских традиций и инновации в современных подходах к развитию государства как института, обеспечивающего общественное развитие. Используются методы анализа и синтеза, анализа документов, знаковое моделирование, компаративного (синхронного) анализа. Были рассмотрены коэволюционный этап развития общества и понятие индивидуального “Я” и коллективного “Мы” как доминирующих субъектов социальных интеракций на разных этапах одного цикла общественного развития. Современный украинский монопарламент, как он себя позиционирует, предлагает череду инноваций. Изменение традиционной концепции управления на новую воплощается в программе диджитализации (“Государство в смартфоне”) как средство облегчения предоставления административных услуг населению. Какой уровень готовности воспринимать эти изменения общества? Чувство общей и личной ответственности — способствует развитию коллективного “Мы”. Показано, что тенденции, которые подтверждают положительные изменения в Украине наблюдаются из-за возникновения многих волонтерских движений, краудфандинговых платформ, роста числа общественных организаций в последние годы. Вместе с тем повышается собственная ответственность индивида за свое благополучие. Чем более развитым является общество, тем активнее инновации внедряются в сферу общественных отношений, значительно обновляя их. Выяснено, что вовлеченность граждан в общественный сектор частично обусловлена публичным интересом и тенденцией роста спроса на занятость в публичном секторе и осуществления социально значимой про-

фессіональної діяльності. На основі проведеного аналізу, була розроблена формула, що просчитує індекс колективного “Ми”. Розуміння необхідності розвитку суспільства шляхом конвергенції традицій і інновацій — важлива частина в плануванні державної і соціальної політики України.

Ключевые слова: коэволюция, трансформация, коллективное “Мы”, архетипический подход, современное государство, традиция, инновация.

CONCEPTUAL SCHEMAS OF MODERN STATE DEVELOPMENT (ARCHETYPAL APPROACH) CONVERGENCE OF TRADITION AND INNOVATION

Annotation. It was known that unity of the nation is a strategic safety plan and productive development of the modern state. In Ukraine, this process is formed gradually. The purpose of the article is to find out how Ukrainian traditions and innovations are combined in the modern approaches to the development of the state as an institute for social development.. The methods of analysis and synthesis, document analysis, sign modeling, comparative (synchronous) analysis are used in the work. It was regarded that co-evolutionary stage of state development and the concept of individual “I” and collective “We” as dominant subjects of social interaction at different stages of one cycle of social development.

Changing the traditional concept of governance is being implemented in the program of digitization (“State in a smartphone”) as a means of facilitating the provision of administrative services to the population. What is the level of readiness to accept these changes in traditional society? A sense of common and personal responsibility contributes to the development of the collective “We”. It was known trends that confirm positive changes in Ukraine are observed due to the emergence a lot of volunteer movements, crowdfunding platforms, an increasing a number of public organizations in recent years. At the same time, one’s own responsibility for one’s well-being is increased. The more developed the society, the more actively innovations are introduced into the sphere of social relations, significantly updating them. It has been found that public involvement in the public sector is partly driven by public interest and a growing demand for public sector employment and the pursuit of socially significant professional activity. Based on the analysis, a formula was developed that calculates the collective “We” index. Understanding the necessity of becoming a nation through the convergence of traditions and innovations is an important part in planning the Ukrainian state and social policy.

Keywords: co-evolution, transformation, collective “We”, archetypal approach, modern state, tradition, innovation.

Постановка проблеми. Єдність і продуктивного розвитку сучасної нації — це стратегічний план безпеки держави, що в Україні формується

поступово. Незважаючи на фактичну нерівність і експлуатацію, які панують, нація завжди сприймається як глибоке й солідарне братерство [1, с. 24]. Чи властиве воно українцям? Почуття спільної та особистої відповідальності — характерна риса для країн з розвиненою демократією. Ці тези важливо сьогодні застосувати для України, що знаходиться на шляху трансформації соціально-політичної свідомості свого народу від традиційності, питання лише в тому якою вона буде (трансформація).

XX століття завершилося під гуркіт збройних конфліктів, більшість з яких мали яскраві етнічні риси — на Балканах, у Центральній і Південній Азії, у Африці, навіть у Західній Європі. Війни релігійного характеру (до XVIII ст.), війни імперій (XIX ст.), війни ідеологій (XX ст.) значною мірою сходять з авансцени історії. Вони уступають місце не зіткненням між державами чи наддержавами, а, швидше, конфліктам всередині держав — або по лініях цивілізаційних розломів всередині однієї держави або радикальній протестній активності соціального характеру, пов'язаній із поглибленням прірви між дуже багатими і дуже бідними (наприклад, рух “жовтих жилетів” у Франції). Сучасне суспільство розвивається, прискорюючи рух у вузлах модернізаційних та state-трансформаційних конфліктів. Багато вчених мають підстави стверджувати про примусову ціннісну асиміляцію одних країн щодо інших, інші теоретизують полікультурність та концепти етнічного плюралізму як шлях запобігання протиріч складноструктурованого суспільства (challenges for variable

society). Консервативні національні цінності втрачають зміст та актуальність, до них у своїх працях повертається чимраз менше сучасних дослідників. Актуальним стає образ супраглобальної людини, не диференційованої національно, культурно та релігійно, відкритої інноваціям та експерименту, такої, яка вміє швидко адаптовуватися до нових умов надзвичайно мінливого світу.

У даній роботі, використовуючи соціологічну концепцію нації (Д. Шнапер), ми спробуємо схарактеризувати тенденцію поєднання традиції та інновації у процесах розвитку сучасної держави в інформаційну епоху.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У ході дослідження було проаналізовано праці таких вітчизняних авторів: О. В. Суший, О. А. Донченко, Е. А. Афонін, А. Ю. Мартинов. Серед зарубіжних науковців: Б. Андерсон, І. Кішіловська та М. Кішіловський, А. Перотті, П. Штомпка, А. Етціоні, Т. Гоббс, Дж. Локк.

Мета статті: дослідити концептуальні схеми розвитку сучасних держав, з'ясувати, наскільки поєднуються традиції та інновації у процесі розбудови державного управління. У роботі були використані методи аналізу та синтезу, аналізу документів, знакове моделювання, компаративний (синхронний) аналіз. У даній роботі буде також проаналізовано коеволюційний етап розвитку українського суспільства; поняття індивідуального “Я” та колективного “Ми”; уточнено зміст понять “публічний сектор” і “публічний інтерес” та чому вони реактуалізуються в сучасному світі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як стверджував Команданте Маркос у своїй праці “Четверта світова війна розпочалася”, що “у стриптиз-барі глобалізації” національна держава із своїм розмитим політичним обличчям вже майже цілком “роздягнулася”, залишивши собі лише найнеобхіднішу функцію — функцію придушення. Відтак для національної держави метафора “нації” слугує символом в утилітарних цілях досягнення консолідації і загальної лояльності населення держави. Загальний дискурс про націю додає “додаткової” легітимності державній владі через створення образу, що остання є цілісною і здійснює

управління із її згоди (емоційна лояльність).

За Б. Андерсеном нація є специфічною уявленою спільнотою (*imagines communities*) — соціальним конструктом, члени якого не знають один одного і не взаємодіють між собою, але тим не менше розглядають себе як одну спільноту із загальним характером, надіями та долею [1, с. 35]. Вже сьогодні націю не можна обмежити територіальною чи мовною спільнотою (табл. 1). Можливо, завтра нею буде якась віртуальна спільнота користувачів, скажімо, певного типу програмування. І тоді її адепти зможуть фізично перебувати у різних частинах світу, однак, у єдиній

Таблиця 1

Поєднання традиції та інновації у теоретичному розумінні нації

Традиційне розуміння нації	Постсучасне розуміння нації
1. Людство природним чином поділяється на нації	1. Нація стала лише однією із домінуючих соціальних спільнот (соціально-культурні типи)
2. Кожна нація має свій самобутній характер. Нація понад усе	2. Межі самобутності націй стали надзвичайно розмитими. Міфи про походження націй уже давно не є аксіомами
3. Джерелом усієї політичної влади є нація, колектив в цілому	3. Джерелом усієї політичної влади є економічно могутні транснаціональні компанії і репрезентована ними глобальна, а не національна еліта
4. Задля свободи й самоздійснення люди повинні ототожнювати себе з нацією	4. Привілеї, які надавала національна держава через громадянство, нівельовано. Тепер без заступництва національної еліти кожен досягає свого статусу лише завдяки своїм професійним та особистим якостям, але за умови, що люди, із такими розвиненими якостями користуються попитом на світовому ринку праці
5. Нації можуть зреалізувати себе тільки у їхніх власних державах	5. На сучасному етапі співдружність націй реалізують свої інтереси у різних міждержавних об'єднаннях (наприклад: ЄС)
6. Відданість нації-державі перевершує інші відданості	6. Аксіологема відданості нації втратила свою актуальність
7. Найважливішою умовою всесвітньої свободи й гармонії є зміцнення національної держави	7. Найважливішою умовою всесвітньої свободи й гармонії є реалізація гедоністичних потреб найбільшого числа індивідів

електронній мережі. Людська уява у концепції Б. Андерсона постає інструментом усвідомлення спільності членів великої групи (говорячи про “уявні” (але не придумані) спільноти, взято до уваги момент залучення).

Нація-держава у традиційних модерних теоріях завжди розглядається як основний суб’єкт міжнародних відносин, а національна еліта, репрезентована конкретними представниками певної нації — як єдиний фактичний учасник процесу творення політики. У глобальну епоху належність до нації сприймається конкретним індивідом як певний тягар, що позбавляє якості швидкої адаптації до мінливих умов глобалізованого світу, можливості у великих масштабах засвоювати транснаціональні цінності та мобільності як визначальної характеристики глобальної людини.

Ідеальний тип сучасного національного суспільства, який би ґрунтувався на цінностях, принципах та інститутах громадянства, намагалася змодельовати і викласти відомий соціолог Домінік Шнапер — дочка відомого вченого Раймона Арона. Нація як громадянська спільнота — абстрактне політичне суспільство, що через інститут громадянства виходить за межі конкретних стереотипів, окремої відданості та соціальних нерівностей його членів. Адже усі люди, незалежно від свого історичного чи етнічно-релігійного походження та соціальних характеристик, — усі вони є громадянами. Звичайно, йдеться не про зображення об’єктивної реальності, а про формулювання принципу, на якому ґрунтується політичне право на жит-

тя сучасних демократичних націй, іншими словами про “ідею” (в логічному розумінні) або ж про ідеальне політичне сьогодення. Саме це пояснює, що традиційне протиставлення між “етнічною” нацією або нацією “німецького” типу, з одного боку, і “громадянською спільнотою” або спільнотою “американського” типу, з другого боку, є історичним та ідеологічним, проте аж ніяк не аналітичним.

Формулювання цілого типу нації через вихід за етнічні реалії та соціальну нерівність за допомогою принципу громадянськості також дозволяє краще усвідомити суспільні реалії, ніж попередні бінарні історичні та ідеологічні концепції. Особистість та її інтереси в сучасному світі посіли місце громадянина з його ідеалами. До Першої світової війни нація виступала засобом захисту та поваги до того, що в людині є по-справжньому людським, тобто її незалежності, символом якої є рівність та свобода. Сучасний базис соціальних зв’язків береться під сумнів. Під час створення націй політика замінює релігійний чи династичний принцип об’єднання людей. І у будь-якій демократичній нації політика породжує соціальні проблеми.

Основна ідея монографії Д. Шнапер “Спільнота громадян” — надання певних інтелектуальних інструментів для пояснення логіки ідеї нації. Головна особливість нації полягає в об’єднанні населення у спільноту громадян, існування якого зумовлює внутрішню та зовнішню політику держави, процес перетворення спільноти громадян із абстрактного поняття у конкретну реальність (че-

рез так звану інтегративну революцію (integrative revolution — термін К. Гірца).

Інновації у розвитку сучасних націй передбачають зокрема те, що кількість нових ролей та набутого (achieved) статусу громадян, що створюють націю, постійно збільшується на шкоду їх успадкованого (ascribed) статусу. Причому для створення нації як спільноти громадян за згаданою соціологічною концепцією важливим є наявність справжнього громадянського (публічного, суспільного) інтересу, який не завжди панує над особистими інтересами або інтересами окремої групи людей, але часто не залежить або не конфліктує з ними (тобто колективне “Ми” є дещо домінуючим над індивідуальним “Я”) [2, с. 156].

Відтак, *активізація потреби працювати над забезпеченням суспільного інтересу і розуміння суспільного як окремого та відмінного поняття є важливим новим фактором розбудови сучасної (національної) держави.* По-справжньому об'єднати людей можливо, лише запропонувавши їм певну кількість реальних підстав, цінностей та переваг, які в виправдали б неминуче колективне утворення та, можливо, потребуватимуть для його функціонування певної пожертви від окремих громадян. *Залучити та забезпечити єдність можливо лише спільними діями соціальних інститутів, завдяки яким покоління переймає звичку жити та співіснувати разом,* властиве окремій історичній спільноті.

Отже, на цій підставі можна констатувати поєднання традиції та інновації. З одного боку, глобалізація

неможлива без нарощування сил і потенцій національного життя (а це пряма функція національної держави. З іншого боку, *сама глобалізація додала національній державі принципово нову, раніше невідому функцію. У сучасному глобалізованому світі соціальна мобільність, яка отримала гігантські масштаби, інтенсивність комунікацій і нерівність між країнами і народами створюють нові факти, умови і основи відносин між групами, спільнотами людей. Іде активний розподіл і перерозподіл ролей, життєвих можливостей. Дискурс тепер не лише про те, наскільки неадекватно відчуває себе людина поза культурними національними кордонами, але особливо у тому, що в конкурентній боротьбі за життєві перспективи вона, як і цілі колективи, не отримає виграних ролей, якщо не буде спиратися на сили держави.* Ось де загадка популярності сучасної національної держави та чому народи заради неї готові йти на жертви. Комплексне порівняння статусу нації-держави у модерну та постмодерну епоху зображене у табл. 2, 3.

Як бачимо, у минулому націоналізм національної держави пропонував нижчим класам статус та гідність, освіту і багато можливостей. Над національними державами на сучасному етапі нависають значні небезпеки. Ален Рено, намагаючись сформулювати ідею нової демократичної нації та подолати надто просте протиставлення між нацією-прагненням та нацією-спадщиною, запропонував новий термін “здібність до навчання”, як основну ідею нації, коли видима ознака наявності свободи у культурі та традиції нації полягає у здатності

Таблиця 2

**Концептуальні засади розвитку національної держави в модерну епоху
(елементи традиції)**

Можливості вищого класу	Ризики вищого класу	Можливості нижчого класу	Ризики нижчого класу	Глобалізація
• Створення нових соціальних, економічних та політичних можливостей, заснованих на детермінації національних рамок. • Захист від конкуренції ззовні. • Можливість використовувати національний дискурс як своєрідну культурну “димову завісу”, яка покликана сховати економічну експлуатацію.	• Розподіл ризику із іншими громадянами. • Конкуренція за ресурси і владу всередині країни.	• Позиційні блага. • Національна гордість. • Громадянство, що залежить від національної належності, незалежно від власності. • Статус чи освіта. • Політичні і соціальні права. • Людська гідність. • Вихід на ринок, освіта, мовні навички, що полегшують мобільність.	• Держава загального добробуту, що робить можливими загальні ризики.	• Ліберальний прогресивний націоналізм. • Національна держава створила баланс інтересів всіх класів, що привів до формування міжкласової коаліції.

Таблиця 3

**Концептуальні засади розвитку національної держави
в модерну епоху (елементи інновації)**

Можливості вищого класу	Ризики вищого класу	Можливості нижчого класу	Ризики нижчого класу	Глобалізація
1	2	3	4	5
• Держава більше не хоче забезпечувати такі можливості, які індивіди вважають для себе безпечними. • Глобальні можливості. • Обов'язки перед нацією стають тягарем. Члени мобільних класів тепер шукають економічні можливості у світі, що знаходиться за межами національних горизонтів, а політичні	• Держава більше не здатна забезпечити належний захист.	• Дефіцит демократії. • Системи національної освіти стають менш корисними. • Національна мова стає менш корисною для набуття професійних навичок чи мобілізації.	• Логіку держави всезагального добробуту стає все важче забезпечити. • Співробітництво між поколіннями. • Відкриті кордони руйнують логіку держави всезагального добробуту і послаблюють можливості поділяти ризики між усіма громадянами.	• Держава більше не здатна забезпечити той же захист і можливості, що і в епоху національної держави. • Розпад міжкласової коаліції і поява оборонного агресивного націоналізму. • Оборонно-регресивний націоналізм представляє

1	2	3	4	5
небезпеки глобалізуються. Члени цих класів прагнуть оптимізувати корисність своїх навиків і освіти.			• Нижчі класи, що залишені наодинці разом зі своїми ризиками, відчувають спустошеність (відтак, зростає соціальна напруга). • Виникає оборонний націоналізм. У своїй сильній, етнорелігійній формі він є одним із останніх союзників слабких та наляканих (реактуалізація етнічності та поява неохайнів).	загрозу для тих, хто бажає піднятися на хвилі глобальних змін. Для них націоналізм – це лише набір спогадів, що є тягарем. Для всіх інших громадян націоналізм, як і колись раніше, слугує найбільш підходящим способом розв’язання соціально-економічних проблем.

людини навчитися цінностям цієї свободи та традиції (традиційний соціологічний термін “соціалізація”). Згідно з А. Рено, нація має сама навчитися прийнятно адаптовуватися до умов глобалізованого ХХІ століття. Ця точка зору повертає нас до архетипу “вічної дитини”, яка, між іншим, завжди відкрита до нового та бажає навчатися.

Ю. Хабермас свого часу запропонував поняття “конституційного патріотизму”, який на відміну від “умовної” форми національної сутності, не відповідає конкретній цілісності, а навпаки — конкретним процесам та принципам — громадянська та політична участь в національній ідентифікації [3, с. 238]. Патріотичне почуття пов’язується

не з країною як певною культурою та історичною нацією, а за державним принципом права. Люди приєднуються до принципів правової держави та до республіканського устрою, за виключенням будь-якого посилення на територію та певну історичну чи культурну спільноту. Кожна демократична держава була б в змозі надихнути патріотизм як необхідну умову збереження нації у глобалізованому світі. Окрім того, країнам, яким не економічними надпотугами у глобалізованому світі, потрібно знайти своє унікальне місце, можуть мати доволі вузький сектор чи спеціалізацію, своє know how (згідно футуристичної теорії досягнень — achievement theory). На нашу думку, сильна економіка,

досягнута за рахунок спільного для всіх елементу господарства у вигляді загальнонаціональної корпорації, найкраще посилює почуття групової єдності, спільного інтересу та окремішності нації.

Проаналізуємо сучасний етап розвитку українського суспільства, який, зокрема, теоретиками Української школи архетипіки визначається як коеволюційний.

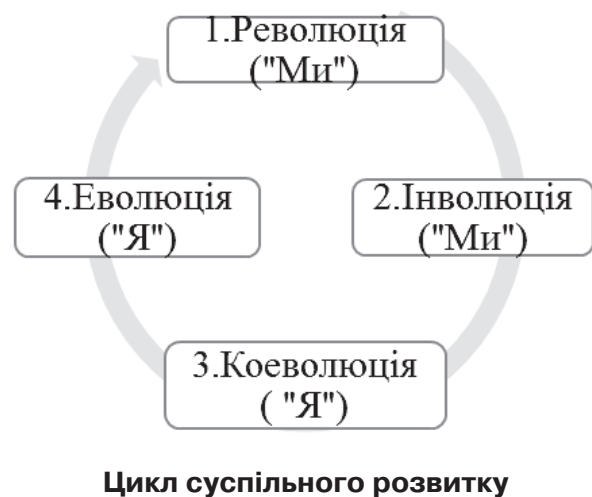
Традиційно термін коеволюція означає зростання співмірності, взаємозв'язків. За М. Моїсєєвим, коеволюція — це гармонія між цілями людства та природою [4, с. 122]. Коеволюція є механізмом змін всередині системи. Вона (коеволюція) є фазовим переходом від нормативного періоду інволюції до нормативного періоду еволюції. Індикатором коеволюційного періоду є справжній вибух індивідуальної активності [4, с. 209]. Підвищується власна відповідальність індивіда за своє благополуччя, посилюється потреба контролю за розвитком соціальних конфліктів, поступово визначальним чинником соціального життя стає якість інновацій [4, с. 145]. І чим

розвиненішим є суспільство, тим активніше інновації впроваджуються в сферу суспільних відносин. Порядок починає переважати над хаосом [4, с. 235]. Політична система активно перетворюється, впевнено вступає в силу суб'єкт "Я" (схема).

У перехідний коеволюційний період розвитку циклу виникають історичні передумови криз, коли починає змінюватися сама концепція управління [4, с. 212]. Економічний порядок трансформується в напрямі розширення свободи економічної діяльності [4, с. 145–147].

Саме зміну цієї концепції намагається демонструвати Україні новий парламент, що впроваджує програму діджиталізації або "Державу у смартфоні" як засіб полегшення надання адміністративних послуг населенню, що є звичною практикою для західноєвропейських країн. Однак, чи вдасться втілити цю реформу, всупереч архетипу (за К. Юнгом) обрядовості українців, що орієнтований на традиційні дії, відтворення сталих поведінкових практик, залишається відкритим питанням.

Президент Франції кінця 70-х рр. XX ст. Ж. Помпіду слушно наголошував, що державний діяч — це політик, який ставить себе на службу нації, а політик — це державний діяч, який ставить націю на службу собі. Потяг широких мас до модернізації може суперечити інтересам політичної еліти, яка контролює владу, тоді створюються передумови для появи нової еліти, яка починає реалізовувати накопичений інноваційний потенціал суспільства [4, с. 209]. Чи можна говорити про інноваційний потенціал українців? Відповідь —



так. Прихід до влади “Зе” команди зумовлений власне необхідністю реалізації цього потенціалу. Рух країни до постіндустріального суспільства буде пов’язаний з приходом у велику політику молодого покоління українців [5, с. 93]. Власне, цей процес уже відбувся, адже “...Жодна інша сфера професійної діяльності не має такого великого потенціалу надавати людям можливості для значущої творчості та впливу, як державний сектор” [6, с. 22].

Залученість громадян до суспільного сектору частково обумовлена публічним інтересом та дедалі більшою зайнятістю у публічному секторі, що активно розвивається на Заході. Традиційна теза українців: “Моя хата скраю, нічого не знаю” поступово стає стереотипною і все рідше відповідає дійсності не лише через кордоцентризм, а й через бажання жити за спільними правилами.

М. Селігман перераховує три умови задоволення життям. Перша з них — наповненість сенсом, тобто необхідністю бути частиною чогось “більшого, ніж ви самі”. Друга — справжні стосунки з людьми. Третя — об’єктивні життєві досягнення [6, с. 339]. І для того, щоб реалізувати ці умови, бути “більшими, ніж ми самі” необхідне усвідомлення і розвиток колективного “Ми”. Цей процес в Україні, лише починає формуватися, позитивні тенденції якого можна спостерігати через виникнення багатьох волонтерських рухів, краудфандингових платформ, зростання кількості громадських організацій протягом останніх років. Якщо говорити про іноземний досвід, то прикладом вті-

лення концепту колективного “Ми” стали президентські вибори 2016 р. у США, у яких здобув перемогу Д. Трамп. Американське суспільство створило запит на, певною мірою, відокремленість від решти світу, що переросло у політичне гасло передвиборчої кампанії 45-ого президента “Америка для американців” (план побудови стіни вздовж кордону з Мексикою, суворий контроль на в’їзд у США всім мусульманам, депортація певних груп населення, повернення додому американських військових, зменшення податків для населення). Результати політики Д. Трампа уже принесли свої плоди у вигляді стабільного зростання економіки протягом його президентства, а також зниження рівня безробіття.

Якщо в суспільстві, що стало на складний шлях розбудови нації, немає консолідаційно-інтеграційного смисло-дієвого ядра “навколо чогось”, то його заміщує антидієве ядро “проти чогось”, що стає чинником негативної консолідації [7, с. 4]. Можливо саме тому рівень громадянського суспільства значно зріс в 2014 році в Україні. Незадовільне соціальне самопочуття рано чи пізно повертає людей до певних дій, що мають на меті усунення “патології повсякденності”, а, отже, до збереження колективних уявлень, потреб і цінностей, що і є базисом самобутності [8]. Результатом недостатньої уваги з боку владних інститутів до населення було однією із причин акцій громадянського протесту під назвою “Євромайдан”.

Уявлені спільноти, описані в однойменній праці Б. Андерсона, фор-

мують ідеї походження націоналізму, тобто ідеї утворення колективного “Ми”. Національна приналежність уподібнюється до кольору шкіри, статі, родоводу й часу народження — тобто, до тих речей, які неможливо змінити [1, с. 180]. Це, власне, і детермінує загальну спільність на основі мови, культури, усталених практик поведінки. Концепт полікультурного суспільства мусить враховувати мовну і правову єдність, яка згладжує, а при потребі й обмежує культурні відмінності [9, с. 66]. Сформована наприкінці ХХ століття *теорія комунітаризму* А. Етціоні поєднувала соціальний обов’язок і соціальне благо, збалансовуючи при цьому цінності індивідуалізму із забезпеченням прав особистості та колективізму. Її лейтмотивом була *свобода та рівність індивіда у взаємодії із поняттям суспільного блага та балансом між індивідуальною автономією і порядком*. Емансипаційна теорія демократії наголошує на особистій незалежності людини в суспільстві з дотриманням демократичних норм.

“Ми” — це гідність кожного окремого “Я”. Value based public management (ціннісно-орієнтований підхід у публічному управлінні) гарантує це право. Поняття єдності або ж колективного “Ми” — парадоксально можливе лише при наявності декількох елементів, — це завжди сума чогось окремого, що взаємодіє.

Необхідність *Bellum omnium contra omnes* (війни всіх проти всіх), зникла вже давно, проте “суспільний договір” Т. Гоббса і Дж.Локка все ще має місце [10]. За ним, роль

держави зводиться до гарантування її основних функцій — безпеки та регулювання відносин між людьми, які залишатимуться незмінними. Сама держава поступово спрощуватиметься, проте із зростанням самоорганізації суспільства. *Внаслідок зростання індивідуальної активності і відповідальності громадян, збільшуватиметься роль прямої демократії* (наприклад, Brexit у Великобританії, референдуми за незалежність у Шотландії та Каталонії). Ця тенденція також має місце серед інших західноєвропейських країн та США. Так, приміром, у “Форбс” зазначається, що дедалі більше випускників престижних американських закладів освіти (підготовка магістрів із бізнес-адміністрування (МВА) відмовляються від добре оплачуваних робочих місць у приватних компаніях для роботи у суспільному секторі, аби зробити щось значуще, що матиме помітний вплив [6, с. 331]. Яскравим прикладом цієї тенденції стали результати президентських виборів України 2019 року. Тобто усвідомлення необхідності суспільної користі індивіда суспільству сприяє розвитку економіки і громадянського суспільства держави.

Коеволюція є механізмом змін всередині системи [4, с. 209]. Цей принцип поступово втілюється у реформі децентралізації влади в Україні, що розпочалася у 2014 році та сприяла підвищенню рівня колективної відповідальності на місцях. Це свідчить про своєчасне намагання державою належно оцінити значний управлінський потенціал місцевого самоврядування та спро-

можність вирішення проблем на місцях. Ефективність реформи певним чином доведена: так за даними Кабінету Міністрів України за останні 4 роки реформи створено 882 ОТГ, що об'єднали 4043 громади (36,7 % від загальної кількості місцевих рад станом на 01.01.2015 року), це 38 % території України і близько 69 % населення [11].

Важко не погодитись із тезою, що управляти можна лише тим, що є вимірювальним [6, с. 305]. Місцева громада здатна краще оцінити успішність/провал реалізації реформ в межах своєї зони життєдіяльності, ніж уявляти, що було зроблено із запланованого представниками центральних органів влади. Тому вирі-

шення як локальних, так і глобальних проблем відбувається завдяки колективним зусиллям — так було завжди.

У ході дослідження на основі аналізу динаміки соціальних інтеракцій в українському суспільстві було розроблено формулу, за допомогою якої з'ясовано індекс колективного “Ми”:

$$\frac{(a+b)n}{r} \approx c ,$$

де a — рівень індивідуальної активності, b — колективної відповідальності, n — кількість постійних соціальних зв'язків, r — рівень пасивності, c — індекс колективного “Ми” (табл. 4–7).

Таблиця 4

Показники змінних формули

a	b	n	r
1	1	1	1
2	2	2	2
3	3	3	3
		4	4
		5	5
			6

Таблиця 5

Математичні обчислення дій

$a+b$	$(a+b) \cdot n$			
2	2	8	16	30
3	3	9	18	
4	4	10	20	
5	5	12	24	
6	6	15	25	

Значення змінних формули (на основі авторського соціологічного опитування громадян України, віком 18–35 років, вересень 2019 р., N — 112 осіб)

№	<i>a</i>	<i>b</i>	<i>n</i>	<i>r</i>
1	2	3	4	5
1	Не беру (не брав) участі у громадсько-політичних акціях, вважаю, що держава повинна гарантувати мені стандарти якості життя на високому рівні.	Не займаюсь жодною волонтерською, громадською діяльністю.	Щодня спілкуюсь з 10 і менше особами, окрім членів сім'ї, не маю лідерських навичок.	Щодня слідкую за новинами і подіями у світі, дотримуюсь усіх законів без винятку, виділяю щонайменше 10 год. в тиждень на саморозвиток, пропагую суспільно-ціннісні ідеї, беру участь у громадських слуханнях, є членом певних волонтерських, громадських організацій.
2	Беру (брав) участь у волонтерських рухах, гарно навчаюсь/ сум-лінно працюю, маю хобі, частково відповідаю за власні дії.	Неодноразово брав (ла) участь у волонтерській, громадській діяльності.	Щодня спілкуюсь з 20 і менше особами, окрім членів сім'ї.	Намагаюсь постійно слідкувати за новинами своєї країни, багаторазово брав (ла) участь у волонтерських рухах, громадських організаціях, долучався(лась) до вирішення суспільно-важливих проблем, регулярно займаюсь підвищенням якості власних знань.
3	Використовую будь-які ресурси для самовдосконалення, маю лідерські якості, а також щонайменше 4 різні за спрямованістю види діяльності.	Систематично беру участь у волонтерській, громадській діяльності або є її членом, регулярно представляю інтереси певних суспільних груп, мотивую інших людей долучатись до колективної діяльності.	Щодня спілкуюсь з 30 і менше особами, окрім членів сім'ї, серед яких люди різного віку і соціального статусу.	Частково задіяний(на) у волонтерській, громадській діяльності, іноді займаюсь самоосвітою.

Закінчення табл. 6

1	2	3	4	5
4			Щодня спілкуюсь з 40 і менше особами, окрім членів сім'ї, серед яких люди різного віку і соціального статусу та серед яких є ті, що знаходяться безпосередньо у моєму підпорядкуванні.	Частково задіяний(на) у суспільно-громадській діяльності, якщо це стосується мене, моєї сім'ї; маю хобі.
5			Щодня спілкуюсь з 50 і більше особами, окрім членів сім'ї, серед яких люди різного віку і соціального статусу та серед яких є ті, що знаходяться безпосередньо у моєму підпорядкуванні та є висококваліфікованими спеціалістами.	Одно/дворазово брав(ла) участь у певних акціях, не маю достатньо часу на саморозвиток.
6				Ніколи не брав(ла) участь у волонтерських, громадських організаціях, вважаю рівень знань отриманих під час навчання у школі/університеті достатнім для життя.

Таблиця 7

Індекс колективного "Ми"

	$(a+b) \cdot n/r$						
1	2						
2,00	3,00	4,00	5,00	6,00	8,00	9,00	10,00
1,00	1,50	2,00	2,00	3,00	4,00	4,50	5,00
0,67	1,00	3,00	1,67	2,00	2,67	3,00	3,33
0,50	0,75	4,00	1,25	1,50	2,00	1,80	2,50
0,40	0,60	0,80	1,00	1,20	1,60	1,50	2,00
0,33	0,50	0,67	0,83	1,00	1,33	2,25	1,67

1	2						
15,00	12,00	16,00	18,00	20,00	24,00	25,00	30,00
7,50	6,00	8,00	9,00	10,00	12,00	12,50	15,00
5,00	4,00	5,33	6,00	6,67	8,00	8,33	10,00
3,75	3,00	4,00	4,50	5,00	4,80	6,25	7,50
3,00	2,40	3,20	3,60	4,00	4,00	5,00	6,00
2,50	2,00	2,67	3,00	3,33	6,00	4,17	5,00

Отже, з'ясовано, що найвищий показник колективного “Ми” — 30 — досягнуто при умові найвищих показників індивідуальної активності, колективної відповідальності і постійних соціальних зв'язках, найменшому показникові пасивності, а найменший показник колективного “Ми” — 0,33 — при протилежному.

Висновки й перспективи подальших досліджень

“Якщо ви не знаєте, куди йдете, то можете опинитись десь не там, де треба”, — зауважував Йогі Берра. Сьогодні в умовах надшвидких змін, Україні слід визначитись зі своїм соціально-культурно-політичним курсом, який зумовлений історично і ментально. Західні тенденції, що поглинають світ пропонують багато благ, питанням залишається чи інтеріоризує Україна зарубіжний досвід чи ще надовго залишатиметься поза суб'єктністю на світовій політичній арені. З'ясовано, що перспективним для України є напрям осмислення важливості ідеї колективного “Ми” та популяризації консолідації зусиль суспільства на забезпечення публічного інтересу. Це дещо контраверсує із коеволюційним етапом розвитку українського суспільства наразі, але може чітко визначити мегатренди розбудови Української держави у

найближчій перспективі. У практичній адміністративній, на нашу думку, також варто поєднати турботу про країну та її інституції з цінуванням індивідуального успіху людей, які формують публічний сектор.

Динамічний процес розвитку колективного “Ми” в Україні, що розпочався після “Революції Гідності” сприяв виникненню багатьох волонтерських рухів, краудфандингових платформ, зростання кількості громадських організацій протягом останніх років. “У світі, де національна держава є загальною нормою, все це означає, що нації тепер можуть бути уявленими навіть і без мовної спорідненості...на підставі загального усвідомлення можливостей” [1, с. 169]. Цими можливостями для України є стрімкий розвиток економіки, підвищення соціально-демографічних показників. У найближчому майбутньому маємо підстави прогнозувати зростання тенденції самоорганізації суспільства, збільшення ролі прямої демократії, реактуалізацію індивідуальної активності і підвищення значущості громадянської відповідальності українців.

Коеволюція є механізмом змін всередині системи, яка не складається із простої суми змін окремих елементів. Усвідомлення необхідності

суспільної користі індивіда суспільству прискорює розвиток громадянського суспільства держави. Сприяння процесу становлення нації шляхом конвергенції традицій та інновацій — важлива частина у плануванні державної та соціальної політики України.

Результати цієї роботи можуть бути використані як ідея для розробки майбутніх соціологічних теорій і прогнозів шляху розвитку України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти (міркування щодо походження й поширення націоналізму). Київ, 2001. 272 с.
2. Шнапер Д. Спільнота громадян. Харків, 2007. 223 с.
3. Штомпка П. Социология социальных изменений. Москва, 1996. 416 с.
4. Мартинов А. Ю. Исторична соціологія (циклічна парадигма): монографія. Київ, 2004. 288 с.
5. Афонін Е. А., Бандурка О. М., Мартинов А. Ю. Велика розтока (глобальні проблеми сучасності: соціально-історичний аналіз): монографія. Київ: Парапан, 2002. 352 с.
6. Кішіловська І., Кішіловський М. Адмінстратегія. Київ, 2017. 368 с.
7. Суший О. В. Наукові студії із соціальної та політичної психології. Націєтворчий процес у координатах соцієтальної кризи в Україні. № 43 (46). Київ, 2019. С. 83–109.
8. Донченко О. Функції колективної психіки в державному управлінні. Веб-сайт URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010-2/doc/4/03.pdf>.
9. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. Львів, 2001. 128 с.
10. Гоббс Т. Левиафан, или Материя, форма и власть государства цер-

ковного и гражданского. Москва: Мысль, 1991.

11. Реформа децентралізації. Веб сайт URL: <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi>.

REFERENCES

1. Anderson, B. (2001). Ujaveni spilnoty (mirkuvannja shhodo pokhodzhennja i poshyrennja nacionalizmu) [Imagined Communities (considerations for the origin and spread of nationalism)], Kyiv [in Ukrainian].
2. Shnaper, D. (2007). Spilnota hromadian [Community of citizens], Kharkiv [in Ukrainian].
3. Shtompka, P. (1996). Sociologija social'nyh izmenenij [Sociology of social change], Moskva [in Russian].
4. Martynov, A. (2004). Istorychna sociologhija (cyklichna paradyghma) [Historical Sociology (Cyclic Paradigm)]: monoghrafija, Kyiv, [in Ukrainian].
5. Afonin, E., Bandurka O. & Martynov A. (2002). Velyka roztoka (ghlobaljni problemy suchasnosti: socialjno-istorychnyj analiz) [The Great Boredom (Global Problems of the Present: a Socio-Historical Analysis)]: monoghrafija, Kyiv: Parapan [in Ukrainian].
6. Kishilovsjka, I. & Kishilovsjkyj, M. (2017). Administrateghija [Administration], Kyiv [in Ukrainian].
7. Sushyj, O. (2019). Nacijetvorchij proces u koordynatakh socijetal'noji kryzy v Ukrajinі [The nation-building process in the coordinates of the social crisis in Ukraine], Scientific studies in social and political psychology, 43, 83-109 [in Ukrainian].
8. Donchenko, O. (2010). Funkciji kolektivnoji psykhiky v derzhavnomu upravlinni [Functions of the collec-

- tive psyche in public administration]. Retrieved from http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/putp/2010_2/doc/4/03.pdf [in Ukrainian].
9. Perotti, A. (2001). Vystup na zakhyst polikuljturnosti [Speech in defense of multiculturalism], Lviv [in Ukrainian].
 10. Gobbs, T. (1991). Levafan, ili Materija, forma i vlast' gosudarstva cerkovnogo i grazhdanskogo [Leviathan or The Matter, Forme and Power of a Common-Wealth Ecclesiasticall and Civil], Moskva: Mysl' [in Russian].
 11. Reforma decentralizaciyi [Decentralization reform]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/diyalnist/reformi/efektivne-vryaduvannya/reforma-decentralizaciyi> [in Ukrainian].

UDC: 330.341.1

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-151-162](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-151-162)

Лозинська Тамара Миколаївна,

доктор наук з державного управління,
професор, завідувач кафедри публічного
управління та адміністрування, Пол-
тавська державна аграрна академія,
36003, м. Полтава, вул. Сковороди, 1/3,
тел.: +38 (099) 956 91 99, e-mail: tnloz@rambler.ru

ORCID: 0000-0003-2858-9374

Лозинская Тамара Николаевна,

доктор наук по государственному управ-
лению, профессор, заведующий кафедрой
публичного управления и администри-
рования, Полтавская государственная
аграрная академия, 36003, г. Полтава,
ул. Сковороды, 1/3, тел.: +38 (099) 956 91
99, e-mail: tnloz@rambler.ru

ORCID: 0000-0003-2858-9374

Lozinskaya Tamara Nikolaevna,

Doctor of Science in Public Administration, Professor, Head of the Department of Public
Management and Administration, Poltava State Agrarian Academy, 36003, Poltava, Str.
Skovorody, 1/3, tel.: +38 (099) 956 91 99, e-mail: tnloz@rambler.ru

ORCID: 0000-0003-2858-9374



КОНФЛІКТ ТРАДИЦІЙНОСТІ ТА ІННОВАЦІЙНОСТІ В ДЕРЖАВОТВОРЕННІ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД

Анотація: Розглянуто закономірність вияву внутрішньосистемних конфліктів, які супроводжують процес будівництва держави. Використано архетипний підхід, сутність якого полягає у виявленні спільного підсвідомого в традиції такого, що вступає в конфлікт з інноваціями і таким чином обумовлює специфіку державотворення у будь-якій країні. З позицій системного аналізу архетипи ідентифікуються як інваріанти, що відіграють ключову роль у забезпеченні стійкості держави. Наукові положення, узагальнення та висновки, викладені у статті, ґрунтуються на результатах дослідження вчених з різних галузей науки: соціології, системного аналізу, управління, економічної теорії. Визначено, що конфлікт традиційності та інноваційності в державотворенні суперечать між прагненням забезпечити стабільність соціального

життя і впорядкованість у державі шляхом відтворення відомих з минулого поведінкових зразків та внутрішньо притаманною соціальною системою змінювати параметри свого стану завдяки використанню нових поєднань механізмів, ресурсів та технологій управління.

Підкреслено, що розвиток держави може бути забезпечений лише на основі певного економічного базису, створеного завдяки інституту власності. Характер використання інституту власності в різних країнах або в одній країні, але в різний час, може бути різним, проте спільним у процесі використання власності є наявність архетипу психології власника. Відмінності вияву даного архетипу в різних культурних традиціях найбільш виразно відображені у звичаях і ритуалах сільського життя і сільськогосподарського виробництва, що обумовлено історичною первинністю власності на землю. Виявлено наслідки конфлікту між розвитком продуктивних сил (інноваційність) та характером виробничих відносин (традиційність) в аграрній сфері щодо розвитку української державності. Запропоновано шляхи врегулювання суспільних відносин на основі поєднання традиції общинності (колективізму) та ринкових інновацій (індивідуалізму).

Ключові слова: традиція, інновація, архетип, державотворення, конфлікт, суспільні відносини.

КОНФЛИКТ ТРАДИЦИОННОСТИ И ИННОВАЦИОННОСТИ В ОБРАЗОВАНИИ ГОСУДАРСТВА: АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД

Аннотация. Рассмотрены закономерности проявления внутрисистемных конфликтов, которые сопровождают процесс создания государства. Использован архетипный подход, сущность которого заключается в обнаружении общего подсознательного в традиции такого, что вступает в конфликт с инновациями и, таким образом, обуславливает специфику создания государственности любой страны. С позиций системного анализа архетипы идентифицируются как инварианты, которые играют ключевую роль в обеспечении устойчивости государства. Научные положения, обобщения и выводы, изложенные в статье, базируются на результатах исследования ученых из разных отраслей науки: социологии, системного анализа, управления, экономической теории. Определено, что конфликт традиционности и инновационности в создании государства является противоречием между стремлением обеспечить стабильность социальной жизни и упорядоченность государства путем воссоздания известных с прошлого поведенческих образцов и внутренне присущей социальной системе способностью менять параметры своего состояния благодаря использованию новых соединений механизмов, ресурсов и технологий управления.

Подчеркивается, что развитие государства может быть обеспечено лишь на основании определенного экономического базиса, созданного благодаря институту собственности. Характер использования института собственности в разных странах или в одной стране, но в разное время, может быть разным, но общим в процессе использования собственности является наличие архетипа

психологии собственника. Отличия проявления данного архетипа в различных культурных традициях наиболее выразительно отображены в обычаях и ритуалах сельской жизни и сельскохозяйственного производства, что обусловлено исторической первичностью собственности на землю. Выявлены последствия конфликта между развитием продуктивных сил (инновационность) и характером производственных отношений (традиционность) в аграрной сфере относительно развития украинской государственности. Предложены пути урегулирования общественных отношений на основании соединения традиции общинности (коллективизма) и рыночных инноваций (индивидуализма).

Ключевые слова: традиция, инновация, архетип, образование государства, конфликт, общественные отношения.

CONFLICT OF TRADITIONALITY AND INNOVATION IN STATE CREATING: AN ARCHETYPIC APPROACH

Annotation. The article deals with the patterns of manifestation of intra-systemic conflicts that accompany the process of creating a state. The study uses an archetypal approach, the essence of which is to discover a common subconscious in tradition, that which conflicts with innovation and thus determines the specifics of creating statehood in any country. From the perspective of system analysis, archetypes are identified as invariants that play a key role in ensuring the stability of the state. Scientific ideas, generalizations and conclusions set forth in the article are based on the results of research by scientists from various fields of science: sociology, system analysis, management, economic theory. It was determined that the conflict of tradition and innovation in the creation of the state is a contradiction between the desire to ensure the stability of social life and the orderliness of the state by reconstructing behavioral patterns known from the past and the inherent social system's ability to change the parameters of its state through the use of new compounds of mechanisms, resources and management technologies.

It is emphasized that the development of the state can be ensured only on the basis of a certain economic basis created through the institution of property. The nature of the use of the institution of ownership in different countries or in one country, but at different times can be different, but common in the process of using property is the presence of the archetype of the owner's psychology. The differences in the demonstration of this archetype in various cultural traditions are most expressively reflected in the customs and rituals of rural life and agricultural production, which is due to the historical primacy of land ownership. The consequences of the conflict between the development of productive forces (innovativeness) and the nature of production relations (traditional) in the agricultural sector regarding the development of Ukrainian statehood are revealed. The ways of regulating social relations on the basis of combining the tradition of community (collectivism) and market innovation (individualism) are proposed.

Keywords: tradition, innovation, archetype, state formation, conflict, public relations.

Постановка проблеми. Творення держави — безперервність зміни її станів і характеристик (устрою, форм правління, структури економіки, соціальної структури, культурного середовища тощо) породжує питання щодо закономірності, доцільності та незворотності цих змін. Наскільки аж так агресивно Україні треба позбавлятися атрибутів минулого? Чи закономірним у розвитку держави є заперечення минулої традиції (наприклад, колективізму) і чи не ускладнюють подібні заперечення формування традиції сучасної? Ми спостерігаємо кризу ліберальної концепції державотворення, але буде ця криза долатися шляхом перетворення випадкових нововведень у необхідні інновації, чи соціальна система опиниться перед загрозою повернення тоталітаризму?

Відповіді на ці болючі питання частково можна отримати, послуговуючись архетипним підходом дослідження проблеми державотворення, який дозволить виявити соціальні інваріанти, що є ключовими у самоорганізації такої системи як держава.

Аналіз останніх публікацій та публікацій. Оскільки дослідження мало міждисциплінарний характер, у ході його проведення необхідно було знайомитися з останніми публікаціями за такими напрямками, як архетипіка, інновації, публічне управління, традиції, що дозволило сформулювати методологічну основу вивчення впливу дихотомії “традиції — інновації” на державотворення в Україні. Серед наукових робіт, що привернули увагу своєю глибиною та оригінальністю доцільно назвати праці представників української

школи архетипіки Е. Афоніна [1; 2], розробників і дослідників теорії інновації — А. Амоші [3], Стігліца Дж. [4], Й. Шумпетера [5], а також ряд публікацій що стосуються вивчення діалектичного протиріччя між традицією та інновацією, наприклад стаття І. Таркана “Співвідношення традиції та інновації в умовах глобалізації” [6]. Вклад названих та інших науковців у розвиток теорії архетипіки полягає у систематизації архетипів, що детермінують розвиток української культурної та соціальної традиції; формалізації процесу перетворення інновації на традицію (від окремого до загального); виокремленні архетипів (інваріант) у розвитку культури і держави, що надають своєрідності національній традиції. Однак, конфлікт традиційності та інноваційності в межах існуючих архетипів залишається недостатньо добре вивченою проблемою державного будівництва.

Мета статті — виявити вплив архетипів на виникнення конфлікту традиції та інновації в процесі становлення держави та розробити пропозиції щодо його врахування в процесі державотворення в Україні.

Виклад основного матеріалу. Конфлікт як зіткнення протилежних інтересів (з лат. *conflictus* — зіткнення) [7] і неспівпадіння цілей частіше розглядається у контексті специфічної взаємодії між людьми, які можуть бути розподілені на групи за різними критеріями, зокрема і як носії традиційного та інноваційного в суспільному житті. Під конфліктом традиційності та інноваційності в державотворенні ми розуміємо *протиріччя між прагненням забезпечи-*

ти стабільність соціального життя і впорядкованість у державі шляхом відтворення відомих з минулого патернів взаємодії та іманентною здатністю соціальної системи змінювати параметри свого стану завдяки використанню несподіваних конфігурацій механізмів, ресурсів та технологій управління. Таке розуміння сутності згаданого специфічного конфлікту методологічно пов'язане із поняттям “розвиток” — рухом соціальної системи у напрямі її ускладнення, зростання, набуття різноманітності та накопичення випадковостей, які згодом стають необхідними.

Таким чином держава як соціальна система у своєму розвитку спирається на культурну і соціальну спадщину, що відтворюється у малозмінному вигляді протягом тривалого часу — *традицію*, і водночас використовує нові знання і результати їх практичного втілення для усунення накопичених протиріч, які вже не можуть бути подолані традиційними способами — *інновацію*. У термінах теорії систем одночасне існування традиції та інновації створює “різницю потенціалів” [8], що є джерелом виникнення імпульсу для забезпечення якісного перетворення системи. Поява нового знання та продукування інновацій також базуються на минулому досвіді, тому важливо, щоб і традиція була здатна до певного оновлення, і інновація “довела свою життєздатність у традиційній культурі” [6]. Але як би не оновлювалися традиції, зближуючись між собою, і як би не прискорювався цей процес у глобалізованому світі, ми все рівно спостерігаємо різни-

цю у державотворенні різних країн, яке відбувається за схожими принципами: демократична республіка Франція не схожа на демократичну республіку Україна, а федеративна республіка Індія не схожа на федеративну республіку Німеччина. Цю несхожість можна пояснити феноменом переломлення *архетипів* [1; 2; 9] у культурних традиціях країн, стійкістю самих традицій, а також швидкістю дифузії нововведень, що спотворює або відкидає традиції.

Держава не може існувати поза її економічною основою, яка створюється шляхом використання власності у будь-якій формі (приватній, колективній, державній, комунальній). Звідси — характер використання інституту власності в різних країнах або в одній країні, але в різний час може бути різним, проте спільним у процесі використання власності є наявність архетипу психології власника, вираженого більшою або меншою мірою. Ми спостерігаємо також відмінності прояву даного архетипу в різних культурних традиціях, найбільш виразно відображеного в звичаях і ритуалах сільського життя і сільськогосподарського виробництва, що обумовлено історичною первинністю власності на землю. Осмисленням психології власника як феномену “колективного неусвідомленого” [9] пронизана безліч не лише наукових, а художніх творів, у яких автори намагалися за допомогою яскравих образів продемонструвати інстинктивне прагнення людини до володіння матеріальним (“Кайдашева сім’я” Нечуя-Левицького, “Сто тисяч” Карпенка-Карого, “Хліб” Маміна-Сибіряка, “Тихий

Дон” Шолохова, “Гобсек” Бальзака тощо).

Саме визнання наявності у колективній свідомості психології власника стало найбільш вагомим аргументом на користь запровадження інституту приватної власності на землю, зокрема землю сільськогосподарського призначення, в Україні. Так, В. Месель-Веселяк і М. Федоров ще в 1990 р. наполягали, що: “Самостійності, незалежності громадянина, відродження справжнього господаря землі не може бути без приватної власності” [10]. На жаль, у цей період психологія власника взяла верх над філософськими рефлексіями щодо доцільності збереження традиційності та необхідності підтримки інноваційності у державотворенні України. І з самого початку введення інституту приватної влас-

ності на землі сільськогосподарського призначення було закладено конфлікт між станом продуктивних сил, наявністю сучасних технологічних можливостей їх розвитку і застарілим характером виробничих відносин, дрібнобуржуазним за своєю сутністю, таким, що обумовлював формування економічної свободи в межах незначної за обсягом власності. Відновлення, збереження традицій селянської праці на своїй землі без врахування сучасних технічних можливостей її використання мало цілий ряд негативних наслідків, зокрема і тотальну відмову селян від самостійного ведення господарської діяльності на дрібних приватних землеволодіннях (рисунок).

Як бачимо, понад 60 % землевласників в Україні здають свої земельні ділянки в оренду, не маючи



Розподіл земель сільськогосподарського призначення за формами власності та способи використання сільськогосподарських ділянок приватної власності в Україні, 2018 р., %

Джерело: побудовано автором за даними Держгеокадастру України.

техніко-технологічних можливостей у своєму розпорядженні для їхнього використання і, в той же час психологія власника не дозволяє їм відмовитися від власності. Намагання сформувати українську державність на засадах дрібнобуржуазних суспільних відносин (відмітимо у цьому зв'язку орієнтацію державної економічної політики на підтримку малого і середнього бізнесу, у масі своїй малоефективного, та руйнацію великих промислових комплексів, особливо тих, які були інтегровані в економіку Російської Федерації) з одночасним прагненням вписати політичну, соціальну та економічну системи до європейського простору є таким собі суспільним когнітивним дисонансом, оскільки наявні тенденції державотворення зовсім не відповідають європейським і світовим реаліям. Архетип “землевласник — селянин, що працює на землі” конфліктує з інноваціями сучасних земельних відносин і не може не гальмувати розвиток держави, яка оголошує себе аграрною. Слід зазначити, що з усіх відносин власності, саме відносини власності на землю зазнали найбільш істотних змін: праця, володіння землею і володіння вилученими корисними властивостями землі перестали бути об'єднані в межах спільної власності.

Земельна власність, у порівнянні з власністю на технології, капітал і присвоєнням корисного продукту, практично втратила своє значення у формуванні новоствореної вартості. Успадкування земельної власності є архетипом у державотворенні багатьох країн, але усе частіше традиція володіння землею поступається

новим можливостям виробництва продукції та контролю за її ринковим обігом на основі використання сучасних інформаційних технологій. Для сільськогосподарського підприємства важливішими стали такі складові промислового капіталу, як машини і технології, ніж земля, яку можна взяти в оренду. Зараз в Україні, як і в багатьох інших країнах світу з розвиненим аграрним виробництвом, великі агропромислові компанії використовують ряд технологічних інновацій, таких, як: Precision farming (система точного землеробства), Geographic Information System, GIS (географічна інформаційна система), Global Positioning System (глобальна система позиціонування, що дозволяє в будь-якому місці Землі визначити місцезнаходження та швидкість об'єктів), Variable Rate Technology, VRT (використання змінних норм (доз) технологічних матеріалів, відповідно до особливостей ділянки поля). Власне кажучи, сучасне сільськогосподарське підприємство є результатом конфлікту між традицією землеволодіння та інноваційністю землекористування, яке в українських реаліях в основному здійснюється на орендованих землях.

Можна виокремити основні наслідки впливу згаданого конфлікту на державотворення, а саме:

- знелюднення сільських територій унаслідок відриву землевласників від господарської діяльності в сільському господарстві. Збереження архетипу “селянин-землевласник” здійснюється тепер у міському середовищі, де проживають спадкоємці первинних землевласників, які

отримують лише незначний дохід від власності, а в усіх інших аспектах землеволодіння вони від власності відчужені. Економічна основа держави стає хиткою;

- соціальне розшарування в сільських спільнотах, викликане перетворенням традиційності колгоспно-радгоспного виробництва; індивідуалізація життя в сільських спільнотах і відсутність об'єднувальних цілей, що поглиблює аксіологічні розриви в суспільстві та не сприяє його згуртуванню;

- переміщення вигід від землеволодіння до землекористувачів — крупних агрохолдингів, афільованих із зарубіжними переробниками, яким збувається значна частка виробленої сільськогосподарської сировини, що користується попитом на відповідних ринках; звуження товарного асортименту власного виробництва на внутрішньому ринку; зростання залежності від продовольчого імпорту та послаблення продовольчої безпеки держави;

- зміщення акцентів на технологічно простіше виробництво сировини з низькою доданою вартістю, високою ефективністю та високими екологічними ризиками; згорання науково-технічної діяльності в усіх сферах економіки, занепад фундаментальної науки і, як наслідок, зростання технологічної залежності країни та перетворення її в сировинний придаток європейської економіки;

- формування негативного ставлення в суспільстві до великої власності і власників, безумовна ідентифікація великої власності з олігархічною економікою і легкість

маніпулювання на цій основі суспільною свідомістю у напрямі обстоювання доцільності націоналізації (Приватбанк), усунення монополії облгазів, які контролювали видобуток, транспортування газу і обслуговування газотранспортних мереж (унаслідок утворилося три монополії замість одного) тощо. Поширення відповідних стереотипів, які можуть переростати в традицію “грабуй награване”, є вкрай негативним явищем для становлення держави на основі приватної власності;

- абсолютизація “європейських” цінностей як соціокультурних і політичних зразків, що сповільнює самоідентифікацію українців і відновлення українського соціоетнічного архетипу — українність втрачає конкурентоспроможність в мейнстрімі вестернізації. Тут традиційність поступається запозиченим культурним інноваціям, які швидко поширюються через легкість сприйняття таких соціальних установок, як: “кожен сам за себе”, “прибуток понад усе”, “отримуй насолоду від життя”, “бідний — значить дурний” тощо.

Подальше поглиблення протиріччя між розвитком продуктивних сил і виробничих відносин як в аграрній сфері, так і в цілому в економіці стає помітною завадою у досягненні основної цілі інновації — формуванні нового змісту державності. У досягненні цієї цілі традиції та інновації мають стати цілісністю, яка включає систему норм, ідеалів, ціннісних установок [11], що кращим чином забезпечують реалізацію прав людини. Подальше погіршення економічного становища країни (зростання зовнішньої заборгованості, інфля-

ція, скорочення ВВП тощо) (табл. 1) спонукає до знаходження управлінських рішень, спрямованих на забезпечення такої цілісності — збереження традицій соціальної спільності і використання її синергії для продукування інновацій суспільного розвитку.

У цьому зв'язку слід звернути увагу на зростання критики ідеології лібералізму, яка обстоювала пріоритетність економічного індивідуалізму, відкидаючи ідею колективізму як застарілу. Лібералізм, як системотворювальна ідеологія західної цивілізації, до сих пір не сприймається повною мірою українським суспільством, наштовхуючись на традицію колективізму. Цікаво, що дослідники лібералізму і дослідники традиції з різних боків дійшли схожого висновку про поріг сприйняття інновацій суспільством, який окреслюється

традицією [6]. Будь-яка ідеологія чи суспільний інститут, на думку І. Таркана, еволюціонує, догматизується і згодом деградує [там само]. Така категоричність у встановленні співвідношення між ідеологією та економікою, яка була притаманна К. Марксу (економіка — базис; політика — надбудова), сьогодні не прослідковується, навпроти, вчені все частіше задаються питанням щодо міри впливу ідеології на функціонування економіки. У всякому випадку в Україні не спостерігається прямого зв'язку між поширенням ліберальних цінностей і розвитком економіки, про що свідчать дані, наведені у таблиці. Така інновація в державотворенні як лібералізм наштовхнулася на традиційні для українського суспільства відсутність верховенства права, корупцію, а також непрозорість приватизації та її розподільний характер, кримі-

Таблиця 1

Динаміка основних показників економічного становища України, 2008–2018 рр.

Роки	Зовнішній борг на 1 особу, млн дол. США	ВВП на 1 особу, млн дол. США	Зовнішній борг до ВВП на 1 особу, %	Сальдо державного бюджету, млн грн
2008	2198,1	3891,9	56,5	-12500,7
2009	2245,3	2545,6	88,2	-35517,2
2010	2558,1	2973,9	86,0	-64265,5
2011	2762,4	3570,4	77,4	-23557,6
2012	2963,3	3856,7	76,8	-53445,2
2013	3123,5	4029,9	77,5	-64707,6
2014	2884,5	3010,1	95,8	-78052,8
2015	2771,3	2115,1	131,0	-45167,5
2016	2660,0	2185,6	121,7	-70130,2
2017	2744,0	2639,9	103,9	-47849,6
2018	2713,2	3094,5	87,7	-59247,9

Джерело: побудовано автором за даними Міністерства фінансів України (<https://index.minfin.com.ua/ua/finance/budget/gov/>).

налізацію господарської діяльності і масове вивезення капіталу. Політичні та економічні еліти в Україні навіть не намагалися обмежити соціальними зобов'язаннями, не прибутковими більшості населення, що взагалі ставить під сумнів поширення лібералізму в країні навіть у тому вигляді, в якому він домінував у Європі у 50-х роках минулого століття. Особливо тривожною виглядає тенденція до наростання конфлікту між традиційністю та інноваційністю в Україні на тлі відомого дослідження Фукуями, в якому він розглядає сучасний стан лібералізму як “фінальну точку ідеологічної еволюції людства”, “остаточну форму уряду в людському суспільстві” [12]. Недавні ми спостерігаємо зростаючу неефективність ліберально-демократичних інститутів, які з успіхом використовувалися в західних країнах повоєнного періоду, а в Україні вони утворювали інституційні пастки, вихід з яких ще треба буде знаходити.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи результати рефлексії, наважимося викласти ряд зауважень щодо врахування конфліктів традиційності та інноваційності при прийнятті управлінських рішень.

1. Насамперед варто віддати пріоритет регулюванню земельних відносин, особливо з огляду на перспективу відміни мораторію щодо трансакцій із земельними ділянками у вигляді купівлі-продажу. Більше права мають отримати землекористувачі, на них також необхідно перекласти і відповідальність за якість земельних ділянок. Архетип землевласника при цьому збережеться, але

традиція його реалізації змінюватиметься і обмежуватиметься невеликими розмірами земельних ділянок. З цього приводу автор має додаткові міркування управлінського характеру, які виходять за межі предмету статті.

2. Доцільним є знаходження можливостей для інвестування у фундаментальну науку, наприклад участь у міжнародних наукових проектах. У протилежному випадку економіка вимушена буде орієнтуватися на залучення технологічних інновацій, вартість яких постійно зростає. Сировинна спеціалізація України відіграватиме роль додаткового негативного чинника щодо модернізації економіки як основи розвитку державності. Слід відмітити, що спостерігається осучаснення традиції ведення господарської діяльності і власники бізнесу цілком готові змінювати його далі, співпрацюючи з науковими установами, державою і органами місцевого самоврядування.

3. Враховуючи архетип общинності, слід сприяти будь-яким проявам громадянської активності створювального характеру і попереджувати збільшення соціальних розривів по лініях: схід — захід; україномовність — неправильномовність; село — місто; власник — невласник; багатий — бідний; правильний вірянин — неправильний вірянин тощо. Такі процеси як кооперація, кластеризація, співпраця і об'єднання мають не просто регулюватися правовими механізмами, а й отримувати бюджетну підтримку.

4. Доцільним є відновлення статусу країни-транзитера, традицій-

них економічних зв'язків і пошук нових партнерів для розширення ринків збуту, доступу до ресурсів і технологій. З точки зору системного підходу система має бути відкритою для здійснення обміну енергією (інформацією, фінансами, ресурсами тощо) і впорядкованою, тобто має бути добре влагоджена організаційно-функціональна структура держави, інакше система буде деградувати, може втратити цілісність, а її частини будуть поглинатися іншими системами.

Продовження досліджень і більш детальне опрацювання пропозицій за усіма окресленими напрямками є перспективним з огляду на необхідність подолання гострої суспільно-політичної кризи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афонин Э. А. Архетипика как новое научное направление междисциплинарных исследований проблем государственного управления / Э. А. Афонин, Е. В. Суший // Государственное управление в XXI веке: традиции и инновации. М.: Изд-во МГУ, 2011. Ч. 3. С. 111–122.
2. Донченко О. А. Архетипи соціального життя і політика: [монографія] / О. А. Донченко, Ю. В. Романенко. К.: Либідь, 2001. 334 с.
3. Амоша А. М. Совершенствование системы управления инновациями как условие ускорения реформ в Украине / А. М. Амоша, А. И. Землянкин, И. Ю. Пидоричева // Экономика Украины. 2015. № 9 (638). С. 49–65.
4. Стиглиц Дж. Цена неравенства / Дж. Стиглиц. М.: Эксмо, 2015. 512 с.

5. Шумпетер Й. А. Теория экономического развития: исследование прибытков, капитала, кредита, процента та экономического цикла / Й. А. Шумпетер; пер. з англ. В. Старка. — К.: Вид. дім “Києво-Могилянська академія”, 2011. — 242 с.
6. Таркан И. И. Соотношение традиции и инновации в условиях глобализации / И. И. Таркан. [Электронный ресурс]. — Режим доступа: <https://uchebnikfree.com/sovremennogo-obrazovatel'nogo-metodologiya/tarkan-sootnoshenie-traditsii-innovatsii-25316.html>.
7. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів і словосполучень / Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. — К.: Довіра, 2006. 789 с.
8. Мельник Л. Г. Фундаментальные основы развития / Л. Г. Мельник. — Сумы: ИТД “Университетская книга”, 2003. — 288 с.
9. Юнг К. Архетипы и коллективное не-свідоме / К. Юнг; пер. К. Котюк. — Львів: Астролябія, 2018. — 608 с.
10. Месель-Веселяк В. Земельні відносини на селі / В. Месель-Веселяк, М. Федоров // Сільські вісті. № 235, 12.10.1990.
11. Травников Г. И. Традиции и инновации как источник развития современного образования / Г. И. Травников // Научные ведомости. Серия: Философия. Социология. Право. — 2010. — №2 (73). Вып. 11. — С. 19–22.
12. Fukuyama Francis. The End of History and the Last Man / Francis Fukuyama. — New York: Free Press, 1992. — 432 p.

REFERENCES

1. Afonin, E. A., Sushiy, E. V. (2011). Arkhetipika kak novoe nauchnoe napravlenie mezhdistsiplinarnykh

- issledovaniy problem gosudarstvennogo upravleniya [Archetypics as a new scientific field of interdisciplinary research of problems of public administration]. Gosudarstvennoe upravlenie v XXI veke: traditsii i innovatsii — Public administration in the XXI century: traditions and innovations, 3, 111-122 [in Russian].
2. Donchenko, O. A., Romanenko, Yu. V. (2001). Arkhetypy sotsialnoho zhyttia i polityka [Archetypes of social life and politics]. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
 3. Amosha, A. M., Zemlyankin, A. I., Pidoricheva, I. Yu. (2015). Sovershenstvovanie sistemy upravleniya innovatsiyami kak uslovie uskoreniya reform v Ukraine [Improving the innovation management system as a condition for accelerating reforms in Ukraine]. Ekonomika Ukrainy — Economy of Ukraine, 9(638), 49-65 [in Russian].
 4. Stiglitz, J. (2015). Tsena neravenstva [The Price of Inequality]. Moscow: Eksmo [in Russian].
 5. Schumpeter, J. A. (2011). Teoriia ekonomichnoho rozvytku: doslidzhennia prybutkiv, kapitalu, kredytu, vidsotka ta ekonomichnoho tsykladu [The Theory of Economic Development. An Inquiry into Profits, Capital, Credit, Interest, and the Business Cycle]. Kyiv: Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
 6. Tarkan, I. I. (n.d.). Sootnoshenie traditsii i innovatsii v usloviyakh globalizatsii [Correlation of tradition and innovation in the context of globalization]. Retrieved from <https://uchebnikfree.com/sovremennogo-obrazovatel'nogo-metodologiya/tarkan-sootnoshenie-traditsii-innovatsii-25316.html> [in Russian].
 7. Skopnenko, O. I., Tsymbaliuk, T. V. (Eds.). (2006). Suchasnyi slovnyk inshomovnykh sliv: blyzko 20 tys. sliv i slovopoluchen [Modern dictionary of foreign words: about 20 thousand words and phrases]. Kyiv: Dovira [in Ukrainian].
 8. Melnik, L. G. (2003). Fundamentalnye osnovy razvitiya [Fundamentals of development]. Sumy: ITD "Universitetskaya kniga" [in Russian].
 9. Jung, C. G. (2012). Arkhetypy i kolektyvne nesvidome [Archetypes and the collective unconscious]. Lviv: Astroliabiiia [in Ukrainian].
 10. Mesel-Veseliak, V., Fedorov, M. (1990). Zemelni vidnosyny na seli [Land relations in the village]. Silski visti — Village news, 235. [in Ukrainian].
 11. Travnikov, G. I. (2010). Traditsii i innovatsii kak istochnik razvitiya sovremennogo obrazovaniya [Traditions and innovations as a source of development of modern education]. Nauchnye vedomosti. Seriya: Filosofiia. Sotsiologiia. Pravo — Scientific Bulletin. Series: Philosophy. Sociology. Law, 2(73), 11, 19-22 [in Russian].
 12. Fukuyama, F. (1992). The End of History and the Last Man. New York: Free Press [in English].

UDC: 316.012 : 351

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-163-176](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-163-176)

Макаренко Олександр Сергійович

професор, доктор, завідувач кафедри прикладного нелінійного аналізу Інституту прикладного системного аналізу Національного технічного університету України (Київський політехнічний інститут Ігоря Сикорського), 03056, Київ, просп. Перемоги, 37, тел.: +38 (066) 210 25 60, e-mail: makalex51@gmail.com

ORCID 0000-0001-6728-3058

Макаренко Александр Сергеевич

профессор, доктор, заведующий кафедрой прикладного нелинейного анализа Института прикладного системного анализа Национального технического университета Украины (Киевский политехнический институт им. Игоря Сикорского), 03056, Киев, просп. Победы, 37, тел.: +38 (066) 210 25 60, e-mail: makalex51@gmail.com

ORCID 0000-0001-6728-3058

Makarenko Aleksandr Sergeevich

Professor, Dr. Head of Applied Nonlinear Analysis Department, Institute of Applied System Analysis at National Technical University of Ukraine (Igor Sykorski Kyiv Polytechnic Institute), 03056, Kyiv, 37, Prosp. Peremohy, 35, tel.: +38 (066) 210 25 60, e-mail: makalex51@gmail.com

ORCID 0000-0001-6728-3058



ПИТАННЯ МЕНТАЛІТЕТУ У ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСАХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Запропоновано новий клас моделей з властивістю асоціативної пам'яті для вивчення явищ у великих соціальних системах. Моделі мають структуру, подібну до структури нейромережових моделей Хопфілдовського класу. Врахування у запропонованій концепції інтелектуальних властивостей, суб'єктів суспільних процесів, сприяло останнім часом значному розширенню кола явищ, моделювання яких стає можливим.

Наведено узагальнення запропонованих методик і моделей, які можуть бути застосовані до проблем архітектури, сталого розвитку, трансформації й інших схожих проблем. Внутрішні змінні опису індивідів розбиваються на два класи. До першого класу належать змінні, що відносно швидко змінюються в динаміці. Другий клас включає відносно стабільні змінні, до яких належать уявлення, архетипи, шаблони розвитку і т. п.

Запропонована методика також підходить до розгляду глобальної проблеми сталого розвитку. Ідея “економічного” та “екологічного” шляху еволюції суспільства насправді також може бути представлена як конструкти в термінах змінних другого класу, тобто як квазістабільні конструкти. Перехід від “економічного” до “екологічного” шляху відбувається через освіту, вплив мас-медіа та ін. У майбутньому запропонована концепція буде корисна і для практичних завдань державного управління.

Зокрема, врахування можливості суб'єктів будувати прогнози ситуацій та приймати рішення, засновані на цих прогнозах, призводять до абсолютно нових властивостей рішень, основними з яких є можливість появи багатозначних рішень. На рівні великої суспільної системи це призводить до появи чималої кількості способів поведінки такої системи, тобто сценаріїв розвитку подій. Обговорюються сліdstва такої поведінки для моделювання процесу прийняття рішень.

Ключові слова: асоціативна пам'ять, моделі суспільства, сценарій, ментальність, архітектура, багатозначність.

ВОПРОСЫ МЕНТАЛИТЕТА В ТРАНСФОРМАЦИОННЫХ ПРОЦЕССАХ ПОСТМОДЕРНИСТСКОГО ОБЩЕСТВА

Анотация. Предложен новый класс моделей со свойством ассоциативной памяти для изучения явлений в больших социальных системах. Модели имеют структуру, сходную со структурой нейросетевых моделей Хопфилдовского класса. Учет в предложенной концепции интеллектуальных свойств субъектов общественных процессов благоприятствовал значительному расширению круга явлений, моделирование которых становится возможным.

Приведены обобщения раньше предложенных методик и моделей, которые могут быть применены к проблемам архитектуры, устойчивого развития, трансформации и другим похожим проблемам. Внутренние переменные описания индивидов разбиваются на два класса. К первому классу относятся переменные которые, относительно быстро меняются в динамике. Второму классу относятся относительно стабильные переменные, к которым относятся представления, архетипы, шаблоны развития и т. п.

Предложенная методика также подходит к рассмотрению глобальной проблемы устойчивого развития. Идея “экономического” и “экологического” пути эволюции общества на самом деле также может быть представлена как конструкты в терминах переменных второго класса, то есть как квази-

стабильные конструкты. Переход от “экономического” к “экологическому” пути происходит через образование, влияние СМИ и прочее. В будущем предложенная концепция будет также полезна и для практических задач государственного управления.

В частности, учет возможности субъектов строить прогнозы ситуаций и принимать решения, основанные на этих прогнозах, приводят к совершенно новым свойствам решений, основным из которых является возможность появления многозначных решений. На уровне большой общественной системы это приводит к появлению целого множества способов поведения такой системы, т. е. сценариев развития событий. Обсуждаются следствия такого поведения для процессов принятия решений.

Ключевые слова: ассоциативная память, модели общества, сценарии, ментальность, архитептика, многозначность.

MENTALITY ISSUES IN THE TRANSFORMATION PROCESSES OF THE POSTMODERNITY SOCIETY

Abstract. A new class of models with associative memory is proposed to study they phenomena in large social systems. The models have a structure similar to the structure of Hopfield neural network models. Considering the intellectual properties inherent in the subjects of social processes in the proposed conception has recently significantly expanded the range of phenomena the modeling of which becomes possible.

The previously proposed methods and models that can be applied to problems of archetypes, sustainable development, transformation and other similar problems are summarized. The internal variables of description of individuals are divided into two classes. The first class includes variables that change relatively quickly in dynamics. The second class includes relatively stable variables, which include perception, archetypes, development patterns, etc.

The proposed methodology is also suitable for consideration of global problem of sustainable development. The idea of “economic” and “environmental” way of society evolution can in fact also be represented as constructs in terms of variables of the second class, that is, as quasi-stable constructs. The transition from “economic” to “environmental” way is carried out through education, media influence and other. In the future, the proposed conception will also be useful for practical tasks of public administration.

In particular, considering the ability of subjects to predict situations and make decisions based on these predictions leads to completely new decision properties, the main of which is the possibility of making multiple decisions. At the level of large social system, this leads to emergence of a large number of behaviors of such a system, that is, scenarios. The consequences of such behavior for modeling the decision-making are discussed.

Keywords: associative memory, social models, scenarios, mentality, archetypes, multiplicity.

Постановка проблеми. Питання свідомого трансформування великих соціо — економо — політичних систем отримують в сучасних умовах все більшу значимість, як в теоретичному, так і в практичному розрізі. Зауважимо, що в українському контексті вони особливо значущі в плані управління країною в умовах великих викликів та внутрішньої та зовнішньої невизначеності. При розгляді цих питань виникає потреба в адекватному розумінню та врахуванню сучасного етапу еволюції суспільства — а саме постмодерністського стану [1, 2]. Грубо кажучи, такий стан характеризується співіснуванням одночасно різних типів підсистем суспільства, плюралізму думок, норм, моралей, етапів розвитку і т. п.

Як один з прикладів можна розглядати різні поняття, підходи, означення, методики до проблеми сталого розвитку, особливо в глобальному аспекті [3, 4]. Звісно, велику роль в розгляді соціальних систем грають матеріальні фактори: ресурси, вплив оточення, технологічний уклад, інфраструктура і багато іншого.

Але очевидно, що дуже важливим (а може, навіть, і визначним) є суто людські властивості, як мислячої істоти. Дуже умовно це можна назвати ментальністю людини. В розрізі окремої людини цими питаннями займається психологія, нейрофізіологія, обчислювальні нейронауки, філософія. Наступним дуже важливим етапом є розуміння суспільних систем як колективів взаємодіючих суб'єктів. В цьому випадку можна умовно казати про системи з великої кількості мислячих агентів з різними

ментальними властивостями. Звичайно, багатьма питаннями вже займалися різні дисципліни, пов'язані з суспільством вже досить успішно займалися відомі наукові дисципліни: соціологія, політологія, економіка, теорія державного управління, соціальна психологія, культурологія, теорія менеджмента та багато інших. Однак зараз стає все більш зрозумілим, що кількість, якість та глибина проблем, пов'язаних з розумінням саме менталітету властивостей стає все більш необхідною, навіть для розв'язання поточних задач управління для постіндустріального суспільства в умовах постмодернізму.

Як один із прикладів такої проблематики назвемо назвемо врахування існування архетипів суспільства. Як відомо, історія тих понять починається з тепер уже класичних робіт К. Юнга [5, 6], пройшла великий шлях розвитку (наприклад С. Гроф [7]), та продовжується зараз [8]. Зокрема, треба також вказати на українську школу архітепії, засновану Е. Афоніним [9, 10]. Дуже умовно, слідуючи тим джерелам архетипами можна назвати глибинні конструкції в підсвідомості (які в часто не осмислюються індивідуумами) що притаманні соціальним спільнотам, дуже стійкі і такі, що передаються від покоління до покоління. Наприклад, часто стереотипи поведінки є такими конструктами. Інтуїтивно ясно, що представляють собою такі конструкти. Але поки що дуже важко їх формалізувати, виміряти, або застосувати в реальному управлінні. Зауважимо, що одним з цікавих підходів до вивчення цих понять (скажемо, до вимірювання),

є підход психологічних тестів, в тому числі кольорових, що розробляється Е. Афоніним з колегами [11]. Іншим прикладом проблематики, де важливі ментальності є проблематики глобального сталого розвитку [3, 4].

Незважаючи на велику кількість уваги до проблеми сталого розвитку на всіх рівнях — від світових лідерів до населення різних країн визнається, що істотні зміни з шляху з економічного на екологічний все ще попереду. Але можна припустити, що головне в таких змінах та в трансформаційних процесах ще будуть проведені в майбутньому. Основною перешкодою в проведенню сталого розвитку є зміна норм, уподобань, настанов суспільства. А саме ці поняття пов'язані з та базуються на розумінні ментальних властивостей людини. Тому і в проблемі сталого розвитку потрібне адекватне розуміння впливу властивостей ментальності, в тому числі і архітектури.

Мета статті. Допоки дослідження питань впливу ментальності індивідуумів на процеси в суспільстві значною мірою проводилось методами гуманітарних наук, тобто інтуїтивно та якісно. В той же час Разом з тим, загальновідомо, що мейнстрімом розвитку різних наук є все більше застосування методів точних наук, особливо математики та фізики. Зауважимо, що автором запропоновано аспекти математичного моделювання суспільства, які якраз і дозволяють формалізувати і включити питання ментальності і проводити моделювання, в тому числі формулювання реальних планів урядування.

Саме цим питанням і присвячена запропонована стаття.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Врахування ментальних властивостей суб'єктів великих соціальних систем.

Деякі проблеми і властивості суспільства.

Насамперед ми дуже коротко нагадаємо деякі ключові властивості суспільства, що повинні бути представлені в запропонованій концепції і моделях (велика кількість подробиць і мотивувань наведено в роботах автора [12, 13]).

Доктрина єдності життя й абіотичні середовища. Дотепер різні наукові дисципліни розглядали різні підсистеми суспільства. Множинні зв'язки між державами викликають появу нового об'єкта — увесь Світ як унікальна глобальна система. Є довга історія розвитку цієї концепції в економіці — Мир — системний аналіз (И. Валлерстайн), у культурології — глобальна культура (Р. Робертсон), в екології Д. Макнаір, Л. Браун, Д. Одум, а також концепція стійкого розвитку.

Цивілізація в соціальній історії. В даний час не існує формального опису цивілізації в змісті М. Вебера, А. Тойнбі, С. Хантингтона і багатьох інших. Але поняття цивілізації, чи економічного формування, чи режимів неявно існує у всіх вищезгаданих концепціях. Маються деякі моделі для Світу в системній динаміці (Дж. Форрестер, Д. Медоуз і їхні послідовники), Ф. Марчетти, деякі моделі типу експертних і трохи інших більш локальних моделей для локальних проблем (Л. Річардсон, В. Вайдліх, багато моделей макроекономіки і так далі). Але ці моделі не можуть давати відповіді на всі питання.

Динамічна сутність суспільства. Мається інша основна особливість стану сучасного Світу: його еволюційний характер. Це в сучасних умовах викликає очевидне прискорення змін, так що тепер і проблеми вивчення суті глобальних систем стали більш складними. Тому прийнятність існуючих теорій і моделей суспільства знаходиться під сумнівом. Наприклад, існує багато економічних теорій, заснованих на рівноважних чи квазірівноважних концепціях (В. Парето, Д. Гейл, Д. Кейнс, П. Самуельсон, Л. Вальрас, Дж. Нэш та інші). Ці теорії мали багато блискучих досягнень, але тепер, коли занадто багато змін виникає у світі, вони також знаходяться під сумнівом. В економіці тепер також визнається потреба врахування глобальних змін і триваючих змін в економічних структурах (наприклад, Дж. Фостер, Еволюційна економіка, 1987, багато статей у таких журналах як "Methoduth", "Economical Journal" і так далі). Один з головних інструментальних засобів для дослідження властивостей систем — підхід з фізичних теорій — який походить від синергетичної теорії самоорганізації (І. Пригожин, Х. Хакен, Г. Ніколіс і багато інших). Маємо багато досягнень у застосуванні таких концепцій у гуманітарних науках (наприклад дивись опис ролі нелінійної і хаотичної динаміки в економіці: К. Лорентц, Дж. Шенкман, Г. Мосекілде). Але дотепер труднощі у побудові теорії такого типу усе ще значні.

Взаємозв'язки і властивість голографічності. Існують деякі основні елементи в розвиненому суспільстві. А саме, мається багато взаємозв'язків

між елементами соціальних систем (і не тільки в соціальних, але також і в природних системах). У філософії і богослов'ї завжди існує ідея щодо взаємозв'язків усіх речей у Світі (без конкретизації таких впливів). Але в розділах глобальних наук існують звичайно більш розроблені концепції для опису взаємозв'язку, іноді навіть кількісні. Одне джерело ідеї взаємозв'язку — науки про людство (гуманітарні): соціологія, психологія, політологія і так далі. Майже усі відомі сучасні соціологічні теорії мають у якості головної ідеї різного типу: соціальні взаємодії: Т. Парсонс, Д. Істон, Э. Дюркгейм, соціальні поля — К. Левин. Вплив навколишнього середовища на індивідуума представляється в психології малих груп (з деякими вагами для виміру взаємовпливу між індивідуумами), неявно в соціальній психології — Г. Лебон, К. Юнг, Г. Тард, С. Московичи, у теорії соціальної згоди Дюркгейма і багатьох інших. Звичайне явище тепер — визнання впливу засобів масової інформації. Відзначимо, що однією з основних є теорія суспільного впливу Ю. Хабермаса, і теорія соціального обміну Д. Хоманса.

Також важлива властивість суспільства — співвідношення ціле/підсистема. Багато підсистем суспільства наслідують загальні властивості суспільства. Наприклад, маленьке село має багато загальних властивостей стосовно країни як цілого. Приклади — віра, традиція, технологічний шлях, утворення і багато інших речей.

Просторові і часові шкали й ієрархічна структура суспільства. Як припускає автор, проблеми в за-

головку цього підрозділу можуть розглядатися також за допомогою запропонованої нижче методології. Загальним місце тепер є, що існує багато періодичних явищ в історії. В економіці відомо багато періодів: цикли Кондратьєва (приблизно 50 років), Кузнеца (15–20-літній) у будівництві, Камерона (150–300) (див. роботи Глазьева, Фірсова, Марчетти, Шумпетера). Паралельно існують періодичні процеси в соціальному і політичному житті. Найбільш визнаний — мода в одязі. Наступний приклад дають процеси виборів у стійких суспільствах (таких як у США). Відомо, що в США існує цикл періоду 16-років в інтересі суспільства до наукового й абстрактного знання, чи навпаки, інтерес до ділового і персонального успіху (див. наприклад роботи А. Шлезингера). Наступний період в історії — період глобальної зміни у світовій історії. Визнано, що ведучими країнами в історії були послідовно Іспанія — Англія — Німеччина — США з періодом зміни 150–300 років. Згідно Л. Гумилеву типовий час існування націй — приблизно 800 років. Набагато більші історичні шкали — шкали розвитку світових релігій — вісь історії (з періодами приблизно в 2000 років, згідно Ясперсу). Крім періодичних процесів тепер розпізнали багато аперіодичних (і стохастичних) процесів. Такі процеси називають хаосом і вони мають місце в багатьох областях — фінансової, економічній, погодних прогнозах.

Інший важливий аспект — істотно ієрархічний характер суспільства. Суспільство має (дуже схематично) елементи і зв'язки між ними. Ма-

ється багато можливостей з'єднати елементи в блоки і рівні і розглядати ієрархію рівнів і елементів як комплексний об'єкт.

Внутрішній образ світу і менталітет особистості. Маються також багато понять і проблем, розглянутих у філософії, політології, соціології і які не мають адекватних аналогів у системній теорії. Приклади: рефлексивність суспільства (само — референтні системи, Н. Луман), теорія соціального обміна Г. Хоманс, індивідуальна модель Світу Ю. Хабермаса чи П. Чикеленда (див. поняття “Weltanschauung”), індивідуальні констракти Дж. Келлі, що прогнозують властивості суспільства і багато інших.

Бажано мати можливість опису таких понять як менталітет, віра, емоція, перевага і так далі. Різні наукові дисципліни, згадані в попередньому розділі, мають різні підходи до таких проблем. Але дотепер цей опис застосовувався тільки до малих груп людей і головним чином у вербальному чи якісному змісті через недолік операційної методології для кількісних розглядів.

Насамперед ми повинні згадати відомі поняття з психології — персональні констракти Дж. Келлі і репертуарні ґратки Франселли і Банністера. У таких підходах люди були описані в деяких (можливо бінарних) шкалах переваги: індивідуалізм — колективізм, реформи — збереження і так далі. Другий підхід — так звані когнітивні карти з описом людини орієнтованим графом із ключовими поняттями типу вершин і відносин як елементів діаграми. Такий опис лідерів можна знайти в роботах Олкера,

Стилоса і Громпоса і інших. Нещодавно була введена нова концепція штучного суспільства зі штучних агентів. Мається також деякий усний опис зовнішнього світу в гуманітарних науках. Ми повинні відзначити поняття “Weltanschauung” у Хабермаса, світ у Чикеленда. З інших згадаємо — “розумовий простір” для опису менталітету людей Фоконье, і опис пізнання за допомогою деякої мови в роботах Дийка, соціальний простір у Бурдьє, а також концепцію трьох світів — фізичних, людського й ідей у К. Поппера. Окремі вбудовані моделі для динаміки розумових параметрів також можуть застосовуватися: нейромережі, нечіткі когнітивні карти, чи експертні системи.

Сценарії майбутнього, біфуркації і прийняття рішень. Такі поняття можуть допомогти в обговореннях по передбачуваності історичних процесів. Там існують багато концепцій Філософії Історії. Приклади — 1) тенденція погіршення від “золотої ери” до нинішнього стану (Платон, Поппер), 2) тенденція еволюції від поганого стану до кращого (Фукуяма), 3) передбачуваність історії і “соціальний дизайн” (Марксизм, В. Банаті), 4) антиісторизм і повна непередбачуваність історії (К. Поппер), 5) телогічний підхід (Т. Шарден). Відзначимо, що прогрес не є абсолютна концепція і залежить від точки зору. Приклади: Білорусія, життя північних племен і аборигенів.

Близько примикаючими проблемами є проблеми випадковості в історії, ролі особистості в історії, можливі і неможливі шляхи історичного процесу, віртуальна історія і можливі сценарії історії.

Виклад основного матеріалу. У такий спосіб у попередніх розділах автор виклав деяких поняття, зв’язані із сучасним розглядом суспільства. Аналіз проблем вище і багатьох інших призвів автора до нового класу моделей. Ці моделі нагадують моделі з асоціативною пам’яттю в штучних нейронних мережах. Подробиці моделей і мотивувань для їхнього введення приведені в інших роботах [12, 13]. Тому тут ми опишемо тільки головні риси простих моделей і підкреслимо деякі моменти, зв’язані з властивостями передбачення, багатозначністю і з деякими квантово — механічними поняттями.

Моделі. Представимо суспільство, що складається з великої кількості особистостей і нехай кожен індивідум характеризується вектором стану з набором можливих значень. Маються багато можливостей скласти елементи, у блоки і рівні в таких моделях. У досить розвиненому суспільстві особистості мають багато складних зв’язків. Формалізуємо це. Ми припускаємо, що маються зв’язки між особистостями. У такий спосіб набір стан елементів та зв’язків характеризує стан суспільства. Аналіз недавніх моделей для середовищ з наборів елементів і відносин показує подібність таких моделей суспільства із нейромережевими моделями.

Можна аналогічно описати й ієрархічні системи. Ми можемо припустити спочатку, що мається M ієрархічних рівнів у соціо — економічній системі з $N(j)$ елементами на j -м рівні. Кожен i -й елемент на j -м рівні має опис з вектором параметрів. Деякі елементи на обраних рівнях можуть

знаходиться в залежностях, відзначених набором можливих індексів у залежностях.

Багато елементів у розвиненому суспільстві мають велике число з'єднань на верхніх і нижніх рівнях. Інші процеси, що представляють інтерес (політичні, соціальні, освітні і так далі) мають подібне мережне представлення і суспільство є об'єднання таких мереж.

Зв'язки можуть бути дуже сильно відмінні по характеру. Значення зв'язків можуть представляти нормалізацію економічних, інформаційних, каналів керування, національних, сімейних, професійних і так далі взаємодій. Суспільство — еволюційна система з динамічними змінами в часі. Далі, ми для простоти розглянемо тільки дискретні моделі з моментами часу: $0, 1, 2, \dots, n, \dots$. Впливаючи з еволюційної природи систем, вважаємо, що природно розглядати як вхід системи в момент часу n значення параметрів у цей момент часу і як вихід значення в наступний $(n + 1)$ момент (для $n = 0, 1, 2, \dots$). Відзначимо, що в суспільстві, що розвивається, зміст набору елементів може змінитися. Наприклад, в економіці список фірм і корпорацій змінюється постійно банкрутствами і створенням коаліцій. Соціальні, політичні, урядові мережі також часто піддаються перетворенням. Це веде взагалі до зміни числа елементів $N(n)$ і числа ієрархічних рівнів $M(n)$ у різні моменти часу.

Моделі автора розглядають суспільство як великий комплексний об'єкт, створений з багатьох елементів із з'єднаннями. Розгляд властивостей суспільства дозволяє виби-

рати деякі цікаві властивості і потім пропонувати моделі, що можуть імітувати режими суспільства. Дивним чином моделі нагадують моделі мозкової активності — нейромережі. Такі моделі досліджуються автором починаючи з 1992 і вже мали деякі цікаві застосування.

Тепер коротко опишемо моделі. Перший крок розробки моделі складається з вибору модельних елементів і їхнього опису. Оскільки потрібно взяти до уваги менталітет населення, остільки за елементи були прийняті індивідууми з описом їхніх якостей (розумових і інших: економічного, демографічного й іншого параметрів). Ці параметри можуть бути оцінені в деяких психологічних шкалах, у соціології й інших гуманітарних науках (див. наприклад ментальні простори Фоконьє, графі наборів Келлі і так далі).

Критичний крок у створенні нових моделей складається в прийнятті до уваги поняття глобальної культури суспільства як колекції всіх матеріальних досягнень плюс духовних, типу моралі, етики, релігії, справедливості, утворення. Глобальна культура також іноді називається колективною пам'яттю суспільства. Глобальна культура — дуже стійка конструкція і складає основу цивілізації (А. Тойнбі, І. Валлерстайн). Запропоновані моделі мають такі динамічні принципи, що дозволяють моделювати поведінку глобальної культури в часі. Це обумовлено тим, що моделі мають властивість асоціативної пам'яті. Поводження історичних процесів нагадує прагнення до дуже стійких конструкцій, до так званих точок тяжіння в розпізнаван-

ні образів в інформатиці і нейробіології. Важливо, що багато соціальних підсистем у суспільстві також мають подібні властивості, і це дозволяє розглядати окремі підмоделі.

У більш ранніх роботах автор розглядав новий клас моделей суспільства як модифікацію моделей типу нейромережових моделей Хопфілда чи спінових стекл. Відомо, що динаміка моделі Хопфілда отримана з розгляду функціонала, названого “енергією”. У Хопфілдовських моделях система має тенденцію до одного з деяких стійких станів з мінімумом функціонала енергії. Багато які з можливих початкових умов приводять до невеликого числа таких мінімальних “енергетичних” станів, названих точками притягіння. Нагадаємо, що такий закон правильний тільки в симетричному випадку зв’язків.

У найпростішому випадку модель приймає форму відомої моделі Хопфілда, представленої в багатьох публікаціях. У випадку ієрархічних систем і симетричних зв’язків між різними елементами і різними рівнями також існують функціонал — аналог “енергії”.

Внутрішнє представлення зовнішнього світу. Врахування менталітету вимагає розгляду внутрішніх структур і включення їх в глобальні ієрархічні моделі. Є багато підходів для обліку менталітету. Природний шлях для здійснення цього завдання полягає в тому, щоб розглянути модель для внутрішньої структури в класі нейромережових моделей. Нагадаємо, що спочатку нейромережеві моделі були введені в дослідженні мозку. По-перше ми можемо змінювати основні закони. На феноменологіч-

ному рівні це може бути реалізовано, вводячи підрозділ параметрів елементів на зовнішні і внутрішні змінні і встановлюючи окремі закони для двох блоків параметрів — зовнішні і внутрішні вихідні і вхідні параметри. Функції і можуть мати абсолютно різні форми. Наприклад, рівняння для зовнішніх змінних можуть мати форму нейромережових, об’єднаних з диференціальними рівняннями для внутрішніх змінних. Наведемо тут одне дуже важливе зауваження, яке дозволяє в принципі суттєво узагальнення запропонованої методики і моделей, в тому числі і до проблем архітектури, сталого розвитку, трансформації і іншим схожим проблем. Внутрішні змінні треба розбити на два класи. До першого класу відносяться змінні, що відносно швидко змінюються в динаміці під впливом оточення і внутрішнього стану індивідуума. Власне, більшість поточних задач економіки мають справу з такими змінними (і зовнішніми факторами). Зате другий клас включає якраз відносно стабільні змінні, до яких відносяться уявлення, архетипи, шаблони розвитку і т. п. Ці конструкти теж можуть змінюватись, але набагато повільніше (наприклад, за час зміни декількох поколінь).

Параметри першого і другого класу відносяться якраз до того, що треба враховувати як компоненти ментальності. Один з найбільш перспективних шляхів для обліку менталітету полягає в пошуку рівняння в нейромережевому класі. Найпростіший шлях полягає в поданні зображення (образу) Миру в мозку індивідуума або в моделі як зборів елементів і зв’язків між елементами.

У такому образі світу існує місце для подання індивідуума безпосередньо з персональними вірою, навичками, знанням, уподобаннями. Цікаво, що важливість “картинок”, “патернів” і ін. широко введено в розгляд в роботах Ж. Дюрана [14]. Схематично уявлення образу світу індивідуума може бути представлено в запропонованій схемі.

Важливе представлення деякого індивідуума. Він має певне уявлення про будову Світу. Це уявлення подібне до “зразком” представлено як мережі. Але істотно новий ефект той, що індивідуум може представляти себе як один з елементів “зразка”. Ментальні структури інших особистостей також представляються таким же способом. Таким чином, суспільство як комплексна система має нову виставу. На першому рівні опису маємо уолективи елементів, які з’єднані зв’язками. На другому рівні опису до всіх елементів ми під’єднали структуру (деякий образ світу).

Закони для елементного поведінки повинні залежати від такого уявлення. Формально ми можемо вводити оператори проектування Р для представлення образу зовнішнього світу в індивідуальному мозку: дуже важливо, що кожен індивідуум має власне персональне зображення Світу. Відзначимо, що вплив оператора Р може бути поділений на багато локальних операторів проектування. Тоді рівняння може бути замінено більш складним, підставляючи самопредставлення індивідуума в праву частину динамічного закону для елементного динамічного зміни параметрів. Деякі найпростіші варіанти будуть представлені нижче, па-

ралельно опису попереджувального властивості.

Деякі якісні наслідки застосування запропонованої методики моделювання великих соціальних систем. Наведемо тут одне дуже важливе зауваження, яке дозволяє в принципі суттєве узагальнення запропонованої методики і моделей, в тому числі і до проблем архітектури, сталого розвитку, трансформації і іншим схожим проблем. Внутрішні змінні треба розбити на два класи. До першого класу відносяться змінні, що відносно швидко змінюються в динаміці під впливом оточення і внутрішнього стану індивідуума. Власне, більшість поточних задач економіки мають справу з такими змінними (і зовнішніми факторами). Зате другий клас включає якраз відносно стабільні змінні, до яких відносяться уявлення, архетипи, шаблони розвитку і т. п. Ці конструкції теж можуть змінюватись, але набагато повільніше (наприклад, за час зміни декількох поколінь). Параметри першого і другого класу відносяться якраз до того, що треба враховувати як компоненти ментальності.

Як вже було підкреслено, другий клас змінних якраз дозволяє враховувати аспекти архетипіки. Зокрема, в найпростішому випадку їх можна відображати через використання в запропонованих моделях результатів кольорових психологічних тестів [11] через введення спеціальних параметрів (або навіть одного узагальненого параметра).

Також запропонована методики підходить до розгляду глобальної проблеми сталого розвитку. Ідея “економічного” та “екологічного”

шляху еволюції суспільства насправді також може бути представлена як конструкти в термінах змінних другого класу, тобто як квазістабільні конструкти. Тому перехід від “економічного” до “екологічного” шляху залежить від зміни ведучих конструктів індивідуумів. Це рано чи пізно відбудеться через освіту, вплив мас-медіа та інше.

Також можна припустити, що в майбутньому запропонована концепція буде також корисна і для практичних задач державного управління. По-перше, концепція може дати якісне розуміння про вплив різних факторів (в тому числі архитипових) на процеси в суспільстві. Також при подальшому розвитку і деталізації запропонованих моделей вони можуть стати складовою державних систем підтримки прийняття рішень.

Очевидно, що особи в процесах прийняття рішень мають прогнози на майбутнє. В такому випадку стану елементів в моделі повинні залежати від образів майбутнього, описаних у внутрішньому поданні. Слідуючи [15], ми називаємо такий випадок гіперінкурсії. Інша важлива частина випередження — процедура вибору.

Зауважимо, що запропоновані концепції дозволяють рухатись в напрямку адекватного відображення сучасних концепцій постмодерністського суспільства, наприклад, явище виникнення спрощених натовпів суспільства, досліджених М. Мафусалі [16].

Система рівнянь і її модифікації може скласти базис для дослідження багатьох проблем з внутрішніми і зовнішніми образами світу. Ми повинні підкреслити, що права частина

рівнянь що залежить від майбутніх значень стану елемента. Ця форма протилежно побудована відносно форми рівнянь із запізненням. Дуже перспективно, що структура такої системи збігається за структурою з попереджувальними системами, дослідженими Д. Дюбуа [15]. Це тягне можливе подібність у властивостях.

Висновки. У запропонованій статті ми виклали частину підходу до моделювання процесів у великих соціальних системах. Було запропоновано включати властивості ментальності індивідуумів в суспільстві, а також властивість передбачення індивідуумів в рамки строгого підходу. Як результат ми одержали деякі нові моделі, що беруть до уваги також властивості менталітету індивідуума. Також описана можливість включення проблематики архетипіки в математичні моделі. Також запропоновано можливість застосування запропонованих концепцій до проблем управління суспільства. Також запропонований підхід корисний для застосування в економічних моделях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ДЖЕРЕЛ

1. Lyotard J.-P. The Postmodern Condition: A report on Knowledge. Minneapolis. Univ. of Minnesota Pres. 1984.
2. Aylesworth G. “Postmodernism” // The Stanford Encyclopedia of Philosophy / Edward N. Zalta (ed.). 2013.
3. Daly H. (2014) From Uneconomic Growth to a Steady State Economy. Advanced in Ecological Economics. Chetlenham, UK. 2014.
4. Makarenko A. Formalization, Modeling and Anticipatory Properties in Computational Science for Sustain-

- able Development. Electronic Preprint of EWG-ORD 2018 Workshop OR for Sustainable Development, Madrid, June 2018. 6 p.
5. Jung, C. G. (1934–1954), *The Archetypes and The Collective Unconscious*, Collected Works, 9 (2 ed.), Princeton, NJ: Bollingen (published 1981), ISBN 0-691-01833-2
 6. Афонін Е. А. Мартинов А. Ю. Архетипні засади моделювання соціальних процесів. *Проблеми урядування*. 2016. Вип. 2(3). С. 34–47.
 7. Гроф С. *За пределами мозга*. М., 1994.
 8. Stevens, Anthony (1999). *On Jung: Updated Edition* (2nd ed.). Princeton, N.J.: Princeton University Press. ISBN 069101048X. OCLC 41400920.
 9. Сушій О. В., Плахтій Т. О. Афонін Е. А. Архетепіка і публічне управління: стратегії та механізми розв'язання конфліктів у сучасному світі. *Український соціум*. 2017. Вип. 2. С. 146–157.
 10. usarch.org/
 11. Afonin E. *Color and Psyche / Airport*. 2006. N. 1. P. 54-55
 12. Makarenko A. *New Neuronet Models of Global Socio- Economical Processes // Gaming /Simulation for Policy Development and Organisational Change / J.Geurts, C.Joldersma, E.Roelofs eds, Tillburg: Tillburg University Press, 1998. Pp. 128–132.*
 13. Makarenko A. *Models with anticipatory property for large socio-economical systems // Proc. 16 th World Congress of IMACS, Lausanna, 21–25 August, Switzerland, 2000. Paper n. 422-1. 10 pp.*
 14. Durand G. *Les Structures anthropologiques de l'imaginaire*, Paris, Dunod (first edition, Paris, P.U.F., 1960).
 15. Dubois D. *Introduction to computing Anticipatory Systems // Int.J. of Comput. Anticip. Syst, (Liege), 1998. Vol. 2, pp. 3–14.*
 16. Maffesoli M., *La Connaissance ordinaire — Précis de sociologie compréhensive*, 1985, Paris, Librairie des Méridiens; rééd. 2007, Paris, Klincksieck.

REFERENCES: _____

1. Lyotard, J.-P. (1984). *The Postmodern Condition: A report on Knowledge*. Minneapolis: Univ. of Minnesota Pres [in English].
2. Aylesworth, G. (2013). *Postmodernism*. The Stanford Encyclopedia of Philosophy. E. N. Zalta (Ed.). Retrieved from <https://plato.stanford.edu/archives/sum2013/entries/postmodernism/> [in English].
3. Daly, H. (2014). *From Uneconomic Growth to a Steady State Economy*. Advanced in Ecological Economics. Chetlenham [in English].
4. Makarenko, A. (2018). *Formalization, Modeling and Anticipatory Properties in Computational Science for Sustainable Development*. Electronic Preprint of EWG-ORD 2018 Workshop OR for Sustainable Development. Madrid [in English].
5. Jung, C. G. (1968). *The Archetypes and The Collective Unconscious*. (2 ed.). Princeton: Bollingen [in English].
6. Afonin, E. A. Martynov, A. Yu. (2016). *Arkhetypni zasady modeliuvannia sotsialnykh protsesiv* [Archetypal principles of social process modeling]. *Problemy uriaduvannia — Governance problems*, 2(3), 34-47 [in Ukrainian].
7. Grof, S. (1994). *Za predelamy mozga* [Beyond the Brain: Birth, Death, and Transcendence in Psychotherapy]. Moscow [in Russian].
8. Stevens, A. (1999). *On Jung: Updated Edition*. (2nd ed.). Princeton: Princeton University Press [in English].
9. Sushii, O. V., Plakhtii, T. O. Afonin, E. A. (2017). *Arkhetepika i publichne*

- upravlinnia: stratehii ta mekhanizmy rozviazannia konfliktiv u suchasnomu sviti [Archetypics and Public Management: Strategies and Mechanisms for Conflict Resolution in the Modern World]. *Ukrainskyi sotsium — Ukrainian society*, 2, 146-157 [in Ukrainian].
10. usarch.org/
 11. Afonin, E. (2006). Color and Psyche. *Airport*, 1, 54-55 [in English].
 12. Makarenko, A. (1998). New Neuronet Models of Global Socio- Economical Processes. *Gaming / Simulation for Policy Development and Organisational Change*. J. Geurts, C. Joldersma, E. Roelofs (eds.). (pp. 128-132). Tillburg: Tillburg University Press [in English].
 13. Makarenko, A. (2000). Models with anticipatory property for large socio-economical systems. *Proceedings of 16th World Congress of IMACS*, Paper 422-1 [in English].
 14. Durand, G. (1960). *Les Structures anthropologiques de limaginaire*. Paris: Dunod [in French].
 15. Dubois, D. (1998). Introduction to computing Anticipatory Systems. *Int. J. of Comput. Anticip. Syst.*, (Liege), 2, 3-14 [in English].
 16. Maffesoli, M. (1985). *La Connaissance ordinaire — Précis de sociologie comprehensive*. Paris, Librairie des Méridiens [in Corsican].

UDC: 321.01:342.228

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-177-191](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-177-191)

Мамонтова Елла Вікторівна,

доктор політичних наук, професор, професор кафедри регіональної політики та публічного адміністрування; Одеський регіональний інститут державного управління національної академії державного управління при президенті України, 65009, м. Одеса, вул. Генуезька, 22, тел.: +38 (050)336 25 54, general@oridu.odessa.ua, e-mail автора: arhitektonica@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2761-8217

Мамонтова Элла Викторовна,

доктор политических наук, профессор, профессор кафедры региональной политики и публичного администрирования, Одесский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления

при президенте Украины, 65009, г. Одесса, ул. Генуэзская, 22, тел.: +38 (050)336 25 54, general@oridu.odessa.ua, e-mail автора: arhitektonica@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2761-8217

Mamontova Ella Victorovna,

Doctor of Political sciences, Professor, Professor of Regional Policy and Public Administration Chair, Odessa Regional Institute for Public Administration of the NAPA under the President of Ukraine, 65009, Odessa, Str. Henuezka, 22, tel.: +38 (050) 336 25 54. general@oridu.odessa.ua, e-mail: arhitektonica@gmail.com

ORCID: 0000-0003-2761-8217



АРХЕТИПОВІ ПРОЕКЦІЇ АРХАЇЧНИХ ДУХОВНИХ ПРАКТИК НА СИМВОЛІЧНИЙ ЛАНДШАФТ ПОСТПОЛІТИКИ

Анотація. Досліджується актуальна тенденція сучасного постіндустріального світу, пов'язана із символізацією суспільно-політичних відносин. Символізація трактується як перетворення на символ будь-якої дії, що свідомо здійснюється її суб'єктом. Показано, що класичні підходи до концептуалізації символу як складової політики розглядають його у координатах традиційного політичного порядку, побудованого на інституціональних засадах

та усталених ідеологемах. Зазначено, що у добу постсучасності місце релігії та ідеології як ключових джерел символічного виробництва та інструментів смислоутворення, займає нова техніка — політичний соціосеміозис. Його сутність полягає у механізмі універсалізації практик інтерпретації політичної реальності та її феноменів, наслідком якого виступає символізм політичного простору.

Досліджується ресурсний потенціал соціосеміозису в ситуації постполітики. Постполітика визначається як перманентний процес деконструкції реальності з підміною сутності на її знак, символ, найменування, в результаті чого відбувається автономізація символу. Причини цього криються не тільки у четвертій інформаційній революції, з її новими комунікативними практиками, але й в онтологічному характері самого явища.

Це зумовлює звернення до первинних джерел феномену символізації. Показано, що його виникнення припадає на доісторичні часи та зумовлено такими принципами первісного міфологічного мислення як синкретизм, генетизм та етіологізм. Символотворчий потенціал міфологічних технік управління суспільством розглянуто на прикладі тотемізму та фетишизму — культових практик неорганізованих архаїчних релігій.

Доведено, що тотемізм та фетишизм на сьогодні широко представлені у символічному ландшафті постполітики як їх архетипові проекції. Як похідний від ритуалу фетиш безпосередньо стосується тотему, а разом вони складають підоснову усієї предметної політичної символіки ідентичності: від фізико-географічних об'єктів, репрезентантів світу фауни і флори до архітектури, монументалістики та атрибутів державного суверенітету як предметів культу та колективних оберегів.

Ключові слова: символ, символізація, соціосеміозис, міф, постполітика, тотем, тотемізм, фетиш, фетишизм, архетипова проекція.

АРХЕТИПИЧЕСКИЕ ПРОЕКЦИИ АРХАИЧНЫХ ДУХОВНЫХ ПРАКТИК НА СИМВОЛИЧЕСКИЙ ЛАНДШАФТ ПОСТПОЛИТИКИ

Аннотация. Исследуется актуальная тенденция современного постиндустриального мира, связанная с символизацией общественно-политических отношений. Символизация трактуется как превращение в символ любого действия, сознательно осуществляемого его субъектом. Показано, что классические подходы к концептуализации символа как нетъемлемой части политики, рассматривают его в координатах традиционного политического порядка, построенного на институциональных основах и устоявшихся идеологемах. Отмечено, что в эпоху постсовременности место религии и идеологии как ключевых источников символического производства и инструментов смыслообразования, занимает новая техника — политический социосеміозис. Его сущность заключается в механизме универсализации практик интерпретации политической реальности и ее феноменов, итогом чего выступает символизм политического пространства.

Исследуется ресурсный потенциал социосемиозиса в ситуации постполитики, которая определяется как перманентный процесс деконструкции реальности с подменой сущности на ее знак, символ, наименование, в результате чего происходит автономизация символа. Причины этого кроются не только в четвертой информационной революции с ее новыми коммуникативными практиками, но и в онтологическом характере самого явления. Это обуславливает обращение к первичным источникам феномена символизации. Показано, что его возникновение приходится на доисторическую эпоху и обусловлено такими принципами первобытного мифологического мышления как синкретизм, генетизм и етиологизм. Символический потенциал мифологических техник управления обществом рассмотрен на примере тотемизма и фетишизма — культовых практик неорганизованных архаических религий.

Доказано, что тотемизм и фетишизм и сегодня широко представлены в символическом ландшафте постполитики в качестве их архетипических проекций. Как производный от ритуала, фетиш имеет непосредственное отношение к тотему, а вместе они составляют подоплеку всей предметной политической символики идентичности: от физико-географических объектов, репрезентантов мира фауны и флоры до архитектуры, монументалистики и атрибутов государственного суверенитета как предметов культа и коллективных оберегов.

Ключевые слова: символ, символика, социосемиозис, миф, постполитика, тотем, тотемизм, фетиш, фетишизм, архетипическая проекция.

ARCHETYPAL PROJECTIONS OF ARCHAIC SPIRITUAL PRACTICES INTO THE SYMBOLIC LANDSCAPE OF POST-POLITICS

Abstract. The current trend of the modern post-industrial world associated with the symbolization of social and political relations is investigated. Symbolization is interpreted as the transformation into a symbol of any action consciously carried out by its subject. It is shown that the classical approaches to the conceptualization of the symbol as a component of politics consider it are considered in the coordinates of the traditional political order, built on institutional principles and established ideologems. It is noted that in the era of postmodernity, the place of religion and ideology as the key sources of symbolic production and tools of creation is occupied by a new technique-political social semiosis. Its essence lies in the mechanism of universalization of practices of interpretation of political reality and its phenomena, the consequence of which is the symbolism of political space.

The resource potential of sociosemiosis in the situation of post-politics is investigated. Post-politics is defined as a permanent process of deconstruction of reality with the substitution of an entity for its sign, symbol, name, resulting in the autonomization of the symbol. The reasons for this lie not only in the fourth information revolution, with its new communicative practices, but also in the ontological nature of the phenomenon itself.

This predetermines the appeal to the primary sources of the phenomenon of symbolization. It is shown that its origin falls on prehistoric times and is caused by such principles of primitive mythological thinking as syncretism, genetics and etiology. The symbol-forming potential of mythological techniques of society management is considered on the example of totemism and fetishism-cult practices of unorganized archaic religions.

It is proved that totemism and fetishism are still widely represented in the symbolic landscape of post-politics as their archetypal projections. As a derivative of the ritual, the fetish is directly related to the totem, and together they form the background of the entire subject of political symbolism of identity: from physical and geographical objects, representatives of the world of fauna and flora to architecture, monumentalism and attributes of state sovereignty as objects of worship and collective amulets.

Keywords: symbol, symbolization, sociosemiosis, myth, post-politics, totem, totemism, fetish, fetishism, archetypal projection.

Постановка проблеми. На сьогодні світове експертне товариство уважно спостерігає за парадигмальними зрушеннями у світосприйнятті постіндустріального суспільства, які, зокрема, пов'язані із тенденцією символізації суспільно-політичних відносин, під якою ми пропонуємо розуміти перетворення на символ будь-якої дії, що свідомо здійснюється її суб'єктом. В ситуації постсучасності зразка ХХІ століття символи вже не віддзеркалюють соціальну реальність, але стають самою реальністю для спільноти. Так, в основі формування, фіксації та відтворення нації та держави завжди закладається певна система символіформ та символодій, які через створення національного символічного простору, через зміцнення символічного капіталу власної держави та через конкуренцію з символічними універсумами інших культур, держав та геополітичних утворень, позначають

ареал розповсюдження і ступень захищеності національного та державного суверенітету.

Такий величезний креативний потенціал і спроможність народжувати нові смисли, що ведуть до переформатування простору соціально-владних відносин, актуалізують дослідження природи символу як феномену політичної реальності та інструменту політико-управлінського впливу. Адже в умовах, коли в наслідок глобальних трансформацій відбувається послаблення традиційних устоїв державного регулювання соціально-політичних відносин, які здебільшого носять інституційний характер, звернення до арсеналу нетрадиційних ресурсів в політиці є актуальною вимогою часу. Одним з таких ресурсів і виступає символ.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Безумовно, соціальна природа символу та його політико-управлінський потенціал від-

давна цікавили дослідників. Так, філософськи спроби осмислення символу як складової соціально-політичного буття пройшли тривалий шлях від архаїчних спроб досягнення даного феномену у добу античності до його інтерпретації у раціоналістичних та естетичних концепціях Просвітництва і, в цілому, не виходять за межі загальноприйнятої періодизації історії самої філософії.

Починаючи з другої половини XIX ст. активізуються процеси концептуалізації символу, які на сьогодні вже охопили широке коло дослідницьких напрямків та шкіл, сформованих у рамках соціології (П. Блау, Г. Блумер, Дж. Г. Мід, Дж. Хоманс, Т. Шибутані), антропології (Ф. Боас, К. Гірц, Дж. Лаббок, І. Льюїс, Б. Малиновський, М. Мід, М. Мосс, А. Ф. Редкліфф-Браун, Е. Тайлор, Іп. Тен, Л. Уайт, Дж. Фрезер), аналітичної психології (З. Фрейд, Е. Фромм, К. Г. Юнг), культурософії (Е. Касіер, Г. Коген, С. К. Лангер, О. Шпенглер), герменевтики (Г. Г. Гадамер, П. Рікер), феноменології (Е. Гуссерль, О. Лосєв, П. Флоренський), семіотики (У. Еко, Ю. Лотман, Ч.У. Морріс, Ч. Пірс, Ф. де Сосюр, Г. Фреге), соціолінгвістики, структурного функціоналізму та постструктуралізму (Р. Барт, Ж. Лакан, Л. Леві-Брюль, К. Леві-Стросс, Е. Ортіга, Ж. Піаже, В. Пропп, У. Уорнер, М. Фуко) тощо. Втім, остаточне перенесення символу та його соціально-владної ролі як категорій теоретико-методологічного осмислення із площини, що задається координатами “означаюче — означуване” у сферу політичного, відбулося у межах соціодрама-

тургії (К. Берк, Е. Гофман, Х. Данкен, Дж. Мак-Колл), комунікативістики (Ж. Дельоз, Ж.-Ф. Ліотар, Н. Луман, Ю. Хабермас) та постмодернізму (П. Бергер, Ж. Бодрійяр, П. Бурдьє, Е. Гіденс, Н. Еліас, Т. Лукман, А. Щюц).

Останні течії здійснили помітний вплив на формування нових дослідницьких підходів, спрямованих на вивчення власне символічного аспекту політики, а саме: політико-культурологічного (Т. Арнольд, А. Вілдавскі, М. Едельман, Р. Елліс, Л. Дітмер, М. Дуглас, Дж. Кауфман, В. Радаєв, Р.Такер, В. Тернер, М. Томпсон, А. Уайтхед) та політико-комунікативного (К. Дойч, Е. Канетті, Г. Лассуел, Г. Почепцов, Ф. Тенніс). У контексті технологізації процесів управління суспільством символічна компонента політики розглянута у роботах іноземних (Дж. Адаір, Е. Аронсон та Е. Праткінс, Г. Атаманчук, Р. Белла, А. Май, В. Сергєєв, С. Поцелуєв, Дж. Пфеффер, В. Соловйов) та вітчизняних (Е. Афонін, В. Горбатенко, Ф. Кирилюк, Т. Ляпіна, Г. Почепцов) дослідників.

Втім, не зважаючи на широкий спектр підходів до концептуалізації символу та символічного як складових політики, усі вони, у своїй переважній більшості, по-перше, носять фрагментарний характер, по-друге, як-правило, зосереджуються на соціокультурних аспектах питання, та, по-третє, розглядають його у координатах традиційного політичного порядку, побудованого на інституціональних засадах та усталених ідеологемах. Додамо також, що поза зоною уваги більшості дослідників залишається запит на вивчення ре-

сурсного потенціалу символу в ситуації постполітики, яку характеризує, між іншим, переміщення акценту зі змістовного на формальне, з актуального на віртуальне, з сутності на її знак. Результатом даного перманентного процесу деконструкції є абсолютизація того, що означає на тлі десакралізації або знищення того, що означається. Іншими словами, посполітичну реальність характеризує підміна смислів, явищ, імен знаками, символами, найменуваннями.

На нашу думку, причини посилення вищеописаної тенденції, яка у постіндустріальну добу призводить до автономізації символу, криються не тільки у четвертій інформаційній революції, яка подарувала людству нові комунікативні практики і завдяки Інтернет-технологіям, диджиталізації, інтерактивному спілкуванню, віртуалізації, мережевій інтеграції та кооперації зробила простого споживача інформації повноцінним співучасником процесу її вироблення, співавтором нових смислів та співтворцем нових образів. Хоча, безумовно, без технічного прогресу, який перетворив засоби масової інформації з їх лінійним впливом на аудиторію за зразком класичного авторського дискурсу доби модерну, де митець та публіка розділені просторово, статусно та функціонально, на засоби масової комунікації з їх постмодерновим “неофольклорним” залученням аудиторії у творчий процес, коли вона перетворюється на його повноправного активного співучасника, тенденція символізації не стала б трендом. Тим не менш, ми переконані, що дане явище носить онтологічний характер, що вима-

гає звернення до його витоків і, перед усім, до найдавніших духовних практик.

Мета статті полягає у виявленні специфіки культових практик неорганізованих архаїчних релігій у контексті їх символотворчого потенціалу та окресленні їх архетипових проєкцій на символічний ландшафт постполітики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Знайомство з теоретико-методологічними підвалинами вивчення символу як детермінанти соціально-владних відносин і ресурсу панування дозволяє стверджувати, що у якості предмету розумової рефлексії символ вперше з’являється у античному філософському дискурсі. Втім, приступаючи до аналізу природи символу та виявлення його соціотворчого потенціалу, слід зазначити, що брати за точку відліку античність буде не зовсім точним. Адже історія феномена (об’єкта, явища) та історія поняття (терміна) ніколи не бувають тотожними. З грецької античності починається історія осмислення символу у рамках європейської інтелектуальної традиції, з характерними для неї раціоцентризмом та системою бінарних опозицій. В той час, як історія символу як феномену та універсальної категорії культури, зокрема й культури політико-управлінських відносин, сягає у найдавніші часи первісних суспільств. Людина перейшла до раціонального осмислення понять тільки після того, як нею було пройдено стадію інтуїтивного, чуттєвого сприйняття символів і знаків.

Дана стадія є відправною точкою тисячолітнього процесу еволюції форм політичної організації суспіль-

ства, який, зокрема, може бути розглянутий і у фокусі парадигмальних змін різноманітних символічних систем смислопородження: міфології, релігії, ідеології, соціосеміозису. Припускаючи, що саме міф стає історично-першим інструментом структуризації соціального простору і первинним джерелом символічного виробництва, зазначимо, що хронологічні рамки існування міфологічного світу охоплюють найбільш тривалий період історії людства — від доісторичних часів до падіння античного світу, що зумовлює поетапність його розвитку та варіативність форм символічного впливу. Відповідно до стадій магістрального історичного процесу формування держави як форми політичної організації суспільства, ми пропонуємо виділити три етапи становлення суспільства міфологічного типу: магічний (архаїчно організоване суспільство додержавної доби); сакральний (ідеократичне суспільство Давньосхідних деспотій); раціонально-містичний (громада античного полісу).

Саме первісне суспільство, як історично перший тип міфологічного суспільства, створює міфологічний комплекс, який у синкретичних візуально-вербальних символах та символіях виступає інструментом осягнення світу, його пояснення та відтворення у архетипових знаках і образах, чим формує норми та зразки соціальної поведінки.

Невід'ємною складовою формування міфологічного світогляду став процес зародження у свідомості людини знаку та символу. На нашу думку, виникнення феномену символізації зумовлене такими принципа-

ми міфологічного мислення як синкретизм, генетизм та етіологізм. Так, синкретизм, який проявляється у відсутності чіткої роздільності об'єкту і суб'єкту, імені і речі, простору і часу, робить їх знаками один одного, чим і запускає механізм символізації. Генетизм, через видання походження предмету за його сутність, замінює причинно-слідчі відносини прецедентом і вводить таким чином у арсенал управління суспільством інструменти імітації та повтору. Етіологізм, у пошуках першопричин існування індивіда і світу, відкриває людині не тільки смисл життя, але й спосіб його відтворення, завдяки чому міф сприймається як проект майбутнього і задає вектори соціального розвитку.

Наслідком розповсюдження такого типу соціального моделювання стає зародження у міфологічному суспільстві магічного типу історично першого, архетипового за структурою і системоутворюючого за функціональним навантаженням символічного комплексу, який ми класифікували як комплекс ідентифікації. Фактором його становлення стали: а) закріплення за міфом статусу нормативної необхідності; б) звернення до імітації як механізму регулювання соціальної взаємодії; в) вираження та прояв світоглядної єдності людини і природи, що притаманна міфологічному типу світосприйняття у явищах тотемізму, фетишизму та анімізму; г) визнання магії пануючою формою смислових та соціальних взаємин у міфологізованому просторі.

Кожен із названих факторів надав поштовху до зародження та струк-

туризації архетипних першоформ та першодій, які згодом буде покладено у основу символічного комплексу ідентифікації, без якого і сьогодні не можлива реалізація державотворчого проекту, що доводить досвід багатьох країн, в тому числі, нажаль, і України.

Найбільш показовим з точки зору виявлення символотворчого потенціалу міфологічних технік управління суспільством є такі культові практики неорганізованих архаїчних релігій, як тотемізм та фетишизм. В їх основі — притаманна первісному мисленню світоглядна єдність людини і природи. Так, закони, за якими існує світ живої природи, як-то народження та смерть, об'єднання у пари та виховання потомства тощо, через механізм імітації фіксувалися первісною людиною у обрядах та ритуальних атрибутах — масках, татуїровках, культових предметах тощо. Паралельно з цим відчуття схожості усвідомлювалося як спорідненість із певним звіром, рослиною, природним явищем, і було покладене в основу процесу обожнення та надання їм статусу покровителів. Так, об'єкти природи поступово набували у свідомості первісної людини статусу тотемів, а предмети, що підтверджують споріднений зв'язок людини із тотемом стають фетишами.

Термін “тотем” (від “*ototeman*”, “*от-тотем*”) прийшов у науковий лексикон із мови північноамериканських індіанців оджибве і буквально перекладається як “той, що належить до клану”, “його рід”. Іншими словами, тотем — це рослина або тварина, надприродним чином пов'язана із життям групи або індивіда [1, с. 81].

Для первісної людини тотем — це, перед усім, добрий предок, прародич та покровитель. Фактологічний матеріал численних антропологічних досліджень (Р. Аткинсон, Г. Кларк, С. Коул, Д. Раймонд, Л. Ричард, Л. Морган, Е. Тайлор, Дж. Фрейзер та ін.) переконливо доводить, що майже кожний рід носив ім'я свого тотему, вибір якого був зумовлений фізико-географічним характером місцевості. І якщо спочатку тотемом групи служила справжня реальна істота — тварина, птиця, комаха, рослина, то пізніше для поклоніння достатнім стало її зображення. А згодом тотем остаточно перетворюється на символ, слово, звук.

Така система уявлень про кровноспоріднені зв'язки людського колективу із його міфічним зооантропоморфним предком — тотемом вважається однією із найархаїчніших форм міфологічної свідомості та культу, яка отримала у науковій літературі найменування тотемізму. В його основу покладено явище, яке Л. Леві-Брюль [2] та Л. Виготський [3] визначають як партиципацію (від лат. *participa-tio* — участь, причетність, залучення, спроба зробити когось співучасником). Його сутність можна пояснити станом, коли члени групи (клану, роду, племені) вважають тотем своїм прямим пращуром та ідентифікують себе з ним.

Порядок такої тотемної спорідненості закріплювався за допомогою заборони — табу, що спочатку мало на меті уникнення пагубних наслідків кровозмішення як статевих стосунків із членами свого тотему, які, вірогідно, каралася смертю (К. Леві-Стросс, Л. Морган, А. Ред-

кліфф-Браун, У. Робертсон-Смит, З. Фрейд, Дж. Фрезер та ін.). У подальшому механізм табування забезпечив поступовий перехід від абсолютної індивідуальної свободи підсвідомого під тотальний контроль колективу. Ще одним найважливішим наслідком даного процесу стало те, що табу перетворилося для людини на один із самих діючих засобів досягнення самоконтролю. Отже, два головних табу тотемізму — заборона вбивства тотему та заборона інцесту, зіграли ключову роль у зародженні моралі. Більш того, табу стає першим кроком не тільки до встановлення системи моральних норм та правил, але й детермінує процес формування всієї соціальної організації та цілісної системи соціальної взаємодії.

Безумовно, більшість народів поступово втратили тотемічні уявлення, однак їхній вплив відчувався протягом усієї історії. Так, у давньогрецькому суспільстві сліди тотемізму містять міфи о кентаврах, сюжети про перетворення людей у тварин тощо. Тотемічні риси простежуються у образах богів та героїв у віруваннях корінних жителів Центральної та Південної Америки. Широко відомі актуальні культи священних тварин — корів, мавп, слонів, крокодилів у Індії, в яких чітко відбиваються сліди архаїчної заборони на вбивство. У європейській культурі існує табування насильства та знищення домашніх тварин — собаки та кошки. Відлуння тотемізму відчувається у численних фольклорних легендах про перевертнів, відьом та у персонажах сучасного кінематографічного маскульту.

Відголосом тотемізму первісного суспільства можна вважати й таке досить розповсюджене явище, як присутність у національних символічних ландшафтах символів тотемічного походження. І сьогодні певна тварина або рослина, в архетиповому образі якої сконцентровані найяскравіші риси національного характеру та з усією повнотою виявляється дух нації, часто виступають її неофіційними символами. Нерідко об'єкти, що сприймаються як символічні обереги нації, її покровителі, охоронці, перетворюються із могутніх тотемів на загальновідомі неофіційні символи держав. Нам добре знайомі “галльській півень”, “руський ведмідь”, “китайська панда”, “шведський лось”, “ліванський кедр”, “естонська волошка”, “українська калина”, “канадський кленовий лист”, “ірландська конюшина Св. Патрика” тощо.

На символічну природу тотемізму красномовно вказує перелік його соціальних функцій, які через їх архетипові проекції залишаються актуальними і донині. Це: а) об'єднання людей навколо колективно визнаного тотему (інтегративна функція); б) підкорення поведінки групи через заборони-табу, яких повинні дотримуватися усі її члени (регулятивна функція); в) використання тотема під час кризових явищ, стихійних лих, війн, епідемій, катастроф (мобілізаційна функція); г) демонстрація іншим приналежності до певної групи (атрибутивна функція).

Символічна підоснова чітко простежується й у іншій архаїчній духовній практиці — у поклонінні фетишам, або фетишизмі.

Термін “фетиш” (від португал. *feitico* — чаклунство, амулет) був введений у науковий лексикон на поч. XVIII ст. французьким дослідником Ш. де Броссом [4]. Втім, не зважаючи на те, що явище фетишизму доволі ґрунтовно вивчено (П. Гольбах, Г.В. Ф. Гегель, О. Конт, Дж. Лаббок, Е. Тайлор та ін.), воно й досі залишається предметом гострої наукової дискусії. Попри спроби відмовитися від терміну, з причини його розпливчатості та невизначеності, спільним для всіх напрямків та шкіл є розуміння того, що фетишизм (у франц. версії перекладу — *fetichisme*, *fetichie*, — ідол, талісман) — це, перед усім, поклоніння матеріальним предметам — фетишам. На наше переконання, фетишизм — це не стадія становлення релігії, і не психологічний механізм, а сукупність культових практик поклоніння неодушевленим предметам, які, у їхньому природному стані, або змінені певним чином у відповідності до призначення, складають об’єкт культу. У процесі фетишизації відбувається отождолення соціальних та культурних функцій предмету із його природними властивостями або із природними особливостями індивіда. Для первісної людини фетишем міг стати будь-який предмет, що її вразив. Найчастіше фетишем виступали або природні об’єкти (каміння із гори, яку почитають як культову, куски дерева, частини тіла тварини, зерна тощо), або рукотворні предмети, що імітували об’єкт поклоніння — ідоли (пластичні або настінні зображення, і, навіть, тату).

Узагальнення широкого фактологічного матеріалу, викладеного у ро-

ботах із антропології, культурології етнографії та історії мистецтв, дозволяє у контексті предмету нашого дослідження класифікувати фетиші як об’єктно — символічні (а) та символічно — об’єктні (б).

Під об’єктно-символічними фетишами ми пропонуємо розуміти реально існуючі предмети матеріального світу, які в наслідок фетишизації перетворюються на безпосередні об’єкти культу. На індивідуально рівні такими фетишами виступають амулет і талісман, де амулет (від. лат. *amuliri* — “відстороняти”, “відвертати”) — це річ, що наділяється магичними властивостями відвертати від людини біду та здатна захищати свого володаря від лиха та хвороби, а талісман (від грець. *“телесма”* — “посвячення”) — це оберіг, який, на відміну від амулету, ховали від чужих очей, використовуючи не для захисту від злих сил, а для залучення вдачі.

Відзначимо, що амулети і талісмани у їх архетипових проекціях супроводжують усю історію людства. Нині їх найпоширенішими традиційними різновидами є релігійна символіка та коштовні каміння. У певному сенсі роль оберегів виконувала і ідеологічна символіка тоталітарних режимів. Так, партійний квиток члена КПРС — це не тільки офіційний документ, але й своєрідна гарантія виживання у ситуації державної монополії на владу, в тому числі й владу духовну. Звідси, культ “партквітка” у СРСР можна вважати яскравим свідченням поєднання первісних механізмів фетишизації із практиками ідеологічного впливу. Значно поповнився арсенал фетишизації у XXI ст., коли, на протидію сцієнталізму інформа-

ційного суспільства знання та технологізації сучасного світу в цілому, активно реанімуються у їх архетипових проєкціях практики окультизму, астрології, магії, неоязичництва тощо.

Щодо колективного фетишу об'єктно-символічного порядку, то він виступає як спільний та загальноприйнятий для всієї групи конкретний природний об'єкт (гора, ріка, озеро, красиве велике дерево тощо). Часто колективні фетиші мали спеціалізацію: окремі предмети поклоніння призначалися для управління часом, здоров'ям, мисливством, рибалкою тощо. Той, хто відігравав ведучу роль у їх виборі, закріплював через це свій авторитет. Як правило, дану функцію брали на себе маги, чаклуни, жерці, — люди, діяльність яких стояла у витоків процесів соціальної диференціації та формування системи відносин у координатах “управління — підкорення”.

Безспірно, вагомість ролі культових фізико-географічних об'єктів національного значення у становленні ідентифікаційного символічного комплексу кожної окремої нації є архетиповою проєкцією архаїчних духовних практик, заснованих на імітаційних механізмах фетишизації. Досить пригадати, яке місце у фольклорі, поезії, історичному наративі та сучасному символічному ландшафті кожного народу займають природні об'єкти (український Дніпро, польська Вісла, індійській Ганг, китайська Хуанхе, вірменський Ара-рат, японська Фудзіяма, українська Говерла, болгарська Шипка, грецький Олімп, бухта Халонг у В'єтнамі, мис Рока у Португалії тощо).

На відміну від об'єктно-символічних фетишів, перетворення яких на об'єкти культу здійснюється за схемою “від матеріальної форми до її символічного осягнення”, символічно-об'єктну групу фетишів складають витвори людини: ідоли. У буквальному перекладі із грецької ідол (*eidolon*) є “образом”, “подібністю”. Ідолоподібні фетиші — це зооморфічні та антропоморфічні рукотворні фігури із природних матеріалів (каміння, дерева, глини, кості тощо) або абстрактні зображення. Усі різновиди ідолів: істукани, кумири, пагоди, кам'яні баби, болвани тощо, мають знакову символічну природу і є першоформами монументалістики — однієї із складових блоку просторової символіки, який згодом, у форватері процесу інституалізації влади, займе чільне місце серед інструментів її легітимації та ресурсів впливу на соціально-політичні процеси ідентифікації. Архетиповим проєкціями таких символічно-об'єктних фетишів в сучасних національних символічних ландшафтах є знакові архітектурні культові та світські споруди, пам'ятники, монументи (Єгипетські Піраміди, афінський Акрополь, римський Колізей, собор Св. Петра у Ватикані, Тадж Махал у Агрі, Ангкор-Ват у Камбоджі, Бранденбургські ворота у Берліні, Ейфелева башта у Парижі, башти Петронас в Куала-Лумпурі, хмарочос Бурдж-Халифа у Дубаї, Статуя Свободи в Нью-Йорку, пам'ятник Христу у Ріо-де-Жанейро тощо). Достатньо пригадали, який гучний резонанс викликала недавня пожежа у Notre Dame de Paris, коли знищення архітектурної пам'ятки набуло ста-

тусу символічної події і було сприйнято світовою спільнотою як знак “присмерку Європи”.

Крім того, фетиші символічно-об’єктного типу тісно пов’язані із культом предків, зокрема з погребальною обрядовістю. Ще Е. Тайлор [5] відносив до сфери фетишизму погребальний обряд, як такий. Відмітимо, що прадавня звичка зберігати частини тіла померлого або його перетворення на “сосуд надприродних сил” через його повну муміфікацію (Єгипет, Перу), як прояв практики фетишизації несподівано відродилася у тоталітарних культах ХХ ст. (СРСР (В. Ленін), Болгарія (Т. Живков), Китай (Мао Цзедун), В’єтнам (Хо Ши Мин), Північна Корея (Кім Ір Сен)).

Як бачимо, наділення предметів магічними властивостями, їх фетишизація не зникає із трансформацією міфологічного суспільства. В наступних типах соціальної організації, заснованих на інших різновидах символічно-нормативних форм, вона продовжує залишатися важливою частиною політико-управлінського арсеналу. Так, безпосередній зв’язок простежується між фетишизмом первісної доби та релігійним культовими практиками християнства (поклоніння іконам, святим мощам), буддизму (шанування священних “ступ”), ісламу (паломництво до святих міст та “чорного каміння”).

К. Маркс аналізує явище “товарного фетишизму” у суспільстві капіталістичної формації. На його думку, самозростання вартості призводить до процесу наділення продуктів виробництва надприродними властивостями. Для Маркса фетишизм

— це елемент не стільки релігійної свідомості, скільки універсальна характеристика, притаманна для різних її форм [6, с. 458–470]. Філософ пов’язує фетишизм із зрощенням культурно-соціальних функцій речі із її матеріальним субстратом і вводить поняття “товарного фетишизму”. Даний феномен, на його думку, зумовлюється упредметненням соціальних відносин та персоніфікацією речей. “Товарний фетишизм” — це персоніфікація речей та економічних категорій, і перш за все, грошей. Капітал через виробничі відносини персоніфікується у капіталісті, а наймана праця — у робітнику. Таким чином, через персоніфікацію економічних відносин закони капіталістичного виробництва проявляються як дія і воля окремих людей та груп [7, с. 80–93].

У ХХ та ХХІ ст. явище фетишизації світу речей трактується як стрижнева характеристика постіндустріального суспільства споживання і входить до предметного кола ключових тем постмодерністського дискурсу (Р. Барт, Ж. Бодрійар, М. Фуко та ін.).

Широкий діапазон застосування фетишизації у практиках політичного та управлінського впливу, окреслений актуальним соціологічним знанням (досить пригадати у цьому зв’язку концепції “візуалізації” В. В. Беньяміна [8, с. 235–247], “словесного фетишизму революції” П. Сорокіна [9, с. 151–153], “політичного фетишизму” П. Бурдьє [10, с. 231–262]), — ще одно свідчення на користь її владного потенціалу. Не випадково, слово “культовий” міцно вкоренилося у лексиконі глобалізо-

ваного постсучасного суспільства. Для того, щоб суб'єкт міг впливати — він повинен бути “культовим”, таким, що стає об'єктом масового поклоніння з причини видатних досягнень у певній сфері виробництва смислів — культурі, мистецтві, науці, політиці. Адже сьогодні тільки культовим фігурам під силу підкорити, інтегрувати та мобілізувати широкі маси населення та управляти ними.

Саме так і функціонує ключовий механізм постполітики, який полягає у абсолютизації знаку і символу при тотальному знищенні інституцій, норм і традицій, в результаті чого до влади приходять віртуальні партії та політики-голограми.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Усе зазначене дозволяє зробити деякі узагальнення. Реальна влада у суспільстві — це завжди влада нематеріальна. Адже соціальний світ, складовою якого є і підсистема політики, є надзвичайно багатомірним простором. Цей простір, розмічений, сконструйований та побудований за принципом диференціації, формується сукупністю діючих факторів, володіння якими і є запорукою влади у цьому універсумі. Виходячи з вищезазначеного, присвоєння дефіцитних матеріальних та нематеріальних благ, де останні визначаються як культурно-символічні ресурси, як і встановлення контролю за їх подальшим розподілом у процесі соціальної взаємодії, є фундаментальним джерелом політичної влади та управління. Інакше кажучи, відносини влади у суспільстві завжди прагнуть актуалізуватися у відносинах влади символічної, а символ стає ключовим знаряддям у боротьбі

за монополію на легітимне світобачення. Позаяк, звертаючись до механізму впровадження певної системи цінностей, міфологем та символів, можна організувати задане сприйняття соціального світу а, значить, і сам світ, і встановити у цьому світі правила та норми, за якими будуть конструюватися та відтворюватися соціальні відносини. Вкрай важливо у цьому зв'язку те, що символічне домінування дозволяє не тільки реалізовувати контроль над громадською думкою, але й, у перспективі, забезпечує контролювання процесів соціалізації майбутніх поколінь.

Це спостереження чітко віддзеркалюється у нинішній постполітичній ситуації. Адже сьогодні релігія та ідеологія остаточно втратили статус ключових джерел символічного виробництва та лідерські позиції у арсеналі інструментів смислоутворення. У добу постсучасності їх місце поступово та невідворотно займає нова практика — політичний соціосеміозис. Його сутність полягає у механізмі універсалізації практик інтерпретації політичної реальності та її феноменів, результатом якого і стає символізм політичного простору. Таким чином, політичний соціосеміозис остаточно перетворює політичний порядок на порядок символічний, де створюються мережеві ієрархії сутностей світу політики через техніки інтерпретації.

Даний висновок чітко простежується у широкій присутності у символічному ландшафті постполітики архетипових проекцій таких архаїчних духовних практик, як тотемізм та фетишизм. Як похідна від ритуалу, фетиш має безпосереднє відношення

до того, а разом вони складають підоснову усієї предметної політичної символіки: від фізико-географічних об'єктів, репрезентантів світу фауни і флори до архітектури, монументалістики та атрибутів державного суверенітету як об'єктів культу та колективних обертів.

Єдність людини і космосу, закладена в основу міфологічного світосприйняття породжують явище анімізму та його продукти — тотем і фетиш. Через систему заборон (табу) тотем встановлює не тільки норми колективного співіснування (групової моралі), але й задає правила соціальних змагань (гри), які дозволяють людині включитися у боротьбу за символічне домінування. Як символічна першоформа тотем надав життя біологічній символіці предметного блоку символічного комплексу ідентифікації — представникам фауни і флори, які через архетипові проєкції набули статусу покровителів народів та неофіційних символів держав.

Фетишизм як звичай поклоніння матеріальним предметам надав життя ще декільком типам символіки предметно ряду. Так об'єктно-символічні фетиші породили фізико-географічну символіку як складову предметного блоку символічного комплексу ідентифікації (ріки, озера, гори тощо), а символічно-об'єктні фетиші (рукотворні ідоли) — монументалістику та архітектуру.

Отже, символотворення є невід'ємною складовою соціального буття людини, а широка смуга ірраціональності зумовлює та робить невідворотним звернення до символічного виробництва у будь-яку іс-

торичну епоху на будь-якому етапі розвитку моделей соціально-політичної організації суспільства, в тому числі й у ситуації постполітики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ионин Л. Г. Тотем / Л. Г. Ионин // Новая философская энциклопедия в 4 т. Т. 4. "Т-Я". Институт философии РАН. М.: Мысль, 2001. С. 81–82.
2. Lévy-Bruhl Lucien *Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive* / Lucien Lévy-Bruhl. — P.: Puf, 1963. 568 p.
3. Выготской Л. С. Мышление и речь / Л. С. Выготской (Изд. 5, испр.) — М.: Лабиринт, 1999. — 352 с.
4. De Brosses Charles, *Du Culte Des Dieux Fiches: Ou Paralle de L'Ancienne Religion de L'Egypte Avec La Religion Actuelle de Nigritie* / Charles De Brosses. — P.: Nabu Press, 2010. 298 p.
5. Tylor Edward Burnett *Primitive Culture: Researches Into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom* (V. 1) (1903) / Edward Burnett Tylor. Cornell University Library, 2009. 522 p.
6. Маркс К. Об атеизме, религии и церкви [Сборник], / К. Маркс, Ф. Энгельс. М.: Мысль, 1986. 670 с. (Серия: Научно-атеистическая библиотека).
7. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии. Том 1. / К. Маркс, Ф. Энгельс. Избранные произведения в 9 т.: Т. 7. М.: Изд-во политической литературы, 1984. 812 с.
8. Беньямин В. Париж — столица XIX века / В. Беньямин; [пер. с франц.] // Историко-философский ежегодник. Ин-т философии. М.: Наука, 1990. М., 1991. С. 235–247.

9. Сорокин П. Словесный фетишизм революции / П. Сорокин // Заметки социолога: социологическая публицистика (Сочинения). СПб.: Алетейя, 2000. С. 151–153.
10. Бурдье П. Делегирование и политический фетишизм/ П. Бурдье // Социология политики; [пер. с франц. сост., общ. ред. и предисл. Н. А. Шматко] М.: Socio-Logos, 1993. С. 231–262.

REFERENCES

1. Ionin, L. G. (2001). Totem [Totem]. Novaya filosofskaya entsiklopediya v 4-kh tomakh. T. 4. "T — Ya" [New philosophical encyclopedia in 4 volumes. Vol. 4. "T — Ya"]. (pp. 81-82). Moscow: Mysl [in Russian].
2. Lévy-Bruhl, L. (1963). Le surnaturel et la nature dans la mentalité primitive. Paris: PUF [in French].
3. Vygotskoy, L. S. (1999). Myshlenie i rech [Thinking and Speech] (5th ed., rew.) Moscow: Labirint [in Russian].
4. De Brosses, C. (2010). Culte Des Dieux Fétiches: Ou Parallle de L'Ancienne Religion de L'Egypte Avec La Religion Actuelle de Nigritie. Nabu Press [in French].
5. Burnett, T. E. (2009). Primitive Culture: Researches into the Development of Mythology, Philosophy, Religion, Language, Art and Custom. (Vols. 1). Cornell University Library [in English].
6. Marx, K., Engels, F. (1986). Ob ateizme, religii i tserkvi [On atheism, religion and the church]. Moscow: Mysl [in Russian].
7. Marx, K., Engels, F. (1984). Kapital. Kritika politicheskoy ekonomii [A Critique of Political Economy]. (Vols. 1). Moscow: Izdatelstvo politicheskoy literatury [in Russian].
8. Benjamin, V. (1991). Parizh — stolitsa XIX veka [Paris, capital of the 19th century]. Istoriko-filosofskiy ezhegodnik — Historical and Philosophical Yearbook, 235–247 [in Russian].
9. Sorokin, P. (2000). Slovesnyy fetishizm revolyutsii [Verbal Fetishism of the Revolution]. Zаметки sotsiologa: sotsiologicheskaya publitsistika — Notes of a sociologist: sociological journalism. (pp. 151–153). Saint Petersburg: Aleteya [in Russian].
10. Bourdieu, P. (1993). Delegirovanie i politicheskii fetishizm [Delegation and Political Fetishism]. (N. A. Shmatko, Trans.). (pp. 231–262). Moscow: Socio-Logos [in Russian].



UDC: 351.72:336.14

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-192-202](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-192-202)

Марченко Людмила Юріївна,
аспірант кафедри управління персоналом та економіки праці ХарПІ НАДУ, заступник начальника управління-начальник відділу видатків Управління державної казначейської служби України у м. Харкові Харківської області, 61051, м. Харків, вул. Клочківська, 276-Б, тел.: +38 (067) 777 47 05, e-mail: marcheluda@gmail.com

ORCID:0000-0003-3577-0630

Марченко Людмила Юрьевна,
аспирант кафедры управления персоналом и экономики труда ХарПИ НАГУ, заместитель начальника управления-начальник отдела расходов Управления Государственной казначейской службы Украины в г. Харькове Харьковской области, 61051,

г. Харьков, ул. Клочковская, 276-Б, тел.: +38 (067) 777 47 05, e-mail: marcheluda@gmail.com

ORCID:0000-0003-3577-0630

Marchenko Lyudmila Yuryevna

post-graduate student of Personnel Management and Labour Economics Department, KRI NAPA, Deputy Head of Taxation Administration-Head of Department of Expenditures, Administration of State Treasury Service of Ukraine in Kharkiv City, Kharkiv Region, 61051, Kharkiv, Str. Klochkivska, 276-B, tel: +38 (067) 777 47 05, e-mail: marcheluda@gmail.com

ORCID:0000-0003-3577-0630

ДЕРЖАВНА КАЗНАЧЕЙСЬКА СЛУЖБА УКРАЇНИ ЯК СУБ'ЄКТ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ В СУЧАСНОМУ — ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Схарактеризовано ознаки постмодернового суспільства: зменшення ролі матеріального виробництва; стрімкий розвиток сектору послуг та інформації; зміна характеру людської діяльності та типів ресурсів, що залучаються до виробництва; суттєва модифікація традиційної соціальної

структури, і наголошено на важливості ролі архетипів. Архетипіка як наука та архетипи розглядаються як рушій прогресу в сучасному процесі державотворення. Визначено завдання та повноваження Державної казначейської служби України відповідно до існуючих законодавчих актів. Узагальнено теоретичні підходи до виконання функцій Державної казначейської служби України. Обґрунтовано включення обслуговуючої функції. Запропоновано закріпити на законодавчому рівні такі функції Державної казначейської служби України: нормотворча; обслуговуюча; облікова; контрольна; профілактична (превентивна); інформаційна; управлінська. Зазначено, що в постмодерному суспільстві ефективність функціонування Державної казначейської служби України залежить від професійного, якісного складу персоналу. Зазначено, що людина — працівник Казначейства, який виконує завдання і функції, покладені на Казначейство, відіграє досить важливу роль в порядку взаємодії з урядом, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, бюджетними установами, організаціями, підприємствами, фізичними особами — підприємцями та громадянами з метою прийняття своєчасних та ефективних управлінських рішень. Обґрунтовано необхідність професійного навчання державних службовців на основі компетентнісного підходу. Визначено сучасні форми навчання та освітні програми, за якими відбувається підвищення кваліфікації державних службовців. Проаналізовано процедуру прийняття на роботу до органів Казначейства на конкурсних засадах, яка засвідчує проблему в частині тестових завдань, які мають не предметний, а загальний характер. Рекомендовано наблизити зміст завдань в тестах до виконуваних функцій в органах Казначейства.

Ключові слова: архетипи, Державна казначейська служба України, постмодерне суспільство, суб'єкт, функції.

ГОСУДАРСТВЕННАЯ КАЗНАЧЕЙСКАЯ СЛУЖБА УКРАИНЫ КАК СУБЪЕКТ В СОВРЕМЕННОМ — ПОСТМОДЕРНОМ ОБЩЕСТВЕ (АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Аннотация. Охарактеризованы признаки постмодернистского общества: уменьшение роли материального производства; стремительное развитие сектора услуг и информации; изменение характера человеческой деятельности и типов ресурсов, привлекаемых к производству; существенная модификация традиционной социальной структуры, и отмечена важность роли архетипов. Архетипика как наука и архетипы рассматриваются как двигатель прогресса в современном процессе создания государства. Определены задачи и полномочия Государственной казначейской службы Украины в соответствии с существующими законодательными актами. Обобщены теоретические подходы к выполнению функций Государственной казначейской службы Украины. Обосновано включение обслуживающей функции. Предложено закрепить на законодательном уровне следующие функции Государственной казначейской службы Украины: нормотворческая; обслуживающая; учетная; контрольная; профилактическая (превентивная) ин-

формационная; управленческая. Отмечено, что в постмодерном обществе эффективность функционирования Государственной казначейской службы Украины зависит от профессионального, качественного состава персонала. Отмечено, что человек — работник Казначейства, который выполняет задачи и функции, возложенные на Казначейство, играет важную роль в порядке взаимодействия с правительством, органами государственной власти и органами местного самоуправления, бюджетными учреждениями, организациями, предприятиями, физическими лицами — предпринимателями и гражданами с целью принятия своевременных и эффективных управленческих решений. Обоснована необходимость профессионального обучения государственных служащих на основе компетентностного подхода. Определены современные формы обучения и образовательные программы, по которым происходит повышение квалификации государственных служащих. Проанализирована процедура принятия на работу в органы Казначейства на конкурсной основе, отмечена проблема в содержании тестовых заданий, которые носят не предметный, а общий характер. Рекомендуются приблизить содержание заданий в тестах к выполняемым функциям в органах Казначейства.

Ключевые слова: архетипы, Государственная казначейская служба Украины, постмодерное общество, субъект, функции.

STATE TREASURY SERVICE OF UKRAINE AS A SUBJECT IN A MODERN – POSTMODERN SOCIETY (ARCHETYPIC APPROACH)

Abstract. The article presents the characteristic features of a postmodern society: the diminishing role of the material production; rapid development of the services and information sector; changing the nature of human activity and the types of resources involved in production; a significant modification of the traditional social structure, and emphasized the importance of the role of archetypes. Archetype as a science and archetypes are seen as a driving force for progress in the modern process of the state formation. The tasks and powers of the State Treasury Service of Ukraine in accordance with the existing legislative acts have been determined. Theoretical approaches to the fulfillment of the functions of the State Treasury Service of Ukraine are generalized. The inclusion of a service function is justified. The following functions of the State Treasury Service of Ukraine are envisaged to be fixed on the legislation: rulemaking; servicing; accounting; control; prophylactic (preventive); informational; administrative. It is noted that in the postmodern society the effectiveness of the functioning of the State Treasury Service of Ukraine depends on the professional, quality staff. It is noted that the person — the employee of the Treasury, who performs the tasks and functions assigned to the Treasury, plays a rather important role in the interaction with the government, state authorities and local self-government bodies, budgetary institutions, organizations, enterprises, individuals — entrepreneurs and citizens making timely and effective administrative decisions. The neces-

sity of the professional training of the civil servants on the basis of competence approach is substantiated. The modern forms of education and educational programs are defined. The author analyzes the procedure for hiring for the Treasury on a competitive basis, certifying the problem in terms of test tasks that are not substantive, but general in nature. It is recommended to approximate the content of the tasks in the tests to the functions performed in the bodies of the Treasury.

Keywords: archetypes, State Treasury Service of Ukraine, postmodern society, subject, functions.

Постановка проблеми. В останні роки в Україні відбуваються процеси трансформації та реформування в органах публічного управління, зокрема в органах Державної казначейської служби України (далі — органи Казначейства). Розвиток постмодерного суспільства супроводжується ефективним та результативним наданням публічних послуг, тому виникає необхідність дослідження нових підходів щодо визначення функцій органів Казначейства. Впровадження інформаційних технологій в постмодерному суспільстві актуалізує питання професійного навчання працівників органів Казначейства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у розвиток теоретичних положень архетипіки зробили такі сучасні вітчизняні науковці: О. Амосов, Е. Афонін, Н. Гавкалова, В. Омел'яненко, О. Сушій та ін.

У свою чергу, дослідженню питань, пов'язаних з функціями органів Казначейства здійснювали ряд науковців, а саме: І. Ю. Клітенко, С. Я. Кондратюк, О. І. Прекрасна, В. І. Стоян, Н. І. Сушко, Л. І. Штригель та інші.

Однак у зв'язку з постійними трансформаційними процесами в ор-

ганах Казначейства необхідно більш детально систематизувати функції органів Казначейства.

Мета статті. Систематизація функцій Державної казначейської служби як суб'єкта надання публічних послуг в умовах постмодерного суспільства. Обґрунтування нових підходів щодо якості професійного навчання працівників Казначейства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постмодернізм — це культура постіндустріального, інформаційного суспільства, а також він виходить за межі культури та тією чи іншою мірою проявляється у всіх сферах суспільного життя, включаючи економіку та політику.

Широке використання терміну “постмодернізм” відзначається наприкінці 60-х років для характеристики новацій у мистецтві, літературі, а також трансформації у соціально-економічній, технологічній і соціально-політичній сферах [1].

При постмодернізмі головним принципом розвитку є одержання необхідної освіти, інформації, знання з метою опанування наукоємних та інтелектуальних технологій, які використовує суспільство. Характерними ознаками постіндустріального суспільства є : зменшення ролі

матеріального виробництва; стрімкий розвиток сектору послуг та інформації; зміна характеру людської діяльності та типів ресурсів, що залучаються до виробництва; суттєва модифікація традиційної соціальної структури. Також в постіндустріальному суспільстві досить важливою є взаємодія між людьми.

В постмодерному суспільстві важливу роль у розвитку державного управління відіграє теорія архетипів. В наукових дослідженнях спостерігається великий інтерес до міфу, архетипу, їхньої сутності та сфери функціонування. Вони можуть набувати нових форм, отримувати нові трактування та пояснення, але при цьому зберігають свою первісну сутність. Важливим чинником формування світогляду та подальшого розвитку націй є архетипи. Багато вчених вважають, що архетипи є однаковими для всього людства, однак під впливом історичних обставин і потреб кожної нації видозмінюються.

Поняття “міфу”, “архетипу” лежать в одній площині й тісно пов’язані один із одним. Міф є результатом колективної взаємодії та універсальною базою для створення символів, сюжетів та образів; у міфі реальність має міфологічне значення, а час — циклічну структуру; міф виконує пізнавальну й освітню функції. За теорією К. Г. Юнга, архетипи — наріжні глибинні смислові зв’язки, що утворюють вихідні, споконвічні засади культури людства в цілому та відносно окремих локальних історичних культур, спільнота яких і становить всесвітню історію [2]. Архетип — це найголовніше по-

няття колективного несвідомого, який характеризується постійним розвитком та адаптацією до історичного періоду.

В сучасному постмодерному суспільстві досить цікавим суб’єктом надання публічних послуг дослідження з точки зору дослідження архетипних та міфологічних засад є Державна казначейська служба України (далі — Казначейство), яка в своєму історичному розвитку пройшла певну кількість етапів.

Історично Казначейство виконувало декілька функцій: відповідало за збереження багатства держави; було місцем, де збиралися платежі держави і з якого держава здійснювала виплати; відповідало (під королівським наглядом) за чеканку монет; а також виконувало функцію облікового відомства.

Наявність окремого уповноваженого органу в системі виконавчої влади держави, який відповідає за розробку та здійснення державної фінансової політики, є закономірністю для всіх епох і держав.

На сьогодні Казначейство є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра фінансів і який реалізує державну політику у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку виконання бюджетів.

У процесі здійснення операцій з бюджетними коштами Казначейство діє як злагоджений механізм і виконує наступні завдання: реалізацію державної політики у сферах казначейського обслуговування бюджетних коштів, бухгалтерського обліку

виконання бюджетів; внесення на розгляд Міністра фінансів пропозицій щодо забезпечення формування державної політики у зазначених сферах [3].

Казначейство відповідно до покладених завдань:

1. Узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до його компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України та Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та в установленому порядку подає їх Міністру фінансів;

2. Забезпечує казначейське обслуговування бюджетних коштів на основі ведення єдиного казначейського рахунка, відкритого у Національному банку (розрахунково-касове обслуговування розпорядників та одержувачів бюджетних коштів; відкриття та закриття рахунків; повернення коштів, помилково або надміру зарахованих до бюджету; бюджетне відшкодування податку на додану вартість; формування та ведення єдиного реєстру розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів і бази даних мережі розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів; реєстрація та облік бюджетних зобов'язань; проведення платежів розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів; безспірне списання коштів з державного та місцевих бюджетів або боржників на підставі рішення суду; здійснює покриття тимчасових касових розривів місцевих бюджетів та Пенсійного фонду України; веде бухгалтерський облік операцій з виконання державного та місцевих бюджетів; зводить

і складає звітність про виконання державного, місцевих, зведених місцевих і зведеного бюджетів та подає звітність органам законодавчої, виконавчої влади, місцевим фінансовим органам; складає консолідовану фінансову звітність про загальний майновий стан і результати діяльності суб'єктів державного сектору та бюджетів та інше);

3. Здійснює в межах повноважень, передбачених законом, контроль за веденням бухгалтерського обліку надходжень і витрат державного та місцевих бюджетів, складенням та поданням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів фінансової і бюджетної звітності; бюджетними повноваженнями під час зарахування надходжень бюджету; відповідністю кошторисів розпорядників бюджетних коштів показникам розпису бюджету; відповідністю взятих розпорядниками бюджетних коштів бюджетних зобов'язань відповідним бюджетним асигнуванням, паспорту бюджетної програми (у разі застосування програмно-цільового методу в бюджетному процесі); відповідністю платежів узятим бюджетним зобов'язанням та відповідним бюджетним асигнуванням; дотриманням правил за операціями з бюджетними коштами в іноземній валюті; дотриманням порядку проведення лотерей з використанням електронних систем прийняття сплати за участь у лотереї в режимі реального часу; дотриманням розпорядниками та одержувачами бюджетних коштів, іншими клієнтами вимог законодавства у сфері закупівель в частині наявності, відповідності та правильності оформлення документів.

Наведені вище завдання Казначейства визначають основні напрями діяльності служби, але немає функціонального забезпечення її діяльності. Базою цьому слугує передусім визначення функцій Казначейства, які на жаль в законодавстві невизначено.

Клітенко І. Ю. розглядає 7 функцій відповідно до напрямів діяльності органів Казначейства та поділяє їх за формами на класичні (розрахунково-касова, контрольна, облікова, управлінська, нормотворча) і неокласичні (стабілізаційна, оптимізаційна) [4].

В своїй роботі Прекрасна О. І. зазначає, що при достатньо широкій варіативності в юридичній літературі визначення видів функцій, більшість авторів одностайні у виділенні таких функцій органів державної влади як прогнозування, планування, організація, керування, регулювання, координація, облік, контроль. Внаслідок співставлення основних повноважень Казначейства з означеними вище видами функцій було виділено 7 функцій: політична, інформаційна, контрольна, нормотворча, облікова, профілактична (превентивна), правоохоронна [5].

На нашу думку заслуговує уваги дослідження Н. І. Сушко, яка за результатами аналізу діючого законодавства зазначає, що Казначейство виконує як спеціальні так і загальні функції управління. Вона акцентує увагу, що спеціальними функціями Казначейства є напрями діяльності, визначені законодавством, яке регулює питання реалізації державної політики в сферах казначейського обслуговування бюджетів та обліку

і звітності їх виконання. Виконання функцій забезпечується шляхом здійснення відповідних процесів, які містять взаємопов'язані операції та проводяться у визначеній послідовності під час виконання повноважень працівниками структурних підрозділів. При цьому кожна функція здійснюється Казначейством відповідно до технологічного регламенту виконання функціональних процесів. Наразі Казначейством розроблено та затверджено технологічні регламенти за такими функціями: “Обслуговування бюджетів, розпорядників та одержувачів бюджетних коштів, інших клієнтів”; “Управління фінансовими ресурсами”; “Ведення бухгалтерського обліку та складання звітності” та “Здійснення повноважень розпорядника коштів” [6].

Після розгляду та проведення аналізу різних наукових думок та підходів систематизуємо функції з точки зору функцій притаманних органам державної влади. На нашу думку відповідно до повноважень Казначейства, визначених Положенням про Державну казначейську службу України, можна визначити 7 функцій Казначейства: нормотворча; обслуговуюча; облікова; контрольна; профілактична (превентивна); інформаційна; управлінська.

Нами вперше запропоновано закріпити обслуговуючу функцію, яка полягає в виконанні наступних повноважень органами Казначейства: відкриття та закриття рахунків за надходженнями, видатками, а також у системі електронного адміністрування податків; розрахунково-касове обслуговування розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів;

розподіл бюджетних коштів між державним бюджетом, місцевими бюджетами, загальним та спеціальним фондами бюджету відповідно до нормативів відрахувань; бюджетне відшкодування податку на додану вартість; формування і доведення до розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів витягів з розпису державного бюджету, витягів з розпису державного бюджету за територіями, територіальний розподіл за міжбюджетними трансфертами та зміни до них; здійснення операцій з повернення кредитів, наданих за рахунок коштів державного та місцевих бюджетів; проведення відповідних розрахунків між державним та місцевими бюджетами, між місцевими бюджетами, а також між учасниками бюджетного процесу та суб'єктами господарювання; здійснення платежів за дорученнями розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів відповідно до законодавства, в тому числі платежі, пов'язані з виконанням зобов'язань, взятих під державні та місцеві гарантії; перерахування міжбюджетних трансфертів; здійснення операцій в іноземній валюті для проведення витрат розпорядників (одержувачів) бюджетних коштів; здійснення погашення та обслуговування державного боргу, проведення платежів, пов'язаних з виконанням гарантійних зобов'язань держави, в національній та іноземній валютах за дорученням Мінфіну; забезпечення казначейського обслуговування бюджетних коштів під час реалізації спільних з міжнародними фінансовими організаціями проєктів; обслуговування коштів фондів загальнообов'язкового державного

соціального і пенсійного страхування, інших клієнтів та коштів єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

За результатами проведеного дослідження пропонуємо деталізувати повноваження Казначейства відповідно до узагальнених функцій та закріпити на законодавчому рівні, тобто прийняти закон або нормативний акт, щодо закріплення функцій Казначейства.

У сучасному постмодерному суспільстві Казначейство є досить активним гравцем, а тому людина — працівник Казначейства, який виконує завдання і функції покладені на Казначейство, відіграє досить важливу роль в порядку взаємодії з урядом, органами державної влади та органами місцевого самоврядування, бюджетними установами, організаціями, підприємствами, фізичними особами — підприємцями та громадянами з метою прийняття своєчасних та ефективних управлінських рішень.

Ефективність функціонування Казначейства залежить від професійного, якісного складу персоналу, зокрема управлінців. В останні роки всі державні службовці, зокрема працівники Казначейства, можуть реалізувати своє право на професійне навчання відповідно до Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 р. № 106 [7]. Існують певні форми

професійного навчання: підготовка (успішне виконання учасниками професійного навчання відповідної освітньо-професійної програми, що є підставою для присудження ступеня вищої освіти за рівнем магістра за спеціальностями, необхідними для професійної діяльності на державній службі та службі в органах місцевого самоврядування, зокрема за спеціальністю 281 “Публічне управління та адміністрування” галузі знань “Публічне управління та адміністрування”); підвищення кваліфікації (набуття учасниками професійного навчання нових та/або вдосконалення раніше набутих компетентностей у межах професійної діяльності або галузі знань); стажування (набуття учасниками професійного навчання практичного досвіду виконання завдань та обов’язків у професійній діяльності або галузі знань); самоосвіта (самоорганізоване здобуття учасниками професійного навчання певних компетентностей, зокрема під час повсякденної діяльності, пов’язаної з професійною, громадською або іншою діяльністю, дозвільям).

На нашу думку також існує проблемне питання, щодо прийняття та зарахування на державну службу, зокрема до органів Казначейства в частині проходження конкурсу на зайняття вакантної посади державної служби. Для цього необхідно пройти комп’ютерне тестування у вигляді тесту з 40 питань на знання низькі законодавчих актів, перелік яких наведено на офіційному сайті Національного агентства України з питань державної служби. Але ці питання носять загальний характер і не відо-

бражують якість отриманих знань певному виду діяльності кожного окремого органу державної служби. Тому вважаємо, що необхідно розробляти спеціалізовані тести для кожного окремого органу державної служби, з метою підготовки та добору більш кваліфікованих кадрів.

Висновки і перспективи подальших досліджень. В постмодерному суспільстві важливу роль у розвитку публічного управління відіграє теорія архетипів, яка є важливим чинником формування світогляду та подальшого розвитку націй. Державна казначейська служба України в сучасному постмодерному суспільстві забезпечує ефективне та результативне надання публічних послуг. Необхідно відмітити, що з урахуванням проведеного узагальнення теоретичних підходів науковців до виконання функцій органами Казначейства запропоновано закріпити на законодавчому рівні такі функції: нормотворча; обслуговуюча; облікова; контрольна; профілактична (превентивна); інформаційна; управлінська. Обґрунтовано необхідність виділення обслуговуючої функції. Також в постмодерному суспільстві актуальними залишаються питання щодо здійснення професійного навчання працівників органів Казначейства, яке нерозривне пов’язане з ефективним функціонуванням органів Казначейства, тому нами детальніше висвітлено програми за якими працівники можуть проходити навчання. Крім того, проведено аналіз процедури відбору для вступу на державну службу в органи Казначейства та виявлено суттєві недоліки, які запропоновано усунути

для більш якісного кадрового забезпечення Державної казначейської служби України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конспект лекцій з дисципліни “Філософія” / [О. Романовський, Н. Кругла, Ю. Ватуля, Л. Владімирова] [Електронний ресурс]. Режим доступу : <https://studfile.net/preview/5064270/>
2. Бойченко І. Філософія історії : підруч. Х. : Прапор, 2006. 656 с.
3. Про затвердження Положення про Державну казначейську службу України [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 15.04.2015 р. № 215. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF>
4. Клітенко І. Ю. Дослідження розвитку функцій Державного казначейства України в умовах трансформаційних процесів державного управління коштами / І. Ю. Клітенко // [Електронний ресурс]. Режим доступу : http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/vcpi/Apu/2011_15/10_15_2011.html
5. Прекрасна О. І. Функції Державної казначейської служби України: [Електронний ресурс] : Режим доступу : <http://www.google.com/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=2ahUKEwjCorfyuuXlAhUv06YKHf2ICsgQFjACegQIAhAC&url=http%3A%2F%2Fer.nau.edu.ua%2Fbitstream%2FNAU%2F13824%2F1%2F%25D0%259F%25D1%2580%25D0%25B5%25D0%25BA%25D1%2580%25D0%25B0%25D1%2581%25D0%25BD%25D0%25B0.doc&usq=AOvVaw36bgJmEymweNQvIjH1Zn>
6. Сушко Н. І. Функції Державної казначейської служби України: ме-

тодологічний та організаційний аспекти / Н. І. Сушко // Молодий вчений. 2017. № 9 (49). С. 563–566.

7. Про затвердження Положення про систему професійного навчання державних службовців, голів місцевих державних адміністрацій, їх перших заступників та заступників, посадових осіб місцевого самоврядування та депутатів місцевих рад [Електронний ресурс] : Постанова Кабінету Міністрів України від 06.02.2019 р. № 106. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF>

REFERENCES

1. Romanovskyi, O., Kruhla, N., Vatulia, Yu., Vladymyrov, L. (2019). Konspekt lektsii z dystsypliny “Filosofiiia” [Summary of lectures on "Philosophy"]. Smila. Retrieved from <https://studfile.net/preview/5064270/> [in Ukrainian].
2. Boichenko, I. (2006). Filosofiia istorii [Philosophy of history]. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
3. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnu kaznacheisku sluzhbu Ukrainy” : vid 15.04.2015 r., № 215 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On Approval of the Regulation on the State Treasury Service of Ukraine” from 21.04.2015, № 215]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/215-2015-%D0%BF> [in Ukrainian].
4. Klitenko, I. Yu. (n.d.). Doslidzhennia rozvytku funktsii Derzhavnoho kaznacheistva Ukrainy v umovakh transformatsiinykh protsesiv derzhavnoho upravlinnia koshtamy [Investigation of the Development of Functions of the State Treasury of Ukraine in the Conditions of Transformation Processes of

- State Fund Management]. www.nbuv.gov.ua. Retrieved from http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/natural/vcpi/Apu/2011_15/10_15_2011.html [in Ukrainian].
5. Prekrasna, O. I. (n.d.). Funktsii Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy [Functions of the State Treasury Service of Ukraine]. er.nau.edu.ua. Retrieved from <http://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/13824/1/%D0%9F%D1%80%D0%B5%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%BD%D0%B0.doc> [in Ukrainian]
 6. Sushko, N. I. (2017). Funktsii Derzhavnoi kaznacheiskoi sluzhby Ukrainy: metodolohichniy ta orhanizatsiinyi aspekty [Functions of the State Treasury Service of Ukraine: Methodological and Organizational Aspects]. *Molodyi vchenyi — Young Scientist*, 9(49), 563-566 [in Ukrainian].
 7. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia Polozhennia pro systemu profesiinoho navchannia derzhavnykh sluzhbovt-siv, holiv mistsevykh derzhavnykh administratsii, yikh pershykh zastupnykiv ta zastupnykiv, posadovykh osib mistsevoho samovriaduvannia ta deputativ mistsevykh rad” : vid 06.02.2019, № 106 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On approving the Regulation on the system of professional training of civil servants, heads of local state administrations, their first deputies and deputies, officials of local self-government and deputies of local councils” : from 06.02.2019, № 106]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/106-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].

UDC: 351.851

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-203-219](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-203-219)

Марчук Олена Олександрівна,

студентка 4-го курсу кафедри соціології та політології Національного авіаційного університету, 03058, м. Київ, просп. Космонавта Комарова, 1, тел.: +38 (095) 565 53 11, e-mail: lyssapaxnete@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7323-1385

Марчук Елена Александровна,

студентка 4-го курса кафедры социологии и политологии Национального авиационного университета, 03058, г. Киев, просп. Космонавта Комарова, 1, тел.: +38 (095) 565 53 11, e-mail: lyssapaxnete@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7323-1385

Marchuk Olena Oleksandrivna,

student of the 4 course of the Department of Political Science and Sociology, National Aviation University, 03058, Kyiv, Prosp. Kosmonavta Komarova, 1, tel.: +38 (095) 565 53 11, e-mail: lyssapaxnete@gmail.com

ORCID: 0000-0001-7323-1385



ТРАНСФОРМАЦІЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУЧАСНОЇ ДЕРЖАВИ У БЕЗПЕКОВОМУ КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНОГО СВІТУ: АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД

Анотація. Проаналізовано процес трансформації соціальної відповідальності Української держави. Визначено основні тенденції трансформації соціальної відповідальності у глобалізованому світі. Проаналізовано основні архетипи Українського народу, що прямо чи опосередковано впливають на реалізацію соціальної відповідальності, а саме архетипи свободи, землі та бідності. Визначена проблема колективної безпеки, що полягає у її зв'язку із демократією. Представницька демократія знаходиться у стані кризи, актуалізується пряма демократія з орієнтацією на принципи гуманізму, культурної толерантності та взаємоповаги. Визначена необхідність оптимального поєднання лібералізму та демократії для забезпечення соціальної відповідальності сучасної держави. Досліджено основні аспекти суспільної

свідомості, що призводять до недієвості існуючих державних програм. Визначено, що небажання значної частини українців активно працювати для забезпечення суспільного інтересу виявляється у free rider, що суттєво стримує розвиток соціальної відповідальності.

Представлено основні нормативні документи України, в яких затверджено принципи соціальної відповідальності. Встановлена потреба врахування локальної спеціалізації соціальної відповідальності. Виявлена причина недієвості європейської моделі соціальної відповідальності у реаліях українського суспільства, що полягає у її відповідності архетипам європейських країн, що відрізняються від властивих українцям. Доведена необхідність активної участі держави у реалізації корпоративної соціальної відповідальності. Представлено рекомендації щодо зміни нормативної бази та політики держави у співпраці з бізнесом для забезпечення соціальної відповідальності. Визначено провідну роль корпоративної соціальної відповідальності бізнесу для впровадження європейських цінностей у процеси розвитку українського соціуму. Охорона здоров'я, освіта, інновації, АТО та інфраструктура є основними напрямками реалізації корпоративної соціальної відповідальності в Україні.

Ключові слова: соціальна відповідальність, архетипний підхід, колективна безпека, демократія, корпоративна соціальна відповідальність, архетип свободи.

ТРАНСФОРМАЦИЯ СОЦИАЛЬНОЙ ОТВЕТСТВЕННОСТИ СОВРЕМЕННОГО ГОСУДАРСТВА В КОНТЕКСТЕ БЕЗОПАСНОСТИ ГЛОБАЛЬНОГО МИРА: АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД

Аннотация. Проанализирован процесс трансформации социальной ответственности Украинского государства. Определены основные тенденции трансформации социальной ответственности в глобализированном мире. Проанализированы основные архетипы Украинского народа, которые прямо или опосредованно влияют на реализацию социальной ответственности, а именно архетипы свободы, земли и бедности. Определена проблема коллективной безопасности, которая заключается в ее связи с демократией. Представительская демократия находится в состоянии кризиса, актуализируется прямая демократия с ориентацией на принципы гуманизма, культурной толерантности и взаимоуважения. Определена необходимость оптимального сочетания либерализма и демократии для обеспечения социальной ответственности современного государства. Исследованы основные аспекты общественного сознания, делающие неэффективными существующие государственные программы. Определено, что нежелание значительной части украинцев активно работать для обеспечения общественного интереса проявляется в феномене free rider, который существенно задерживает развитие социальной ответственности.

Представлены основные нормативные документы Украины, в которых утверждены принципы социальной ответственности. Установлена по-

требность учета локальной специализации социальной ответственности. Обнаружена причина неэффективности европейской модели социальной ответственности в реалиях украинского общества, заключающаяся в ее соответствии с архетипами европейских стран, которые отличаются от собственных украинцам. Доведена необходимость активного участия государства в реализации корпоративной социальной ответственности. Представлены рекомендации по изменению нормативной базы и политики государства в сотрудничестве с бизнесом для обеспечения социальной ответственности. Определена ведущая роль корпоративной социальной ответственности бизнеса для внедрения европейских ценностей в процессы развития украинского социума. Охрана здоровья, образование, инновации, АТО, а также инфраструктура являются основными направлениями реализации корпоративной социальной ответственности в Украине.

Ключевые слова: социальная ответственность, архетипный подход, коллективная безопасность, демократия, корпоративная социальная ответственность, архетип свободы.

TRANSFORMATION OF SOCIAL RESPONSIBILITY OF THE MODERN STATE IN CONTEXT OF SECURITY OF THE GLOBAL WORLD: THE ARCHETYPICAL APPROACH

Abstract. In this article, the process of transformation of social responsibility of the Ukrainian state was analyzed. The main tendencies of the transformation of social responsibility in the globalized world are identified. The basic archetypes of the Ukrainian people that directly or indirectly influence the realization of social responsibility, namely the archetypes of freedom, land, and poverty, are analyzed. The problem of collective security, which is linked to democracy, has been identified. Representative democracy is in a state of crisis, and direct democracy is being updated with an orientation towards the principles of humanism, cultural tolerance and mutual respect. The necessity of an optimal combination of liberalism and democracy to ensure the social responsibility of the modern state is determined. The basic aspects of social consciousness that lead to the inactivity of existing state programs are investigated. The unwillingness of a large part of Ukrainians to actively work for the public interest is reflected in the free rider phenomenon, which significantly hinders the development of social responsibility is determined.

The main normative documents of Ukraine, which approved the principles of social responsibility, are presented. The necessity to take into account the local specialization of social responsibility has been established. The reason of weak European model of social responsibility in the realities of Ukrainian society, that is compliance with archetypes of European countries that differ from our own is defined. The necessity of active participation of the state in the realization of corporate social responsibility has been proved. The recommendations on the basis of the regulatory framework and policies of the state in cooperation with business

for providing of social responsibility are presented. The leading role of corporate social responsibility of business in the implementation of European values in the Ukrainian society is determined. Health care, education, innovation, ATO (Anti-Terrorist operation in the east of the country) and infrastructure are the main areas of corporate social responsibility.

Keywords: social responsibility, archetypical approach, collective security, democracy, corporate social responsibility, archetype of freedom.

Постановка проблеми. Сучасний світ є безпрецедентним прикладом швидкої трансформації та глобалізації. Нові дані з'являються кожної секунди. Ті знання, що у Середньовіччі були притаманні освіченій людині, зараз вивчаються підлітками у школі. Кожен може за допомогою новітніх технологій дістати речі, книги тощо з іншого куточку світу. Соціальні конструкти оновлюються із не меншою швидкістю та глобальністю. Поряд з тим, на нашу думку, актуальними для українського соціуму наразі є питання соціальної відповідальності та безпеки. Адже саме ці два елементи можуть допомогти нашому суспільству зберегти свої кордони та об'єднатися задля розбудови сильної та могутньої країни. Ми пропонуємо розглянути динаміку трансформації соціальної відповідальності Української держави. На нашу думку, наявна наразі система соціальної відповідальності державного та громадського апаратів демонструє свою недієвість. Спроби державної влади закликати громадськість до дій знаходять малий відгук, так само як і спроби громадськості притягнути державних чиновників до відповідальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що сам

термін “соціальна відповідальність” виявляє характер та спрямованість наукового знання, необхідного для дослідження даного процесу, в соціології проблемі соціальної відповідальності приділено недостатньо уваги, а наявні дослідження вирізняються фрагментарним аналізом окремих аспектів соціальної відповідальності. У ході дослідження використано результати дисертаційних робіт Безрукової О. [1] та Горбової Ю. [2], в яких проаналізовано явище соціальної відповідальності за допомогою соціологічного підходу. Також методологічно цінними стали результати досліджень, висвітлені у публікаціях Шульги М. [3], який розглядає відповідальність у зв'язку зі свободою. У матеріалах конференції “Public Policy for Corporate Social Responsibility” [4] було простежено зв'язок держави та бізнесу з питань соціальної відповідальності.

Мета статті. Проаналізувати трансформацію соціальної відповідальності Української держави в безпековому контексті глобального суспільства за допомогою архетипного підходу. Ми вважаємо, що виявлення справжніх (не нав'язаних) архетипів українського соціуму яскраво покаже чи притаманна українцям соціальна відповідальність і допоможе

найбільш чітко визначити правильні та хибні аспекти сучасного способу її актуалізації.

Виклад основного матеріалу дослідження. В рамках сучасної ситуації, що склалася в Україні, АТО, на перший план у здійсненні будь-яких соціальних взаємодій і комунікацій висунуто питання безпеки. Соціологічний словник визначає безпеку як “стан, коли народ (держава) може суверенно, без втручання і тиску ззовні вільно обирати і здійснювати свою стратегію соціального, економічного і політичного розвитку” [5]. Тобто для українців актуальним є забезпечення сталого розвитку держави. Оскільки концепція сталого розвитку підтримується і розвивається переважною більшістю держав світу, ми вважаємо доречним розглядати проблему цієї статті на глобальному рівні.

Для адекватного сталого розвитку, в ході якого гармонійно розвиваються усі три зазначені вектори, необхідною умовою є соціальна відповідальність як держави, так і людей. В цій роботі ми зосередимо увагу також на соціальній відповідальності окремого публічного управлінця, оскільки вважаємо, що діяльність державного апарату починається з окремо взятого індивіда.

“Відповідальність соціальна — міра відповідності дій соціальних суб’єктів (особистостей, соціальних груп, держави) взаємним вимогам, діючим правовим та іншим суспільним нормам, загальним інтересам. Відповідальність соціальна обумовлена закономірностями суспільного життя, специфічними зв’язками між людьми та іншими соціальними

суб’єктами, що вимагають від людей виконання певних обов’язків. Відповідальність [...] є засобом підтримання цілісності суспільства, суспільної злагоди, соціальної справедливості, вдосконалення суспільних відносин” [6].

Характер діяльності кожного індивіда, а в подальшому і більших груп людей, обумовлюється становленням особистості індивіда та суспільною свідомістю. Оскільки становлення людини є надто індивідуальним процесом, ми зосередимо увагу на суспільній свідомості. Суспільна свідомість є вираженням суспільної діяльності щодо перетворення світу і включення у систему факторів суспільно-історичного процесу. Архетипи найбільш суттєво впливають на становлення особистості та суспільну свідомість, що, в свою чергу, виявляється у формуванні соціальної системи регуляції соціальних відносин загалом, та соціальної відповідальності зокрема. Дослідження взаємозв’язків між архетипами та соціальними процесами можуть допомогти виявити тенденції їх розвитку в майбутньому, оскільки цінності, закладені в архетипах реалізуються протягом довгого періоду та формують моделі соціальних відносин у суспільстві.

Для розуміння соціальної відповідальності за допомогою архетипного підходу необхідно визначити, які саме архетипи притаманні українцям.

Архетип — це образ спільного колективного досвіду людства; це несвідомий зміст, який змінюється і стає усвідомленим та сприйнятим, зміненим під впливом індивідуаль-

ної свідомості, на поверхні якої він виникає [7].

Найбільш вагомими архетипами Українського народу є:

1) архетип землі — “Земля — наша мати, всіх годує”; високий рівень довіри до “неньки землі” зумовлений наявністю родючого чорнозему та багатих природних ресурсів, що допомагали українцям переживати важкі часи;

2) архетип особистої свободи — “Життя не має ціни, а воля дорожча за життя”; основа волелюбного духу українців, що спрямовує їхню діяльність;

3) архетип матері — “Вкраїна — мати, за неї треба головою стояти” — уособлює Жінку, Україну; цей архетип визначає шанобливе ставлення до жінки та прагнення захищати Батьківщину;

4) архетип долі — “Із щастя та горя скувалася доля”; зумовлює панування ірраціонально-героїчних вчинків за потреби та пасивності в повсякденності;

5) архетип бідності — “Голий розбою не боїться”; реакція на пограбування та знищення від набігів кочовиків, а також панщину, коли український селянин працював на своїй землі, проте не був її власником.

Становлення та засвоєння архетипів українського суспільства відбулося у темпоральному розрізі. Сучасний стан українського суспільства зумовило територіальне розміщення України, тривала відсутність власної держави та перебування у складі інших держав. Протягом всієї історії Україна зазнавала впливу та орієнтувалася на два полярні вектори: проєвропейський та проро-

сійський. Така ситуація призвела до певних суперечностей у характері українців. Про українців М. Гоголь писав: “дивовижно зіштовхнулись дві протилежності, дві різнохарактерні стихії: європейська обережність та азійська безтурботність, простодушність та хитрість, сильне дієве начало та превеликі лінощі й млість, потяг до розвитку й досконалості й бажання вдаватись таким, що зневажають досконалість” [8].

Український народ має багату історію, але ми розглянемо її з часу становлення державності. Підвищення продуктивності праці, соціальне розшарування, перехід землі у власність окремих сімей, загроза нападу кочових племен стали передумовами формування держави Київської Русі у VIII–IX століттях. Київській Русі були притаманні певні особливості, що відрізняли її від держав європейського феодалізму, а саме мінімальна влада князів над боярами, торгівля та міста відігравали надважливу роль в життєдіяльності держави, а також існувало вільне селянство, яке працювало на власній землі і сплачувало данину.

Після розпаду Київської Русі у XIV ст. на теренах сучасної Західної України поширилося таке суспільне явище як панщина — примусове й безплатне виконання підданими певного обсягу робіт у господарстві власника [9]. Закони та численні привілеї надані литовськими князями та польськими королями призвели до масової залежності селян від феодалів. У XVI–XVII столітті ситуація загострилася тому, що селяни були змушені відпрацьовувати панщину 5–6 днів на тиждень, що мало

наслідком збідніння та розорення селян, їх масові втечі на Запорізьку Січ, а також викликало масові селянські протести. І хоч селянсько-козацькі повстання 1648–1676 років послабили систему, проте знищити її не вдалося. Навіть більше, у XVIII ст. панщина поширюється й на Лівобережну (Слобідську) Україну. На Галичині, Буковині та Закарпатті відбулося скасування панщинних обов'язків у 1848 році після селянської реформи та революції у Австрії. Лівобережна Україна звільнилася від кріпосного права пізніше, у 1861 році.

У радянський період ситуація в країні не покращилася: відбувалося розкуркулення, колективізація та спотворення властивих Українському народові цінностей, насаджування ідей комунізму та геноцид у вигляді голодомору 1932–1933 років.

Все це стало частиною “душі” українців. Одним із визначальних архетипів українського суспільства є архетип свободи (“У кожного своя доля і свій шлях широкий”, “хоч голі, аби на волі”, “душу й тіло ми положим за нашу свободу”). Він спричиняє неприйняття нав'язаного ззовні авторитету, прагнення відмежуватися від соціуму, а також утверджує сподівання на власні сили, здібності та розум, власну ініціативу, що реалізується передусім у родинному житті. Саме вплив певною мірою латентного архетипу волелюбності суттєво відрізняє українську націю від інших й у часи глибоких соціальних криз спричиняє трансформацію психо-поведінкової реакції “*vita minima*” (“зачаєне” існування, відступ “у себе”, уникнення близького

контакту зі світом) на “*vita maxima et heroica*” (авантюрно-козацький тип реакції: тотальна мобілізація духовних і матеріальних ресурсів, героїчний супротив навіть ціною власного життя). Архетип свободи виявлявся в історії України в існуванні козацької держави, національної революції 1648–1676 років, селянські повстання та бунти, Революція Гідності тощо) [10]. Варто додати і те, що завдяки землі та індивідуальній господарській роботі на ній, що не вимагала колективних зусиль, українці у своїй переважній більшості не готові до боротьби з докільям та соціальними негараздами, значною мірою соціально маргінальні, пасивні, уникають відповідальності, не втручаються у розв'язання зовнішніх щодо їх родини проблем. Тож розв'язання соціальних проблем ніколи не були пріоритетом для українця, основна увага — власне домогосподарство, особистий достаток [11] (“моя хата скраю, нічого не знаю”).

Будучи тривалий час частиною Російської імперії та у складі СРСР українцям насаджували принципи колективізму та патріархату, що кардинально відрізнялися від історично усталених архетипів Українського народу. І хоч Україна є незалежною державою уже 27 років, український соціум все ще знаходиться в стані кризи системи цінностей та дезорієнтації. На сьогодні Український народ, шляхом акцій радикального громадянського протесту обрав європейську орієнтацію розвитку.

Згідно із даними КМІС за 2017 р., у випадку референдуму 49 % опитаних українців проголосували б за вступ до Європейського Союзу,

28 % — проти та 23 % не визначилися або не брали б участі [12]. Отже, тенденція зближення з Європою зберігається. Для України європейська інтеграція означає здобуття таких переваг, як створення надійних механізмів стабільності, безпеки, зростання темпів технологічної модернізації, доступ до інформації, підвищення рівня науки, активізація співпраці у боротьбі зі злочинністю, використання європейських фондів для економічного зростання, залучення інвестицій тощо.

Європейські цінності є базовими для впровадження сталого розвитку в Україні. Однією з основних цінностей в європейських країнах є відповідальність, в тому числі і соціальна. Прикладом для наслідування може бути Франція, яка у 2017 р. прийняла закон про корпоративну соціальну відповідальність, що зобов'язує компанії країни аналізувати ризики для працівників та навколишнього середовища, впроваджувати соціальні програми щодо захисту прав і свобод людини, навколишнього середовища [13]. Німеччина — ще одна держава, що співпрацює із бізнесом з питань соціальної відповідальності, а саме у 2016 р. уряд створив проект “CSR — Made in Germany”, згідно з яким, будь-який продукт, що виробляється чи послуга, що надається гарантовано відповідають ініціативі корпоративної соціальної відповідальності [14].

Наразі в Україні дослідження соціальної відповідальності стає актуальнішим через загострення економічної, соціальної та екологічної ситуації спричиненої прийнятими раніше без урахування довгостро-

кових наслідків рішеннями. В сучасному суспільстві відбувається трансформація соціальної відповідальності у кількох напрямках:

1) відповідальність виходить за межі держави, окремого соціуму та переноситься на все людство, тобто відбувається процес глобалізації відповідальності;

2) екологізація відповідальності суспільства;

3) актуалізація відповідальності перед майбутнім;

4) якісна зміна характеру відповідальності, перехід із технократичної мотивації в гуманістичну, соціально орієнтовану [1].

Рівень соціальної відповідальності держави є показником ефективності державного управління та ступенем розвитку соціальної, демократичної держави. Зрозуміло, що відповідати за свою діяльність повинна не тільки держава, а й всі громадяни перед державою та перед собою, але саме державна влада як гарант безпеки, законодавчий та виконавчий органи має першою змінитися та поширити принципи соціальної відповідальності у громадянське суспільство, оскільки кожен соціальний суб'єкт (держава, організації, бізнес, громадяни тощо) виконує різні соціальні функції. Важливими функціями держави, що реалізують соціальну відповідальність, є створення ефективної системи соціальних гарантій для людей із різних прошарків суспільства, забезпечення особистої безпеки громадян, підтримка безпечного стану навколишнього середовища, забезпечення умов для розвитку тощо.

Базовою цивілізаційною цінністю у сучасному світі є колективна без-

пека. При цьому важливим аспектом проблеми колективної безпеки є її зв'язок з демократією. Наразі маємо підстави констатувати про певну кризу представницької демократії у світі та, відповідно, актуалізацію прямої демократії (від елітаризму — до егалітаризму; від домінування експертного знання — до належного врахування і значущості “людського” знання). Проте ключовими орієнтирами розбудови сучасної глобальної системи є аксіологічні пріоритети гуманізму, культурної толерантності та взаємоповаги, що пов'язано із соціальною відповідальністю, в тому числі. Сучасна цивілізаційна система цінностей передбачає постійне наближення всіх держав, народів і спільнот світу до єдиних гуманітарних стандартів, що в своїй феноменологічно-аксіологічній основі мають загальнолюдські цінності.

Світова цивілізація відзначалася постійним домінуванням у ній двох основних принципів: раціоналізму та принципу моральної свободи індивіда. Для свободи необхідно, щоб особа почувала себе частиною спільноти, вірувань та історії (в тому

числі, і міфологізованої). На думку А. Перотті, лише узгодженість між духом, свободою та розумом може захистити від занепаду духу свободи — *у призмі оптимістичного погляду на здатність суспільства поєднувати раціональне мислення, свободу та (новий) погляд на культурні цінності* [15].

Останніми роками реактуалізувалася ідея про те, що інтереси плюралістичного суспільства та громадянського суспільства повинні мати пріоритет над інтересами держави. У цьому контексті розвивається політична філософія навколо двох засадничих ідей, що лежать в основі сучасної розвиненої демократії (таблиця):

1) гарантування свободи особистості і захист громадян від надмірного державного втручання (лібералізм);

2) забезпечення соціальної справедливості та захисту публічного інтересу (демократія).

Відтак, у контексті зростання розриву між дуже багатими і дуже бідними, одним із завдань розвитку людства, є *вирішення проблеми*

Порівняння аксіологічного змісту лібералізму та демократії

Лібералізм	Демократія
Свобода	Рівність
Гетерогенність і спонтанність	Соціальна цілісність
Самовпевненість і недисциплінованість, що породжуються свободою	Прагнення до гармонії та єдності
Всебічний плюралізм	Незначне відчуття плюралізму
У центрі політичної уваги – індивід	В центрі політичної уваги — суспільство як система
“Процедурна” демократія – важливим постає правильність процесу і механізмів здійснення політики	Демократичний суб’єкт зацікавлений в результатах здійснення політики та максимально можливому забезпеченні публічного (суспільного) інтересу

оптимального поєднання лібералізму і демократії. Саме розв'язання цієї проблеми найтісніше пов'язане із питанням забезпеченням соціальної відповідальності сучасної держави.

Український соціолог М. Шульга вважає, що соціальна відповідальність — це сформована здатність і готовність соціального суб'єкта усвідомлювати наслідки власних дій, своєї активності, визнавати їх результатом власного свідомого вільного вибору і прийнятих рішень. При цьому важлива не тільки готовність суб'єкта визнавати наслідки, а й його налаштованість і здатність у ситуації вибору приймати самостійні рішення, а не ухилятися від них. Отже, відповідальність є зворотною стороною свободи. Тільки там виникає відповідальність, де є свобода волевиявлення суб'єкта, де останній має можливість і здатний робити вибір, а значить — йти на ризик [3].

І хоч для соціально відповідальної поведінки певного суб'єкта потрібна свобода, про необхідність самої відповідальності говорять менше. Як вже було з'ясовано українському суспільству властивий архетип свободи, проте ця свобода має індивідуальну спрямованість та виключення відповідальності не тільки за зовнішню та внутрішню діяльність держави, але й за власне життя. Дані моніторингу Інституту соціології НАН України за 2014 рік свідчать про те, що *44 % українців вважають, що те, як складеться їхнє життя здебільшого залежить від зовнішніх обставин, а не від них самих.* Якщо ж говорити про управління державою, то *у 2018 році 53,2 % опитаних українців вважають, що не несуть ніякої*

особистої відповідальності за те, хто є Президентом у країні, а отже, не вважають себе відповідальними за обраний ним шлях розвитку демократії [16].

Іншою стороною свободи у проблемі соціальної відповідальності є довіра на всіх рівнях суспільства як один одному, так і довіра організаціям та владі. Довіра детермінує характер соціальних відносин, сприяє інтеграції та сталому розвитку суспільства, оскільки саме довіра уможливорює застосування нових організаційних форм та засобів, прискорює та робить простішим процес прийняття рішення, його реалізацію [2]. В українському суспільстві дуже гостро стоїть питання довіри, оскільки властиві нашому народу архетипи землі та свободи виявляються саме в недовірі іншим та покладанні тільки на власні сили. І хоч у 2014 році українці об'єдналися для захисту особистої безпеки громадян та захисту території, рівень довіри до звичайних людей поступово знижується — про таку довіру відзначили 73 % опитаних у 2017 році та 68 % — у 2018 році. Довіра до таких соціальних інститутів як уряд та Президент так само залишається на низькому рівні — 10 % респондентів у 2017 році та 11 % — у 2018 році довіряють уряду, 14 % і 16 % відповідно — довіряють Президенту [17].

Недовіра українців державі та бізнесу виявляється також у такому соціально-економічному явищі як *free rider* — це особи чи компанії, що користуються перевагами, за які вони не платять або які вони не заробили [18]. Проблема *free rider* стосується також суспільного блага. Державні

програми та акції компаній, що реалізують свою соціальну відповідальність зі збільшенням витрат та зменшенням ефективності своєї діяльності через людей, які намагаються використати на “повну” безкоштовні товари чи послуги. Останні організовуються для отримання допомоги соціально незахищеним верствам населення тому, що не вірять у безкорисність такої діяльності, а також вважають, що мають право (і це правда, тому що заборонити їм не можна), виправдовуючи свою поведінку соціальною нерівністю, адже вони беруть блага у тих, у кого їх дуже багато. І це вагома проблема, оскільки не отримуючи результату від своєї діяльності, компанії менш охоче організовують подібні проекти. Іншим виявом даної проблеми в Україні є несплата податків, приховування доходів (так звана, зарплата в конверті) та корупція, оскільки простіше заплатити одній людині, аніж організовувати свою діяльність відповідно усім наявним правилам та стандартам, відповідно до актуальних нормативних вимог. Українці позитивно ставляться до несплати податків тому, що недовіряють державному апарату та не бачать змін і благ, які повинні організовуватися на ці податки. Проте це лише поглиблює проблему через так зване замкнуте коло, адже не отримуючи кошти до бюджету держава не може фінансувати необхідні для країни проекти і зміни не відбуваються.

Принципи соціальної відповідальності держави в Україні представлені у Конституції України (КУ) (ст. 64, про права й свободи людини й громадянина; інші статті КУ ча-

стково (прямо чи опосередковано) відтворюють вимоги щодо прав людини, навколишнього середовища, трудових відносин тощо) [19] та на рівні Кодексів і Законів України у всіх сферах (наприклад, у споживчій сфері щодо якості продукції, регуляції відносин між виробниками і продавцями тощо) [20; 21].

Соціальна відповідальність держави реалізується у двох площинах:

1) внутрішній: охорона праці, стабільність заробітної плати, стабільність праці, впровадження інновацій, відповідні умови праці, соціальне страхування, гендерна рівність, соціальний діалог, зниження плинності кадрів тощо (Конституція України; Кодекс законів про працю; Господарський Кодекс України; Закони України “Про охорону праці”; “Про відпустки” [19; 22–25]);

2) зовнішній: співпраця з місцевими громадами, сприяння малому та середньому бізнесу, зниження корупції, розвиток громадянського суспільства, зниження ризиків у діяльності компанії, охорона навколишнього середовища, соціально відповідальне інвестування та інше (Конституція України; Закони України “Про екологічний аудит”; Закон України “Про забезпечення санітарного й епідеміологічного благополуччя населення”; “Про охорону навколишнього оточуючого середовища” [19; 26–28]).

І хоч в Україні впроваджено нормативно правову базу для забезпечення соціальної відповідальності, але в більшості випадків закони не працюють, оскільки враховують соціальну актуальність без врахування ментальних особливостей укра-

їнського соціуму. Україна повинна створити власну модель соціальної відповідальності тому, що європейська модель не працюватиме через неповну відповідність викликам українських реалій, світоглядним засадам, архетипам українського суспільства. Про необхідність локальної специфіки корпоративної соціальної відповідальності науковці говорили на конференції “Державна політика та корпоративна соціальна відповідальність” у 2003 р. На думку учасників конференції, необхідно проводити більше досліджень на загальнокраїновому рівні щодо умов формування ролі бізнесу в суспільстві. Корпоративна соціальна відповідальність по-різному розуміється у всьому світі, це залежить від культурно-історичних обставин та вимагає локально специфічних та культурно орієнтованих рішень. Розуміння корпоративної соціальної відповідальності залежить від орієнтації уряду, а також від рівня впливу бізнесу на політику. Державний сектор повинен відігравати більш активну роль у корпоративній соціальній відповідальності, і хоч досить складно досягти партнерських відносин та синергії між бізнесом та державою їх співпраця є необхідною. *Держава повинна брати на себе відповідальність там, де не готові брати участь компанії.* Було запропоновано такі рекомендації:

1) забезпечення ефективного управління та організація бізнес-простору, що заохочує корпоративну соціальну відповідальність (КСВ), а саме, уряд повинен забезпечити функціонування законів та регуляторних структур, створити

ефективні механізми надання державних послуг;

2) створення ради чи агентства, що сприятиме розвитку КСВ та моніторингу за КСВ діяльністю як державного, так і приватного секторів;

3) чітке формулювання очікувань бізнесу щодо КСВ та розробка векторів розвитку відповідно до очікувань;

4) усунення корупції та заохочення прозорості у відносинах між урядом та бізнесом, особливо у сфері природних ресурсів, таких як нафта, водні ресурси та корисні копалини;

5) надання податкових пільг та застосування інших механізмів заохочення, щоб компанії вбачали КСВ не як витрати, а як вигоду;

6) створення стратегії КСВ та залучення бізнесу у роботу уряду щодо даної стратегії;

7) зосередження уваги на проблемі КСВ у малих та середніх підприємствах, а також способах впровадження КСВ у країнах із слабкою інформованістю широкої громадськості та браком капіталу [4].

Останніми роками в Україні все ж відбувається низка якісних соціальних змін. Держава делегувала частину своїх обов’язків щодо соціальної відповідальності бізнесу, який сам стає зацікавленим у вирішенні соціальних проблем та підвищенні соціального благополуччя. Корпоративна соціальна відповідальність в Україні реалізується у таких напрямках:

- охорона здоров’я: підприємства об’єднуються з благодійними фондами для допомоги окремим людям, що потребують фінансів для лікування, проводять різноманітні акції для збору коштів на закупів-

лю необхідного обладнання у державні лікарні. Наприклад, компанія Comfy — один із найбільших ритейлів на ринку техніки та електроніки України, у травні кожного року проводить акцію, у якій 10 грн із кожного проданого смартфона компанія передає благодійному фонду Kiddo;

- освітні проекти: компанії співпрацюють зі школами, університетами, створюють курси та надають гранти. Таким чином, вони забезпечують собі майбутніх спеціалістів, підвищують кваліфікацію своїх співробітників та допомагають талановитій українській молоді навчатися за кордоном, а потім реалізовувати здобуті знання в Україні. Наприклад, фонд Віктора Пінчука створив стипендіальну програму “Завтра.UA”, яка є першою приватною загальнонаціональною програмою з підтримки талановитої молоді;

- підтримка інноваційної діяльності: українські компанії пропонують різноманітні гранти для реалізації інноваційних стартапів, що пропонують талановиті українці, оскільки це допомагає оптимізувати витрати, підвищити ефективність підприємства чи створити новий прибутковий бізнес;

- допомога АТО: український бізнес швидко відреагував на критичну ситуацію, що має місце на Сході України та допомагає українським військовим, починаючи із закупки військового спорядження, техніки, закінчуючи наданням робочих місць ветеранам АТО та реабілітацією постраждалих;

- інфраструктурні проекти: бізнес зацікавлений у вдосконаленні міста, його інфраструктури, тому що, на-

приклад, внесок у покращення стану автомобільних доріг та прокладання нових транспортних шляхів робить логістику компаній дешевшою та ефективнішою [29].

Висновки. Український соціум прагне соціального прогресу, поглиблення якісних соціальних змін. Для цього необхідні конкретні дії. Сучасні плани розвитку нашого суспільства не завжди враховують особливості менталітету українців, вважаючи що ми можемо прогресивно розвиватися за неорганічними (вторинними, на основі досвіду інших країн) стратегіями. Звісно, йти протоптаною доріжкою легко, але неефективно, оскільки для робочої моделі соціальної відповідальності повинні бути враховані споконвічні українські архетипи землі, свободи та матері тощо. Необхідно поступово, із урахуванням національних особливостей, змінювати суспільну свідомість до щоденного публічного дискурсу, адже тільки діалог та особиста відповідальність усіх громадян, включно із державними чиновниками та підприємцями може привести до позитивних трансформацій демократії в країні та інтеграції до європейського простору. Волелюбним та недовірливим українцям поки складно зрозуміти важливість і користь соціальної держави, соціально відповідального бізнесу, але саме завдяки останнім в Україні таки формується національна модель соціальної відповідальності. Український бізнес бере на себе ініціативу та реалізує соціальні програми у різних сферах життєдіяльності соціуму. Проте у ході дослідження була доведена необхідність активної

участі держави для регулювання та підтримки корпоративної соціальної відповідальності шляхом внесення змін до національного законодавства, що матиме безпосередній позитивний вплив на сталий розвиток держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безрукова О. А. Соціальна відповідальність в сучасному українському суспільстві: соціологічна концептуалізація та досвід емпіричного дослідження: дис. докт. соц. наук : 22.00.04. Київ, 2015. 427 с.
2. Горбова Ю. С. Соціологічний контекст практик корпоративної соціальної відповідальності в Україні: дис. канд. соц. наук: 22.00.004. Київ, 2017. 202 с.
3. Шульга М. Уявлення населення про соціальну відповідальність. Українське суспільство 1992–2014. Моніторинг соціальних змін : зб. наук. праць, 2014. Вип. 1/15. Т. 1. С. 186–195.
4. Public Policy for Corporate Social Responsibility: зб. матеріалів електронної конференції, 7–25 червня 2003. 66 с. URL: <http://web.worldbank.org/archive/website01006/WEB/IMAGES/PUBLICPO.PDF> (дата звернення: 25.10.2019).
5. Безопасность. Энциклопедия социологии: веб-сайт. URL: <https://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/301/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9E%D0%9F%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%AC> (дата звернення: 29.10.2019).
6. Відповідальність соціальна. Філософський словник соціальних термінів / Ред. В. П. Андрущенко (кер.), В. С. Бакіров, М. І. Бойченко та ін., 3-тє вид., допов. Харків : Р.И.Ф., 2005. С. 141–142.
7. Юнг К. Г. Архетип и символ. М. : Ренессанс, 1991. 299 с.
8. Воропай О. Звичаї українського народу. К. : Мале видав. підприємство “Оберіг”, 1991. Т. 1. 449 с.
9. Грабовська І. Українська ментальність крізь призму XX століття. Пам’ять століть. 2000. № 1/2. С. 3–13.
10. Гордійчук О. О. Архетипи української ментальності: соціально-філософський аналіз. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. 2018. Вип. 1. С. 15–19.
11. Панщина. Енциклопедія історії України: веб-сайт. URL: http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERM=0&S21STR=Panschyna (дата звернення: 29.10.2019).
12. Геополітичні орієнтації жителів України: Європейський Союз, Митний союз, НАТО (лютий 2017 р.): веб-сайт. URL: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=689&page=1> (дата звернення: 25.10.2019).
13. French National Assembly Adopts Corporate Duty of Vigilance Law, 2017: веб-сайт. URL: <https://www.csrandthelaw.com/tag/france/> (дата звернення: 11.11.2019).
14. “CSR Made in Germany” Label: веб-сайт. URL: <http://hi4csr.com/en/blog/%E2%80%9Ccsr-made-in-germany%E2%80%9D-label/> (дата звернення: 11.11.2019).
15. Перотті А. Виступ на захист полікультурності. Вид-во Ради Європи. 1994. С. 128.
16. Моніторинг’2018: основні тенденції змін громадської думки: веб-сайт. URL: <https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki> (дата звернення: 25.10.2019).

17. Довіра соціальним інститутам, грудень 2018 р.: веб-сайт. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1> (дата звернення: 25.10.2019).
18. FREE RIDER: веб-сайт. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/free-rider> (дата звернення: 3.11.2019).
19. Конституція України від 28 червня 1996 р. //Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. с. 141.
20. Кодекси України: веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/t21> (дата звернення: 25.10.2019).
21. Про захист прав споживачів: Закон України від 12 травня 1991. Відомості Верховної Ради УРСР, 1991, № 30, ст. 379.
22. Кодекс законів про працю від 10 грудня 1971. Відомості Верховної Ради УРСР. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375.
23. Господарський кодекс України від 16 січня 2003. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 18, № 19–20. № 21–22. Ст. 144.
24. Про охорону праці: Закон України від 14 жовтня 1992. Відомості Верховної Ради України. 1992, № 49. Ст. 668.
25. Про відпустки: Закон України від 15 листопада 1996. Відомості Верховної Ради України. 1997. № 2. Ст. 4.
26. Про екологічний аудит: Закон України від 24 червня 2004. Відомості Верховної Ради України. 2004. № 45. Ст. 500.
27. Про забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення: Закон України від 24 лютого 1994. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 27. Ст. 218.
28. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 26 червня 1991. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 41. Ст. 546.
29. Лучшие практики социально ответственного бизнеса. Focus: веб-сайт. Режим доступа до ресурсу: <https://focus.ua/responsible/401147> (дата звернення: 11.11.2019).

REFERENCES

1. Bezrukova O. A. (2015). *Sotsialna vidpovidalnist v suchasnomu ukrain-skomu suspilstvi: sotsiologichna kontseptualizatsiia ta dosvid em-pirychnoho doslidzhennia* [Social re-sponsibility in modern Ukrainian so-ciety: sociological conceptualization and empirical research experience]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Horbova Yu. S. (2017). *Sotsiologichnyi kontekst praktyk korporativnoi sotsialnoi vidpovidalnosti v Ukraini* [The sociological context of corpo-rate social responsibility practices in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
3. Shulha M. (2014). *Uiavlennia nas-elennia pro sotsialnu vidpovidalnist* [Public perceptions of social re-sponsibility], *Ukrainske suspilstvo 1992–2014. Monitorynh sotsialnykh zmin – Ukrainian society 1992-2014. Monitoring of social changes*. (Vol.1). (pp. 186–195) [in Ukrainian].
4. Petkoski, Dj., & Twose, N. (Eds). (2003). *Public Policy for Corporate Social Responsibility*. Proceedings of Global e-Conference. Retrieved from <http://web.worldbank.org/archive/website01006/WEB/AGES/PUB-LICPO.PDF> [in English].
5. Bezopasnost. *Entsiklopediia sotciolo-gii* [Encyclopedia of sociology]. (n.d.) <https://dic.academic.ru/contents.nsf/socio/> Retrieved from <https://dic.academic.ru/dic.nsf/socio/301/%D0%91%D0%95%D0%97%D0%9E%D0%9F%D0%90%D0%A1%D0%9D%D0%9E%D0%A1%D0%A2%D0%AC> [in Russian]

6. Andrushhenko, V., Bakirov, V. & Bojchenko, I. (2005). *Filosofskyi slovnyk sotsialnykh terminiv [Philosophical dictionary of social terms]* (3rd ed). Kharkiv [in Ukrainian].
7. Jung, K. (1991). *Arhetip i simvol [Archetype and symbol]*. Moscow, Renesans [in Russian].
8. Voropai, O. (1991). *Zvychai ukraïnskoho narodu [Customs of the Ukrainian people]* (Vol.1). Kyiv, Oberih [in Ukrainian].
9. Hrabovska I. (2000). Ukrainska mentalnist kriz pryizmu XX stolittia [Ukrainian mentality through the prism of the XX century], *Pamiat stolit – Memory of the ages*, 1/2, 3–13 [in Ukrainian].
10. Hordiichuk, O. (2018) Arkhetypy ukrainskoi mentalnosti: sotsialno-filosofskyi analiz [Archetypes of Ukrainian mentality: a socio-philosophical analysis], *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka. Filosofski nauky – Bulletin of Zhytomyr Ivan Franko State University. Philosophical Sciences*, 1, 15–19 [in Ukrainian].
11. Panshchyna. Entsyklopediia istorii Ukrainy [Encyclopedia of history of Ukraine]. Retrieved from http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=EIU&P21DBN=EIU&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=eiu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=TRN=&S21COLORTERMS=0&S21STR=Panschyna [in Ukrainian]
12. Heopolitychni oriientatsii zhyteliv Ukrainy: Yevropeiskyi Soiuz, Mytnyi soiuz, NATO (2017) [Geopolitical orientations of Ukrainian citizens: European Union, Customs Union, NATO]. Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=689&page=1> [in Ukrainian].
13. Corporate Social Responsibility and the Law. (2017). French National Assembly Adopts Corporate Duty of Vigilance Law. Retrieved from <https://www.csrandthelaw.com/tag/france/> [in English].
4. Harmonization and implementation of Corporate Social Responsibility EU Directives. (2016). CSR Made in Germany Label. Retrieved from <http://hi4csr.com/en/blog/%E2%80%9Ccsr-made-in-germany%E2%80%9D-label/> [in English].
15. Perotti, A. (2001). *Vystup na zakhyst polikulturnosti [Speech in defense of multiculturalism]*, Lviv, Kalvariia [in Ukrainian].
16. Monitorynh 2018: osnovni tendentsii zmin hromadskoi dumky (2018) [Monitoring 2018: the main trends of public opinion change]. Retrieved from <https://dif.org.ua/article/monitoring2018-osnovni-tendentsii-zmin-gromadskoi-dumki> [in Ukrainian].
17. Dovira sotsialnym instytutam (2018) [Trust in social institution]. Retrieved from <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=817&page=1> [in Ukrainian].
18. Free rider. Cambridge Dictionary. (n.d.) <https://dictionary.cambridge.org/>. Retrieved from <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/free-rider> [in English].
19. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
20. Kodeksy Ukrainy [The Codes of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/t21> [in Ukrainian].
21. Zakon Ukrainy “Pro zakhyst prav spozhyvachiv” [The Law of Ukraine “On the protection of cunsomer rights”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Re-

- trieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12> [in Ukrainian].
22. Kodeks zakoniv pro pracyu [The labor Code]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08> [in Ukrainian].
23. Hospodarskyi kodeks Ukrainy [Commercial Code of Ukraine]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> [in Ukrainian].
24. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu pratsi” [The Law of Ukraine “On labor protection”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12> [in Ukrainian].
25. Zakon Ukrainy “Pro vidpustky” [The Law of Ukraine “On Vacations”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/504/96-%D0%B2%D1%80/stru> [in Ukrainian].
26. Zakon Ukrainy “Pro ekolohichniy audit” [The Law of Ukraine “On environmental audit”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1862-15>. [in Ukrainian].
27. Zakon Ukrainy “Pro zabezpechennia sanitarnoho ta epidemichnoho blahopoluchchia naselennia” [The Law of Ukraine “On ensuring the sanitary and epidemic well-being of the population”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4004-12> [in Ukrainian].
28. Zakon Ukrainy “Pro okhoronu navkolyshnoho pryrodnoho sere-dovyshcha” [The Law of Ukraine “On environmental protection”]. (n.d.). *zakon.rada.gov.ua*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12> [in Ukrainian].
29. Sait zhurnalu “Focus” [Site of journal “Focus”]. Luchshie praktiki social’no otvetstvennogo biznesa (2018). <https://focus.ua/>. Retrieved from <https://focus.ua/responsible/401147> [in Russian].



УДК: 330.341.1:159.9

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-220-233](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-220-233)

Омельяненко Віталій Анатолійович,
кандидат економічних наук, доцент,
Сумський державний педагогічний
університет імені А. С. Макаренка,
40002, м. Суми, вул. Роменська, 87, тел.:
+38 (095) 167 59 52, e-mail: omvitaliy@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0713-1444

Омельяненко Виталий Анатольевич,
кандидат экономических наук, доцент,
доцент кафедры бизнес-экономики и
администрирования, Сумской государ-
ственный педагогический университет
имени А. С. Макаренко, 40002, г. Сумы,
ул. Роменская, 87, тел.: +38 (095) 167 59
52, e-mail: omvitaliy@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0713-1444

Omelyanenko Vitalii Anatoliyovych,

PhD, Associate Professor, Associate Professor of Business Economics and Administration
Department, Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, 40002,
Sumy, Str. Romenska, 87, tel.: +38 (095) 167 59 52, e-mail: omvitaliy@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0713-1444

АНАЛІЗ АРХЕТИПНОГО ВИМІРУ ІНСТИТУЦІЙНО-ЕВОЛЮЦІЙНИХ ТРАЄКТОРІЙ ВПРОВАДЖЕННЯ СИСТЕМНИХ ІННОВАЦІЙ¹

Анотація. Історія сучасної України є періодом значних трансформацій усіх сфер суспільного життя. Тренди геополітики вимагають глибокої змістовної трансформації всіх сфер держави. А вона, в свою чергу, вимагає розробки відповідних стратегій з метою забезпечення конкурентоспроможності України та забезпечення суб'єктності. Це можливо реалізувати через підвищення якості управління державними ресурсами на основі системних рішень через інституційний підхід. Однак у практиці публічного управління України зазначені аспекти міждисциплінарного підходу до розуміння бази

¹ Робота виконувалася за рахунок бюджетних коштів МОН України, наданих на виконання науково-дослідного проекту № 0117U003855 "Інституційно-технологічне проектування інноваційних мереж для системного забезпечення національної безпеки України".

інституційних трансформацій практично не мають практичного втілення в рамках реформ, що призводить до втрати як їх інноваційного потенціалу, так і наявного соціального капіталу (психосоціальний потенціал за Е. Афоніним). Отже, маловивченими залишаються питання методології розробки цілеспрямованих змін інституціональної структури як детермінанти системної цілісності, вирішення проблеми оцінки взаємного впливу змін окремих інститутів та аналізу динаміки всієї інституціональної структури. Проаналізовано архетипні фактори функціонування макросистем, на які необхідно звернути особливу увагу для пошуку найбільш ефективних зусиль (ресурсів) в межах застосування концепції інституційно-еволюційних траєкторій впровадження системних інновацій. Розглянуто архетипну методологію до визначення основ формування інституційно-еволюційних траєкторій впровадження системних інновацій. Доведено, що фактори успішності реформ як системних інновацій пов'язані не тільки зі змінами структур та функцій інституціонального механізму держави, а насамперед з соціальними чинниками. Визначено, що фактором успішності системних інновацій є створення унікального середовища, що ґрунтується на поєднанні технологічно-інноваційного базису, економіки та соціально-культурної системи. Обґрунтовано, що для втілення ідей та потенціалу системних реформ в реальні інновації, тобто реалізації в соціально-економічному просторі країни, потрібен спектр об'єктивних і суб'єктивних причин, зокрема культурна "підтримка" інновацій відіграє досить важливу роль.

Ключові слова: системна інновація, архетип, інститут, стратегія, зміни, трансформації.

АНАЛИЗ АРХЕТИПНОГО ИЗМЕРЕНИЯ ИНСТИТУЦИОННО-ЭВОЛЮЦИОННЫХ ТРАЕКТОРИЙ ВНЕДРЕНИЯ СИСТЕМНЫХ ИННОВАЦИЙ

Аннотация. История современной Украины является периодом значительных трансформаций всех сфер общественной жизни. Тренды геополитики требуют глубокой содержательной трансформации всех сфер государства. А она, в свою очередь, требует разработки соответствующих стратегий с целью обеспечения конкурентоспособности Украины и обеспечение субъ-ектности. Это возможно реализовать через повышение качества управления государственными ресурсами на основе системных решений с институциональным подходом. Однако в практике публичного управления Украины указанные аспекты междисциплинарного подхода к пониманию базы институциональных трансформаций практически не находит практического воплощения в рамках реформ, которое приводит к потере как их инновационного потенциала, так и имеющегося социального капитала (психосоциальный потенциал согласно Э. Афонину). Таким образом, малоизученными остаются вопросы методологии разработки целенаправленных изменений институциональной структуры как детерминанты системной целостности, решения проблемы оценки взаимного влияния изменений отдельных институтов и анализа ди-

намики всей институциональной структуры. Проанализированы архетипные факторы функционирования макросистем, на которые нужно обращать особое внимание для поиска наиболее эффективных усилий (ресурсов) в рамках применения концепции институционно-эволюционных траекторий внедрения системных инноваций. Рассмотрена архетипная методология определения основ формирования институционно-эволюционных траекторий внедрения системных инноваций. Доказано, что факторы успешности реформ как системных инноваций связаны не только с изменениями структур и функций институционального механизма государства, а прежде всего с социальными факторами. Показано, что фактором успешности системных инноваций является создание уникальной среды, которая основана на объединении технологически-инновационного базиса, экономики и социально-культурной системы. Обосновано, что для внедрения идей и потенциала системных реформ в реальные инновации, то есть реализации в социально-экономическом пространстве страны, необходим спектр объективных и субъективных причин, в частности культурная “поддержка” инноваций играет довольно важную роль.

Ключевые слова: системная инновация, архетип, институт, стратегия, изменения, трансформации.

ANALYSIS OF ARCHETYPIC DIMENSION OF INSTITUTIONAL-EVOLUTIONARY TRAJECTORIES OF SYSTEM INNOVATIONS

Abstract. The history of the modern Ukraine is a period of significant transformation of all the spheres of the public life. Geopolitical trends require a profound meaningful transformation of all the spheres of the state. In turn, it requires the development of appropriate strategies in order to ensure Ukraine's competitiveness and ensure its subjectivity. This can be done by improving the quality of the public resource management through systemic decisions through an institutional approach. However, in the practice of public administration of Ukraine, these aspects of an interdisciplinary approach to understanding the base of institutional transformations find little practical implementation within the framework of reforms, which leads to the loss of both their innovative potential and existing social capital (psychosocial potential by E. Afonin). Thus, the methodology of developing purposeful changes in the institutional structure as determinants of systemic integrity, solving the problem of assessing the mutual impact of changes in individual institutions, and analyzing the dynamics of the entire institutional structure remain poorly understood. Therefore, the purpose of this study is to analyze the archetypal factors of the functioning of macro systems, which need to be paid particular attention in order to find the most effective points of effort (resources) within the framework of applying the concept of institutional and evolutionary trajectories of the systemic innovations. The archetypal methodology to determine the basics of the formation of institutional and evolutionary trajectories of implementation of systemic innovations is con-

sidered in the research. The results of the study show that the success factors of reforms as system innovations are related not only to changes in the structures and functions of the institutional mechanism of the state, but above all to social factors. The study shows that the success of the systemic innovations is the creation of a unique environment of change based on a combination of technological and innovation basis, economy and socio-cultural system. It is substantiated that for the ideas and potential of the systemic reforms to turn into real innovations, that is, to be realized in the socio-economic space of the country, a whole range of objective and subjective reasons, in particular cultural “support” of innovation plays a rather important role.

Keywords: systemic innovations, archetype, institute, strategy, change, transformations.

Постановка проблеми. Історія сучасної України є періодом значних трансформацій усіх сфер суспільного життя. Якщо розвиток припускав збереження колишньої якості системи при здійсненні ряду внутрішніх змін на основі інновацій, то тренди геополітики вимагають глибокої змістовної трансформації всіх сфер. А вона в свою чергу вимагає розробки відповідних стратегій з метою забезпечення конкурентоздатності України та забезпечення суб'єктності. Це можливо реалізувати через підвищення якості управління державними ресурсами на основі системних рішень через інституційний підхід.

В сучасних умовах уряд, експертні кола, науковці пропонують численні проекти стратегічних системних реформ. Однак, як писав класик бізнес-літератури Пітер Друкер, “культура їсть стратегію на сніданок”. Стосовно відповідей на питання щодо якості цих проектів неможливо однозначно сказати, якщо не зрозуміло, у якій інституційній системі вони будуть працювати. То-

му виникає питання оцінки цих проектів на відповідність культурному коду українців, для чого пропонуємо розглянути архетипний підхід та його вплив на динаміку інституційних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системний аспект інновацій впливає з сучасних концепцій техносфери як суспільного середовища, що розвивається як інфраіндустрія. Вона технологічно об'єднує не лише різні галузі діяльності, науку та виробництво товарів і послуг, але також і сферу побуту, складні технологічні системи людської діяльності та соціально-культурного життя [1].

Інноваційний розрив як диференціація країн був розглянутий у дослідженні [2] як модифікація культурного розриву. У якості основного у даному дослідженні є висновок про те, що сучасна культура носить технологенний характер. Це означає, що цінності сучасної людини та суспільства мають технологічну підоснову, відтак провідними є суспільства та системи їх цінностей, що задаються не традиційними, а високими тех-

нологіями. Можемо частково погодитися з цим висновком, зокрема в частині впливу інновацій на зміни публічного управління, однак ми ні в якому разі не можемо відкидати вплив традицій.

Підтвердження такого підходу знаходимо у дослідженні [3], яке доводить, що традиційна культура є найважливішою умовою та передумовою інноваційного суспільного розвитку. Якщо традиція в момент свого зародження або традиція як факт культури певного періоду розглядається дослідниками як культурна інновація, то й традиційна культура “зміцнюється” або “слабшає” зі зміною соціокультурної ситуації в суспільстві, стаючи “двигуном” або “гальмом” інноваційної культури. При цьому присутній у суспільній свідомості й суспільній практиці традиціоналізм підсилюється, коли процеси модернізації приводять до істотного погіршення соціокультурного середовища. Відповідно максимальну ефективність трансформації можемо отримати у випадку максимального співпадіння векторів інновацій і традицій. На нашу думку, цей аспект можна розглянути як управлінське завдання.

Зазначені аспекти мають бути в основі управління, що ґрунтується на інституційному трикутнику [4, с. 30]. Він включає три взаємозалежних і пов’язаних між собою компоненти системи державного управління, що мають забезпечити її належне функціонування:

- інституції (установи, структури, організації);
- процеси (“правила гри”, норми, процедури);

- люди (кадри, державні службовці, виконавці, соціум).

Для впровадження будь-яких інновацій важлива інноваційна екосистема, що формує ступінь або перепони інноваціям. На основі інституційного підходу та відповідно до моделі “тропічного лісу” (“rainforest”) [5] можемо розглянути її у складі двох частин — “заліза” і “софту”, де під “залізом” розуміють створену фізичну інфраструктуру (економічний потенціал), під “софтом” — культуру, в якій формуються нові типи поведінки та соціальної взаємодії людей, що сприяють розвитку, зокрема й інноваційному. Одним з ключових процесів у створенні екосистеми є перехід від “ЕГОсистеми”, де вирішальну роль відіграє індивідуальний рівень, до “ЕКОсистеми”, коли всі рівні діють в рамках довірчих відносин.

Однак наразі в практиці публічного управління України зазначені аспекти міждисциплінарного підходу до розуміння бази інституційних трансформацій практично не знаходить практичного втілення в рамках реформ. Це призводить до втрати як їх інноваційного потенціалу, так і наявного соціального капіталу (психосоціальний потенціал за Е. Афоніним).

Таким чином, маловивченими залишаються питання методології розробки цілеспрямованих змін інституціональної структури як детермінанти системної цілісності, вирішення проблеми оцінки взаємного впливу змін окремих економічних інститутів та аналізу динаміки всієї інституціональної структури.

Метою даного дослідження є аналіз архетипних факторів функ-

ціонування макросистем, на які потрібно звертати особливу увагу для пошуку найбільш ефективних точок докладання зусиль (ресурсів) в рамках застосування концепції інституційно-еволюційних траєкторій впровадження системних інновацій.

Методологія дослідження. Сучасна інноватика при вирішенні завдань публічного управління формується як міждисциплінарна область теорії і практики на стику психології, соціології, теорії управління, економіки та культурології. Ці підходи ґрунтуються на розумінні того факту, що один з найголовніших факторів пошуку, розробки та впровадження системних інновацій — це люди (соціум). Досить часто по новому інтерпретується формула 4P (marketing mix), й наразі вона розшифровується як “People, People, People & People” [6].

Архетипний підхід узгоджується з підходом до управління системними змінами як природно-штучними системами [7]. Даний підхід також узгоджується й зі підходом до менеджменту знань. Відповідно до нього в контексті управління розвитком досить часто не враховується фактор так званих “неявних знань”, що включають навички (уміння) та культуру, властиві індивідам, але не усвідомлені ним. Один з відомих наукових афоризмів М. Полані, автора концепції “неявних знань”, — “Ми можемо знати більше, ніж здатні розповісти” (англ. — We can know more than we can tell), ілюструє можливі джерела психосоціальних ресурсів інноваційного розвитку публічного управління.

Норт, проводячи паралелі між технологіями та інститутами, відзначав наявність високих витрат створення (start-up costs), ефектів навчання та координації, а також адаптивних очікувань [8–9]. Він також відзначав, що ключем до довгочасного росту є забезпечення не алокаційної, а адаптаційної ефективності, яку можливо забезпечити на основі психосоціальних ресурсів. Ефективні політико-економічні системи породжують гнучкі інституціональні структури, здатні подолати потрясіння та зміни, неминучі навіть при успішному розвитку. Відзначимо, що при формуванні таких систем має бути врахований фактор психосоціальних ресурсів розвитку, для чого незамінною є архетипна методологія.

Для цілей інституціонального планування, що передбачає передбачення, проектування, формування й контролю різних інститутів, що відображають цілісні властивості певної країни, ми пропонуємо використувати концепцію інституційних стратегій розвитку [10–13], що має враховувати архетипну складову.

Виклад основного матеріалу. Управлінська наука кінця XIX – поч. XX ст. характеризувалася домінуванням неокласичного напрямку, що концентрує свою увагу на вивченні рівноважного стану економічних систем. Тому поступово стало виявлятися, що застосування неокласичної теорії дає адекватні результати тільки при аналізі інституційно-інваріантних економічних систем, розглянутих у короткостроковому періоді, але є ненадійним інструментом для аналізу транзитивних процесів, що характеризуються зміною ін-

ституціональної структури соціуму. Цим пояснюється поява й розвиток інституціонального напрямку.

В рамках нашого дослідження інноваційний розвиток доцільно розглянути як комбінацію інтелектуальних, ресурсних та інституціональних змін системи. Ці зміни створюють умови для нагромадження кумулятивного потенціалу, здатного освоювати новітні технології, створювати нові продукти, освоювати нові ринки, збільшуючи реальний продукт для споживання, забезпечуючи сприятливі умови для розвитку суспільства.

Ефективні інститути створюють такі стимули, які забезпечують економічний ріст. У цьому змісті інститути й відповідно інституціональні зміни можуть розглядатися через призму економії на трансакційних витратах, що, у свою чергу, є підставою використання порівняльних переваг у розвитку суспільного поділу праці, обміну, розширення виробничих можливостей та стійкого зростання.

Інноваційний процес як єдність ресурсно-технологічного й інституціонального аспектів відтворення, представляє інституціональну динаміку у формі взаємного впливу й відбору умов відтворення благ, а також соціальних умов для узгоджених дій.

В цьому контексті для більш точного розуміння сутності сучасних тенденцій та завдань публічного управління варто розглянути контекст інституційно-еволюційних траєкторій впровадження системних інновацій.

На основі дослідження [6] можемо виділити наступні ключові аспек-

ти системних інновацій, що дають змогу визначити роль психосоціального потенціалу архетипів:

1) системні інновації — це нововведення, що впроваджуються в основу певної системи та впливають на її цінності, культуру та пронизують усі її підсистеми підштовхуючи їх до постійного розвитку та удосконалення;

2) системні інновації — це удосконалення організаційних і бізнес-моделей, зміна моделей мислення та поведінки (якість мислення = якість продукту = якість життя);

3) системні інновації — це рішення, що базуються на роботі з системними властивостями та законами розвитку складних систем (ефект важеля, синергетичний ефект, закони гармонічного і сталого розвитку тощо);

4) системні інновації — це рішення, які виявляють приховані ресурси системи та активізують її внутрішній потенціал розвитку;

5) системні інновації — це рішення, що створюють сприятливі умови для інноваційної діяльності в системі (впровадження різних інновацій).

З наведених дефініцій ми бачимо можливість й необхідність переходу від традиційних технократичних) підходів до системних змін до підходів, орієнтованих на створення нової бази сприяння трансформаціям на всіх рівнях, здатних як враховувати, так і впливати на звички та норми суспільства з метою підтримки ефективного та динамічного розвитку.

Зазначимо, що цей підхід не є певною альтернативою існуючим. Наприклад, він відповідає ідеям руху Wellbeing Economy, експерти

якого вважають, що важливі “зміни, які необхідні, жоден суб’єкт не може здійснити самостійно. Це вимагає співпраці та натхнення. А це означає підключення, організацію та посилення роботи організацій, груп та окремих осіб, які прагнуть побудувати економіку добробуту” [14].

Ці підходи знайшли своє втілення у 1990-х рр. в рамках інноваційних теорій сприяння високотехнологічним галузям і моделях соціокультурного сприяння інноваційному розвитку, що сформувалися на базі теорій економічного циклу та соціально-економічних концепцій розвитку й орієнтовані на практику. В цих теоріях роль інновацій як провідного фактора динаміки розвитку розглядається в наступних аспектах [15, с. 46–47], що безпосередньо стосуються нашого дослідження:

1) у розвитку інновацій значна роль інститутів; вони трактуються і як “гальмо” для нововведень, і як спосіб успішного вибору (за певних умов) між рішеннями-альтернативами;

2) у цілому визнається об’єктивна необхідність посилення ролі держави в управлінні розвитком (моніторинг, планування і прогнозування) у взаємодії з відповідними стейкхолдерами;

3) наявність практичних проблем інноваційної мотивації різних груп стейкхолдерів.

В якості прикладу двох інституційних підходів з діаметрально протилежним результатом та логікою системних реформ можемо розглянути КНР. Щоб пояснити причини сучасних економічних успіхів необхідно повернутися до 1978 р., коли

країна перебувала в кризі (понад 300 млн осіб жили в абсолютній бідності) після експериментів зі створення народних комун і культурної революції.

Ден Сяопін зважився на ризикований, але продуманий експеримент з інституційної трансформації з метою створення ринкової економіки. Для цього був необхідний новий інструмент, який дозволив би розмовляти з народом на зрозумілій мові, і він вирішив звернутися до конфуціанства. “Щоб перейти ріку, потрібно намацати камені на дні”, — говорив Ден Сяопін, формуючи ідеологію політики “реформ і відкритості”. Якщо за Мао Цзедун Конфуцій був “пацюком, що перебігає вулицю”, якого треба знищити, то Ден Сяопін використав конфуціанство як “ідеологічний ключик”, яким відкривалися серця простих китайців. Не відрікаючись від марксизму, китайський лідер звернувся до історичної пам’яті народу, тому що розумів, що конфуціанство протягом сотень років формувало менталітет китайця.

Фактично “геніальна інтуїція Ден Сяопіна виявилася співзвучною ідеям К. Юнга, який у результаті дослідження психіки людини дійшов висновку про те, що в структурі духовного світу людини крім особистісного несвідомого існує більш глибокий шар психіки — колективне несвідоме, що володіє загальною надособистою природою” [16, с. 87].

Необхідність формування аналогічних підходів до системних реформ обумовлена тим, що в Україні наразі незважаючи на масований дискурс цих питань, відбувається поглиблення негативних трендів, що

формують загрози національній безпеці в стратегічній перспективі. На рисунку показана динаміка індексу реформ, що ілюструє їх “затухання” з 2015 р. (рисунок).

Водночас досвід країн, що свого часу здійснили “стрибки розвитку” показує, що вони були здійснені не на основі копіювання іноземного досвіду, а на створенні “органічних” моделей розвитку. Це в свою чергу формує значущість архетипної методології, що дає змогу визначити ті ідеї, що мають бути покладені в основу системних реформ.

Зокрема на основі аналітики В. Хіцяка [19], присвяченої аналізу відповідності народних практик українців економічним моделям сталого розвитку можемо зробити такі висновки, які можуть бути в основі системних економічних інновацій:

- менталітет українця як землероба відповідає тенденціям інноваційного забезпечення продовольчої безпеки, на основі чого доцільно

планувати модернізацію цієї традиції і створювати умови для розвитку міської агрокультури (стимули для забудовників (теплиці на дахах), можливості для обміну продукцією (локальні ринки), навчання про нові агротехнології (вертикальні грядки, гідропоніка тощо));

- практики українців з використання продовольчих залишків для приготування органічних добрив або в якості їжі для тварин відповідає глобальним тенденціям екологізації економіки та продовження життєвого циклу продуктів;

- орієнтація українців на добробут дітей (для 32 % українців це є найважливішим чинником в житті) на протидію щастю “тут і тепер за будь-яку ціну” відповідає критерієм зрілості суспільства та моделі сталого розвитку. Ця особливість може бути основою інформаційних компаній щодо практик інноваційної політики та створення переваг сталого розвитку;



Індекс може приймати значення від -5 до +5, значення вище +2 розглядаються як прийнятний темп реформ

Динаміка індексу моніторингу реформ [18]

- зв'язок поколінь, емоційні зв'язки, передача традицій як риси культури українців набувають особливого значення в контексті сталого розвитку, зокрема при подоланні проблем нерівності та соціальної підтримки. Багато дослідників вважають, що уряд без залучення громадян не здатен впоратися з рядом завданням. В рамках визначення переваг архетипної методології варто відзначити, що зв'язок поколінь допомагає не лише краще бачити зміни, але й також визначати потреби інших груп суспільства;

- традиції з виробництва домашніх продуктів у “домашніх мануфактурах” можуть за мови сприятливого інституційного середовища в майбутньому стати основою буму малого інноваційного бізнесу;

- звичка українців зважати на те, “що люди скажуть” відповідає тенденціям зростання ролі локальних громад та формування “локально керованої децентралізованої циркулярної економіки”, основною ідеєю якої є розуміння кожним власної відповідальності в рамках практик сталого розвитку.

Таким чином, виходячи з логіки архетипної методології системні реформи будуть можливими у випадку:

- 1) наявності концепції системних трансформацій, яка включає чітке розуміння взаємозв'язків (змісту) суспільних функцій та змісту пропонувананих системних інновацій. Можна використовувати досвід інших країн, однак накладаючи на архетипну матрицю та поточні реалії.

У даній концепції слід розуміти, які елементи ключові за потенцій-

ним ефектом та конфліктним потенціалом, а які другорядні. Сьогодні ця робота не здійснюється з огляду на відсутність певних дієвих *think tanks* і механізмів впливу;

- 2) потрібно відслідковувати, доповнювати та реагувати на зміни. Запуск системних інновацій — це програма. Необхідні для її реалізації компетенції стосуються як здатностей швидкого і масштабного мислення, практичних навичок управління (включаючи аналітику, прийняття рішень, керівництво і т. д.), а також автономія в реалізації задуманого;

- 3) потрібно місце соціальної, управлінської та політичної взаємодії, з якої можливе здійснення системних проектів і програм.

Важливим аспектом розгляду інституційно-еволюційних змін є диференціація інститутів, залучених до процесів трансформації, а також різноманіття видів, форм організацій і процесів. Відзначимо, що раніше практично всі завдання виконувала мережа державних інститутів, з яких і формувалась “система”. Інститути громадянського суспільства становили незначні доповнення цієї системи. Більшість елементів системи і відносин між ними були доступні прямому управлінню. В сучасних умовах все більшу роль при формуванні змін відіграють ті елементи, які раніше розглядалися лише як доповнення, і їх реальний вплив зростає. Сучасна інституційна рамка змін вже не є простою системою установ. Наразі ж суб'єкти й процеси в цій сфері є різноманітними, різноманітними, гетерохронними й підкоряються різній логіці, зокрема

й архетипній. Роль і місце формальних установ стрімко зменшується, а відносини між різними елементами встановлюється ситуативно.

На основі вищевикладеного можна виділити певний набір об'єктивних критеріїв для аналізу якості інституційно-еволюційної траєкторії впровадження системних інновацій:

- прогрес в області сформованості ключових соціальних компетенцій;
- рівень досягнення результатів, необхідних для продовження впровадження системної інновації;
- синтез архетипів та комплексу рішень, що відображають суть системної інновації;
- відповідність змісту системної інновації вимогам часу;
- рівень і спрямованість системної інновації відповідно до суспільних запитів.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У дослідженні розглянута архетипна методологія до визначення основ формування інституційно-еволюційних траєкторій впровадження системних інновацій. Результати дослідження доводять, що фактори успішності реформ як системних інновацій пов'язані не тільки зі змінами структур та функцій інституціонального механізму держави, а насамперед з соціальними чинниками. В дослідженні показано, що фактором успішності системних інновацій є створення унікального середовища змін на основі поєднання технологічно-інноваційного базису, економіки та соціально-культурної системи. Обґрунтовано, що для того, щоб ідеї та потенціал системних реформ перетворилися в реальні інновації, тобто реалізувалися в

соціально-економічному просторі країни, необхідний цілий спектр об'єктивних і суб'єктивних причин, зокрема культурна "підтримка" інновацій відіграє досить важливу роль. Вважаємо, що в подальших дослідженнях необхідно конкретизувати вплив конкретних складових архетипів й траєкторії їх втілення в системних інноваціях.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Демиденко Э. С. Ноосферное восхождение земной жизни: Монографический сборник статей по социально-экологической тематике. М.: "МАОР", 2003. 247 с. URL: http://www.kaliningrad.wie.su/WiE-en/noosfernoe_voskhozhdenie_zemnoj_zhizni.pdf (дата звернення: 12.11.2019).
2. Шугуров, М. В. Международное право и технологический разрыв: проблемы и решения. Право и политика: веб-сайт. 2011. № 5 (137). URL: http://www.nbpublish.com/library_read_article.php?id=-14616 (дата звернення: 12.11.2019).
3. Сараф М. Я. Цивилизационная инвариантность проблемы традиционализма и новаторства. РАН. ИНИОН. Отд. науч. сотрудничества и междунар. связей; отв. ред. Ю. С. Пивоваров. М., 2013. Ч. 2.
4. Зарубіжний досвід державного управління: доцільність і можливості застосування в Україні : наук. розробка / авт. кол.: І. А. Грицяк, Л. А. Шереметьєва, К. К. Баранцева та ін. К. : НАДУ, 2012. 56 с.
5. Хван В., Хоровитт Г. Тропический лес. Секрет создания следующей Силиконовой долины; пер. с англ. под ред. А.Ф. Уварова. Томск: Изд-во Томск. гос. ун-та систем упр. и радиоэлектроники. 2012. 332 с.

6. Жалевич А. Что такое системные инновации?: веб-сайт URL: <http://zhalevich.com/myschlenie/85-systems/403-sistemnye-innovacii.html> (дата звернення: 12.11.2019).
7. Вадалажская Т. Почему “системная реформа образования” невозможна: веб-сайт. URL: <http://fly-uni.org/blogi/pochemu-sistemnaja-reforma-obrazovaniya-nevozmozhna/> (дата звернення: 12.11.2019).
8. Норт Д. Институты, институциональные изменения и функционирование экономики. М., 1997.
9. North D. Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction. *World Development*. 1989, vol. 17, no. 9. pp. 1319–1332.
10. National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice. edited by Dr. of Economics, Prof. O. Prokopenko, Ph.D in Economics V. Omelyanenko, Ph.D in Technical Sciences, Assoc. Prof. Yu. Ossik. Ruda Ślaska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium. 2018. 416 p.
11. Omelyanenko V. A. Archetypical analysis of the innovation development resources of European public administrative space (comparative approach). *Public management*. 2018. № 4 (14). pp. 198–212.
12. Стратегічне управління системною стійкістю національної інноваційної системи: колективна монографія. Суми: Триторія, 2019. 222 с.
13. Omelyanenko V., Semenets-Orlova I., Khomeriki O., Lyasota L., Medviedieva Yu. Technology transfer management culture (education-based approach). *Problems and Perspectives in Management*. 2018. № 16 (3). С. 454–463. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(3\).2018.36](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(3).2018.36)
14. Wellbeingeconomy: веб-сайт. URL: <https://wellbeingeconomy.org/how-will-we-change-the-system> (дата звернення: 12.11.2019).
15. Богатова Е. В. Инновации как фактор экономической динамики в теориях цикла и социально-экономических концепциях. *Известия РГПУ им. А. И. Герцена*. 2009. № 103. С. 41–47.
16. Просеков С. А. Менталитет китайцев и реформы Дэн Сяопина. *Философские науки*. 2015. № (1). С. 86–98.
17. Лысенко В. Почему китайские реформы должны стать примером для Украины? *Українська правда: веб-сайт*. 2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2018/09/5/7191096/> (дата звернення: 12.11.2019).
18. Динаміка індексу моніторингу реформ: веб-сайт. URL: <http://imorevox.org/релизы-pdf/> (дата звернення: 12.11.2019).
19. Хіцяк В. Шість звичок українців, які несподівано сприяють сталому розвитку. *НВ Бізнес: веб-сайт*. 3 листопада 2019. URL: https://nv.ua/ukr/biz/experts/gorodi-i-konservaciya-shist-zvichok-ukrajinciv-yakinespodivano-spriyayut-stalomurozvitku-tochka-zoru-50051306.html?fbclid=IwAR2JC-cvzFAavWRtxFVItciBMexY_LOUV5_6yN5-NCBUSbkxW2F16-1IR8Y (дата звернення: 12.11.2019).
20. Кац И. С. Эволюция институциональных инноваций в общественном секторе. *Журнал экономической теории*. 2018. Т. 15. № 2. С. 291–308.

1. Demydenko, E. S. (2003). *Noosfernoe voskhozhdenie zemnoi zhizni* [Noospheric Ascent of Earthly Life]. Moscow: “МАОР”. Retrieved from http://www.kaliningrad.wie.su/WiE-en/noosfernoe_voskhozhdenie_zemnoj_zhizni.pdf [in Russian].
2. Shugurov, M. V. (2011). *Mezhdunarodnoe pravo i tekhnologicheskii razryv: problemy i resheniia* [International law and the technological

- gap: problems and solutions]. *Pravo i politika – Law and Policy*, 5 (137). Retrieved from http://www.nb-publish.com/library_read_article.php?id=-14616 [in Russian].
3. Saraf, M. Ia. (2013). *Tcivilizatcionnaia invariantnost problemy traditcionalizma i novatorstva* [Civilizational invariance of the problem of traditionalism and innovation]. RAS. INION. [in Russian].
4. Hrytsiak, I. A. et al (2012). *Zarubizhnyi dosvid derzhavnoho upravlinnia: dotsilnist i mozhlyvosti zastosuvania v Ukraini* [Foreign experience of public administration: expediency and possibilities of application in Ukraine]. Kyiv: NASA. [in Ukrainian].
5. Khvan V., Khorovitt G. (2012). *Tropicheskii les. Sekret sozdaniia sleduiushchei Silikonovoi doliny* [A tropical forest. The secret to creating the next Silicon Valley]. Tomsk: Izdatel'stvo Tomsk. gos. un-ta sistem upr. i radioelektroniki [in Russian].
6. Zhalevich A. *Chto takoe sistemnye innovatsii?* [What is system innovation?]. zhalevich.com. Retrieved from <http://zhalevich.com/myschlenie/85-systems/403-sistemnye-innovatsii.html> [in Russian].
7. Vadalazhskaia T. *Pochemu "sistemnaia reforma obrazovaniia" nevozmozhna* [Why "systemic education reform" is impossible]. fly-uni.org. Retrieved from <http://fly-uni.org/blogi/pochemu-sistemnaja-reforma-obrazovaniia-nevozmozhna/> [in Russian].
8. North, D. (1997). *Instituty, institutsionalnye izmeneniia i funktsionirovanie ekonomiki* [Institutions, institutional changes and the functioning of the economy]. Moscow. [in Russian].
9. North, D. (1989). *Institutions and Economic Growth: An Historical Introduction*. *World Development*, 17(9), 1319–1332.
10. Prokopenko, O., Omelyanenko, V., Ossik, Yu. (2018). *National Security & Innovation Activities: Methodology, Policy and Practice*. Ruda Śląska: Drukarnia i Studio Graficzne Omnidium.
11. Omelyanenko, V. A. (2018). *Arche-typical analysis of the innovation development resources of European public administrative space (comparative approach)*. *Public management*, 4 (14), 198–212.
12. *Stratehichne upravlinnia systemnoi stiikistiu natsionalnoi innovatsiinoi systemy* [Strategic management of the systemic sustainability of the national innovation system]. Sumy: Trytoriia, 2019. [in Ukrainian].
13. Omelyanenko, V., Semenets-Orlova, I., Khomeriki, O., Lyasota, L., Medviedieva, Yu. (2018). *Technology transfer management culture (education-based approach)*. *Problems and Perspectives in Management*, 16 (3), 454–463. [http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16\(3\).2018.36](http://dx.doi.org/10.21511/ppm.16(3).2018.36)
14. *Wellbeingeconomy*. wellbeingeconomy.org. Retrieved from <https://wellbeingeconomy.org/how-will-we-change-the-system>.
15. Bogatova E. V. (2009). *Innovatsii kak faktor ekonomicheskoi dinamiki v teoriiakh tsikla i sotcialno-ekonomicheskikh kontsepttsiiakh* [Innovation as a factor in economic dynamics in cycle theories and socio-economic concepts]. *Izvestiia RGPU im. A.I. Gertsen – Proceedings of the Russian State Pedagogical University named after A.I. Herzen*, 103, 41–47. [in Russian].
16. Prosekov, S. A. (2015). *Mentalitet kitaitcev i reformy Den Siaopina* [The Chinese mentality and reforms of Deng Xiaoping]. *Filosofskie nauki – Philosophical Sciences*, 1, 86–98. [in Russian].
17. Lysenko V. (2018). *Pochemu kitaiskie reformy dolzhny stat primerom dlia*

- Ukrainy? [Why should Chinese reforms be an example for Ukraine?]. pravda.com.ua. Retrieved from <https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2018/09/5/7191096/> [in Ukrainian].
18. Dynamika indeksu monitorynhu reform [Dynamics of the reform monitoring index]. imorevox.org. Retrieved from <http://imorevox.org/релизы-pdf/> [in Ukrainian].
 19. Khitsiak V. (2019). Shist zvychoh ukrainsiv, yaki nespodivano spriyaiut stalomu rozvytku [Six habits of ukrainians that suddenly contribute to sustainable development]. nv.ua. Retrieved from: https://nv.ua/ukr/biz/experts/gorodi-i-konservaciya-shist-zvichok-ukrajinciv-yakinespodivano-spriyayut-stalomurozvitku-tochka-zoru-50051306.html?fbclid=IwAR2JC-cvz-FAavWRtxFVItciBMexY_LOUV5_6yN5-NCBUsbkxW2Fl6-1IR8Y [in Ukrainian].
 20. Katc, I. S. (2018). Evoliutciia institucionalnykh innovatcii v obshchestvennom sektore [The evolution of institutional innovations in public sector]. Zhurnal ekonomicheskoi teorii – Journal of Economic Theory, 15(2), 291–308. [in Russian].

УДК: 379.828:004.9:32

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-234-249](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-234-249)

Пелєвін Євген Юрійович,

кандидат історичних наук, старший викладач кафедри політології, Одеський національний політехнічний університет, 65044, м. Одеса, просп. Шевченка, 1, тел.: +38 (066) 453 91 16, opu@opu.ua, e-mail: quasicristal@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5464-3309

Пелевин Евгений Юрьевич,

кандидат исторических наук, старший преподаватель кафедры политологии, Одесский национальный политехнический университет, 65044, г. Одесса, просп. Шевченко, 1, тел.: +38 (066) 453 91 16, opu@opu.ua, e-mail: quasicristal@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5464-3309

Pielievin Ievgen Yurievich,

PhD / candidate of historical sciences, Senior Lecturer of the Political Science Department, Odessa National Polytechnic University, 65044, Odesa, Prosp. Shevchenka, 1, tel.: +38 (066) 453 91 16 opu@opu.ua, e-mail: quasicristal@gmail.com

ORCID: 0000-0001-5464-3309



ІНТЕРАКТИВНІСТЬ АРХЕТИПНИХ ОБРАЗІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ ПОЛІТИЗАЦІЇ СУЧАСНОГО ДИГІТАЛЬНОГО МИСТЕЦТВА

Анотація. Проаналізовано феномен дигітального медіамистецтва як засобу масової комунікації. Визначено взаємозалежність засобів художнього вираження дигітального мистецтва і сучасних технологій передачі і зберігання інформації. Це дає змогу розглядати феномен дигітального медіамистецтва як інтегровану частину системи засобів масової комунікації, що значно посилює потенціал наративного впливу. Розглядаються форми взаємодії мистецтва і політики на прикладі переосмислення архетипів за допомогою засобів художнього вираження. Підкреслюється ключова роль організації процесу самоідентифікації для встановлення політичного контролю і місце засобів масової комунікації в цьому процесі. На прикладі комп'ютерних ігор вивчається процес трансформації засобів масової комунікації в самодостатній об'єкт мистецтва. Проведено класифікацію комп'ютерних ігор залежно

від інструментів наративного впливу. За допомогою принципів теорії кодування визначається, що віртуальний простір комп'ютерної гри за допомогою інтерактивності ігрового процесу перетворює будь-які повідомлення користувача, створені в рамках зворотного зв'язку, в симулякри, тобто робить їх беззмисловими. Це дає змогу розглядати комп'ютерну гру як ізольований канал комунікації. Наявність ізольованого інформаційного каналу з одностороннім віртуальним моделюванням соціальної реальності, прообразом якого є сучасні комп'ютерні ігри, дають змогу відродити давні практики маніпуляції архетипами, але з можливостями техніки ХХІ ст. Зазначається, що спроби використання потенціалу феномену медіамистецтва як засобу масової комунікації в політичних цілях носять ситуативний характер і пояснюються швидше рекурсивним характером взаємозумовленості мистецтва і політики. Політичні інститути наразі не розглядають віртуальну реальність комп'ютерної гри як ефективний засіб політичного контролю, а саму комп'ютерну гру як окремий засіб масової комунікації.

Ключові слова: засоби масової комунікації, ідеологема, пропаганда, архетипічні образи, медіамистецтво, дигітальне мистецтво, комп'ютерні ігри, політичний контроль, синтез мистецтв.

ИНТЕРАКТИВНОСТЬ АРХЕТИПИЧЕСКИХ ОБРАЗОВ КАК ИНСТРУМЕНТ ПОЛИТИЗАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ДИГИТАЛЬНОГО ИСКУССТВА

Аннотация. Анализируется феномен дигитального медиаискусства как средства массовой коммуникации. Определяется взаимозависимость средств художественного выражения и современных технологий хранения и передачи информации. Это позволяет рассматривать феномен медиаискусства как интегрированную часть системы средств массовой коммуникации, что значительно усиливает потенциал нарративного воздействия. Рассматриваются формы взаимодействия искусства и политики на примере переосмысления архетипов с помощью средств художественного выражения. Подчеркивается ключевая роль организации процесса самоидентификации для установления политического контроля и место средств массовой коммуникации в этом процессе. На примере компьютерных игр изучается процесс трансформации средств массовой коммуникации в самодостаточный объект искусства. Проводится классификация компьютерных игр в зависимости от инструментов нарративного воздействия. С помощью принципов теории кодирования определяется, что виртуальное пространство компьютерной игры посредством интерактивности игрового процесса, превращает любые сообщения пользователя, созданные в рамках обратной связи, в симулякры, т. е. обесмысливает их. Это позволяет рассматривать компьютерную игру, как изолированный канал коммуникации. Наличие изолированного информационного канала с односторонним виртуальным моделированием социальной действительности, прообразом которого являются современные компьютерные игры, позволяют возродить древние практики манипуляции

архетипами, но с возможностями техники XXI века. Попытки использования потенциала такого средства массовой коммуникации, как компьютерная игра в политических целях носят ситуативный характер и объясняются скорее рекурсивным характером взаимообусловленности искусства и политики. Политические институты пока не рассматривают виртуальную реальность компьютерной игры как эффективное средство политического контроля, а саму компьютерную игру как отдельное средство массовой коммуникации и разновидность дигитального медиаискусства.

Ключевые слова: средства массовой коммуникации, идеологема, пропаганда, архетипические образы, медиаискусство, дигитальное искусство, компьютерные игры, политический контроль, синтез искусств.

INTERACTIVITY OF ARCHETYPE TYPES AS AN INSTRUMENT OF POLITICIZATION OF MODERN DIGITAL ART

Abstract. The article analyzes the phenomenon of the digital media art as a mass media communication. The interdependence of the means of artistic expression of the digital art and modern technologies of information transfer and storage is determined. This allows us to consider the phenomenon of the digital media art as an integrated part of the mass media communication system, which greatly enhances the potential of the narrative influence. The forms of interaction between the art and politics are examined on the example of reinterpreting the archetypes by the means of the artistic expression. The key role of the organization of the self-identification process for establishing the political control and the place of mass media communication in this process is emphasized. On the example of the computer games the process of transformation of the mass media communication into a self-sufficient object of the art is studied. The computer games are classified according to the tools of the narrative influence. Using the principles of coding theory, it is determined that the virtual space of a computer game, through the interactivity of the gameplay, converts any user messages created in the framework of feedback into simulacrum, that is, renders them meaningless. This allows the computer game to be regarded as an isolated channel of communication. The presence of an isolated information channel with one-sided virtual modeling of the social reality, the prototype of which is the modern computer games, allows to revive the ancient practices of the manipulation of the archetypes, but with the capabilities of the 21st century. It is noted that the attempts to use the potential of the phenomenon of the media art as a means of mass media communication for the political purposes are situational in nature and are explained more by the recursive nature of the interconnectedness of the art and politics. At present, the political institutions do not consider the virtual reality of the computer game as an effective means of the political control, and computer game itself as a separate mass media communication.

Keywords: mass media communication, ideologeme, propaganda, archetypal images, media art, digital art, computer games, political control, synthesis of the arts.

Постановка проблеми. В рамках політичного процесу об'єкти мистецтва завжди розглядаються як інструменти досягнення політичного контролю і є ефективним засобом управління масовою свідомістю. Основне завдання використання цих засобів залежить від формування доцільних (для суб'єктів політичного процесу) оціночних суджень по відношенню до соціальної дійсності з боку громадян. Ключовим прийомом на шляху вирішення даної задачі виступає створення маркерів політичної ідентичності за рахунок наділення політичними смислами загальнопоширених архетипових образів.

Приклади використання в політичній реальності архетипів, трансформованих через засоби художнього вираження, можна виявити в будь-якому виді мистецтва: починаючи від розпису кераміки, як найдавнішого різновиду декоративно-прикладного мистецтва, і закінчуючи роллю архітектури в культуротворчості тоталітаризму [1].

Однак з 1970-х рр. ми спостерігаємо процес формування принципово нового феномена “мистецтва в політиці” або “політики в мистецтві”, який обумовлюється трансформацією засобів масової інформації (далі — ЗМІ) в засоби масової комунікації (далі — ЗМК) і пов'язаний з розвитком комп'ютерних мереж [2]. На відміну від таких класичних каналів комунікацій, як телебачення, радіо, періодичні друковані видання, Нові медіа (New Media) експлуатують модель залучення користувачів в сам процес комунікації (наприклад, громадянська журналістика

(participatory journalism)), що принципово змінює їх місце та роль у політичному процесі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дана проблематика тільки недавно почала широко дискутуватися на сторінках провідної світової періодики. Серед активних її розробників — Н. Гернхем (розглядає нові медіа як засіб і простір креативних індустрій), Дж. Айєлло (акцентує увагу на візуальних комунікаціях в сучасній медіакulturі), Л. Канді і Е. Едмондс (досліджують творчий потенціал інтерактивних комунікацій), Г. Почепцов (виділяє семіотичний аспект у функціонуванні ЗМК), С. Джонс і Е. Вольп (аналізують механізми ідентифікації в соціальних мережах) та ін. Розробляючи цю тему, З. Папачаріссі у своїй роботі “Мережева особистість: ідентичність, спільнота та культура у просторі соціальних мереж” [3] називає ключовою проблемою ефективного функціонування ЗМК феномен самоідентифікації.

Однак, у зв'язку з тим, що технічні можливості СМК, як інструментів реалізації політичного контролю, стали доступні тільки з 1990-х р., даний феномен все ще залишається недостатньо вивченим: не сформована окрема галузь знань, всі дослідження носять міждисциплінарний характер, термінологічна база ще чітко не окреслена. Зокрема, мало уваги приділено вивченню комп'ютерних ігор як засобів масової комунікації та інструментів впливу на політичну свідомість.

Мета статті — полягає у виявленні специфіки комп'ютерних ігор як різновиду сучасного мистецтва і

визначенні на цій основі механізмів політизації дигітального простору.

Виклад основного матеріалу дослідження. Виходячи з суті проблеми та заданої мети, типологічну структуру СМК зручно визначити в рамках семіотики та інформатики за наступними критеріями: 1) за залежністю форми вираження есенціального значення повідомлення як феномена від рівня свідомості, обраного для сприйняття; 2) за способом кодування форми сутності феномену повідомлення; 3) за способом організації циклів зворотного зв'язку зі споживачем інформації відповідно до середовища спілкування і декодування вихідного повідомлення. Розглянемо кожен з цих критеріїв окремо.

1. В контексті першого критерію (залежність форми сутності (essence) феномена повідомлення від рівня свідомості, обраного для сприйняття), можна стверджувати, що для транслювання архетипичної сутності інформаційного повідомлення, як правило, використовуються символ-символі елементи суспільної свідомості: ідеологеми — для політичної; міфологеми — для культурної свідомості тощо (табл. 1).

Слід зауважити, що цей аспект проблеми досить добре вивчений. Зокрема, особливий інтерес, в рамках теми цієї статті, являє робота Джорджія Айелло “Теоретичні до-

сягнення критичного візуального аналізу: сприйняття, ідеологія, міфологія та соціальна семіотика” [4].

2. Згідно з другим критерієм (спосіб кодування форми сутності феномену повідомлення), який тісно перекликається з основними положеннями семіотики і теорії кодування, мистецтво виступає інструментом вирішення ряду проблем:

а) перетворює, за допомогою диференціації, складні смислові конструкції в доступні до сприйняття художні образи;

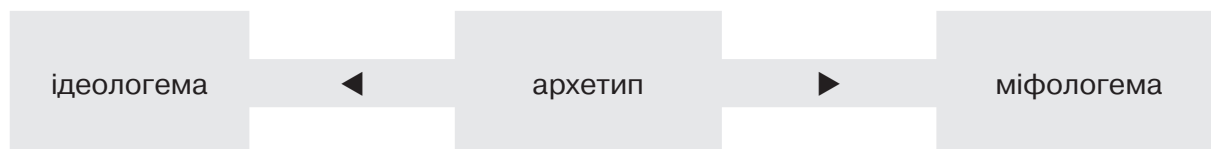
б) створює єдину структуру семантичних кодів, які гарантують однозначність декодування художніх образів одержувачем повідомлення;

в) забезпечує шифрування семантичних кодів з метою неможливості декодування повідомлення “чужим”, яка, наприклад, служить основою різноманітних субкультур. (Дана “зворотна” функція мистецтва не розглядатиметься в рамках цієї статті.).

Процес кодування можна спостерігати на прикладі знаменитої художньої роботи Хьюберта Ланзінгера “Прапороносець”, яка стала естетичним та ідеологічним маніфестом нацистської Німеччини. Архетипний образ “месії” — вождя з прапором, що вказує напрямок або мету, закутий в обладунки європейської міфологеми “тевтонського лицаря” і актуалізований, в сучасному для ху-

Таблиця 1

Траєкторії транслювання архетипичної сутності інформаційного повідомлення



дожника національному політичному дискурсі, через медійність політичної персони — Адольфа Гітлера. А прапор НСДАП (NSDAP), правлячої в Німеччині з 1933 р. партії, як політичний символ, служить маркером ідентичності для одержувача повідомлення (рис. 1).

Кодування смислів здійснюється за допомогою засобів і прийомів художнього вираження, які класифікуються в залежності від приналежності до певних видів мистецтв: образотворчі, видовищні, виразні. Синтез мистецтв дозволяє розширити варіативність однозначного кодування сенсу. Під синтезом мистецтв в даному випадку слід розуміти можливість компіляції засобів і прийомів вираження художнього образу. (Наприклад, література, музика, живопис і графіка дають нам театральне мистецтво). Звідси, чим вище ступінь взаємопроникнення засобів художнього вираження в об'єкті мистецтва, тим більше можливостей для впливу на формування оціночних суджень по відношенню до соціальної реальності з боку одержувача повідомлення.

Так, вершиною синтезу класичних мистецтв є цирк, театр і німе кіно, яке ще належить до мистецтва образотворчого. У цьому ключі показовим є вихід в прокат кінострічки “Великий диктатор” Чарлі Чапліна — першого повністю звукового фільму, який відкриває нову еру масового мистецтва.

З середини XX ст. і до появи комп'ютерних мереж кінематограф був домінуючим типом синтезу мистецтв. Подальший розвиток технічних засобів доставки повідомлень



Рис. 1. Хьюберт Ланзінгер
“Прапороносець”, 1935 р.

призвів до виникнення нових способів синкретичної єдності засобів художнього вираження, яке сьогодні прийнято називати медіамистецтвом (*New Media Art*) або дигітальним мистецтвом.

У табл. 2. представлена еволюція класичних форм мистецтва під впливом сучасних медіатехнологій.

Ключовий вплив процесу розвитку засобів комунікації для ефективного здійснення політичного контролю вдало сформульовано Г. Почепцовим: “Щоразу прихід нових медіа супроводжується намаганням держави їх “підкорити”, повернувши до наявного розподілу влади в суспільстві й державі. Соціальні медіа (в першу чергу Twitter) створюють новий варіант засобу масової інформації — так звану громадську журналістику. Серед засновників Facebook, зокрема, й венчурний фонд ЦРУ” [5].

3. Відповідно до третього критерію (спосіб організації циклів зворотного зв'язку зі споживачем ін-

**Еволюція класичних форм мистецтва
під впливом сучасних медіатехнологій**



формації), формується середовище спілкування і відбувається декодування вихідного повідомлення.

Ключовою властивістю медіамистецтва є інтерактивність об'єктів останнього. Це дозволяє використовувати в якості художніх засобів самі цикли зворотного зв'язку, іноді перетворюючи їх в незалежні об'єкти масової культури (наприклад Instagram). Комунікація “автора” повідомлення і його одержувача розуміється в рамках феномену самоідентифікації, що робить мистецтво невіддільною частиною ЗМК.

Для мистецтва в цілому проблема ідентифікації вирішується в категоріях архетипіки, що приймають доцільні форми залежно від необхідної функції. Так, для впливу на релігій-

ну свідомість архетипи в структурі повідомлення приймають форму міфологем. В цьому випадку, цикли зворотного зв'язку організовуються як містерії, карнавали, таїнство Євхаристії та ін.

Політичною свідомістю архетип споживається як ідеологема: вождь, свобода, революція тощо. Коронація, інавгурація, вибори, демонстрація — приклади організації циклів зворотного зв'язку в політичній реальності (див. рис. 2).

За аналогією з синтезом мистецтв, синтез архетипів дозволяє вдосконалити сприйняття сутності феномену конкретного повідомлення.

Основними інструментами такого синтезу, а отже і організації самоідентифікації, до моменту появи



**Рис. 2. 7 листопада 1941 р., Куйбишев.
Демонстрація після парад**

радіо і телебачення, як перших засобів виключно медіамистецтва, були адміністративний ресурс і свято [6]. В обох випадках індивід розглядався як *homo ludens*.

У зв'язку з цим заслуговує на увагу робота Роя Аскота "Взаємодія: мистецтво, наукові дослідження та творчі практики" [7], в якій автор з позицій мистецтвознавця докладно розглядає процес поглиблення інтеграції мистецтва в технічну інфраструктуру, яка забезпечує споживання культури. Відштовхуючись від його спостережень, ми приходимо до висновку, що технічні засоби демонстрації об'єктів мистецтва і споживання масової культури пройшли довгий еволюційний шлях: від кострища і амфітеатрів до телебачення та інтернету. Це призводить до обов'язкової публічності і тотальної деанонімізації особистості. Соціальні мережі, пов'язані з телефонними номерами, персональними і банківськими даними, вимагають від сучасної людини бути *homo ludens* по-

стійно, трансформуючи поведінку не тільки її віртуальної особистості, але й реальної. Це, в свою чергу, призводить до того, що сучасне суспільство вже не робить між ними розмежувань (С. Джонс, Е. Волп [8]).

Феномен ескапізму, епізодичної втечі в іншу реальність з перенасиченої інформацією реальності соціальної, сьогодні здійснюється також за допомогою цифрових засобів. Іно-реальність приймає форму реально-сті віртуальної. А її найбільш повна цифрова форма — це комп'ютерна гра (далі — КГ). Парадоксально, але цей вид медіамистецтва, як канал комунікації, володіє найбільшим потенціалом впливу на споживача інформації, і в той же час, є найменш використовуваним засобом політичного контролю. Аналіз КГ як ЗМК дозволяє стверджувати, що політизованість архетипових образів та використання в ній ідеологем носить спорадичний характер. На нашу думку, це пояснюється рекурсивним характером взаємозумовленості політики і мистецтва.

Розглянемо засоби комунікації КГ, як цифрової моделі семантичного простору.

По-перше, комп'ютерна гра, як результат синтезу всіх типів медіамистецтва, дозволяє використовувати будь-які художні інструменти наративного впливу.

По-друге, комп'ютерну гру від-різняє насиченість процесу споживання. Користувач проводить у віртуальному просторі КГ від декількох десятків до декількох тисяч годин. Це дозволяє розглядати КГ як ізо-льований ЗМК. Ключову роль ізоляції каналів комунікації для політич-

ного контролю показана, наприклад, Г. Почепцовим [9].

По-третє, тісний зв'язок із соціальною інфраструктурою (освіта, субкультура, трудова діяльність) обумовлює ретрансляцію сформованої комп'ютерною грою політико-етичної парадигми в реальний світ.

Для аналізу способів наративного впливу розглянемо типологію відеоігор за основними жанрами. Виділяють такі типи КГ, як: пригодницька (*adventure*); екшн (*action*); стратегія (*strategy*).

В основі **пригодницької КГ** лежить оповідання. Більшість успішних проєктів цього жанру будується навколо готового літературного твору, який процес гри робить інтерактивним. Класичний приклад — серія *Witcher* від польської студії CD Project, за мотивами саги А. Сапковського “Відьмак”. Гра, слідом за книжками письменника, експлуатує архетипи у вигляді міфологем, але без урахування актуальної політичної реальності. Так, на противагу загальній політиці толерантності в політичному просторі Європейсько-

го Союзу, користувачеві безпеліційно пропонується асоціювати себе з взаємно суперечливими архетипами “найманця” і “героя”. Зазнавши в дитинстві біологічної мутації протагоніст наділений надмаскулінними якостями — не тільки тілесними, але і поведінковими, що є основою для концепції супремасизма, як ідеологічної основи напівсектанської організації, до якої належить герой. У віртуальному просторі цієї КГ фентезійний світ, окреслений естетикою середньовіччя, наповнюється сценами домашнього насильства, масовими стратами, руїною як наслідком політичних інтриг. І цей світоустрій користувач повинен сприймати як даність. Мабуть, єдина табуйована можливість змінити світ в “гіршу сторону”, яку відібрали у гравця — це вбивство дітей (хоча ще в кінці 1990-х рр. такий функціонал можна було спостерігати у ряді комп'ютерних ігор (рис. 3).

Користувачеві, позбавленому можливості пристосувати характер поведінки свого “аватара” до сучасних категорій етики, залишається зробити висновок: голов-



Рис. 3. Категорія “Лічильника вбивств” і опис “Особливостей” персонажа в комп'ютерній грі *Fallout 2* (розробник Black Isle Studio)

ний “монстр” — це не чудовиська із слов’янської міфології, з якими невинно доводиться боротися в віртуальному просторі, а сама людина, гравець.

У серії комп’ютерних ігор Mass Effect студії BioWare актуальна етика не ігнорується, а, навпаки, використовується для актуалізації літературних архетипів. Персоніфікація протагоніста пов’язана виключно з поведінковими аспектами, а заявлені за сюжетом архетипи “героя”, “обраного”, “воїна” виключно формальні. Головну увагу в оповіданні займає образ антагоніста як давнього, деперсоніфікованого зла, архетипованого як “предтеча”, “титан”. Інтеграція користувача в означений наратив досягається за рахунок занурення в насичений ігровий процес. Тому ключовими архетипами є абстрактні символи. Наприклад, “дом” представлений космічним кораблем “Нормандія”, який служить притулком для гравця і його команди. Остання повинна сприйматися як “сім’я”, де налагодження романтичних відносин, імітація активної соціальної взаємодії між членами екіпажу складає значну частину ігрового процесу і впливає на розвиток оповідання. Сюжет будується навколо протистояння колективного “Давида” і космогонічного “Голіафа”, якого не перемогти без допомоги процедурно-генеруємих товаришів. Подані в ігровій формі подробиці космічних подорожей між зоряними системами складають важливу частину ігрового процесу, яка експлуатує архетип “дороги до дому”. “Остання битва” відбувається на руїнах “втраченого раю” — на Землі,

колисці людської цивілізації. Ці архетипи актуалізуються через сучасні соціальні та етичні проблеми, як, приміром, гендерна ідентифікація, расизм, протистояння науки і релігії, вимушена міграція, права людини, загроза штучного інтелекту тощо.

Використовуючи різну типологічну структуру архетипів, пригодницькі комп’ютерні ігри являють собою інтерактивну анімовану літературу, яка здатна утримувати увагу користувача до трансльованого наративу протягом сотень годин.

Наступним різновидом КГ є **екшн**. Екшн — це жанр КГ з чітко вираженою розважальною функцією. Наділені обмеженим сюжетом, вимагаючи активної участі в насиченому ігровому процесі, ігри цього жанру представляють собою інтерактивне кіно, що апелює до естетичного рівня свідомості користувача. Проблема ідентифікації гравця вирішується без складної роботи з архетипами, але за рахунок інтерактивності вторинних відсилань на їх форми. Так, Серія Call of Duty видавництва Activision поміщає нас у вже готові парадигми Другої світової війни, де ми боремося з моделями усталеного сприйняття японців, німців, приймаючи на себе роль “типових” американських або радянських захисників батьківщини (див. рис. 4).

В іншій частині Call of Duty: Black Ops, присвяченій Холодній війни, гравцеві пропонують ліквідувати Фіделя Кастро під час висадки в затоці Свиней, постаратися зірвати операцію армії Північного В’єтнаму “Наступ ТЕТ” і взяти участь у Space Race, підірвавши ракету-носіє Союз-2 на стартовому майданчику



Рис. 4. Call of Duty: World at war. Сюжетне завдання “Вендетта” детально імітує естетику фільму “Ворог біля воріт” Жан-Жака Анно

Байконура. Естетичні достоїнства КГ цієї серії змушують користувачів повертатися до тих же сюжетів і героїв знову і знову.

Створена шанувальниками Half-life (розробника і видавця Valve) в 1999 р. модифікація культової гри не розгубила популярності за 20 років. Counter-Strike перетворилася в дисципліну кіберспорту з власною субкультурою, а корпорація Valve стала світовим лідером індустрії кіберрозваг завдяки сервісу цифрового поширення комп'ютерних ігор Steam і кіберспорту з мільярдними призовими фондами (турнір “The International” по КГ Dota 2).

Стратегії: жанр КГ, з найбільшою відносною свободою дій гравця. Саме в просторі програм цього жанру проходять навчання нейромережі (Dota 2) [10]. Технічно комп'ютерні програми цього жанру з'явилися першими, представляючи собою систему математичних головоломок — “механіки гри”. Користувач, починаючи таку гру, займає місце “деміурга” або “духа історії”, влада якого обмежена лише законами процедурної генерації віртуального світу. Ос-

новний засіб забезпечення ігрового процесу цього типу КГ — максимально інтерактивне відображення умов математичних задач, ходу їх вирішення і результату операцій. Цього домагаються за допомогою анімації, візуалізації, широкого впровадження гіпертексту в інтерфейс. Все це в кінцевому підсумку призвело до виділення дизайну інтерфейсів в окрему галузь мистецтва.

Сюжет гри полягає в описі архетипового конфлікту. Як правило, це вічні літературні сюжети: “загибель богів” (Tiberium Sun), “кінець історії” (Total War: Warhammer, StarCraft), “повернення додому” (Homeworld). Деякі комп'ютерні ігри пропонують користувачеві можливість переписати історію, де сюжетом визначається тільки історичний антураж ігрового процесу (Europa Universalis, Civilization). Процес самоідентифікації складається з вибору сторони конфлікту, а далі гравець сам стає автором захоплюючого оповідання.

Змагання в рішенні математичних головоломок в однокористувачькій грі (людина-комп'ютер), як правило, є тренуванням перед зма-

ганням з іншими користувачами. Саме у багатокористувацькому режимі гра дає максимально глибокий ступінь занурення у віртуальне середовище ігрової програми цього жанру, перетворюючи кожен матч в “битву титанів”.

Способи самоідентифікації для комп’ютерних ігор залежно від жанру представлено в табл. 3.

Ключовим фактором процесу ідентифікації користувача у віртуальному просторі має змагальний характер ігрового процесу, а найбільшим впливом володіють алгоритми оповідання. Останні являють собою послідовність передачі повідомлень, пов’язану з результатами операцій користувача в рамках механік гри, виражену у формі, що відповідає візуалізації естетичної парадигми КГ. Поєднання всіх вищенаведених способів організації самоідентифікації користувача дозволяє домогтися максимально ефективного впливу на свідомість гравця.

Першими спробами розкриття потенціалу змагального характеру самоідентифікації були публікації оновлюваних “таблиць рекордів

гравців” (*ladder*), де користувачі конкурували один з одним заочно. Сьогодні ж цей механізм став фундаментом індустрії відеоігор, де прийняв форму багатокористувацької онлайн гри.

В рамках цієї статті не буде розглядатися проблема розширення цільової аудиторії гри завдяки збільшенню кількості ігрових механік, що є першочерговим завданням розробників з маркетингової точки зору. Не дивлячись на це, наведених даних достатньо для констатування залежності: чим більше варіацій самоідентифікації, тим більше годин проводить людина в грі, і тим вище реіграбельність останньої.

Концепція “ідеальної гри” технічно реалізує феномен самоідентифікації наступним чином: а) змагальний момент — зобов’язує гру бути багатокористувацькою, вся інформація про гравця зберігається на серверах розробника/видавця гри і повністю контролюється останнім; б) проблеми естетичного сприйняття — вимагають від сучасної КГ елементів як мінімум доповненої реальності; в) алгоритм оповідання —

Таблиця 3

Механізми організації процесу самоідентифікації у комп’ютерній грі залежно від жанру

пригодницька (adventure)	екшн (action)	стратегія (strategy)
алгоритм оповідання: <i>анімація та візуалізація нарративного впливу</i>	організація естетичного сприйняття: <i>інтеграція в ігровий процес доступного до розшифрування семантичного коду масової культури</i>	змагальний характер ігрового процесу, що <i>передбачає існування сторін конфлікту, вибір яких і запускає процес самоідентифікації</i>

повинен інтегруватися в змагальний елемент, завдяки чому кожен має можливість втручатися в “історію” інших гравців (від PvP до відкритого світу DeathStanding).

Ще однією важливою характеристикою КГ як засобу масової комунікації є насиченість процесу споживання. Найдовші пригодницькі комп’ютерні ігри можуть вимагати до 40 годин ігрового часу на вивчення сюжету. Більш того, на форумі сервісу Steam можна зустріти облікові записи, активні в одній грі по кілька тисяч годин.

Однак, на нашу думку, саме третя специфічна риса КГ як ЗМК включає її в арсенал засобів політичного впливу. Тісний зв’язок з соціальною інфраструктурою дозволяє ретранслювати сформовану грою політико-етичну парадигму в реальний світ.

В авангарді соціального аспекту феномена КГ лежать такі явища, як таргетована реклама, різні соціальні мережі-сервіси, маргінальні громадські організації та політичні рухи [11]. Загалом новизна даного виду мистецтва пояснює відсутність галузевого правового регулювання цієї медіаіндустрії. Наслідком цього є можливість існування в віртуальному світі КГ архетипових, некодифікованих елементів моралі, так як і для розробників, і для видавців КГ самоцензура, закладена в рекурсивному характері мистецтва, грає вирішуючу роль при виборі алгоритму оповідання.

У зв’язку з цим важливо відзначити, що КГ, як ЗМК є ізольованим каналом комунікації. Тобто повідомлення, що отримується користува-

чем, може бути ретрансльовано за межі ігрової реальності (скріншот, стрім, турнір), але доступний користувачеві функціонал управління віртуальною реальністю має чіткі обмеження в рамках процедур ігрового процесу, який спрямований на отримання повідомлень самим користувачем. При цьому кожна інтерактивність гравця, по суті, є симулякром відповіді-повідомлення, яке зберігається на серверах видавця і доступно до декодування тільки йому. Тому, перебуваючи у віртуальному світі, користувач може тільки отримувати повідомлення, ретранслювати, але не синтезувати власні. Тобто, користувач отримує повідомлення, декодує його, але його відповідь-повідомлення є симулякром.

На наше переконання, така структура комунікації є ідеальним інформаційним каналом для пропаганди, і, відповідно, ефективним інструментом політичного контролю, що дозволяє ізольовано формувати сприйняття соціальної дійсності у користувачів.

Важливість появи такої технічної інфраструктури в інформаційному просторі політики складно переоцінити. Це стає особливо явним при порівнянні КГ з іншими медіа нового покоління. Так, на сьогоднішній день, простір соціальних мереж не є ізольованим каналом комунікації, навіть з урахуванням визначального впливу мережових фільтрів на зміст відображеної інформації. Такий інструментарій дозволяє політичним суб’єктам відстежувати, а потім аналізувати характер інтерактивної діяльності користувачів. Кінцева мета — визначення форми сутнос-

ті повідомлення, яка буде завідомо однозначно декодована і схвалена останніми, як це можна було спостерігати в перебігу передвиборчих кампаній в США (2016) і України (2019). Наявність же ізольованого інформаційного каналу з одностороннім віртуальним моделюванням соціальної дійсності, прообразом якого є сучасні відеоігри, дозволяють відродити стародавні практики маніпуляції архетипами, але з можливостями техніки XXI століття.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Проведений аналіз еволюції сучасних засобів політичного контролю, з позиції можливості застосування художніх образів дигітального медіамистецтва для кодування есенціальних значень та їх однозначного декодування, дозволяють стверджувати наступне.

1. У своїх засобах художнього вираження медіамистецтво невіддільне від сучасних технічних засобів передачі інформації і стає інтегрованою частиною засобів масової комунікації, що значно посилює потенціал його наративного впливу.

2. Це призводить до ситуацій, коли засоби масової комунікації стають самостійними об'єктами мистецтва. Комп'ютерна гра, найбільш масштабний варіант реалізації цього принципу, одночасно є і галуззю мистецтва і засобом масової комунікації.

3. Як результат синтезу мистецтв, комп'ютерні ігри володіють всіма доступними засобами наративного впливу, які акумулюються у властивості реіграбельності. Звідси, користувач проводить тисячі годин в віртуальній реальності, яка є органі-

зованою лише одним об'єктом дигітального мистецтва.

4. На відміну від таких засобів масової комунікації, як соціальні мережі, комп'ютерна гра є ізольованим каналом комунікації, що дає незаперечні переваги щодо використання її простору, як інструменту пропаганди.

5. Спроби використання потенціалу цього засобу масової комунікації в політичних цілях носять ситуативний характер і пояснюються швидше рекурсивним характером взаємозумовленості мистецтва і політики. Політичні інститути поки не розглядають віртуальну реальність комп'ютерної гри як ефективний засіб політичного контролю, а саму комп'ютерну гру як окремий засіб масової комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Иванов С. Архитектура в культуротворчестве тоталитаризма. Философско-эстетический анализ. Киев: СтилоС, 2001. 167 с.
2. Garnham N. From cultural to creative industries. *International Journal of Cultural Policy*. 2005. Vol. 11. № 1. P. 15–29.
3. Papacharissi Z. A networked self: Identity, community, and culture on social network sites. NY: Routledge, 2010. 336 p.
4. Aiello G. Theoretical Advances in Critical Visual Analysis: Perception, Ideology, Mythologies, and Social Semiotics. *Journal of Visual Literacy*. 2006. № 26(2). P. 89–102.
5. Почепцов Г. Інформаційно-комунікативні процеси в сучасних суспільствах. Детектор медіа. 2012.23.12. URL: <https://ms.detector>.

media/ethics/manipulation/informatsiynokomunikativni_protsezi_v_suchasnykh_suspilstvakh/.

6. Huizinga Johan. *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. Mansfield Centre, CT: Martino Publishing, 2014. 234 p.
7. Ascott Roy. *Interacting: art, research and the creative practitioner*. UK: Libri Publications Ltd, Faringdon, 2010. 360 p.
8. Jones C., Volpe. E. H. Organizational identification: Extending our understanding of social identities through social networks. *Journal of Organizational Behavior*. 2010. № 32(3). P. 413–434.
9. Почепцов Г. Г. Нарративный инструментарий воздействия. *Верхневолжский филологический вестник*. 2015. № 3. С. 69–75.
10. OpenAI. How to Train Your OpenAI Five 2019.15.04. URL: <https://openai.com/blog/how-to-train-your-openai-five/>.
11. Tiffany M. Blizzard Sets Off Backlash for Penalizing Hearthstone Gamer in Hong Kong. *The New York Times*. 2019.09.10. URL: <https://www.nytimes.com/2019/10/09/world/asia/blizzard-hearthstone-hong-kong.html>.
12. Гегель Г. *Лекции по эстетике*: Соч. Т. XII. М.: Соцэкгиз, 1938 г. 494 с.
13. Candy. L., Edmonds E.A. *Interacting: Art, Research and the Creative Practitioner*. UK, Faringdon: Libri Publications Ltd, 2011. 360 p.
2. Garnham, N. (2005). From cultural to creative industries. *International Journal of Cultural Policy*, 11(1), 15-29 [in English].
3. Papacharissi, Z. (2010). *A networked self: Identity, community, and culture on social network sites*. New York: Routledge [in English].
4. Aiello, G. (2006). Theoretical Advances in Critical Visual Analysis: Perception, Ideology, Mythologies, and Social Semiotics. *Journal of Visual Literacy*, 26(2), 89-102 [in English].
5. Pocheptsov, H. (December 23, 2012). *Informatsiino-komunikativni protsesy v suchasnykh suspilstvakh* [Information and communication processes in modern societies]. ms.detector.media. Retrieved from https://ms.detector.media/ethics/manipulation/informatsiynokomunikativni_protsezi_v_suchasnykh_suspilstvakh/ [in Ukrainian].
6. Huizinga, J. (2014). *Homo Ludens: A Study of the Play-Element in Culture*. Mansfield Centre, CT: Martino Publishing [in English].
7. Ascott, R. (2010). *Interacting: art, research and the creative practitioner*. UK: Libri Publications Ltd, Faringdon [in English].
8. Jones, C., Volpe, E. H. (2010). Organizational identification: Extending our understanding of social identities through social networks. *Journal of Organizational Behavior*, 32(3), 413-434 [in English].
9. Pocheptsov, G. G. (2015). *Narrativnyy instrumentariyvozdeystviya* [Narrative toolkit of influence]. *Verkhnevolzhskiy filologicheskii vestnik – Upper Volga Philological Bulletin*, 3, 69-75 [in Russian].
10. How to Train Your OpenAI Five. (April 15, 2019). openai.com. Retrieved from <https://openai.com/blog/how-to-train-your-openai-five/> [in English].

REFERENCES

11. Victor, D. (October 9, 2019). Blizzard Sets Off Backlash for Penalizing Hearthstone Gamer in Hong Kong. [www.nytimes.com](https://www.nytimes.com/2019/10/09/world/asia/blizzard-hearthstone-hong-kong.html). Retrieved from <https://www.nytimes.com/2019/10/09/world/asia/blizzard-hearthstone-hong-kong.html> [in English].
12. Hegel, G. (1938). *Lektsii po estetike* [Lectures on Aesthetics]. (Vols. XII). Moscow: Sotsekgiz [in Russian].
13. Candy, L., Edmonds, E. A. (2011). *Interacting: Art, Research and the Creative Practitioner*. UK: Libri Publications Ltd, Faringdon [in English].
12. Гегель Г. *Лекции по эстетике*: Соч. Т. XII. М.: Соцэкгиз, 1938 г. 494 с.
13. Candy. L., Edmonds E.A. *Interacting: Art, Research and the Creative Practitioner*. UK, Faringdon: Libri Publications Ltd, 2011. 360 p.



УДК: 329.001(100)

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-250-265](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-250-265)

Плахтій Тарас Олексійович,
незалежний дослідник, 79014, Львів, Тракт Глинянський, 36-Б, тел.: +38 (050) 317 37 01, e-mail: taras.plakhtiy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1339-7441

Плахтий Тарас Алексеевич,
независимый исследователь, 79014, Львов, Тракт Глинянский, 36-Б, тел.: +38 (050) 317 37 01, e-mail: taras.plakhtiy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1339-7441

Plakhtiy Taras Oleksiiovych,
independent researcher, 79014, Lviv, Tract Glynianskyi, 36-B, tel.: +38 (050) 317 37 01, e-mail: taras.plakhtiy@gmail.com
ORCID: 0000-0003-1339-7441

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ ЯК СУБ'ЄКТИ ТРАДИЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У ПОСТМОДЕРНОМУ СУСПІЛЬСТВІ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Обґрунтовано необхідність конструювання політичних партій нового покоління, здатних здійснювати традиційну для них діяльність — ефективно та результативно у раціональній площині управляти суспільством в умовах переходу з модерну до постмодерну і у самому постмодерні.

Представлено міждисциплінарну модель для аналізу життєдіяльності політичних організацій, яка була створена з метою здійснення такого конструювання. Вона пов'язує емерджентні якості політичних організацій на макрорівні з вибором поведінкових стратегій їхніх членів на мікрорівні через взаємодію цих членів у рамках первинних груп і партійних підрозділів на мезорівні. Модель включає біологічний, архетипний, соціально-психологічний, організаційний і політологічний підходи з виділеними у кожному з них аспектами, які пов'язують ці підходи у цілісну модель на основі архетипного підходу.

Детально описано зв'язки між аспектами різних підходів. Зокрема організаційний підхід визначає тип відтворюваних у первинних групах та партій-

них підрозділах ситуацій, які впливають на перебіг групової динаміки (соціально-психологічний підхід) та актуалізують відповідні культурні архетипи у несвідомому учасників взаємодії (архетипний підхід), що через сформовані на їх основі габітуси, установки, фрейми, дискурси, символи, цінності, визначають поведінковий вибір учасників взаємодії, активуючи чи пасивуючи їх (біологічний підхід). Все це прискорює або сповільнює аж до повної зупинки процес олігархізації політичних партій і визначає їх життєздатність, ефективність та результативність, включно зі здатністю реалізовувати протягом тривалого часу власні початкові цілі (політологічний підхід).

Створена і представлена міждисциплінарна модель дає можливість проаналізувати життєдіяльність політичних організацій на мікро-, мезо- і макрорівні на стадії їх конструювання з метою вибору оптимальної сукупності організаційних параметрів будови цих організацій відповідно до типу зовнішнього середовища, в якому вони мають діяти.

Ключові слова: постмодерн, архетипний підхід, політичні партії нового покоління, організаційний підхід, закон олігархізації Міхельса.

ПОЛИТИЧЕСКИЕ ПАРТИИ КАК СУБЪЕКТЫ ТРАДИЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В ПОСТМОДЕРНОМ ОБЩЕСТВЕ (АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД)

Аннотация. Обоснована необходимость конструирования политических партий нового поколения, способных осуществлять традиционную для них деятельность — эффективно и результативно в рациональной плоскости управлять обществом в условиях перехода из модерна к постмодерну и в самом постмодерне.

Представлено междисциплинарную модель для анализа жизнедеятельности политических организаций, которая была создана с целью осуществления такого конструирования. Она связывает эмерджентные качества политических организаций на макроуровне с выбором поведенческих стратегий их членов на микроуровне через взаимодействие этих членов в рамках первичных групп и партийных подразделений на мезоуровне. Модель включает биологический, архетипический, социально-психологический, организационный и политологический подходы с выделенными в каждом из них аспектами, которые связывают эти подходы в целостную модель на основе архетипного подхода.

Подробно описано взаємосвязи между аспектами различных подходов. В частности организационный подход определяет тип воспроизводимых в первичных группах и партийных подразделениях ситуаций, влияющих на ход групповой динамики (социально-психологический подход) и актуализирующих соответствующие культурные архетипы в бессознательном участников взаимодействия (архетипический подход), которые через сложившиеся на их основе габитусы, установки, фреймы, дискурсы, символы, ценности, определяют поведенческий выбор участников взаимодействия, активируя или пассивируя их (биологический подход). Все это ускоряет

или замедляет до полной остановки процесс олигархизации политических партий и определяет их жизнеспособность, эффективность и результативность, включая способность реализовывать в течение длительного времени собственные первоначальные цели (политологический подход).

Созданная и представленная междисциплинарная модель позволяет осуществлять анализ жизнедеятельности политических организаций на микро-, мезо- и макроуровне на стадии их конструирования с целью выбора оптимальной совокупности организационных параметров строения этих организаций в соответствии с типом внешней среды, в которой они должны действовать.

Ключевые слова: постмодерн, архетипический подход, политические партии нового поколения, организационный подход, закон олигархизации Михельса.

POLITICAL PARTIES AS SUBJECTS OF TRADITIONAL ACTIVITIES IN A POSTMODERN SOCIETY (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The necessity of constructing new generation political parties that would be able to carry out traditional activities for them — to effectively and efficiently rationally manage the society under conditions of transition from modern to postmodern and in the postmodern itself is substantiated.

An interdisciplinary model for analyzing the life of the political organizations, which was created for the purpose of such construction, is presented. It links the emergent qualities of the political organizations at the macro level with the choice of behavioural strategies of their members at the micro level through the interaction of these members within primary groups and party units at the meso level. The model incorporates biological, archetypal, socio-psychological, organizational, and political science approaches with aspects highlighted in each of them that link these approaches into a coherent model based on an archetypal approach.

The relationships between the aspects of the different approaches are described in detail. In particular, the organizational approach determines the type of situations reproduced in the primary groups and party units that affect the course of group dynamics (socio-psychological approach) and actualize the relevant cultural archetypes in the unconscious participants of the interaction (archetypal approach), which, due to their established, their habitual settings, frames, discourses, symbols, values, determine the behavioural choice of the participants in the interaction, activating or passivating them (biological approach). All this accelerates or slows down to a complete stop the process of oligarchization of the political parties and determines their viability, efficiency and effectiveness, including their ability to realize their initial goals for a long time (political science approach).

The created and presented interdisciplinary model allows to analyze the life of the political organizations at the micro, meso and macro levels at the stage of

their construction in order to choose the optimal set of organizational parameters of the structure of these organizations in accordance with the type of external environment in which they should operate.

Keywords: postmodern, archetypal approach, new generation political parties, organizational approach, law of oligarchization of Michel.

Постановка проблеми. Сучасна політологія в цілому і партологія зокрема вивчають, класифікують та описують існуючі політичні організації, виділяючи їхні типи, види та визначаючи їхні якості, дієздатність та ефективність в рамках різних політичних систем у різних країнах.

При цьому очевидним є те, що традиційні політичні організації, які виникли і сформувалися в епоху модерну, не справляються зі своїми ключовими функціями про управління суспільствами, країнами і глобальним світом у сучасну епоху переходу від модерну до постмодерну.

Тому актуальною ми бачимо проблему не опису існуючих, а конструювання політичних партій нового покоління, що були би здатними виживати і діяти в складному турбулентному зовнішньому середовищі з його множинністю істин, руйнуванням смислів та цінностей, нерівномірністю соціального розвитку різних країн, яка зумовлює проявлення постмодерну там, де ні суспільство, ні його політичні організації не готові до цього.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У своїй монографії [1] українські науковці Е. Афонін і А. Мартинов концептуалізують результати багаторічних теоретичних і моніторингових досліджень Української школи архетипіки (1992–

2018), у яких використано авторські архетипні методики діагностики трансформаційних змін української свідомості. На основі узагальнення отриманих даних та закономірно очікуваних стрибкоподібних якісних змін у суспільній свідомості, автори формулюють оптимістичний прогноз найближчого розвитку.

Водночас вони підкреслюють, що сьогодні особливої ваги набуває спроможність бачити й активно формувати різні варіанти розвитку подій. Це, на їх думку, є важливою ознакою нової соціальної інженерії. Класична прогностика переважно відстежувала тенденції, нова ж посткласична технологія прогнозування покликана насамперед передбачати альтернативи. Відповідно ширше визначення предметного поля завдань соціальної інженерії полягає в сукупності підходів прикладної соціології, орієнтованих на цілеспрямовану зміну організаційних структур, що визначають людську поведінку та забезпечують функції соціального контролю.

На думку авторів, особливого значення в процесі переходу від одного соціального ладу до іншого набувають соціально-інженерні чинники, такі як конструювання політичних інститутів, рецепція принципів правових систем розвинутих демократичних держав, формування нового

типу культури на засадах нових цінностей та соціальних пріоритетів.

Таким чином, конструювання політичних інститутів, зокрема політичних партій шляхом цілеспрямованої зміни їх організаційних структур, що визначають людську поведінку та забезпечують функції соціального контролю, є ефективним способом вирішення поставленої нами на початку загальної проблеми.

У своїй роботі [2] український філософ Мирослав Попович, розглядаючи модерн і постмодерн, зазначає, що характерною рисою першого в останні десятиліття заведено вважати раціоналізм. Починаючи з епохи Просвітництва, європейська цивілізація намагається знайти відповідь на питання, яким шляхом суспільство має вибирати свої цілі і яка роль раціональності у їх виборі та реалізації.

В тій самій роботі автор зазначає, що постмодерн категорично не приймає ідеї про прихований смисл історії людини і людства, а постмодерністи проголошують завершення цілераціональної історії і початок цілковито чогось нового.

Це, на нашу думку, нівелює значимість та руйнує смисл традиційної діяльності політичних партій, що виникли та формувалися у часи модерну і у своїй більшості спиралися на статичні — незмінні протягом тривалого часу ідеології, базові засади яких намагалися у той чи інший спосіб, більш чи менш успішно поширити, а, подекуди, нав'язати суспільствам.

Далі Мирослав Попович, описуючи постмодерн, зазначає, що “дзер-

кало”, яке мало б відображати реальність, виявляється розбитим на дрібні шматочки, з яких не зліпити цілого — бо не існує проекту, який дозволив би оглянути всі ці шматочки з понадлюдської висоти, щоб розгадати таємниці мозаїки. Існує єдиний механізм сполучення хаосу частинок у ціле — комунікація, в ході якої індивіди-суб'єкти дивляться не зверху, звідкись із неосяжних висот, а один одному у вічі і знаходять порозуміння, а не внутрішню єдність на основі проекту понадособистісного і понадчасового раціонального колективного Я.

На нашу думку, такий підхід постмодерністів є реакцією на усвідомлення неспроможності існуючих політичних організацій справитися зі складністю сучасного світу, яка безперервно і прискорено нарастає.

Разом з тим, приведена цитата містить ключ до вирішення цієї проблеми. Традиційна діяльність політичних партій у постмодерні повинна скласти в одне ціле і тривало утримувати в динамічній рівновазі частинки розбитого “дзеркала”, що відображають реальність, з метою отримання її цілісного образу, його сприйняття, аналізу та розуміння. Більше того, такі політичні партії, шляхом організації у певний спосіб внутріпартійної комунікації і комунікації партії із суспільством, мали б забезпечувати утворення і підтримку голографічного мозку організацій, метафору якого представив у своїй книзі [3] американський науковець Г. Морган — коли кожна частинка розбитого “дзеркала” здатна відображати цілісний власний образ, і образ реальності, які відобра-

жається у цілому “дзеркалі”, завдяки чому організація набуває здатності до безперервної самоорганізації та самовідтворення.

У нашій роботі [4] ми показали, що колективна суб’єктність організацій, яка включає сформоване у визначений нами спосіб свідоме і раціональне колективне Я, що безперервно взаємодіє із її колективним несвідомим, є запорукою попередження тоталітарності, якої, на думку Мирослава Поповича, й намагаються уникнути ідеологи постмодернізму.

У роботі [5] російський науковець Н. Розов в представив структурну схему загальної концепції динамічного взаємодії ментальних і соціальних компонентів, розкривши їх основні закономірності.

Всі соціальні структури реальні і діють лише остільки, оскільки проваджені поведінкою людей, що займають свої позиції в цих структурах. Ця поведінка безпосередньо управляється психічними установками, а в цілому — габітусами, фрейми і символи яких обумовлені культурними зразками, що передаються з покоління в покоління, в тому числі найбільш глибокими і інерційними — етнічними та цивілізаційними архетипами. Нові символи і фрейми, що з’являються, можуть з часом витіснити колишні, заміщати їх у процесах трансляції між поколіннями — так відбувається еволюція культурних зразків. Відбуваються також зміни архетипів, що вже означає глибоке культурно-цивілізаційне зрушення.

Однак швидкість, з якою відбувається цей перехід в умовах, коли іс-

нує значна кількість успішних розвинутих країн, які його вже здійснили, не дозволяє очікувати на природний перебіг описаних автором процесів. На нашу думку, слід цілеспрямовано змінювати саме архетип як структуротвірний компонент менталітету, що передбачає автоматичну зміну символів, фреймів, габітусів, ритуалів, тощо.

При цьому слід враховувати справедливу тезу цього ж автора, який, не применшуючи фактору випадковості, вказує на важливу закономірність: в поворотних моментах історії нові ідеї виникають тільки завдяки відбору і поєднанню між собою вже наявних в даній культурі ідей [6].

Вирішувати поставлену на початку проблеми ми плануємо в рамках архетипного підходу, який розробляється Українською школою архетипіки. Зокрема, ми спиратимемося на вироблені нами [7] засади архетипного управління суспільством на основі розробленого українською вченою О. Донченко “Архетипового менеджменту” [8].

Розглядаючи еволюцію уявлень про управління в контексті класичної, некласичної і постнекласичної наукових раціональностей, російський науковець В. Лепскій у своїй книзі [9] сформував цілісне бачення процесів формування уявлень про управління і тренди його розвитку в умовах постмодерного світу — у рамках відповідної йому постнекласичної раціональності. Автор вважає, що в контексті постнекласичної раціональності, на відміну від класичної та некласичної, під управлінням розуміється не жорстка детермінація систем, а “м’які форми управлін-

ня” — створення умов для їхнього розвитку. Фактично домінуючими видами управління стають різноманітні види управління через середовище.

Тобто політичні партії, щоб стати ефективними та результативними у добу постмодерну, повинні інтегруватися із суспільством і складати з ним одне ціле, будучи, в той же час, розділеними з ним через нечітку межу.

Необхідно відзначити, що приблизно у ті ж роки, коли формувалися уявлення про постмодерн, теорія організацій вирішувала проблему вибору організаційної структури в залежності від складності зовнішнього середовища. Так, Г. Морган вважає, що тип зовнішнього середовища є головним фактором, який визначає оптимальну будову організації та інші її ключові параметри [3]. Це ж доводять автори книги [10], стверджуючи, що у простому та визначеному зовнішньому середовищі найоптимальнішою буде проста лінійна ієрархічна структура із відповідними (які передбачають вимушені поступки) стратегіями конкуренції, із формальними системами комунікації, із негнучкою організаційною культурою та із рутинними завданнями у працівників. Натомість турбулентне зовнішнє середовище вимагає переходу до горизонтальної структури із відповідними стратегіями конкуренції, які передбачають співпрацю, із ефективною системою обміну інформацією, із адаптивною організаційною культурою та із делегуванням повноважень.

Американський вчений Дж. Гараєдагі у своїй книзі [11], узагаль-

нюючи розвиток організаційного підходу у сучасному світі, виділив два зсуви організаційної парадигми, що ілюструють перехід від уявлень про організацію як механістичну систему без власного розуму до організаційних систем біологічної моделі з одним розумом і, далі, до організацій — мультирозумних систем соціальної моделі. Власне організації останнього типу довели свою ефективність та результативність в умовах турбулентного зовнішнього середовища внаслідок запровадження розподіленого (партисипативного) управління в їх середині та набуття здатності до адаптивної реструктуризації у процесі їхньої діяльності.

Все це свідчить про можливість побудови політичних партій нового покоління, що здатні ефективно та результативно діяти в постмодерному світі, здійснюючи раціональне цілепокладання на основі широко-смугової обробки нарастаючих потоків інформації, що надходить із зовнішнього та внутрішнього середовищ.

Мета статті полягає у створенні міждисциплінарної моделі для аналізу життєдіяльності політичних організацій, що пов’язує їхні емерджентні якості на макрорівні із вибором поведінкових стратегій їхніх членів на мікрорівні через взаємодію цих членів у рамках первинних груп і партійних підрозділів на мезорівні, яка зможе стати основою для конструювання політичних партій нового покоління, що здатні здійснювати свою традиційну діяльність — ефективно та результативно у раціональній площині управляти суспільством в умовах переходу із

модерну до постмодерну і у самому постмодерні.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Організації, особливо політичні, неможливо достатньо адекватно відобразити в рамках лише одного наукового підходу чи дисципліни. А коли йдеться про їхнє конструювання, то доводиться використовувати і узгоджувати між собою цілий набір різних підходів, виявляючи взаємозв'язки між ними та перевіряючи сформульовані тези в рамках одного з них на одночасну їхню відповідність усім іншим підходам.

Для створення міждисциплінарної моделі з метою аналізу життєдіяльності політичних організацій ми обрали наступні підходи: біологічний, архетипний, соціально-психологічний, організаційний та політологічний.

Вибір саме такого набору підходів для створення моделі був зроблений з огляду на можливість поєднання їх в одне ціле шляхом виявлення їхніх ключових аспектів — свого роду вузлових точок, які пов'язують усі перелічені підходи один з одним. Ми вділили по два, на наш погляд, ключові аспекти кожного з перелічених підходів з метою максимального спрощення викладу складних і об'ємних описів останніх, що, однак, дозволяє достатньо адекватно представити сукупність взаємозв'язків між ними.

Базовим підходом у цьому переліку, безперечно, є архетипний підхід, який пов'язує їх усіх в одне ціле і займає центральне місце у структурі взаємозв'язків між ними, фактично

забезпечуючи перехід від мікрорівня до мезо- і макrorівня.

Отже, перші два підходи — біологічний і архетипний описують організацію на мікрорівні — дозволяють визначати і, відповідно, прогнозувати вибір її членами поведінкових схем та стратегій у процесі взаємодії всередині організації.

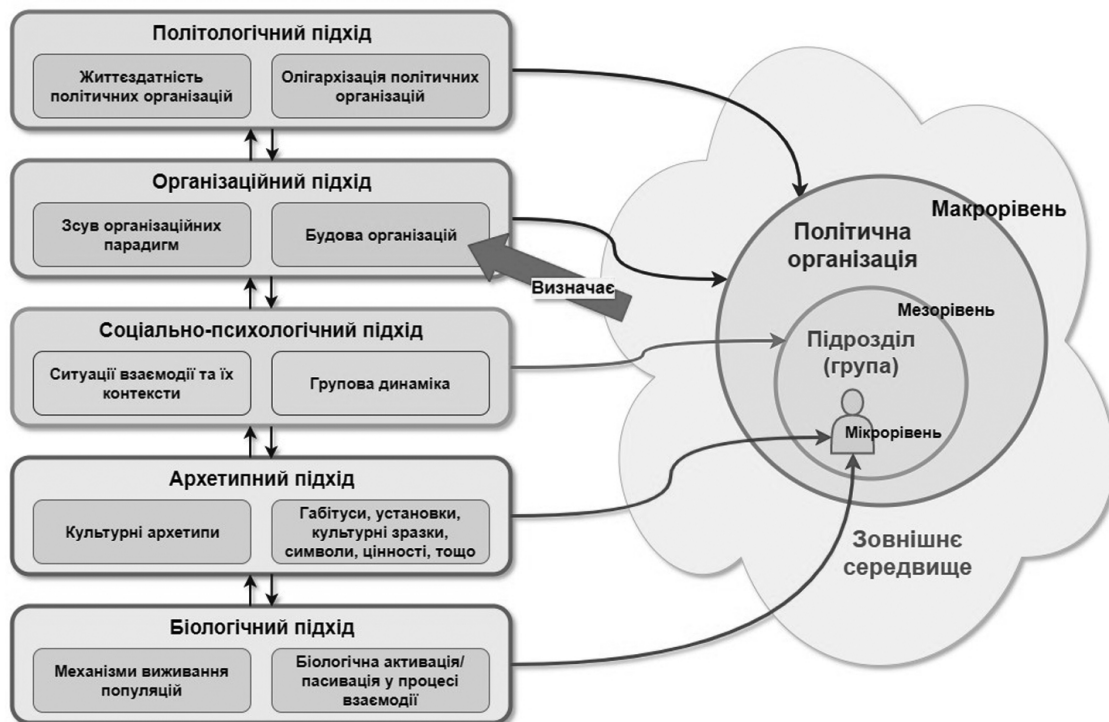
Соціально-психологічний підхід дає змогу описати те, що відбувається на мезорівні, а саме, як, під впливом яких закономірностей відбувається взаємодія членів організацій в групах, між групами в рамках підрозділів і між різнорівневими організаційними підрозділами.

Організаційний та політологічний підходи дають змогу описати організацію на макrorівні — визначити її найбільш загальні характеристики та якості. Безпосередній зв'язок цих підходів із архетипним підходом дозволяє встановити взаємообумовленість цих характеристик та якостей із вибором членами організації поведінкових схем та стратегій у її первинних групах та підрозділах.

Створена нами міждисциплінарна модель для аналізу життєдіяльності політичних організацій представлена на схемі.

Один із найбільш важливих підходів — **біологічний підхід** ми представили в рамках його біополітичних [12] та етологічних [13] відгалужень. Він включає наступні два базові аспекти.

Перший аспект ґрунтується на тезі про існування двох фундаментальних механізмів виживання популяцій — конфронтації і кооперації, що забезпечують реалізацію її біологічної мети — виживання. Так А. Оле-



Міждисциплінарна модель для аналізу життєдіяльності політичних організацій

скін у [12] зазначає, що з точки зору біополітики соціальна поведінка є складним переплетінням двох таких її форм: 1) агоністичної, що включає форми поведінки, пов'язані з конфліктами між живими організмами, а саме агресію, ізоляцію, підпорядкування (як сукупність форм поведінки, спрямованих на припинення агресії з боку іншої особи); 2) неагоністичної (лояльної, "дружньої"), що включає афіліацію, кооперацію, а також соціальне полегшення та імітацію.

При цьому ми вважатимемо очевидним те, що колективне несвідоме сформувалося під впливом природної потреби забезпечити реалізацію біологічної мети життєдіяльності людської популяції — виживання, як здатності до самовідтворення в часі та експансії у просторі в рамках екосистеми. Це обумовлює глибоку

взаємопов'язаність наших біологічної та психічної систем і, відповідно, взаємопов'язаність біологічного та архетипного підходів.

Другий аспект полягає у біологічній активації і пасивації членів популяції у процесі їх взаємодії у складі малих чи великих груп внаслідок перебігу низки відповідних нейрогуморальних реакцій у мозку кожного з них [13]. Активация і пасивация проявляються у процесі ранжування претендентів на лідерство у цих групах, в результаті чого відбувається ієрархічне структурування біосоціальних систем. Ієрархії регулюють доступ "менш цінної" їхньої частини (низькорангових особин) до обмежених джерел ресурсів. Інша соціальна функція ієрархії — зниження рівня внутрішньогрупової агресії, тобто пасивації, за рахунок вироблення правил мирної взаємодії особин різ-

них рангів: домінантів, субдомінантів, підпорядкованих [12].

Таким чином, біологічний підхід дозволяє прогнозувати біологічну активацію чи пасивацію членів політичних організацій на мікрорівні залежно від рівня актуалізації того чи іншого механізму виживання популяції — конфронтації чи кооперації.

Зазначимо, що біологічні активація та пасивація безпосередньо пов'язують біологічний підхід із соціально-психологічним підходом через, відповідно, соціальну фасилітацію та інгібіцію.

Архетипний підхід, який ми використовуємо та розвиваємо [4; 7; 14], сформований на основі доробку Української школи архетипіки, зокрема — на основі підходів української вченої О. Донченко.

У її роботі [8] колективна психіка представлена утворенням, що базується на автономному фундаменті — фундаменті архетипів. Коли людина потрапляє в архетипову ситуацію, вона діє відповідно до внутрішньої схеми, типової для кожного. Архетипу, де б він не з'являвся, притаманна потужна спонукальна сила, що завжди йде від несвідомого. Механізм активації архетипу відбувається через феномен лібідо, що визначається як загальний життєвий інстинкт або “психічна енергія”. Її джерелом є конфлікт між інфантильною інстинктивністю та етикою, якого не можна уникнути. За наявності відповідної ситуації ті чи інші структури колективного несвідомого здатні активуватися моментально. Психологічний механізм активації цих структур один, а от форми прояву залежать від багатьох чинни-

ків — ситуації, виду і типу групи, рівня довіри або пізнання свідомістю пластів колективної психіки, тобто від співвідношення свідомого та несвідомого у психіці індивіда та групи. Архетип як цілісний образ завжди складається з дихотомій. Не існує ізольованих архетипів, бо людина не може стати людиною без взаємин і відношень з іншими ролями і внутрішніми іпостасями.

Ввівши поняття та описуючи організуючі принципи фрактального архетипу психосоціальної еволюції О. Донченко виділяє такі його складові: тоталітарний (тотемний) тип життеустрою суспільства, авторитарний тип життеустрою суспільства, ліберальний життеустрій, демократичний устрій життя, які, у більш придатному для нашої моделі форматі викладу відповідають культурним архетипам консолідації, конфронтації, конкуренції та кооперації.

Вживаючи поняття культурних архетипів, ми маємо на увазі, що кожен з них являє собою сукупність відповідних йому дихотомій особистісних архетипів, інваріантів політичного міфу, тощо, які пропонують різні класифікації архетипів несвідомого [7] і які складають основу, навколо якої формуються фрейми, дискурси, габітуси, ритуали [5]. При цьому слід розуміти, що культурні архетипи консолідації та конфронтації є вкрай нестійкими і повсякчас зсуваються або до конфронтації, або до кооперації (добровільної чи примусової) [14].

Отже першим аспектом архетипного підходу, який встановлює зв'язок між ним і біологічним підходом,

є культурні архетипи, що сформувалися на основі більш древніх механізмів виживання людських популяцій і були означені нами в описі біологічного підходу.

Другий аспект архетипного підходу полягає в активації тих чи інших габітусів, установок, фреймів, дискурсів, символів, цінностей, тощо в наслідок активації певного культурного архетипу ситуаціями взаємодії та їх контекстами, що відтворюються в групах і підрозділах політичних організацій. Цей аспект безпосередньо пов'язує архетипний підхід з соціально-психологічним та організаційним підходами. Перший з них визначає залежність обрання членами організації поведінкових схем і стратегій від ситуацій взаємодії, у яких вони перебувають, та їхніх контекстів, а другий — визначає, якого типу ситуації взаємодії системно відтворюватимуться в первинних групах та підрозділах організацій (про це — нижче).

Зазначимо, що ці обидва аспекти також зв'язують архетипний підхід із політологічним. Вони дають змогу передбачити, з одної сторони, життєздатність політичних організацій на основі того, чи виділена членами партії енергія буде погашатися у внутрішніх конфліктах внаслідок актуалізації культурного архетипу конфронтації, чи акумулюватиметься та спрямовуватиметься на реалізацію партійних цілей внаслідок актуалізації культурного архетипу кооперації. З іншої сторони, вони визначають результат перебігу внутріорганізаційних процесів, який, якщо не виробити і не запровадити превентивних заходів, обумовлює

проявлення закону олігархізації Міхельса, що приводить до олігархізації політичних організацій.

Таким чином, архетипний підхід дозволяє прогнозувати життєздатність організацій в залежності від актуалізації того чи іншого культурного архетипу — конфронтації чи кооперації, що, у свою чергу, визначається відповідним типом архетипових ситуацій, які повсякчас відтворюються у первинних групах та підрозділах організації. В той же час, актуалізація того чи іншого культурного архетипу активує відповідні йому габітуси, установки, фрейми, дискурси, символи, цінності, тощо, які й визначають вибір учасниками взаємодії поведінкових схем і стратегій на мікрорівні в рамках відтворюваних тими чи іншими організаційними параметрами партій архетипових ситуацій.

Соціально-психологічний підхід займає проміжне місце у представленні нами взаємопов'язаних сукупності підходів і описує перебіг групових процесів на мезорівні в організаціях. Він також представлений двома найважливішими, на наш погляд, аспектами.

Перший охоплює класичну або природну групову динаміку, що включає сукупність групових ефектів та процесів, якими супроводжується розвиток типової людської групи. У низці наших публікацій ми досліджували перебіг групової динаміки в політичних організаціях, а в роботі [7] узагальнили їх результати і обґрунтували способи управління нею шляхом управління ситуаціями взаємодії членів партійних підрозділів створеними нами організаційни-

ми інструментами в рамках організаційного підходу.

Перебіг групової динаміки визначає відтворення та зміну ситуацій взаємодії на відповідних етапах розвитку груп, що обумовлює його взаємозв'язок із архетиповим підходом, який актуалізує відповідні архетипи у кожній ситуації, що визначають поведінку учасників взаємодії.

Другий аспект стосується впливу ситуації взаємодії та їх контекстів на поведінковий вибір учасників взаємодії і ґрунтується на результатах досліджень, що представлені у книзі [15] відомих соціальних психологів Л. Росса, Р. Нисбетта.

Автори визначили і детально проаналізували три основні принципи соціальної психології: сильного детермінуючого впливу на поведінку людини безпосередньої соціальної ситуації; впливу на поведінку суб'єктивної інтерпретації; залежності поведінки від стану індивідуальної психіки та соціальної групи як напружених систем. Вони, на думку цих авторів, є основою сучасної соціальної психології.

Ми вбачаємо безпосередній зв'язок цього аспекту соціально-психологічного підходу з архетиповим підходом, а саме з актуалізацією певного культурного архетипу відповідною ситуацією взаємодії, яка через нього активує відповідні йому габітуса, установки, фрейми, дискурси, символи, цінності, що безпосередньо визначають поведінковий вибір учасників взаємодії. В той же час актуалізація певного культурного архетипу активує чи пасивує учасників взаємодії на біологічному рівні внаслідок запуску відповідних йому

нейрогуморальних реакцій у мозку кожного з них. Також цей аспект безпосередньо пов'язаний із організаційним підходом, а саме із відтворенням типових ситуацій взаємодії у первинних групах та підрозділах політичної партії, що визначаються параметрами її організаційної будови.

Таким чином, соціально-психологічний підхід дозволяє прогнозувати соціальну фасилітацію та інгібіцію членів політичних організацій на мезоорівні — у первинних групах та потрійних підрозділах в залежності типових ситуацій взаємодії, що відтворюються та змінюються в них в результаті перебігу групової динаміки. Змінюючи її перебіг організаційними інструментами, що дозволяють цілеспрямовано відтворювати сконструйовані ситуації взаємодії, можна змінювати перебіг класичної групової динаміки, управляючи активацією і пасивацією учасників взаємодії.

Організаційний підхід ми відносимо до макрорівня через дослідження у його рамках загальних параметрів політичних організацій, що обумовлюють їхні емерджентні якості, які, у свою чергу, через описані нами взаємозв'язки між підходами, визначають поведінковий вибір їхніх членів на мікрорівні. Представимо його також двома аспектами.

Перший з них визначає подвійний зсув організаційної парадигми, який представив у своїй книзі [11] американський науковець Дж. Гарраєдагі як перехід від організацій — нерозумних систем механістичної моделі — до організацій — систем з одним розумом біологічної моделі і далі, до організацій — мультирозумних систем соціальної моделі. Цей

аспект безпосередньо пов'язує організаційний підхід із політологічним, визначаючи, якого типу організації будуть життєздатними в сучасному турбулентному, невизначеному і нечіткому зовнішньому середовищі із наростаючою складністю та потоками виробленої у ньому інформації, обсяг якої прискорено зростає. Тобто при переході від модерну до постмодерну.

Подвійний зсув організаційної парадигми відповідає подвійному зсуву парадигми суб'єкт-об'єктних відносин у контексті еволюції уявлень про управління, яка розглядає його в рамках класичної, некласичної та постнекласичної раціональності [9]. Ці обидва зсуви відображають зміну характерного для кожної з парадигм типу суб'єкта управління — від суб'єкта як одної особи до суб'єкта — малої групи і далі, до суб'єкта у складі великої групи, взаємодія учасників якої впорядкована певними алгоритмами. Це, а також відповідний останньому типу суб'єктності основний політичний процес у партіях нового покоління, що безпосередньо пов'язує організаційний підхід із політологічним, ми представили у нашій публікації [16].

Другий аспект визначає вибір сукупності організаційних параметрів політичної партії, що включає організаційну структуру, організаційну культуру, тип лідерства, ролі (завдання) працівників, підходи до обміну та розподілу інформації, напрямки зсуву конкуренції, тощо, у відповідності до типу зовнішнього середовища, у якому діє чи буде діяти ця організація.

Як ми зазначали вище, у 70–90-х роках минулого століття, синхронно із виникненням поняття постмодерну, в рамках теорії організації було вироблено загальний підхід до вибору параметрів організаційної будови у відповідності до типу зовнішнього середовища, у якому діє організація. Так, автори книги [10], стверджують, що у простому та визначеному зовнішньому середовищі найоптимальнішою буде проста лінійна ієрархічна структура із відповідними (які передбачають вимушені поступки) стратегіями конкуренції, із формальними системами комунікації, із негнучкою організаційною культурою та із рутинними завданнями у працівників. Натомість турбулентне зовнішнє середовище вимагає переходу до горизонтальної структури із відповідними стратегіями конкуренції, які передбачають співпрацю, із ефективною системою обміну інформацією, із адаптивною організаційною культурою та із делегуванням повноважень.

Фактично другий аспект конкретизує перший — він визначає, на яких засадах та яким чином мають бути збудовані політичні партії нового покоління — мультирозумні системи соціальної моделі, що будуть життєздатним, ефективним та результативним у турбулентному зовнішньому середовищі, пов'язуючи у такий спосіб організаційний та політологічний підхід.

В той же час другий аспект організаційного підходу визначає тип відтворюваних у первинних групах та партійних підрозділах ситуацій, які впливають на перебіг групової динаміки (соціально-психологічний

підхід) та актуалізують відповідні культурні архетипи у несвідомому учасників взаємодії (архетипний підхід), що, через сформовані на їх основі габітуси, установки, фрейми, дискурси, символи, цінності, тощо визначають поведінковий вибір учасників взаємодії, активуючи чи пасивуючи їх (біологічний підхід). Все це прискорює або сповільнює аж до повної зупинки процес олігархізації політичних партій і визначає їх життєздатність, ефективність та результативність, включно зі здатністю реалізовувати протягом тривалого часу власні початкові цілі (політологічний підхід).

Політологічний підхід визначає найбільш загальні динамічні параметри політичних організацій у часовій розгортці на макрорівні — він формує уявлення про життєздатність, ефективність та результативність політичних організацій у зовнішньому середовищі в умовах конкретних політичної системи та країни на кожному етапі їх життєдіяльності (перший аспект). В той же час, політологічний підхід фіксує та аналізує процеси переродження політичних партій внаслідок дії закону олігархізації Міхельса з відповідною зміною їхніх початкових цілей, концентрацією влади у керівному ядрі при пасивації загалу, а також фіксує та аналізує появу і динаміку внутріорганізаційних суперечностей та конфліктів (другий аспект).

Перший аспект, як ми зазначали вище, безпосередньо пов'язаний із типом використаної при конструюванні і побудові партії організаційної парадигми, а другий — із сукупністю організаційних параметрів партії, що

визначають її будову та перебіг внутріорганізаційних процесів.

Висновки і перспективи подальших досліджень.

Створена і представлена міждисциплінарна модель дозволяє здійснювати аналіз життєдіяльності політичних організацій на мікро-, мезо- і макрорівні на стадії їх конструювання з метою вибору оптимальної сукупності організаційних параметрів будови цих організацій у відповідності до типу зовнішнього середовища, в якому вони мають діяти.

На її основі ми створили проект політичної партії нового покоління, що здатна здійснювати традиційну діяльність в умовах переходу від модерну до постмодерну та безпосередньо у постмодерні [16] і випробували на практиці розроблені нами в рамках цього проекту окремі технології та алгоритми колективної роботи членів великих груп партійних підрозділів.

Початок побудови партії за цим проектом відкриє перспективу дослідження її основних якостей та перебігу внутріорганізаційних процесів на усіх рівнях, що дозволить коригувати окремі параметри проекту у процесі розгортання такої організації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афонін Е., Мартинов А. Українське диво: від депресії до соціального оптимізму / Е. Афонін, А. Мартинов. К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2019. 296 с.
2. Попович М. Модерн і постмодерн: філософія і політика / М. Попович // Дух і Літера. 2002. № 9–10.

3. Морган Г. Имиджи организации: восемь моделей организационного развития / Г. Морган; пер. с англ. под ред. Н. Лапиной. — М. : Вершина, 2006. — 416 с.
4. Плахтій Т. Суб'єктність організацій в архетипному вимірі / Т. Плахтій // Публічне урядування : збірник. № 2 (3) — червень 2016. К. : ДП “Вид. дім “Персонал”, 2016. С. 204–216.
5. Розов Н. С. Ритуалы, институты и ресурсы: социальные основы трансформации менталитета / Н. С. Розов // Ценности и смыслы. — 2010. № 5 (8). С. 50–67.
6. Розов Н. С. Концептуализация связи / Н. С. Розов // Философия и общество. 2017. № 1 (82). С. 29–47.
7. Плахтій Т. Організаційні інструменти архетипного управління соціальними системами / Т. Плахтій // Публічне управління: теорія та практика: зб. наук. праць асоціації докторів наук з державного управління. Х. : Вид-во “ДокНаукДержУпр”. № 2(18) (спецвипуск), червень, 2014. С. 130–141.
8. Донченко О. А. Архетиповий менеджмент: монографія / О. А. Донченко. Кіровоград : Імекс-ЛТД, 2012. 264 с.
9. Лепский В. Е. Методологический и философский анализ развития проблематики управления / В. Е. Лепский. Москва : Когито-Центр, 2019. 340 с.
10. Дафт Р. Организационная теория и дизайн: учебник / Р. Дафт; пер. с англ. В. Кузин. СПб : Питер, 2013. 640 с.
11. Гараедаги Дж. Системное мышление: Как управлять хаосом и сложными процессами. Платформа для моделирования архитектуры бизнеса / Дж. Гараедаги; пер. с англ. Е. И. Недбальская; науч. ред. Е. В. Кузнецова. Минск : Гревцов Пабlisher, 2007. 480 с.
12. Олескин А. В. Биополитика. Политический потенциал современной биологии: философские, политологические и практические аспекты / А. В. Олескин. — М. : МГУ им. В. М. Ломоносова, 2006. — 583 с.
13. Жуков Д. А. Стой, кто ведет? Биология поведения человека и других зверей: в 2 т. / Д. А. Жуков. М. : Альпина нон-фикшн, 2014. 564 с.
14. Плахтій Т. О. Архетипні засади реструктуризації політичного простору / Т. О. Плахтій // Публічне урядування : збірник. № 4 (14), червень, 2018 (спецвипуск). Київ: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2018. С. 237–253.
15. Росс Л., Нисбетт Р. Человек и ситуация: перспективы социальной психологии / Л. Росс, Р. Нисбетт; пер. с англ. В. В. Румынского; под ред. Е. Н. Емельянова, В. С. Магуна. М. : Аспект Пресс, 1999. 429 с.
16. Плахтій Т. Основний політичний процес у партіях нового покоління [Електронний ресурс]/Т.Плахтій//Збруч : веб-сайт. 27 жовтня 2019. Режим доступу: <https://zbruc.eu/node/93087>.

REFERENCES

1. Afonin, E., & Martynov A. (2019). *Ukrainske dyvo: vid depresii do sotsialnogo optymizmu* [Ukrainian miracle: From Depression to Social Optimism]. Kyiv: Kyiv-Mohyla Academy Publishing House [in Ukrainian].
2. Popovich M. (2002). *Modern i postmodern: filosofiya i polityka*. [Modern and Postmodern: Philosophy and Politics]. *Dukh i Litera — Spirit and Letter*, 9–10 [in Ukrainian].
3. Morgan, G. (1998). *Imidzhy organizatsyi: vosiem modeliei organizatsyonnoho razvitiia* [Images of Organization]. (N. Lapina, Trans.). *Moskov: Vershyna* [in Russian].

4. Plakhtiy, T. (2016). Subiektivist organizatsii v arkhetypnomu vymiri [Subjectivity of organizations in archetypal dimension]. *Publichne uriaduvannia: zbirnyk* — Public Governance: Collection, 2(3). (pp. 204-216). Kyiv: DP "Vydavnychiy dim "Personal" [in Ukrainian].
5. Rozov, N. S. (2010). Ritualy, instituty i resursy: socialnyie osnovy transformatsiy mentaliteta [Rituals, institutions and resources: social foundations of the transformation of mentality]. *Cennosti i smysly* — Values and meanings, 5 (8), 50-67 [in Russian].
6. Rozov, N.S. (2017). Konseptualizatsiya svyazi [Conceptualization of Communication]. *Filosofiya i obshchestvo* — Philosophy and society, 1 (82), 29-47 [in Russian].
7. Plakhtiy, T. (2014). Organizational Tools for Archetypal Management of Social Systems. *Social Science Research Network*, June 13. Retrieved from: <https://ssrn.com/abstract=2542837>.
8. Donchenko, O. A. (2012). Arxetypovyi menedzhment: monografiya [Archetypal Management. Monograph]. Kirovograd: Imex-LTD [in Ukrainian].
9. Lepskiy, V.E. (2019). Metodologicheskij i filosofskij analiz razvitiya problematiki upravleniya [Methodological and philosophical analysis control development]. Moscow: Cogito-centre [in Russian].
10. Daft, R. (2013). Organizatsionnaya teoriya i dizain [Organization theory and design]. (E. V. Kuznietsova, Trans.). Sankt Peterburg: Piter [in Russian].
11. Gharajedaghi, J. (2007). Sistemnoie myshlenie: Kak upravlyat khaosom i slozhnyimi protsesami. Platforma dlia modelirovaniia arkhitektury biznesa [System thinking: managing chaos and complexity: a platform for designing business architecture]. (E. I. Niedbalskaia, Trans., E. V. Kuznietsova Ed.). — Minsk: Grievtsov Publisher [In Belarus].
12. Oleksin, A. V. (2006). Biopolitics. Biopolitika. Politicheskij potencial sovremennoj biologii: filosofskije, politologicheskie i prakticheskie aspekty. [The political potential of modern biology: philosophical, political and practical aspects]. Moscow: Lomonosov Moscow State University [in Russian].
13. Zhukov, D. A. (2014). Stoj, kto vedet? Biologiya povedeniya cheloveka i drugih zverej: v 2 t. [Wait, Who Leads? Biology of the Human Behavior and other Animals: in 2 volumes]. Moscow: Alpina non-fiction [in Russian].
14. Plakhtiy, T. O. (2018). Archetypal principles behind political space realignment. *Public management: collection*, 4 (14), (Special edition). (pp. 227-243). Kyiv: DP "Vydavnychiy dim "Personal" [in Ukrainian].
15. Ross, L., & Nisbett, R. (1999). Cheloviek i situatsiya: perspektivy sotsialnoi psikhologii [The person and the situation: Perspectives of social psychology]. (V. V. Rumynskii, Trans., E. N. Yemelianova, V. S. Maguna Ed.). Moscow: Aspekt Press [in Russian].
16. Plakhtiy, T. (2019). Osnovnyj politychnyj proces u partiyaх novogo pokolinnya [The main political process in new generation parties]. *Zbruch: veb-sait* — Zbruch: website. Retrieved from <https://zbruch.eu/node/93087> [in Ukrainian].



УДК: 316.4

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-266-277](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-266-277)

Пономаренко Людмила Вікторівна,
провідний фахівець відділу забезпечення міжнародних зв'язків управління комунікативними зв'язками Національної академії державного управління при Президенті України; 04050, м. Київ, вул. Пуґачова, 12/2, тел.: (044) 481 21 95, e-mail: plv_maren@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9999-6335

Пономаренко Людмила Викторовна,
ведущий специалист отдела обеспечения международных связей управления коммуникативными связями Национальной академии государственного управления при Президенте Украины; 04050, г. Киев, ул. Пуґачева, 12/2, тел.: (044) 481 21 95, e-mail: plv_maren@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9999-6335

Ponomarenko Liudmyla Viktorivna,

Leading specialist of the International Relations Division, Communications Department, the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine; 04050, Kyiv, Str. Puhachova, 12/2, tel.: (044) 481 21 95, e-mail: plv_maren@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9999-6335

МЕНТАЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ЇЇ ВПЛИВ НА СУЧАСНІ ПРОЦЕСИ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Розглянуто поняття ментальності українського суспільства, її особливості та роль у формуванні типових життєвих реакцій суспільства, що відображають етнопсихологічні та соціокультурні особливості українського соціуму. Проаналізовано вплив ментальності на розробку та ефективність впровадження внутрішньої та зовнішньої політики, керування внутрішніми соціальними процесами, культурним розвитком тощо. На прикладах показано роль історичного досвіду у формуванні ментальності українського суспільства.

Виокремлено окремі архетипи — трудівника, кочівника, вчителя, жертви та воїна як такі, що мали суттєвий вплив на формування української

ментальності, а через неї мають безпосередній вплив на процеси інституціоналізації в Україні, процеси державотворення та націєтворення. Зазначено, що через досвід попередніх поколінь українців значною мірою сформовано поведінкові та захисні реакції поколінь нинішніх, а також згенеровано певні страхи й комплекси у суспільстві.

Через архетип трудівника розглянуто стан та перспективи розвитку трудових ресурсів в Україні. У межах архетипу кочівника досліджено міграційні процеси в українському суспільстві. Роль інтелігенції в державотворчих та націєтворчих процесах проаналізовано через призму архетипу вчителя. У контексті архетипу жертви вивчено особливості світосприйняття українців як представників постколоніального суспільства. А через архетип воїна схарактеризовано найактивнішу, пасіонарну частину суспільства та її роль у розбудові держави та творенні нації.

Зазначено строкатість українського суспільства та фактори, які на це впливають. Визначено елементи, необхідні для формування здорового громадянського суспільства та гармонійного розвитку держави, творення нації. Підкреслено зв'язок між ментальністю суспільства та лідерськими якостями перших осіб, яких таке суспільство обирає.

Ключові слова: ментальність, суспільство, архетип, державотворення, націєтворення.

МЕНТАЛЬНОСТЬ УКРАИНСКОГО ОБЩЕСТВА И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА СОВРЕМЕННЫЕ ПРОЦЕССЫ ИНСТИТУЦИОНАЛИЗАЦИИ (АРХЕТИПНЫЙ ПОДХОД)

Аннотация. Рассмотрено понятие ментальности украинского общества, ее особенности и роль в формировании типичных жизненных реакций общества, которые отражают этнопсихологические и социокультурные особенности украинского социума. Проанализировано влияние ментальности на разработку и эффективность внедрения внутренней и внешней политики, управления внутренними социальными процессами, культурным развитием и т. д. На примерах показана роль исторического опыта в формировании ментальности украинского общества.

Выделены отдельные архетипы — труженика, кочевника, учителя, жертвы и воина как имевшие существенное влияние на формирование украинской ментальности, а через нее имеют непосредственное влияние на процессы институционализации в Украине, процессы формирования государства и нации. Отмечено, что через опыт предыдущих поколений украинцев в значительной степени сформированы поведенческие и защитные реакции поколений нынешних, а также сгенерированы определенные страхи и комплексы в обществе.

Через архетип труженика рассмотрены состояние и перспективы развития трудовых ресурсов в Украине. В рамках архетипа кочевника исследованы миграционные процессы в украинском обществе. Роль интеллигенции в процессах формирования государства и нации проанализирована сквозь

призму архетипа учителя. В контексте архетипа жертвы изучены особенности мировосприятия украинцев как представителей постколониального общества. А через архетип воина охарактеризована самая активная, пассионарная часть общества и ее роль в развитии государства и создании нации.

Отмечена пестрота украинского общества и факторы, которые на это влияют. Определены элементы, необходимые для формирования здорового гражданского общества и гармоничного развития государства, создания нации. Подчеркнута взаимосвязь между ментальностью общества и лидерскими качествами первых лиц, которых такое общество избирает.

Ключевые слова: ментальность, общество, архетип, формирование государства, формирование нации.

MENTALITY OF UKRAINIAN SOCIETY AND ITS IMPACT ON MODERN PROCESSES OF INSTITUTIONALIZATION (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. The article deals with the concept of mentality of Ukrainian society, its peculiarities and role in formation of typical life reactions of society, which reflect the ethno-psychological and socio-cultural features of Ukrainian society. The influence of mentality on development and effectiveness of national and foreign policy implementation, management of internal social processes, cultural development, etc. is analysed. The examples show the role of historical experience in mentality formation of Ukrainian society.

Separate archetypes are distinguished — toiler, nomad, teacher, victim and warrior, as those having significant influence on the formation of the Ukrainian mentality, and through it have a direct impact on the processes of institutionalization in Ukraine, the processes of state-building and nation-building. It is noted that due to the experience of the previous generations of Ukrainians, the behavioural and defensive reactions of the generations of the current ones have been largely formed, as well as certain fears and complexes in the society have been generated.

Through the archetype of the toiler the state and prospects for development of labour resources in Ukraine are studied. The nomad archetype explores migration processes in Ukrainian society. The role of the intelligentsia in state-building and nation-building processes is analysed through the prism of the teacher archetype. In the context of the victim archetype, the peculiarities of the worldview of Ukrainians as representatives of post-colonial society have been studied. And through the archetype of the warrior the most active, passionate part of society and its role in state-building and nation-building are characterized.

The diversity of Ukrainian society and the factors that influence it are noted. The elements necessary for the formation of a healthy civil society and the harmonious development of the state and the creation of the nation are identified. The relations between the mentality of the society and the leadership qualities of the top public officials chosen by such society are emphasized.

Keywords: mentality, society, archetype, state-building, nation-building.

Постановка проблеми. Поняття ментальності можна охарактеризувати як специфіку сприйняття та тлумачення світу, властиву тому чи іншому народу, нації, соціальним суб'єктам, що уособлюється певними соціокультурними феноменами. Ментальність формується через поведінкові стереотипи, специфіку форм та способів їх виразу, інтелектуальні та емоційні реакції, що ґрунтуються на історичному досвіді, а також через архетипи культури та соціопсихологічну налаштованість соціальних суб'єктів. Ментальність формує типові життєві реакції суспільства, що відображають етнопсихологічні та соціокультурні особливості певних соціумів. Саме ментальність є ланцюжком, що єднає матеріальне та духовне у житті суспільства [1, с. 369].

Ментальність суспільства формує свого роду сценарій, що поєднує історичні, культурні, традиційні, поведінкові та емоційні, свідомі та підсвідомі елементи, за яким відбувається розвиток такого суспільства. На основі ментальності окремого народу і ґрунтуються його втрати та перемоги, зовнішня та внутрішня політика, економічне зростання та культурний розвиток, державо- та націєтворення.

Розуміння ментальності українського суспільства відіграє важливу роль для розробки та впровадження ефективної політики, керування внутрішніми соціальними процесами, культурним розвитком тощо.

Досвід попередніх поколінь українців має багате відображення в архетипах, що закладені в українських традиціях та культурі. Саме

цей досвід і відіграє провідну роль у формуванні ментальності сучасного українського суспільства, що відрізняється доволі строкатим характером, і якому притаманні як позитивні, так і негативні риси.

Якщо проаналізувати ментальність українського суспільства, то можна спрогнозувати подальші перспективи розвитку Української держави, щоб уникнути помилок, які в минулому вже призводили до втрати свободи та незалежності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Національна ментальність, національна ідентичність, національний характер неодноразово ставали предметом досліджень науковців, які підходили до вивчення українського суспільства з різних боків. Окремо вирізняються напрацювання у цій сфері у працях М. Грушевського, Д. Донцова, С. Кримського, В. Липинського.

Водночас питання формування національної свідомості та ментальності суспільства залишаються актуальними в процесах державо- та націєтворення в Україні.

Мета статті полягає в дослідженні ментальності українського суспільства та її впливу на сучасні процеси інституціоналізації у рамках архетипного підходу.

Виклад основного матеріалу. Українське суспільство відрізняється своєю традиційністю, консервативністю. Українці, у переважній своїй більшості, неохоче сприймають зміни та реформи, підсвідомо остерігаючись їх, що часто є виправдано, тримаючись давно усталених соціальних систем та норм. Як наслідок, українському суспільству властива

певна інертність, очікування певного зовнішнього стимулу, “грому”, щоб “перехреститися”, тобто вжити конкретних активних дій.

Дуже вдало свого часу охарактеризував українське суспільство та його ментальність Микола Гоголь, відзначивши його своєрідну суперечливість, поєднання двох протилежних кольорів спектру, де з’єдналися “європейська обережність та азійська безтурботність, простодушність та хитрість, сильне діяльне начало та превеликі лінощі й млість, потяг до розвитку й вдосконалення — і між тим намагання здаватися таким, що зневажа досконалість” [2].

Українська ментальність успішно адаптується до викликів сьогодення, однак саме така її гнучкість і стає на перешкоді ефективності управлінських процесів у державі. Непослідовна внутрішня політика, а з нею політична, економічна, культурна і навіть територіальна невизначеність підвищують рівень тривожності та підозрілості у суспільстві.

Історичний досвід, на основі якого ґрунтується українська ментальність, в основному мав доволі травматичний характер — лише за останнє століття українці пережили дві світові війни, здобуття та втрату незалежності, голодомори, насильницьку колективізацію та русифікацію, масові репресії, етнічні чистки тощо. Власна історія навчила українців остерігатися не лише чужих, а й своїх. Манкуртами, людьми без історичної пам’яті, і досі називають українців, які зрадили не тільки свій народ, а й самих себе [3].

На формування української ментальності великий вплив справили

традиційні для українського суспільства архетипи, які об’єднали в собі досвід та шаблони поведінки попередніх поколінь. Серед архетипів, які особливо актуальні для розвитку Української держави сьогодні, варто виокремити, зокрема, архетипи трудівника, кочівника, вчителя, жертви та воїна. Саме вони формують строкатий образ сучасного українця, характер якого хоч і має певні відмінності залежно від регіону, але загалом поєднує ряд традиційних архетипів.

У ментальності будь-якої людини закладено певні сценарії, очікувані результати — від держави, суспільства і самих себе. Однак досвід попередніх поколінь українців не лише формує поведінку та захисну реакцію поколінь нинішніх, а й генерує певні страхи й комплекси у суспільстві. Відображенням же такої ситуації є цілий ряд ризикових для подальшого розвитку держави та її інституціоналізації тенденцій, які з роками набувають все більш загрозливого характеру.

Українці традиційно вважаються працелюбною нацією. В українській літературі міцно вкоренився архетипний образ роботящого українського селянина, хлібороба, справжнього господаря. І навіть наймитуючи, українець зазвичай зображується вмілим майстром своєї справи. Сучасний середньостатистичний українець вже не є землеробом. Однак його й досі вирізняють фаховість та працьовитість.

На жаль, наша держава нині переживає доволі складний період у сфері трудових ресурсів. Україна лишається однією з найбільш загрозливих євро-

пейських країн, рівень оплати праці якої — один з найнижчих у Європі. У той же час висококваліфіковані працівники з України високо ціняться в країнах Європейського Союзу, куди вони зараз активно їдуть працювати, як і численні некваліфіковані працівники. Брак європейських трудових ресурсів поповнюється українськими заробітчанами, водночас український ринок праці залишається у програті, як і українська економіка загалом.

Негативний вплив на якість українських трудових ресурсів мав і радянський період української історії, коли українці працювали на державу, а не на власний достаток, тож єдиною “мотивацією” були лише каральні силові методи держави, як от розкуркулювання, насильницька колективізація, трудовні, відсутність паспортизації селян тощо.

Сучасний же ринок праці в Україні є логічним продовженням вже закладеної попередніми століттями реальності. У той час як частина громадян готова працювати та розвиватися, створювати власний бізнес та нові робочі місця, сплачувати податки у бюджет своєї держави, інша частина суспільства банально у цьому не зацікавлена та все ще сподівається на отримання певної гарантованої “залізної миски риса” від держави. І якщо в радянський період рівень прибутків практично не вирізняв представників різних професій між собою, то сьогодні ситуація кардинально змінилася. Розрив між прибутками багатих і бідних колосальний. Слабкість контролю з боку держави над походженням прибутків окремих громадян, вседозво-

леність олігархату, робота “в тіні” та зарплати “в конвертах”, маніпуляції зі сплатою податків породжують напруженість та невдоволеність суспільства.

Велику роль відіграє у суспільстві і підсвідомий страх, що залишився у багатьох поколінь українців, які ще не забули, як у їхніх прадідів-підприємців, непманів, держава відбирала бізнес, а у прадідів-селян, хліборобів, — та ж держава вигрібала з комор весь провіант. Непередбачуваність державної політики ставить в уразливе становище сучасний малий та середній бізнес.

У ситуації, що має місце, держава виступає не гарантом стабільності, захисником інтересів найактивнішої частини свого населення, а швидше непередбачуваною каральною машиною, яка стримує не тільки розвиток власного підприємництва, а й перешкоджає іноземному інвестору заходити на український ринок.

Такі негативні тенденції свідчать про слабкість контролюючих та регулюючих функцій держави. Страх та невпевненість у завтрашньому дні гальмують розвиток українського бізнесу та й української економіки в цілому.

Питання трудових ресурсів тісно пов’язане ще з однією загрозливою для України тенденцією — зовнішньою трудовою міграцією.

У силу політичних, соціальних, економічних чи ідеологічних чинників багато поколінь українців вирішували залишити власну домівку у пошуках кращої долі деінде, звертаючись до архетипу кочівника — людини, вільної обирати свій шлях

та рухатись уперед, залишаючи у минулому своє попереднє життя.

Декілька хвиль української еміграції, особлива друга — між світовими війнами та третя — після Другої світової війни, вкрай негативно відобразилися на українському суспільстві. Було втрачено частину найбільш активних та продуктивних верств населення: це й представники інтелігенції, церкви та проукраїнські політичні діячі, і військовослужбовці, які свого часу підтримали ідею української незалежності або як колишні військовополонені виявилися непотрібні радянському командуванню, і звичайні українці, які були приречені на винищення або еміграцію лише через власну національність.

Водночас за десятиліття еміграції вже для сучасної незалежної України було втрачено чимало блискучих вчених, висококваліфікованих фахівців та й просто працездатних людей. Трудова міграція приносить Україні мільярди доларів кожного року [4]. Однак ця цифра є свідченням катастрофічної економічної та соціальної ситуації в країні, адже свідчить про мільйони її громадян, які не змогли знайти роботу з достойною заробітною платою вдома і були змушені їхати на заробітки в інші країни [5]. Частина з них повернеться в України, але решту для країни буде втрачено. Такі перспективи б'ють не лише по економічному розвитку, а й по демографічному потенціалу України. Адже українська нація не тільки стрімко старішає, а ще й стабільно демонструє від'ємний природний приріст населення [6].

Якщо для попередніх поколінь мігрантів причини для виїзду за кордон мали швидше політико-ідеологічне підґрунтя, то для мігрантів нинішніх провідну роль відіграють фінансові чинники. А втрата молодого, працездатного населення є катастрофічною для держави, яка вже зіштовхнулася з кадровим голодом та з демографічною кризою. Держава не забезпечує базових суспільних потреб у соціальному захисті, працевлаштуванні, гідній оплаті праці тощо.

Однак поряд з базовими потребами — фізіологічними, безпековими та соціальними, у певному прошарку суспільства існує стійкий запит на задоволення більш високих потреб [7]. З точки зору управління масами значно перспективніше виглядає сценарій, за яким суспільство вдовольняється задоволенням лише базових потреб. Таким суспільством значно простіше керувати. Суспільство, зацікавлене у пізнанні нового, в духовному розвитку та самовдосконаленні, стає некерованою силою, здатною до аналізу та саморозвитку. Відсоток таких громадян завжди порівняно невеликий, однак їм характерна велика активність, пасіонарність, достатня, щоб “запалити” інших співгромадян, щоб змінити політичний курс цілої країни або захистити її незалежність.

У кожній розвинутій спільноті є певні авторитети, які в силу власного досвіду чи знань, здатні істотно впливати не лише на громадську думку, а на суспільні процеси загалом. Традиційно така роль закріплюється за представниками інтелігенції — науковцями, дослідниками, ви-

нахідниками, письменниками, митцями, лікарями тощо. Мова йде про той самий архетип вчителя, наставника, який з висоти свого досвіду здатний поділитися мудрістю, виконувати дорадницьку функцію. Але сьогодні свідомістю українського суспільства керують медійні персонажі, самозвані експерти-одноденки, блогери тощо.

У час інформаційних технологій українське суспільство звикло споживати інформаційний “фастфуд”. Інформація подається у вигідній, легкій для споживання формі, яка не вимагає аналізу чи осмислення. Сучасне українське суспільство вирізняється високою емоційністю, яку легко використовують у ворожій інформаційній війні. Відсутність ефективного контролю з боку держави за безсистемними, а часто й відверто ворожими інформаційними потоками, які спрямовуються на українське суспільство через засоби масової комунікації, призвела до ряду системних поразок України в інформаційному протистоянні з ворогом.

Причини такої ситуації можна відшукати, якщо знову ж таки звернутися до української історії, де й закрався збій у світосприйнятті суспільства. Представники інтелігенції здавна вважалися найбільш мислячою верствою населення. Пов'язано це в першу чергу з тим, що саме людина розумової праці, з ґрунтовною освітою та життєвим досвідом — вчитель, лікар, священник, традиційно вважалася авторитетом в українському суспільстві. У радянський період ставлення до так званої інтелігенції було доволі зневажливим. У той же час представники української

інтелігенції, особливо митці, які через власну творчість говорили з людьми зрозумілою тим мовою, вважалися ворожими, відверто шкідливими елементами, виразниками буржуазного націоналізму.

Мисляча інтелігенція відіграє важливу роль не лише для державотворення, а й для творення нації. Не дарма ж у радянський період знищення інтелігенції, як носія української ментальності, відбувалося особливо жорстко та цинічно. Одні лише розстріли української інтелігенції в урочищі Сандармох нанесли непоправні втрати українській культурі, наслідки яких відчуваються і по цей день. За один день напівосвічені виконавці-чекісти, можливо й не однією кулею на двох, як розповідається у популярному міфі про вбивство Миколи Куліша та Леся Курбаса, але позбавили українське суспільство великої частки його мислячої, активної еліти [8]. Їхніми руками радянська окупаційна влада змінила хід української історії назавжди.

Архетип вчителя певною мірою перегукується з архетипом лідера, гетьмана, авторитету, до якого дослухається вся нація. На жаль, постаті на кшталт Богдана Хмельницького чи Івана Мазепи трапляються в українській історії рідко. А більшість сучасних гетьманів не в силі втримати гетьманську булаву.

Українська ментальність ще в цілком собі монархічній Європі відкинула принцип спадковості влади, зупинившись на виборчій системі, яка передбачала зміну старого гетьмана, як тільки він переставав бути виразником інтересів громади та її захисником. Ця сама ментальність сьо-

годні не дозволяє покійно прийняти нав'язані ззовні шаблони поведінки. Як тільки народ розчаровується в моральному авторитеті чи в лідері, то без зайвих зволікань скидає того з п'єдесталу. Пошук українського гетьмана — нескінченний процес, як і наївна віра у доброго господаря, який швидко наведе лад у державі. Однак для наведення ладу необхідні драконівські міри, що одразу ж викликає шалений опір тих, хто ще вчора голосував за вже згадане наведення ладу. Почути ж голос здорового глузду за хором маргіналів на манкуртів, які волають нині особливо гучно, практично неможливо.

Століття колоніального гніту, територіальна та культурна окупація наклали значний відбиток на ментальність українського суспільства, нагородивши його чималим переліком комплексів та психологічних бар'єрів. Страх перед фактичним знищенням та страх брати на себе відповідальність як за самого себе, так і за долю своєї країни, активували в ментальності українського суспільства архетип жертви. Людина не визнає себе жертвою, не усвідомлює себе такою, відмовляється бачити проблему загалом. Більше того жертва виправдовує свого кривдника. На українців можна приміряти й комплекс меншовартості, і навіть приписати своєрідний суспільний Стокгольмський синдром тощо. Іншим чином неможливо пояснити, чому після років фактичної російсько-української війни, загибелі тисяч військовослужбовців та мирних жителів, українці і досі бачать у сусідній державі друга та партнера. Кількість українців, які позитивно

налаштовані до Росії, складає аж 57 %. У той же час до росіян, яких респонденти, очевидно, сприймають окремо від держави-агресора, в якій ті живуть і яку створюють, позитивно ставиться 77 % українців [9].

Навіть після вторгнення російський військ в Україну, окупації українських земель, вбивств, катувань, інформаційної війни, брехні та зради українці не спроможні називати речі своїми іменами, а продовжують наївно вірити в дружбу народів та братні народи.

Жодні дії агресора не здатні відкрити очі “ментально контуженій” жертві. Складається враження, що кожному другому пересічному носію української ментальності конче необхідно радитися зі “старшим братом” щодо кожного свого хоч трохи важливого рішення, вдовольнятися другими ролями і мовчки спостерігати, як серйозні міжнародні партнери вирішать за нього його ж власні проблеми, не цікавлячись особливо, чи влаштовує таке рішення самого українця. Здобутий досвід перемог не додає такому українцю впевненості, а змушує ще більше сумніватися в собі, соромитися своїх успіхів та применшувати їх. Як писав у вступі до своєї поеми “Мазепа” Володимир Сосюра, “І гнів, і муку незорю співаю я в ці дні журби, коли лакеї йдуть угору й мовчать раби...” [10].

Але такий свого роду закомплексованості частини українського соціуму протистоїть її друга частина, не вражена рабським менталітетом. Високі ставки у боротьбі за власну свободу та незалежність завжди надихали українців, активуючи у су-

спільній свідомості архетип воїна. Зовнішня загроза завжди була найкращим каталізатором для виявлення у суспільстві жертв та воїнів, рабів та героїв.

Архетипний воїн цілком здатен протистояти ворогу не тільки на фізичному рівні, а й на ментальному — протистояти своїм страхам, зовнішньому навіюванню та штучним шаблонам поведінки. У сучасному українському суспільстві вже протягом тривалого часу простежується протистояння двох систем світобачення, двох ментальностей, в основі однієї з яких — архетип жертви, а другої — воїна. І якщо носії першої виразно сумують за минулим і прагнуть возз'єднатися зі своїм катом, якого щиро вважають рятівником, то носії ментальності воїна готові брати на себе відповідальність за долю власної країни, самостійно приймаючи рішення, а за потреби і захищатися — на донбаських териконах чи на теренах дипломатії, культури, науки, спорту. Поле бою для кожного воїна — це Україна.

Так вже історично склалося, що українці різних поколінь були змушені воювати зі своїми сусідами, протистояти їхнім імперським амбіціям. Це й породило свого роду ментальну установку, у наслідок якої у разі ворожої загрози “онуки хапали зі стіни дідову шаблю”. Подібні реакції властиві найактивнішим, пасіонарним представникам суспільства, які першими відповідають на виклики, які постають перед суспільством у часи випробувань. У той же час, вони є й найбільш уразливими, адже несуть пряму загрозу своїм противникам — внутрішнім та зовнішнім.

Дійсно цікавим та обнадійливим для України є той факт, що нині в категорію захисника України потрапили не тільки безпосередньо військовослужбовці та добровольці. Тобто архетип воїна було активовано у ментальності усіх громадян, незалежно від їх статі, віку, освіти чи матеріального достатку, хто присвятив себе іншим видам боротьби — волонтерству, інформаційному супротиву, патріотичному вихованню тощо.

Висновки та перспективи подальших досліджень. У військовій боротьбі українське суспільство втратило велику частину своєї військової еліти. Репресивна радянська машина суттєво прорідила ряди української інтелігенції. Еміграція спричинила втрати серед активних та працездатних верств населення. Антиукраїнська внутрішня політика призвела до того, що українське суспільство почало втрачати свою національну ідентичність.

На світосприйняття сучасного українця впливає величезна кількість факторів, серед яких походження, виховання, освіта, регіон проживання, професія, рівень достатку та ін. Це є причиною диверсифікації у політичних поглядах, рівні готовності до змін, баченні бажаних цілей та шляхів для їх досягнення.

Успішна держава — це у першу чергу гармонійна держава, яку творять представники не тільки проукраїнської політичної еліти, але й свідомі громадяни, мисляча інтелігенція, креативні митці, боєздатна армія. У кожному суспільстві є і хлібороби, і воїни. Суспільство не може складатися лише з воїнів, хтось має вирощувати і хліб, щоб годувати

ти своє військо. Процвітання своєї власної сильної держави та задоволення матеріальних і духовних потреб її громадян повинні бути тією метою, що дійсно з'єднає різні версти населення у єдине громадянське суспільство.

І важливу роль тут відіграє саме традиція, спадковість поколінь, хороша репутація, досвід та освіта. У процесах творення держави та нації, в управлінських процесах ці чинники повинні бути враховані в першу чергу. З хама, як кажуть у народі, не може бути пана. На жаль, щоб усвідомити цю просту істину, і виборець має бути не представником населення, яке прагне лише “хліба та видовищ”, а мислячим громадянином. Нація отримує тих керманичів, на яких заслуговує. Тож не дивно, що населення намагається обрати своїм лідером рівного собі, не розуміючи, що для розвитку держави та її добробуту, лідер держави не може бути посередністю без знань та досвіду. Для будівництва будинку у першу чергу потрібен архітектор, а вже потім виконроб та будівельники. Це лише в радянські часи “кухарка” могли керувати державою. Не може керувати Українською державою і малорос, оскільки це вже пряма загроза національній безпеці, державним інтересам та самій незалежності як такої.

Справжній лідер держави, той самий архетипний гетьман, повинен мати три “П” — порядність, професіоналізм та патріотизм. І це правило має бути поширено не лише на першу особу, а на всіх державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, на посадовців усіх рівнів.

Українське суспільство поступово позбавляється від штучних ментальних вкладок радянського виробництва, поволі повертаючись до власних коренів та традицій. Гіркі ліки дають найкращий результат для одужання українського суспільства. Сильну державу спроможні побудувати лише сильні громадяни, а вони в Україні є, і вони вже зробили свій рішучий крок на шляху до успішного творення Української держави та нації. Подальші наукові дослідження повинні відбуватися саме у цьому напрямі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ментальність [Електронний ресурс]: Філософський енциклопедичний словник / за ред. В. І. Шинкарука. К.: Абрис, 2002. С. 369. Режим доступу: http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf
2. Гоголь Н. В. Статті из “Арабесок” [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://gogol-lit.ru/gogol/kritika-gogolya/vzglyad-na-sostavlenie-malorossii.htm>
3. Манкурт [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://sum.in.ua/f/mankurt>
4. За рік заробітчани переведуть в Україну 12,2 мільярда доларів — прогноз НБУ [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/7/645072/>
5. Сардалова Е. (Не)реальні цифри. Хто і як рахує українських заробітчан? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skilky-ukrain-tisiv-za-kordonom/29821865.html>

6. Демографічні тенденції в Україні потребують комплексного підходу на державному рівні [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.msp.gov.ua/news/14711.html>
7. Піраміда потреб людини за Маслоу: 7 основних рівнів [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://business.in.ua/piramida-potreb-lyudyny-za-maslou-7-osnovnyh-rivniv/>
8. Винен... бо Куліш [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/24491111.html>
9. Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України, лютий 2019 року [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=831&page=1&t=13>
10. Сосюра В. Мазепа [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/sosyura-volodimir/544-volodimir-sosyura-mazepa-poema>
5. Sardalova E. (March 17, 2019) (Ne)realni tsyfry. Khto i yak rakhuie ukrain-skykh zarobitchan ? [(Not) real numbers. Who and how counts Ukrainian guest workers?]. www.radiosvoboda.org Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skilky-ukra-intsiv-za-kordonom/29821865.html> [in Ukrainian].
6. Demohrafichni tendentsii v Ukraini potrebutiut kompleksnoho pidhrodu na derzhavnomu rivni [Demographic trends in Ukraine require a comprehensive approach at the state level]. (January 29, 2018) www.msp.gov.ua Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/14711.html> [in Ukrainian].
7. Piramida potreb liudyny za Maslow: 7 osnovnykh rivniv [Maslow's hierarchy of human needs: 7 basic levels]. (November 13, 2017) business.in.ua Retrieved from <https://business.in.ua/piramida-potreb-lyudyny-za-maslou-7-osnovnyh-rivniv/> [in Ukrainian].
8. Vynen... bo Kulish [Guilty...for being Kulish]. (February 21, 2012) www.radiosvoboda.org Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/24491111.html> [in Ukrainian].
9. Stavlennia naseleennia Ukrainy do Rosii ta naseleennia Rosii do Ukrainy, liutyi 2019 roku [Attitude of the population of Ukraine to Russia and the population of Russia to Ukraine, February 2019]. (March 12, 2019) kiis.com.ua Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=831&page=1&t=13> [in Ukrainian].
10. Sosiura V. (2019) Mazepa [Mazepa]. ukrclassic.com.ua Retrieved from <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/sosyura-volodimir/544-volodimir-sosyura-mazepa-poema> [in Ukrainian].

REFERENCES

1. Mentalnist [Mentality]. (January 7, 2016). shron1.chtyvo.org.ua Retrieved from http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovnyk.pdf [in Ukrainian].
2. Hohol N. V. (2000) Stati iz "Arabesok" [Articles from "Arabesques"]. gogol-lit.ru Retrieved from <http://gogol-lit.ru/gogol/kritika-gogolya/vzglyad-na-sostavlenie-malorossii.htm> [in Russian].
3. Mankurt [Mankurt]. (2013) sum.in.ua Retrieved from <http://sum.in.ua/f/mankurt> [in Ukrainian].
4. Za rik zarobitchany perevedut v Ukrainu 12,2 miliarda dolariv — prohnoz NBU [Within a year, guest workers will transfer to Ukraine \$ 12.2 billion — the NBU forecast]. (February 7, 2019) www.epravda.com.ua Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/news/2019/02/7/645072/> [in Ukrainian].
5. Sardalova E. (March 17, 2019) (Ne)realni tsyfry. Khto i yak rakhuie ukrain-skykh zarobitchan ? [(Not) real numbers. Who and how counts Ukrainian guest workers?]. www.radiosvoboda.org Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/news-skilky-ukra-intsiv-za-kordonom/29821865.html> [in Ukrainian].
6. Demohrafichni tendentsii v Ukraini potrebutiut kompleksnoho pidhrodu na derzhavnomu rivni [Demographic trends in Ukraine require a comprehensive approach at the state level]. (January 29, 2018) www.msp.gov.ua Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/news/14711.html> [in Ukrainian].
7. Piramida potreb liudyny za Maslow: 7 osnovnykh rivniv [Maslow's hierarchy of human needs: 7 basic levels]. (November 13, 2017) business.in.ua Retrieved from <https://business.in.ua/piramida-potreb-lyudyny-za-maslou-7-osnovnyh-rivniv/> [in Ukrainian].
8. Vynen... bo Kulish [Guilty...for being Kulish]. (February 21, 2012) www.radiosvoboda.org Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/a/24491111.html> [in Ukrainian].
9. Stavlennia naseleennia Ukrainy do Rosii ta naseleennia Rosii do Ukrainy, liutyi 2019 roku [Attitude of the population of Ukraine to Russia and the population of Russia to Ukraine, February 2019]. (March 12, 2019) kiis.com.ua Retrieved from <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=831&page=1&t=13> [in Ukrainian].
10. Sosiura V. (2019) Mazepa [Mazepa]. ukrclassic.com.ua Retrieved from <https://ukrclassic.com.ua/katalog/s/sosyura-volodimir/544-volodimir-sosyura-mazepa-poema> [in Ukrainian].



УДК: 159.923.2-053.6:141.78

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-278-290](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-278-290)

Самарська Лада Олександрівна,
студентка, Стокгольмська школа
економіки у Ризі, Латвія, 1005, Рига,
вул. Патверсмес, 22, тел.: +3 (712) 932
15 38; e-mail: lada.samarska@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1635-6648

Самарская Лада Александровна,
студентка, Стокгольмская школа эко-
номики в Риге, Латвия, 1005, г. Рига,
ул. Патверсмес, 22, тел.: +3 (712) 932 15
38; e-mail: lada.samarska@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1635-6648

Samarska Lada Oleksandrivna,
Bachelor student, Stockholm School of Eco-
nomics in Riga, Latvia, 1005, Riga, Str.,
Patversmes, 22, Latvia, tel.: +3 (712) 932 15
38; e-mail: lada.samarska@gmail.com
ORCID: 0000-0002-1635-6648



Сас Наталія Миколаївна,
доктор педагогічних наук, доцент, Пол-
тавський національний педагогічний уні-
верситет імені В. Г. Короленка; 36003,
м. Полтава, вул. Соборності, 40, тел.:
+38 (068) 922 32 16; e-mail: Sasnat2008@
gmail.com
ORCID: 0000-0003-0308-6092

Сас Наталия Николаевна,
доктор педагогических наук, доцент,
Полтавский национальный педагогиче-
ский университет имени В. Г. Королен-
ко; 36003, м. Полтава, ул. Соборности,
40, тел.: +38 (068) 922 32 16; e-mail:
Sasnat2008@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0308-6092

Sas Nataliia Mykolayivna,
Doctor of Pedagogical Sciences, Associate
Professor, Poltava V. G. Korolenko Nation-
al Pedagogical University; 36003, Poltava,
Str. Sobornosti, 40, tel.: +38 (068) 922 32 16;
e-mail: Sasnat2008@gmail.com
ORCID: 0000-0003-0308-6092

ФОРМУВАННЯ НОВИХ ІДЕНТИЧНОСТЕЙ В ОСОБИСТОСТІ МОЛОДОЇ ЛЮДИНИ ЕПОХИ ПОСТМОДЕРНУ (НА ПРИКЛАДІ СТУДЕНТА/ ШКОЛЯРА ЗА ОБМІНОМ)

Анотація. Обґрунтовано актуальність питання щодо формування нових ідентичностей в особистості молодшої людини епохи постмодерну (на прикладі студента/школяра за обміном). Для суспільства постмодерну характерні рухливість, ефективність, різноманітність, особиста активність. Найбільш рухливою й активною є студентська та шкільна молодь, зокрема, студенти/школярі за обміном. Формування нових ідентичностей в умовах навчання в країнах, де вони не є громадянами, в умовах необхідності виявляти і розвивати у себе здатність долати міжнародні мовні та міждержавні бар'єри, оперативно встановлювати контакти, успішно адаптуватися до іншого освітнього простору є можливим завдяки достатньо складним психологічним та поведінковим механізмам. У фокусі механізмів зміни ідентичності, як: успішність вирішення проблем, поведінка в ситуації вибору, особисті якості. Проаналізувавши проведене опитування, виявилось, що 97,5 % учасникам довелося долати труднощі під час навчання/проживання за кордоном і 22,3 % зазначили, що не повністю їх подолали. Більшість (72,8 %) студентів під час вирішення проблем віддавали перевагу раціональному підходу. Проте, конкретизація емоційних почуттів виявила їх повний спектр: підвищене занепокоєння, безпорадність, зниження самооцінки, агресія, сильне бажання вирішити проблему якнайшвидше, страх звернутись за допомогою, апатія, азарт вирішити проблему, роздратування.

Результати опитування підтвердили необхідність цілеспрямованого формування у студентів/школярів національної та власної гідності, потреби пізнавати світ, себе, мати сенс власного життя, вміння адаптуватися до змін та існувати в полікультурному просторі. Зрештою, зумовлюючи необхідність змін у вищій освіті, політики у сфері вищої освіти.

Ключові слова: епоха постмодерну, формування нових ідентичностей, студенти/школярі за обміном, успішність вирішення проблем, поведінка в ситуації вибору, особисті якості.

ФОРМИРОВАНИЕ НОВЫХ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ В ЛИЧНОСТИ МОЛОДОГО ЧЕЛОВЕКА ЭПОХИ ПОСТМОДЕРНА (НА ПРИМЕРЕ СТУДЕНТА/ШКОЛЬНИКА ПО ОБМЕНУ)

Аннотация. Обоснована актуальность вопроса формирования новых идентичностей в личности молодого человека эпохи постмодерна (на примере студента / школьника по обмену). Для общества постмодерна характерны подвижность, эффективность, разнообразие, личная активность. Наиболее подвижной и активной является студенческая и школьная моло-

дежь, в частности, студенты / школьники по обмену. Формирование новых идентичностей в условиях обучения в страны, где они не являются гражданами, в условиях необходимости выявлять и развивать у себя способность преодолевать международные языковые и межгосударственные барьеры, оперативно устанавливать контакты, успешно адаптироваться к другому образовательному пространству возможно благодаря достаточно сложным психологическим и поведенческим механизмам. В фокусе такие механизмы изменения идентичности, как: успешность в решении проблем, поведение в ситуации выбора, личные качества. Проанализировав результаты проведенного опроса, выявлено, что 97,5 % участникам пришлось преодолевать трудности при обучении / проживании за границей и 22,3 % отметили, что не вполне их преодолели. Большинство (72,8 %) студентов при решении проблем предпочитали рациональный подход. Однако, конкретизация эмоциональных чувств обнаружила их полный спектр: повышенное беспокойство, беспомощность, снижение самооценки, агрессия, сильное желание решить проблему как можно быстрее, страх обратиться за помощью, апатия, азарт решить проблему, раздражение.

Результаты опроса подтвердили необходимость целенаправленного формирования у студентов / школьников национального и собственного достоинства, потребности познавать мир, себя, осмысленно относиться к собственной жизни, умение адаптироваться к изменениям и жить в поликультурном пространстве. В конечном итоге — необходимость изменений в высшем образовании, политики в сфере высшего образования.

Ключевые слова: эпоха постмодерна, формирование новых идентичностей, студенты / школьники по обмену, успешность решения проблем, поведение в ситуации выбора, личные качества.

FORMATION OF NEW IDENTITIES IN THE PERSONALITY OF A YOUNG PERSON OF THE POSTMODERN AGE (ON THE EXAMPLE OF AN EXCHANGE STUDENT)

Abstract. In the article, the authors substantiate the relevance of considering the issue of the formation of new identities in the personality of a young person of the postmodern era (on the example of an exchange student). The most mobile and active are students and school youth, in particular, exchange students. The formation of new identities in the context of studying in non-national countries, in the need to identify and develop the ability to overcome international linguistic and interstate barriers, to establish contacts quickly, to successfully adapt to another educational space is possible due to sufficiently complex psychological and behavioral mechanisms. The focus is on such mechanisms of identity change as success in solving problems, behavior in the situation of choice, personal qualities. An analysis of the results of the survey revealed that 97,5 % of the participants had to overcome difficulties during their study/stay abroad and 22,3 % indicated that they had not completely overcome them. Most (72,8 %) students preferred a rational approach to problem-solving. However, the specification of

emotional feelings revealed their full spectrum: increased anxiety, helplessness, decreased self-esteem, aggression, strong desire to solve the problem as soon as possible, fear to seek help, apathy, excitement to solve the problem, irritation.

The results of the survey confirmed the need for purposeful formation of national pride and self-esteem in students, the need to know the world, themselves, make sense of their own lives, the ability to adapt to change and to exist in a multicultural space. Ultimately, this necessitates a change in higher education, change in policies towards higher education.

Keywords: postmodern era, formation of new identities, exchange students, successful problem solving, choice behavior, personal qualities.

Постановка проблеми. Проблема формування нових ідентичностей в особистості молоді епохи постмодерну уявляється надзвичайно актуальною і характеристиками епохи, і характеристикою вікових особливостей молоді, і змістом поняття ідентичності, і важливістю підтримання, подальшого розвитку ідентичності у напрямку, необхідному для прогресивного суспільного поступу.

Сучасне суспільство постмодерну, на відміну від суспільств премодерну та модерну [1] характеризується надзвичайною рухливістю. Новими “нарративами” постмодернізму є: перфоманс — мінливість подій, ситуативність; симулякр (творчий монтаж імітованої реальності); ефективність (а не істина); мова й комунікація як джерела легітимації знань; актуальність завдань, що належать до категорії “тут і тепер” [2]. Цінностями в постмодернізмі вважають свободу, різноманітність, толерантність і погляд на суспільство, де “всі автори й актори”.

Найбільш рухливою групою є молодь. Так, за даними ЮНЕСКО, всього у 2010 році 3,6 млн студентів

здобували вищу освіту за межами своєї держави, а їхня прогнозована кількість у 2020 році сягне 5,8 млн [3].

Під впливом нових соціально-економічних і правових, зрештою, життєвих умов, кожна молода людина змінює свою ідентичність. У той же час здійснюється і зворотній вплив: “...ідентичності реагують на соціальну структуру, підтримуючи, модифікуючи або навіть радикально її перетворюючи” [4, с. 264]. Зокрема, зумовлюючи необхідність змін у вищій освіті, політики у сфері вищої освіти.

“Ідентифікаційний синдром” [5] проявляється у вигляді нових механізмів соціогрупових ідентичностей і вмотивовує до досліджень.

Аналіз останніх публікацій за проблематикою та визначення невирішених раніше частин загальної проблеми. У дослідженнях Е. Афоніна, З. Бови, М. Козловець, О. Колісника, О. Литвинчук, Л. Музиченко, Т. Потапчук, М. Чутори розкриваються часткові питання проблеми, що досліджується:

- особливості формування ідентичності в постмодерні, взаємозв’я-

зок індивідуальних ідентичностей та суспільних структур — Е. Афонін [4], М. Чутора [1];

- соціально-психологічні та вікові особливості формування ідентичності в студентському віці — З. Бова [6], Л. Музиченко [7], Т. Потапчук [8], С. Ревенко [9];

- вплив соціокультурних контекстів на формування ідентичності — О. Колісник [5], М. Козловець [10], О. Литвинчук [11], Я. Котенко [12].

Автори зазначають, що зміна ідентичності у суспільстві постмодерного типу відбувається:

- під впливом девальвації традиційних цінностей, різкої зміни темпу життя, значного розмежування поколінь, прискорення процесів відчуження [4];

- змішування цінностей, традицій, норм, різноманітних культур, тому формування ідентичності є складним і кризовим явищем М. Чутора [1].

Стосовно української молоді формування ідентичності молодшої людини поєднує традиційно-українську (на відміну від радянської) та загальноєвропейську цивілізаційну ідентичність [13]. Формується нова — сучасна система національних цінностей, нові — сучасні прагматично-реалістичні орієнтири для діяльності, які становитимуть основу національної ідентичності громадян України в майбутньому.

Особливої уваги, на наш погляд, заслуговує формування нових ідентичностей у студентів/школярів за обміном.

Під поняттям “студенти за обміном” розуміємо соціальне явище, статус і процес здобуття студентом/

школярем знань і навичок у навчальному закладі країни, в якій він не є громадянином та характеризуємо їхнє соціальне відчуття як граничний стан [14].

Соціальний стан, соціальне самовідчуття молодшої людини — студента за обміном, можна позначити термінами “marginal” (той, хто що знаходиться на межі), “migrant” (переселенець), “homo zwischens” (від нім. zwischen — між).

Соціальне відчуття того, хто навчається за кордоном характеризується граничним станом: впливу іншої культури, традицій, норм поведінки та необхідністю дотримуватися цінностей, норм та правил країни перебування; необхідністю облаштування побуту за новим зразком або знаходження припустимих замінників; вибудовування альтернативи сталому і звичному образу “Я” (у тому числі — рівня власних освітніх прагнень та обмежень).

Таким чином, змістом формування ідентичності молодшої людини під час навчання за кордоном є пошук власного самоусвідомлення, самооцінювання, самототожності в нових умовах життя й навчання.

Мета статті. Формування нових ідентичностей в особистості молодшої людини епохи постмодерну (на прикладі студента/школяра за обміном) не було предметом спеціальних наукових досліджень, що й вмотивувало наукові розвідки. У фокусі такі механізми як: успішність вирішення проблем, поведінка в ситуації вибору, особисті якості.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Поширення, вплив на методологію сучасної науки та освіти справляють філософські теорії прагматизму та персоналізму. В основі прагматизму — погляди американських мислителів У. Джеймса [15], Дж. Дьюї [2], Ч. Пірса [16]. Основна мета філософії, науки, освіти, згідно з міркуваннями У. Джеймса, Дж. Дьюї, Ч. Пірса, полягає в пошуку шляху, що веде до успіху. Так, Ч. Пірс вважає, що істинність знань, ідей, понять перевіряють за ступенем їхньої корисності. На думку У. Джеймса, це реалізують на підставі досвіду, фактів, успіху. Дж. Дьюї стверджує, що важливим критерієм є спроможність розв'язувати проблемні ситуації. Тобто істинні ті концепції, ідеї та теорії, які стають результативно вигідними, плідно спрацьовують у життєво важливих обставинах, ведуть до досягнення прагматичних цілей [2].

Н. Вяткіна, реконструюючи теоретичні побудови прагматизму щодо теорії істини, знання й життєвих цінностей з проекцією на сучасну філософію освіти, цитує висновок Б. Рассела про два різновиди пізнання: по-перше, пізнання фактів, по-друге, пізнання спільних зв'язків між фактами. Із цим розрізненням тісно пов'язане інше, а саме: існує пізнання, яке може бути описане як “відображення”, і пізнання, що складається зі здатності до розумної дії [17]. Ці два види пізнання (за Н. Вяткіною) згодом породжують дві різні філософії освіти, дві методології, два підходи до викладання і навчання. Розуміння пізнання як “здатності до розумної дії”, на наш погляд, має важливе значення в руслі досліджуваної проблеми.

Предмет праць філософа Е. Муньє — людська особа, якій приналежні передусім такі риси, як соціальна мобільність, ініціативність, свобода, відповідальність і моральність [18]. Найвища цінність особи — її апріорна продуктивна активність, здатність до вдосконалення. Світ речей виникає як продукт об'єктивності іманентних можливостей особи, як речове втілення її безкінечних творчих потенцій. Е. Муньє повернув європейську філософську думку в русло ставлення до особи як до феномену культури, свідомого суб'єкта історії, який має почуття соціальної й моральної відповідальності, право і творчі можливості подолати проблеми природи та суспільства [18, с. 127–133].

В. Кремень наголошує, що в соціально-історичному плані постмодернізм відтворює “некероване зростання складності”, глобальну кризу взаємин людини з природою і суспільством. Новими “наративами” постмодернізму є: перфоманс — мінливість подій, ситуативність; симулякр (творчий монтаж імітованої реальності); ефективність (а не істина); мова й комунікація як джерела легітимації знань; актуальність завдань, що належать до категорії “тут і тепер” [2]. Цінностями в постмодернізмі вважають свободу, різноманітність, толерантність і погляд на суспільство, де “всі автори й актори”.

В умовах швидкої зміни навколишнього середовища, підвищеної ризикованості, невизначеності актуалізується об'єктивна необхідність формування нових моделей соціальної поведінки, конструювання особистісної системи цінностей та іден-

тифікаційних структур (Г. Андреева [19], О. Советова [20]). Дослідники наголошують, що здатність до легкої зміни ідентифікаційних структур стає вже не патологією, а чинником норми: постійна соціальна мінливість із необхідністю формує суб'єкта, який легко змінює ролі й відповідні їм ідентичності. В оцінюванні людини епохи постмодерну, що вибудовує свій “відкритий проект ідентичності”, варіює лише елемент особистої креативності: чи то вона створює цей проект, так би мовити, “за образом і подобою” суперечливого буття, чи зазначені особливості повсякденності змушують її шукати й/або продукувати нові змісти, що стають основою ідентичності.

У роботах Р. Хенві та М. Боткіна обґрунтовується важливість формування у молоді здатності робити усвідомлений вибір. На думку Р. Хенві, освіта є одним з найважливіших принципів, призначених допомогти кожній людині увійти у світ, гармонічно вписатися в систему взаємозв'язків на культурному, соціальному, економічному та інших рівнях сучасного життя. Головна теза М. Боткіна — необхідність переходу кожного індивідуума від несвідомого пристосування до світу на позиції активної та розумної соціальності, свідомого передбачення та особистої причетності. При цьому поняття “передбачення” виступає у Боткіна як своєрідна широка вимога успішного вирішення нових ситуацій, які раніше не зустрічалися в житті індивідуума, передбачення та прогнозування подій та їх наслідків, співвідношення останніх зі справжнім і майбутнім, особиста ініціатива у ви-

значенні альтернатив та прийняття відповідальності за те чи інше рішення [19]. Причетність означає здатність до активної співпраці, діалогу, порозуміння й співпереживання.

На основі аналізу публікацій сучасних авторів: аналітиків професійних компетентностей (N. Enna [21], A. Goldman[22]), науковців (О. Кудрявцева, У. Крюгер [23]), оглядових видань (наприклад, Live journal [24]), доповіді Римського клубу(грудень 2017) [25] стосовно успішності опанування нових компетентностей в майбутньому, нами виявлено наступне. Усі автори наголошують на важливості соціальних компетентностей: соціального інтелекту [27], здатності швидко встановлювати стосунки [3], соціальній компетенції у складі Я-концепції [23], встановлювати ефективні зв'язки з іншими людьми [21; 24]. Особисті особливості, які на думку експертів сприятимуть опануванню нових компетентностей такі: “відкрита свідомість”, загострене відчуття нового, здатність “вловити, сприйняти нове” [26]; здатність реагувати на виклики “ментально й фізично” [3]. Наприклад, жити у світі наносекунд, нанометрів [27], віртуальних світів [3] тощо. Частина здатностей успішної людини майбутнього нині відносять до надздатностей: зокрема, здатність адекватно вести себе в ситуації нескінченного стресу й цейтноту [26], уміння мислити поза рамками і правилами [21], здатність реагувати ментально і фізично на виклики [3].

Формування нових ідентичностей “студентів за обміном”, “зарубіжних студентів”, “міжнародних студентів”, “мобільних” студентів”,

“іноземних учасників освітнього процесу” в умовах здобуття студентом/школярем знань і навичок у навчальному закладі країни, в якій він не є громадянином, в умовах необхідності виявляти і розвивати у себе здатність долати міжнародні мовні та міждержавні бар’єри, оперативно встановлювати контакти, успішно адаптуватися до іншого освітнього простору є можливим завдяки достатньо складним психологічним та поведінковим механізмам. У січні–лютому цього року було проведено он-лайн опитування студентів/школярів, які у поточному навчальному році знаходяться на навчанні за кордоном. Загальні результати такі: 97,5 % учасників опитування довелося долати труднощі під час навчання/проживання за кордоном і 22,3 % відзначили, що не повністю їх подолали.

Не зважаючи на те, що більшість (72,8 %) студентів віддавали перевагу раціональному підходу, конкретизація емоційних почуттів виявила їх повний спектр: підвищене занепокоєння — 54,3 % безпорадність — 37 %; зниження самооцінки — 24,7 %; агресія — 13,6 %; сильне бажання вирішити проблему якнайшвидше — 56,8 %; страх звернутись за допомогою — 22,2 %; апатія — 18,5 %; азарт вирішити проблему — 12,3 %; роздратування — 38,3 %. Надмірна кількість викликів, необхідність раптового реагування спричиняла, очевидно, різні копінг-стратегії: конструктивні і деструктивні. Результати опитування доводять, що фіналісти програм міжнародного обміну доволі комунікативні, швидко адаптуються, звертаючись за під-

тримкою до приймаючої родини та друзів у країні за обміном. Значною підтримкою залишаються рідні та близькі з рідної країни. Звертаємо увагу, що допомогу з боку іншого студента за обміном вказали тільки 3,6 % учасників. Пояснення очевидно в тому, що студенти, які водночас перебувають в граничному стані, переживають однакові проблеми і підтримки одне в одного не шукають, а можливо, і не можуть надати.

На думку учасників, наступні фактори приводили їх до успіху у вирішенні проблеми: аналіз завдання — 37 %; планування і вирішення проблеми — 54,3 %; прийняття відповідальності за результати вирішення проблеми — 58 %; “соціальне відволікання” — 14,8 %; “пошук соціальної підтримки” — 18,5 %. Результати визначають, що студенти за обміном переважно використовують успішні копінг-стратегії. Власне, бути фіналістом програми за обміном для підлітка — це неабиякий успіх. Участь у відбіркових турах, у заходах з підготовки до навчання та перебування в іншій країні позитивно впливають на обрання успішних поведінкових стратегій. Як свої фактори успішності вирішення складних ситуацій під час навчання і перебування за кордоном запропоновано: дипломатичність і комунікація; зміна свого ставлення до проблем — 3,6 %.

На питання “Що стримувало успіх у вирішенні проблеми?” — 35,8 % опитаних відповіли: “...песимістичні думки про власні досягнення”. За цими відповідями: культурний шок, переоцінка цінностей, відсутність звичного оточення, необхідність розпочинати “з нуля”. Стра-

тегії “пошук винних”, “уникнення”, “зволікання” на які вказали відповідно 17,3 %, 45,7 %, та 42 % опитаних відносяться до неконструктивних. Як відомо, між використанням копінг-стратегій орієнтованих на уникнення, відволікання, емоційне реагування, агресивний відгук на ситуацію та успішністю вирішення проблеми має місце обернено-пропорційна залежність. В умовах незнайомого оточення обрання згаданих поведінкових реакцій може мати вкрай негативні наслідки. Тим більшого значення набувають навички саморегуляції, яких, очевидно не вистачило.

Необхідність адаптуватися у новому середовищі, змінити поведінкові стереотипи, оціночні судження обумовлювали ситуацію тотального вибору. На моральний вибір (рішення “між добром і злом”) або вибір з альтернатив вказали, відповідно, 48,1 % та 51,9 % опитаних. Серед проблем, які доводилося вирішувати, 42 % опитаних вказали на чітко структуровані (з відомими причинно-наслідковими зв'язками) проблеми. 60,5 % учасників опитування зазначили неструктуровані (з невідомими можливими наслідками) проблеми, що вимагали розв'язання. Серед критеріїв, якими керуються у випадку вибору учасники опитування, 64,2 % обирають найкращий варіант з можливих; 19,8 % — уникають найгіршого; 13,6 % — обирають варіант з мінімальним ризиком; 1,2 % — обирають найбільш передбачуваний варіант; 1,2 % — діють залежно від ситуації. Звертає увагу, що найбільш передбачуваний варіант у якості критерію обирають тільки

1,2 % опитаних, що свідчить про вплив емоційної складової вибору. Вибір в умовах нового культурного та соціального середовища, вочевидь, схожий на вибір в екстремальних умовах, коли мають місце часові, ресурсні та інформаційні обмеження. Тим більшою, на наш погляд, має бути підготовка до дій, подібних до екстремальних, та важливішим є вироблення відповідних навичок.

Проведене опитування переконало, що школярі/студенти, які беруть участь в програмах обміну, для вирішення проблем переважно обирають ефективні копінг-стратегії, у випадку вибору намагаються обирати найкращий варіант з можливих. Результати опитування підтвердили необхідність цілеспрямованого формування успішної поведінки студентів/школярів за обміном.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи усе вище сказане, слід зазначити, що формування нових ідентичностей “студентів за обміном”, “зарубіжних студентів”, “міжнародних студентів”, “мобільних студентів”, “іноземних учасників освітнього процесу” в умовах здобуття студентом/школярем знань і навичок у навчальному закладі країни, в якій він не є громадянином можливе завдяки достатньо складним психологічним та поведінковим механізмам. Особливого значення в процесі навчання набуває збереження балансу між рідною та іншою культурами, не протиставляючи їх, а встановлюючи зв'язки З. Бова [6].

Очевидно, що подолання кризових та конфліктних ситуацій в умовах необхідності виявляти і

розвивати у себе здатність долати міжнародні мовні та міждержавні бар'єри, оперативно встановлювати контакти, успішно адаптуватися до іншого освітнього простору приводить до зменшення розподілу на своїх і чужих й зростанню потреб у самооцінці і саморозвитку. На наш погляд, відбір здійснюється на користь особистостей, здатних жити в граничних станах. “Цвішенс”, з онтологічної точки зору — це особистість, яка перманентно перебуває в стані альтернативності, яка перебуває в ситуації “між” (переоцінки цінностей, переорієнтації цілей та ін.); у контексті окресленої проблеми — в ситуації перманентного оновлення власних знань, умінь, навичок...

Дані результати переконують стосовно актуальності і перспективності теми дослідження; підтверджують необхідність цілеспрямованого формування у студентів/школярів національної та власної гідності, потреби пізнавати світ, себе, мати сенс власного життя, уміння адаптуватися до змін і існувати в полікультурному просторі, зрештою — особистості, яка не тільки не загубить себе в множині культурних світів, а сформує свою неповторну соціально-культурну ідентичність.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чутора М. Особливості формування ідентичності в постмодерні. Держава і суспільство. 2013. № 2. С. 400–403.
2. Кремень В. Г. Прагматизм // В. Г. Кремень, В. В. Ільїн. Філософія: мислителі, ідеї, концепції: підручник. Київ, 2005. С. 296–310.
3. Santiago P., Tremblay K., Basri E., Arnal E. Tertiary Education for the Knowledge Society: Social Features, Equity, Innovation, Labour Market, Internationalisation. Vol. 2. Paris. 2008. P. 243.
4. Концептуальні засади взаємодії політики й управління: навч. посіб. / Е. А. Афонін та ін. Київ. 2010. С. 264.
5. Колісник О. В. До проблеми визначення соціокультурних контекстів понять “ідентичності” та “самоідентифікації” // Соціологічний аналіз сучасних соціокультурних процесів. Колективна монографія / за ред. В. В. Танчера. Київ. 2017. С. 118–132.
6. Бова З. В. Становлення соціальної ідентичності студентської молоді в інтеркультурному освітньому просторі. Вісник Національного технічного університету України “Київський політехнічний інститут”. Серія “Філософія. Психологія. Педагогіка”. Київ. 2008. № 3. С. 16–19.
7. Музиченко Л. В. Чинники формування ідентичності в юності. Наукові записки Національного університету “Києво-Могилянська академія”. Київ. Т. 22. Ч. II. С. 296–299.
8. Потапчук Т. В. Соціально-психологічні особливості формування ідентичності в студентському віці. Наукові записки Національного державного університету ім. М. Гоголя. Серія “Психолого-педагогічні науки”. 2013. № 2. С. 64–67.
9. Ревенко С. П. Сучасні підходи до вивчення ідентичності особистості юнацького віку // Наука і освіта. 2013. № 7. С. 196–199.
10. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: монографія. Житомир. 2009. 558 с.
11. Литвинчук О. Соціальна та особистісна ідентичність: соціально-фі-

- лософський аналіз // Наукові записки Національного університету "Острозька академія". Серія "Філософія". 2011. Вип. 8. С. 195–202.
12. Котенко Я. Локальна ідентичність як умова розвитку об'єднаних територіальних громад (навчальний модуль). Київ. 2016. 44 с.
 13. Сас Н.М. Колективне Несвідоме і національна ідентичність українців. Формування національної ідентичності молоді: синергія теорії та практики: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 3–5 квітня 2019 р. Полтава : ПНПУ, 2019. С. 135–137.
 14. Самарська Л.О. "Студент по обміну" : визначення соціального та особистісного аспектів. Актуальні соціально-філософські проблеми сучасності : матеріали X Всеукр. студентської наукової конференції, м. Умань, 16 листопада 2017 р. Умань, УНПУ, 2017. С. 41–43.
 15. Джеймс У. Воля к вере. Москва. 1997. 431 с.
 16. Пирс Ч. С. Начала прагматизма: пер. с англ. СПб., 2000. — 318 с.
 17. Вяткіна Н. Б. Американська філософія прагматизму: витоки і цінності. Американська філософія освіти очима українських дослідників : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Полтава, 22 груд. 2005 р. Полтава, 2005. С. 9-16.
 18. Мунье Э. Манифест персонализма. Москва. 1999. 559 с.
 19. Слостенин В. А. и др. Зарубежные и отечественные воспитательные системы // Педагогика: учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведения. Москва. 2002. С. 453.
 20. Советова О. С. Социальная психология инноваций (основания, исследования, проблемы) : дис. ... д-ра психол. наук : 19.00.05. СПб. 1998. 315 с.
 21. Enna Nicholas 10 Skills The Workforce of the Future Will Need. URL: <https://www.huffingtonpost.com/nicholas-enna>. (дата звернення: 22.06.2017).
 22. Goldman Alex What skills will workers need to succeed in tomorrow's workplace? URL: <http://www.iftf.org/future-now/articledetail/3-new-invaluable-work-skills-for-2018>. (дата звернення: 3.09.2018).
 23. Кудрявцева О., Крюгер У. Компетентностное поле личности XXI века. URL: <https://edrid.ru/rid/21>. (дата звернення: 10.09.2018).
 24. Общие требования/ ключевые отличия от современной системы. Live journal. URL: <http://valieva.livejournal.com/477333.html>. (дата звернення: 12.09.2018).
 25. Weizsaecker E., Wijkman, A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer. 2018. 220 p.
 26. Семенец А. Люди со знаниями "как у всех" станут лишними. URL: <http://www.rosbalt.ru/moscow/2018/01/26/1677559>. (дата звернення: 26.01.2018)
 27. Сергієнко В. В. Постнекласична наука як прояв постмодерну. Філософські проблеми наукового пізнання : навч. посіб. Кременчук. 2011. С. 37–40.

REFERENCES

1. Chutora, M. (2013). Osoblyvosti formuvannia identychnosti v postmoderni [Features of identity formation in the postmodern]. *Derzhava i suspilstvo — State and society*, 2, 400-403 [in Ukrainian].
2. Kremen, V. H., Ilin, V. V. (2005). *Prahmatyzm [Pragmatism]. Filoso-fiia: myslyteli, idei, kontseptsii — Philosophy: thinkers, ideas, concepts.* (pp. 296-310). Kyiv [in Ukrainian].
3. Santiago, P., Tremblay, K., Basri, E., Arnal, E. (2008). *Tertiary Education*

- for the Knowledge Society: Social Features, Equity, Innovation, Labour Market, Internationalisation. (Vol. 2). Paris [in English].
4. Afonin, E. A., et. al. (2010). Kontseptualni zasady vzaiemodii polityky y upravlinnia [Conceptual foundations of policy-management interaction]. Kyiv [in Ukrainian].
 5. Kolisnyk, O. V. (2017). Do problemy vyznachennia sotsiokulturnykh kontekstiv poniat "identychnosti" ta "samoidentyfikatsii" [On the problem of socialization of socio-cultural contexts of the concepts of "identity" and "self-identification"]. Sotsiologichnyi analiz suchasnykh sotsiokulturnykh protsesiv — Sociological analysis of modern socio-cultural processes. (pp. 118-132). Kyiv [in Ukrainian].
 6. Bova, Z. V. (2008). Stanovlennia sotsialnoi identychnosti studentskoi molodi v interkulturnomu osvitnomu prostori [Formation of social identity of student youth in the intercultural educational space]. Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy "Kyivskiy politekhnichnyi instytut". Serii "Filosofii. Psykholohiia. Pedahohika" — Bulletin of the National Technical University of Ukraine "Kyiv Polytechnic Institute". The Philosophy. Psychology. Pedagogy", 3, 16-19 [in Ukrainian].
 7. Muzychenko, L. V. (2003). Chynnyky formuvannia identychnosti v yunosti [Factors of identity formation in youth]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Kyievo-Mohylianska akademiia" — Scientific notes of the National University "Kyiv-Mohyla Academy", 22(2), 296-299 [in Ukrainian].
 8. Potapchuk, T. V. (2013). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti formuvannia identychnosti v studentskomu vitsi [Socio-psychological peculiarities of identity formation in the student age]. Naukovi zapysky Natsionalnoho derzhavnoho universytetu im. M. Hoholia. Serii "Psykhologohopedahohichni nauky" — Scientific notes of the National State University. M. Gogol. Psychological and Pedagogical Sciences Series, 2, 64–67 [in Ukrainian].
 9. Revenko, S. P. (2013). Suchasni pidkhody do vyvchennia identychnosti osobystosti yunatskoho viku [Modern approaches to the study of identity of adolescents]. Nauka i osvita — Science and education, 7, 196-199 [in Ukrainian].
 10. Kozlovets, M. A. (2009). Fenomen natsionalnoi identychnosti: vyklyky hlobalizatsii [The phenomenon of national identity: the challenges of globalization]. Zhytomyr [in Ukrainian].
 11. Lytvynchuk, O. (2011). Sotsialna ta osobystisna identychnist: cotsialno-filosofskyi analiz [Social and personal identity: a socio-philosophical analysis]. Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu "Ostrozka akademiia". Serii "Filosofiiia" — Scientific Notes of the National University of Ostroh Academy, 8, 195-202 [in Ukrainian].
 12. Kotenko, Ya. (2016). Lokalna identychnist yak umova rozvytku obiednanykh terytorialnykh hromad (navchalnyi modul) [Local identity as a condition for development of united territorial communities (training module)]. Kyiv [in Ukrainian].
 13. Sas, N. M. (2019). Kolektyvne Nesvidome i natsionalna identychnist ukraintsiv [The collective unconscious and national identity of Ukrainians]. Formuvannia natsionalnoi identychnosti molodi: synerhiia teorii ta praktyky — The formation of national youth identity: a synergy of theory and practice: Proceedings of All-Ukrainian Research-Practical Conference. (pp. 135–137). Poltava: PNPU [in Ukrainian].

14. Samarska, L. O. (2017). "Student po obminu" : vyznachennia sotsialnoho ta osobystisnoho aspektiv [Exchange student: defining social and personal aspects]. Aktualni sotsialno-filosofski problemy suchasnosti — Topical Socio-Philosophical Problems of the Present: Materials of 10th All-Ukrainian students' scientific conference. (pp. 41-43). Uman, UNPU [in Ukrainian].
15. James, W. (1997). Volia k vere [The Will to Believe]. Moscow [in Russian].
16. Peirce C. S. (2000). Nachala prahmatizma [The foundations of pragmatism]. Saint Petesburg [in Russian].
17. Viatkina, N. B. (2005). Amerykanska filosofiia prahmatyzmu: vytoky i tsinnosti [American Philosophy of Pragmatism: Origins and Values]. Amerykanska filosofiia osvity ochyma ukrainskykh doslidnykiv — The American Philosophy of Education through the Eyes of Ukrainian Researchers: Proceedings of All-Ukrainian Research-Practical conference. (pp. 9-16). Poltava [in Ukrainian].
18. Mounier, E. (1999). Manifest personalizma [Manifeste au service du personnalisme]. Moscow [in Russian].
19. Slastenin, V. A., et. al. (2002). Zaru-bezhnye i otechestvennye vospitatelnye sistemy [Foreign and domestic educational systems]. Pedagogika — Pedagogy. (pp. 306-319). Moscow [in Russian].
20. Sovetova, O. S. (1998). Sotsialnaya psikhologiya innovatsiy (osnovaniya, issledovaniya, problemy) [Social psychology of innovation (foundations, research, problems)]. Doctor's thesis. Saint Petesburg [in Russian].
21. Nicholas, E. (December 7, 2017). 10 Skills The Workforce of the Future Will Need. www.huffingtonpost.com. Retrieved from <https://www.huffingtonpost.com/nicholas-enna> [in English].
22. Goldman, A. (n.d.). What skills will workers need to succeed in tomorrows workplace? www.iftf.org. Retrieved from <http://www.iftf.org/future-now/articledetail/3-new-invaluable-work-skills-for-2018> [in English].
23. Kudriavtseva, E. L., Martinkova, A. A. Kompetentnostnoe pole lichnosti XXI veka [Competence-based field of the person of XXI]. Retrieved from <https://edrid.ru/rid/217.015.eff3.html> [in Russian].
24. Obshchie trebovaniya / klyuchevye otlichiya ot sovremennoy sistemy [General requirements / key differences from the modern system]. (2017). [valieva.livejournal.com](http://valieva.livejournal.com/477333.html). Retrieved from <http://valieva.livejournal.com/477333.html> [in Russian].
25. Weizsaecker, E., Wijkman, A. (2018). Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer [in English].
26. Semenets, A. (n.d.). Lyudi so znaniyami "kak u vsekh" stanut lishnimi [People with knowledge "like everyone else" will become superfluous]. www.rosbalt.ru. Retrieved from <http://www.rosbalt.ru/moscow/2018/01/26/1677559> [in Russian].
27. Serhiienko, V. V. (2011). Postneklassychna nauka yak proiav postmoder-nu. Filosofski problemy naukovo-ho piznannia [Post-Classical Science as a Manifestation of the Postmodern. Philosophical problems of scientific knowledge]. Kremen-chuk [in Ukrainian].

УДК 351.851:005.332.3

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-291-300](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-291-300)

Семенець-Орлова Інна Андріївна,
доктор наук з державного управління,
доцент кафедри соціології та політології
Національного авіаційного університе-
ту, 03058, м. Київ, вул. Космонавта Ко-
марова, 1, тел.: (044) 406 71 53, e-mail:
innaorlova@ukr.net.

ORCID: 0000-0001-9227-7426

Семенець-Орлова Інна Андреевна,
доктор наук по государственному управ-
лению, доцент кафедры социологии и по-
литологии Национального авиационного
университета, 03058, г. Киев, ул. Космо-
навта Комарова, 1, тел.: (044) 406 71 53,
e-mail: innaorlova@ukr.net.

ORCID: 0000-0001-9227-7426

Semenets-Orlova Inna Andriivna,

Dr. of Public Administration, Associate

Professor of the Department of Political Science and Sociology, National Aviation Univer-
sity, 03058, Kyiv, Str. Kosmonavta Komarova, 1, tel: (044) 406 71 53, e-mail innaorlova@ukr.net

ORCID: 0000-0001-9227-7426



ТРАНСФОРМАЦІЙНЕ ЛІДЕРСТВО ТА ЦІННІСНО-ОРІЄНТОВАНЕ ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Анотація. Проаналізовано роль трансформаційного лідерства в сучасній системі публічного управління. Зазначено, що широкі учасницькі практики у процесах вирішення проблем, спільна діяльність та делегування повноважень, властиві концепції good governance, є високорелеватними змісту трансформаційного лідерства.

Наголошено, що для належного вирішення проблем в умовах демократії життєво необхідними є участь та забезпечення “переговорів з організованими мережами інтересів”. Контекст демократії уможливорює тисячі свідомих децентралізованих експериментів, що дають змогу апробувати нові моделі політичного прийняття рішень і нові форми розвитку. Частково делегуючи функцію вироблення політики “фахівцям з вирішення проблем” (експертам), держава покладає на них додаткові обов’язки щодо встановлення

постійного діалогу із суспільством і сприянню його подальшого розвитку у напрямі самокерованості та самоорганізації.

Здійснено порівняння змісту трансформаційного та трансакційного лідерства, співставлені їх основні характеристики. Ефективне лідерство, в тому числі у публічному секторі, все більше пов'язане з формуванням інтенсивного колективного розуму (intense collective intelligence).

Обґрунтовано, що сучасна публічна політика позначає врегулювання тих аспектів людської діяльності, які вимагають спільних громадських дій. Проаналізовано поняття ціннісно-орієнтованого публічного управління з точки зору підходу стратегемності. Наголошено на тому, що трансформаційне лідерство може сприяти нарощенню інституційної спроможності органів публічної служби.

Ключові слова: публічне управління, ціннісно-орієнтоване публічне управління, трансформаційне лідерство, трансакційне лідерство, дистрибутивне знання.

ТРАНСФОРМАЦИОННОЕ ЛИДЕРСТВО И ЦЕННОСТНО-ОРИЕНТИРОВАННОЕ ПУБЛИЧНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: СОВРЕМЕННЫЕ ПОДХОДЫ

Аннотация. Проанализирована роль трансформационного лидерства в современной системе публичного управления.

Отмечено, что совместные практики в процессах решения проблем, совместная деятельность и делегирование полномочий високорелевантные содействию трансформационного лидерства.

Отмечено, что для решения проблем в условиях демократии — жизненно необходимые участие и обеспечение “переговоров с организованными сетями интересов”. Контекст демократии позволяет апробировать новые модели политического принятия решений и новые формы развития. Частично делегируя функцию выработки политики “специалистам по решению проблем” (экспертам), государство возлагает на них дополнительные по установлению постоянного диалога с обществом и содействию его дальнейшего развития в направлении саморегулируемости и самоорганизации.

Проведено сравнение содержания трансформационного и трансакционного лидерства, сопоставлены их основные характеристики. Эффективное лидерство, в том числе в публичном секторе, все больше связано с формированием интенсивного коллективного разума (intense collective intelligence).

Обозначено, что современная публичная политика обозначает урегулирования тех аспектов человеческой деятельности, которые требуют совместных общественных действий. Проанализированы понятия ценностно-ориентированного публичного управления с точки зрения подхода стратегемности. Отмечено, что трансформационное лидерство может помочь наращиванию институционального потенциала органов публичной службы перед новыми вызовами.

Ключевые слова: публичное управление, ценностно-ориентированное общественное управление, трансформационное лидерство, транзакционное лидерство, дистрибутивное знание.

TRANSFORMATION LEADERSHIP AND VALUE-ORIENTED PUBLIC MANAGEMENT: MODERN APPROACHES

Abstract. The conducted study concluded that good governance concept focuses on the worker's management approach and also include broad joint practices in problem-solving processes, joint activities and delegation of authority.

Participation and “negotiations with organized networks of interest” are vital to properly address problems in a democracy. The context of democracy makes thousands of conscious decentralized experiments, allows new models of political decision-making and new forms of development to be tested. Partly delegating of the policy-making function to “problem-solving specialists” (experts), the state places additional responsibilities on them to establish a permanent dialogue with society and to promote its further development towards self-determination and self-organization.

The article compares the content of the definitions of “transformation leadership” and “transactional leadership”, comparing the characteristics of these types of leadership. Effective leadership, including in the public sector, is increasingly linked to the formation of an intense collective mind (intense collective intelligence) and simultaneously with the creation of a caring and supportive culture in the organization; it is increasingly worth of using situations of leadership practices, that is, adapting the form of leadership to the nature of the problem that needs to be solved is important.

The concept of value-oriented public management from the point of view of strategy approach is analyzed. Both practitioners and scientists are increasingly interested in the idea of public value as a way of understanding government performance, informing policy making and building service delivery. The further development of the study of “knowledge organization” was obtained. The special potential of transformation leadership in the Ukrainian society is emphasized.

Key words: public management, value-oriented public management, transformational leadership, transactional leadership, distributive knowledge.

Постановка проблеми. Система публічного управління у XXI ст. закономірно має нарощувати спроможність реагувати на низку контроверсійних викликів. Подальший розвиток демократії зумовлює потребу

все більшої кількості партисипативних практик. З іншого боку, складність проблем суспільного розвитку зумовлює необхідність швидкого реагування зі сторони органів публічної влади, що складно пов'язується із

часозатребуваністю широких публічних дискурсів із певних питань.

Сучасні інформаційні технології створюють можливість надавати численну кількість адміністративних послуг в автоматизованому режимі. Це певним чином спрощує діяльність органів публічного управління. З іншого боку, сучасні інформаційні можливості створюють уявлену ситуацію “високоекспертності” позиції кожного громадянина. Останній, використовуючи відчуття одночасної присутності он-лайн із політиками, експертами, науковцями, претендує на рівноправність донесення своєї “протоекспертної” позиції з питань, що потребують вузькокваліфікованих знань, широкій громадськості.

Учені Стенфордського Дослідницького Інституту (США) в процесі своїх досліджень дійшли висновку, що 12 % ефективного управління (що є управлінським аналогом поняття лідерства) залежать від знань, а 88 % — від правильної взаємодії з людьми. Фактором, що може посприяти нарощенню інституційної спроможності органів публічної служби перед новими викликами, на нашу думку, є трансформаційне лідерство.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання лідерства є предметом наукових досліджень відомих зарубіжних вчених: І. Адізеса, У. Бенніса, М. Вебера, С. Кові, Г. Мінсберга, В. Парето, Ф. Фідлера та ін. Серед вітчизняних вчених, що вивчали проблему лідерства та ціннісно-орієнтованого публічного управління, варто назвати Е. Афоніна, Р. Войтович, І. Дегтярьової, М. Логунової, С. Нестулі, Т. Новаченко та ін. У даній роботі проблема лідерства буде роз-

глянута з точки зору нової концепції трансформаційного лідерства у розрізі підходу ціннісно-орієнтованого публічного управління та можливостей його впровадження в Україні.

Мета статті — дослідити ціннісний концепт публічного управління у рамках парадигми трансформаційного лідерства.

Виклад основного матеріалу. Незважаючи на те, що українське суспільство знаходиться на порозі 4-ї промислової революції, управлінські системи нашої реальності більше відповідають індустріальній епосі. Як зауважила О. Балакірєва у своєму виступі 29 листопада на відкритті дослідницького інтернет-порталу, за результатами моніторингових досліджень (опитано 63635 державних службовців в Україні), можна стверджувати, що стан професійного етосу службовців в цілому є розмитим. З одного боку, він не відповідає радянській бюрократичній системі і гомогенного характеру службовців радянської епохи. З іншого боку, ще не склалася демократична модель державної служби, хоча про певну гетерогенність та неоднорідність цієї професійної групи уже є підстави говорити. Наприклад, позитивом розвитку професійної культури державних службовців наразі є зафіксоване зростання негативного ставлення до корупційних вигід та отримання подарунків. Хоча, з іншого боку, зберігається гендерний дисбаланс, — жінку респоненти визначають менш бажаною на державній службі, аніж чоловіка. Можемо стверджувати, що наразі ми не маємо у достатній кількості робочих зразків для справді демократичних систем менеджменту,

що відповідали б потребам службовців в аспекті самостійності прийняття рішень і самоврядування (self-determination and self-government).

Як стверджує А. Замулін, на зміну співробітникам, націленим на виконання наказів, що спускаються “зверху”, у сучасних організаціях приходять високоосвічені люди. Нерідко багато підлеглих знають більше про діяльність компанії, володіють більш досконалими аналітичними технологіями і концепціями, ніж їхні лідери. У такій ситуації *“розумні лідери усвідомлюють наявність цього парадоксу статусу, а ефективні лідери звільняють і мобілізують дистрибутивне знання своїх підлеглих”* [1].

Знаннєва економіка вимагає нового стилю лідерства.

Генератором інституційних змін у державній службі стають процеси самоідентифікації, всередині яких знаходиться людська особистість. Цю тезу підтверджують польські експерти через підхід *трактування органів державної служби знаннєвими організаціями*. Основна мета знаннєвих організацій — виготовляти нематеріальні блага, цінність яких прив’язана до креативності та ініціативності, які генеруються в процесі їх створення. Креативність та інновації починаються із вмотивованих людей. Тому характеристика успішних знаннєвих організацій — фанатичне зосередження на залученні й утриманні найактивніших знаннєвих працівників. Причому не ціною високих зарплат, а можливістю побудувати кар’єру, сповнену сенсу [2, с. 331]. Публічний сектор надає людям найбільшу можливість для значущої творчості та впливу. Систе-

ма державного управління не зможе відповісти на виклики часу, якщо суспільні інтереси не будуть поєднані з індивідуальними прагненнями державних службовців. Тут йдеться і про справжнє задоволення нематеріальними винагородами (повага, натхнення, що сприяють реалізації власних уявлень про хороше життя), які надає публічна служба, і про оцінку службовцями свого життя чесно та цілісно.

Потребами вітчизняного державного службовця є прояв активностей у таких напрямках:

- постійно удосконалювати свої переваги привабливого лідера;
- підвищувати стандарти, надихаючи людей власним прикладом;
- узгоджувати свій спосіб життя з реаліями державного сектора;
- культивувати в собі інтерес до людей;
- бути незмінно працелюбним;
- цінувати нематеріальні вигоди;
- розвивати свою природну допитливість і на основі цього — принести позитивні зміни в Україну, ведучи активне наповнене життя [2, с. 319];
- демонструвати відповідальність за забезпечення публічного інтересу, проявляючи свою громадянську позицію.

Наповнене професійне життя державного службовця, його ініціативність та сумлінність та робочому місці значною мірою залежить від таких умов:

1) стан потоку — вміння повністю віддатися відкриттю нового, отриманню нового досвіду, цікавій професійній діяльності (фахівці, які отримують задоволення від занурення

в нові ідеї можуть знайти велику внутрішню мотивацію, щоб працювати в галузі тривалий час);

2) наповненість сенсом, тобто необхідність бути частиною чогось “більшого” (наприклад, управління командою, що несе відповідальність за майбутнє міста дає ширші можливості для відкриття нового і нових цікавих знайомств, ніж керування філією банку);

3) справжні стосунки з людьми (інтерес до людей, прагнення ділитися новими ідеями, формування капіталу відносин);

4) об’єктивні життєві досягнення [2, с. 326].

Характер роботи публічного сектору буде цікавим для самовідданих людей, що орієнтуються на суспільний інтерес. Щоб таких фахівців ставало більше, важливим буде *постійне зміцнення ціннісних основ світогляду державних службовців*. Це забезпечить успішне виконання останніми своїх обов’язків, знівелює потребу наявності різноманітних антикорупційних органів, адже механізми доброчесної діяльності стануть наріжною культурною установкою представників цієї професійної групи.

В сучасній Україні зростання ролі ціннісних засад державної служби пов’язано з прискороною політичною модернізацією і стійким запитом громадян на доброчесність, етичність, патріотизм, моральну осудність, відповідальність, гуманізм, культуру співучасті державних службовців, їх партисипаторну позицію у навчанні культурі демократії, збереженні впорядкованої держави.

Метою публічної політики повинна стати також підтримка виро-

блення політики, сповнена просвітництвом широких верств населення, що може забезпечувати плюралізм повноважень і громадського контролю, який запобігатиме абсолютизації влади. Практична реалізація політики як публічного навчання, засновується на цінностях участі, спільного вироблення рішень, децентралізації, що передбачає використання діалогу, спілкування, співпраці, активну участь у здійсненні публічного вибору як способів виробництва і здійснення політики [3, с. 533]. Її результатом є формування так званого “*доброго громадянина*”, що *відповідатиме реаліям системи “доброго (належного) врядування*” (good governance). У цій концепції публічна політика сприймається не у термінах “результатів” та “наслідків”, а через участь і комунікацію.

За умов ліберальної демократії “простір публічної політики” більш заселений, тому роль дебатів стосовно цілей та засобів вироблення публічної політики необхідний. Громадяни, в свою чергу, виступають не споживачами, а формувальною силою цінностей та інститутів, повноцінними партнерами у виробленні, а не лише учасниками фрагментарної взаємодії наприкінці процесу здійснення політики.

Середовище формування політики, на думку В. Парсонса, краще розуміти як дзеркало чи проекцію цінностей, переконань, припущень, які обумовлюють внутрішній процес вироблення політики [4, с. 514]. Публічна політика зосереджується на тому, що Дж. Дюї визначив як суспільство та його проблеми. Термін “*публічний*” позначає ті аспекти люд-

ської діяльності, які вимагають державного чи соціального регулювання, втручання або, принаймні, спільних громадських дій [4, с. 23]. Публічний сектор, на відміну від приватного, характеризується складнішими та більш неоднозначними завданнями, значною кількістю проблем із впровадженням рішень, пов'язаний із суворішими стандартами зобов'язань та легальності [4, с. 28]. Але у публічному секторі працює більше людей із ширшим діапазоном мотивації і саме тут наявно більше можливостей реагувати на проблеми справедливості, тобто діяти в інтересах суспільства.

Суспільні блага, так само, як і права людини, доступні усім та не підлягають вилученню, не відчужувані. Ці блага виробляється державою, оплачуються податками або позиками, їхня вартість може виражатися у рівні оподаткування. Добре врядування, спрямоване на реалізацію публічного інтересу — завжди цілеспрямоване. *Розробка політики стає результатом поступового пізнання суспільством самого себе, навчання на власному досвіді та визначення або коригування актуальних суспільних благ.*

Вироблення політики проходить успішніше, якщо воно пов'язане з конкретними контекстами (наприклад, історичним), а сам процес розробки політики має відображати вищу соціальну справедливість і посилення людської гідності та свободи. *Громадяни мають стати не тільки споживачами, скільки співвиробниками публічної політики, і таке співвиробництво повною мірою обумовлене актуальними реформами державного управління, введення мережесих та*

ринкових форм організації. Означені зміни перетворили державне управління у публічне управління (зменшивши обсяг “веберівської демократії”), *суттєво ускладнивши процес прийняття політичних рішень.* Наприклад, у Нідерландах ще з початку 90-х рр. клієнтів органів публічного управління розглядають не як пересічних громадян, а як невід’ємну частину структури впровадження публічної політики.

У багатьох галузях політики процесом здійснення реального зв'язку громадян нехтують на користь менеджерського контролю, який спрощує прийняття рішень. Однак, у такому випадку нівелюється політична підзвітність та потреба побудови консенсусу. Часто стверджують, що громадськість не зацікавлена в участі. Зазвичай, це можливо у випадках наявності у неї негативного досвіду, коли ініціативи громадської активності через певні причини спрацьовували проти суті людської поведінки.

Розробники політики повинні прагнути збудувати посередницькі соціальні інституції, щоб стимулювати соціальну згуртованість і протистояти соціальній фрагментації. Зменшення нерівності в процесі вироблення політики, що призведе до більш рівноправної конкуренції ідей та більшої їх різноманітності, зменшення бар'єрів у дослідженні та громадському ознайомленні з їх результатами приведуть до мотивованого та вдумливого громадянства.

Щоб визначитись із певною позицією в процесі формування політики, службовці починають із здійснення емпіричних досліджень, збору первинної інформації (дерева рішень,

аналіз шляхів, витрат і вигоди, демографічні чи соціальні дослідження). Проте всі ці дослідження та дані не можуть прийняти саме рішення. Рішення приймають політичні та управлінські лідери. Виходячи з цього, *важливий не лише професіоналізм управлінських кадрів, але й ціннісна основа цього професіоналізму*. Ціннісні судження надають змісту судженням про реальність так само, як курс судна надає змісту показникам компаса.

Для належного вирішення проблем в умовах демократії життєво необхідними є участь та забезпечення “переговорів з організованими мережами інтересів”. Контекст демократії уможливорює тисячі свідомих децентралізованих експериментів, що дають змогу апробувати нові моделі політичного прийняття рішень і нові форми розвитку. Частково делегуючи функцію вироблення політики “фахівцям з вирішення проблем” (експертам), держава покладає на них додаткові обов’язки щодо встановлення постійного діалогу із суспільством і сприяння його подальшого розвитку у напрямку самокерованості та самоорганізації.

У демократичній країні аналіз політики схожий на здійснення “*аналізу політики як поради*”, така мета вимагає *політичної, моральної уяви, об’єктивної оцінки та здатності до співпереживання*. Причому і практикуючі, і науковці все більше зацікавлені в ідеї суспільної цінності як способу розуміння діяльності уряду, інформування про вироблення політики та побудови надання послуг [5].

Трансакційне лідерство було побудовано на основі машинної ло-

гіки, трансформаційне — на основі біо-логіки [6, с. 114]. Тому у цьому контексті йдеться про підхід Person-Organization Fit (POF). Результати дослідження, засновані на опитуванні 205 персоналу місцевого управління у Ізраїлі, показали, що в межах POF орієнтація на високоефективність, прозорість, інноваційність та орієнтації на досягнення організації позитивно пов’язані із задоволенням від роботи, організаційною прихильністю та кліматом обслуговування, як повідомляють ці державні службовці [7].

Концепція good governance теж передбачає зацентрований на працівнику підхід до здійснення управлінської діяльності. Зокрема, йдеться про широкі учасницькі практики у процесах вирішення проблем, спільну діяльність та делегування повноважень. На думку Т. Лян, у сучасних концепціях лідерства існує загальний зсув від видатних одинаків-лідерів до колективного лідерства; лідерство більше не асоціюється з індивідами на вершині ієрархії, а скоріше стає більш розподіленим (дистрибутивним) серед всіх керівників, включаючи лінійних керівників; ефективне лідерство, в тому числі у публічному секторі, все більше пов’язано з формуванням інтенсивного колективного розуму (intense collective intelligence) і, одночасно, із створенням турботливої і підтримуючої культури в організації. Відтак, це визначає потребу все частіше використовувати ситуативні лідерські практики, тобто важливою є адаптація форми лідерства до характеру проблеми, яку потрібно розв’язати. Тому лідерство починає сильніше за-

лежати від характеристик і очікувань взаємодіючих суб'єктів [6, с. 117].

Наразі в основі трансформаційного лідерства формується його підтип колективного (організаційного) лідерства [8]. Поки не можемо говорити про їх певну сформованість, а, швидше, про нову категорію перехідного (transitional) лідерства [9].

Іншою вираженою тенденцією в розвитку лідерства останніх десятиліть є підхід “розвитку лідерства всередині”. Ця тенденція проявляється в пошуках працівниками в організації свого призначення, максимально-го розвитку особистісних духовних здібностей, розвитку здатності лідирувати з опорою на особистісний ріст і досягнення автентичності свого існування [10, ч. 209]. У такому випадку послідовники сприйматимуть лідера на основі референтної влади, заснованій на повазі до лідера і захопленні їм. Важливою умовою тут стає психологічна ідентифікація з лідером, сприйняття його як чесного, компетентного і здатного надихати. Самі працівники будуть відрізнятися низкою характеристик, набутих в самоврядному оточенні (self-managing environment).

Висновки. Колективне лідерство передбачає підхід широкого використання експертних знань працівників, а, тому, масштабну активність лідерів, спрямовану на формування і розвиток у членів своїх команд особливих поведінкових навичок і рис, які є базовими для набуття знань у динамічному суспільстві знань. Такіх лідерів можна позначити як “лідери, які наділяють знаннями”. Саме вони здатні стимулювати розвиток у співробітників особливих рис, що

дозволяють навчатися і ефективно працювати зі знаннями. Даний тип лідерів характеризується високою надійністю в очах своїх послідовників, що підсилює позитивний ефект використання владного статусу.

Інтелектуальний зв'язок між лідером і послідовниками є найважливішим фактором, лідерською стратегією майбутнього, що в контексті органу публічної влади вірогідно матиме високоінтелектуальний характер у відповідь на запити знаннєвого суспільства. Відтак, тепер керівник не проявлятиме в організації інтелектуальне домінування, а буде одним із працівників-інтелектуалів, які значною мірою однаково володітимуть експертним знанням в організації. Керівника виділятимуть його здібності нарощувати інтелектуальну спроможність організації через психологічні фактори, зокрема забезпечення належних умов для спільної діяльності та колективної роботи. Можливо, ми тоді матимемо підстави говорити про напівлатентне/напіввіртуальне лідерство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Замулин А. Лідерство в епоху знаний / А. Замулин. Научный доклад, №1(R). 2012. СПб.: ВШМ СПбГУ. 44 с.
2. Кішіловські М. Адміністратегія. Ваша успішна кар'єра у сфері державного управління / М. Кішіловські, І. Кішіловські. К. : Основи, 2017. 368 с.
3. Lasswell H. Propaganda and Communication in World History / H. Lasswell, D. Lerner, H. Speirer. University Press of Hawaii, Honolulu, 1980.

4. Парсонс В. Публічна політика: вступ до теорії й практики аналізу політики / В. Парсонс. К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2006. — 549 с.
5. O'Flynn J. From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications / J. O'Flynn // Australian Journal of Public Administration. — 2007. — № 66(3). — Mode to access: doi: 10.1111/j.1467-8500.2007.00545.x
6. Liang T. The new intelligence leadership strategy for iCAS Thow Yick / T. Liang // Human Systems Management. — 2007. — № 26.
7. Vigoda-Gadot E. New public management values and Person-Organization Fit: A socio-psychological approach and empirical examination among public sector personnel / E. Vigoda-Gadot, Meiri S. // Public Administration. — 2008. — № 86(1). — Mode to access: doi:10.1111/j.1467-9299.2007.00703.x.
8. Таліб Н. Антикрихість. Про (не) вразливе у реальному житті / Н. Таліб. К. : Наш формат, 2018. 408 с.
9. Semenets-Orlova I. Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for a new collective identities / I. Semenets-Orlova, Y. Kyselova // Public management. June 2018 (Special edition). № 4 (14) P. 264–269, <https://doi.org/10.31618/vadnd.v1i14.118>.
10. Politis J. The influence of managerial power and credibility on knowledge acquisition attributes / J. Politis // Leadership & Organization Development Journal. — 2005. — № 26 (3).
2. Kishilovs`ki, M. & Kishilovs`ki, I. (2017). Administratsiia. Vasha uspishna kar'yera u sferi derzhavnogo upravlinnya [Administration. Your successful career in public administration], Kyiv, Osnovu [in Ukrainian].
3. Lasswell, H., Lerner D. & Speirer H. (1980). Propaganda and Communication in World History, Honolulu, University Press of Hawaii [in English].
4. Parsons, V. (2006). Publichna polity`ka: vstup do teoriyi j prakty`ky` analizu polity`ky` [Public Policy: An Introduction to the Theory and Practice of Policy Analysis] Kyiv, Kyiv Mohyla Academy House [in Ukrainian].
5. O'Flynn, J. (2007). From New Public Management to Public Value: Paradigmatic Change and Managerial Implications, Australian Journal of Public Administration, 66(3), doi:10.1111/j.1467-8500.2007.00545.x [in English].
6. Liang, T. (2007). The new intelligence leadership strategy for iCAS Thow Yick, Human Systems Management, 26 [in English].
7. Vigoda-Gadot, E. & Meiri, S. (2008). New public management values and Person-Organization Fit: A socio-psychological approach and empirical examination among public sector personnel, Public Administration, 86(1), doi:10.1111/j.1467-9299.2007.00703.x [in English].
8. Semenets-Orlova, I. & Kyselova Y. (2018). Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for a new collective identities, Public management, 4 (14), 264-269, doi:10.31618/vadnd.v1i14.118 [in English].
9. Taleb, N. (2018). Anty`kry`xkist' [Anti-malice], Kyiv: Nash format [in Ukrainian].
10. Politis, J. (2005). The influence of managerial power and credibility on knowledge acquisition attributes, Leadership & Organization Development Journal, 26 (3) [in English].

REFERENCES



УДК: 316.0

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-301-311](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-301-311)

Судаков Володимир Іванович,

доктор соціологічних наук, професор, за-
відувач кафедри теорії та історії соці-
ології факультету соціології Київського
національного університету імені Тараса
Шевченка, 01601, м. Київ, вул. Володи-
мирська, 58, тел.: +38 (067) 502 86 48,
e-mail: vl_sudakov@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2032-1093

Судаков Владимир Иванович,

доктор социологических наук, профессор,
заведующий кафедрой теории и исто-
рии социологии факультета социологии
Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко. Украина, 01601,
г. Киев, ул. Владимирская, 58, тел.: +38
(067) 502 86 48, e-mail: vl_sudakov@ukr.
net

ORCID: 0000-0002-2032-1093

Sudakov Volodymyr Ivanovich,

Professor, Doctor of Sociological Science, Head of the Theory and History of Sociology
dpt., Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 01601, Kyiv, Str.
Volodymyrska, 58, tel.: +38 (067) 502 86 48 e-mail: vl_sudakov@ukr.net

ORCID: 0000-0002-2032-1093

АРХЕТИПИ КУЛЬТУРИ ТА СУБКУЛЬТУРИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТИ СОЦІАЛЬНИХ ДІЙ ТА СОЦІАЛЬНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Аргументовано, що процеси глобалізації культури є важливим стимулом розвитку наукових досліджень сучасної культури, її функціональної та технологічної специфіки. Підкреслено, що культурний розвиток людської цивілізації завжди реально обумовлювався впливом різних субкультур. Саме тому особливе значення набувають спеціалізовані наукові дослідження, спрямовані на обґрунтування архетипного статусу культури та субкультури як детермінант соціальних дій та соціального управління. Надано докази активного використання вченими таких понять, як “глобальна культура”, “мультикультуралізм”, “транскulturалізм”, “міжкультурна комунікація” “культур-

ний капітал”, “субкультурний капітал”, “субкультурний життєвий стиль” є позитивним чинником розробки інноваційних наукових програм аналізу онтологічної специфіки архетипів культури та субкультури в контексті тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя. Визначено суперечності конфліктологічної інтерпретації субкультури як “культури соціальної меншості”, поява якої спричинена такими соціальними явищами як соціальне відчуження, маргіналізація та бідність. Автор визначає архетип субкультури як поліфункціональне соціальне явище, що виникає та відтворюється в суспільстві як атрибутивний наслідок культурної диференціації. Аргументовано, що важливою інноваційною проблемою соціального менеджменту є розробка технологій ефективного соціального контролю різних форм активності субкультурних груп, приймаючи до уваги ту обставину, що ця активність демонструє як критичне ставлення людей до існуючого соціального порядку, так і є виразом креативних цінностей соціального конструктивізму.

Ключові слова: культура, субкультура, архетипи культури та субкультури, глобальна культура, транскультуралізм, міжкультурна комунікація, культурний капітал, субкультурний капітал, субкультурний життєвий стиль, соціальне управління.

АРХЕТИПЫ КУЛЬТУРЫ И СУБКУЛЬТУРЫ КАК ДЕТЕРМИНАНТЫ СОЦИАЛЬНЫХ ДЕЙСТВИЙ И СОЦИАЛЬНОГО УПРАВЛЕНИЯ

Аннотация. Аргументировано, что процессы глобализации культуры являются важным стимулом развития научных исследований современной культуры, ее функциональной и технологической специфики. Подчеркнуто, что культурное развитие человеческой цивилизации всегда реально было обусловлено определенным влиянием различных субкультур. Именно поэтому особую значимость приобретают специализированные научные исследования, направленные на обоснование архетипного статуса культуры и субкультуры как детерминант социальных действий и социального управления. Представлены доказательства, что активное использование учеными таких понятий, как “глобальная культура”, “мультикультурализм”, “транскультурализм”, “интеркультурная коммуникация”, “культурный капитал”, “субкультурный капитал”, “субкультурный жизненный стиль” являются позитивным фактором разработки инновационных научных программ анализа онтологической специфики архетипов культуры и субкультуры в контексте тенденций глобализации, виртуализации и индивидуализации общественной жизни. В статье обращено внимание на противоречия конфликтологической интерпретации субкультуры как “культуры социального меньшинства”, возникновение которой обусловлено такими социальными явлениями как социальное отчуждение, маргинализация и бедность. Автор определяет архетип субкультуры как полифункциональное социальное явление, которое возникает и воспроизводится в обществе как атрибутивное последствие культурной дифференциации. Аргументировано, что актуальной инноваци-

онной проблемой социального управления является разработка технологий эффективного социального контроля различных форм активности субкультурных групп, принимая во внимание то обстоятельство, что эта активность демонстрирует как критическое отношение людей к существующему социальному порядку, так и является выражением креативных ценностей социального конструктивизма.

Ключевые слова: культура, субкультура, архетипы культуры и субкультуры, глобальная культура, транскультурализм, интеркультурная коммуникация, культурный капитал, субкультурный капитал, субкультурный жизненный стиль, социальное управление.

THE ARCHETYPES OF CULTURE AND SUBCULTURE AS THE DETERMINANTS OF SOCIAL ACTIONS AND SOCIAL MANAGEMENT

Abstract. The conceptual argumentation that the processes of the cultural globalization are important stimuli for development of scientific studies of the contemporary culture and its functional and technological peculiarities is presented in the article. It is underlined that the cultural development of the human civilization has always been stimulated by the influence of different subcultures. Therefore the specialized scientific investigations, which are oriented to the substantiation of the archetypal status of culture and subculture as the determinative factors of social actions and social management today, are very important. It is proved that active use of such concepts as “global culture”, “multiculturalism”, “transculturalism”, “intercultural communication”, “cultural capital”, “subcultural capital”, “subcultural lifestyle” by scholars now is the positive factor for the creation of scientific programs for analysis of the ontological specifics of the archetypes of culture and subculture in the context of globalization, virtualization and individualization of social life. Attention is paid to the contradictions of the conflict interpretation of subculture as the culture of social minority” that is caused by such social phenomena as social alienation, marginalization and poverty. The author defines the archetype of subculture as the multifunctional social phenomenon that emerges and reproduces itself in society as the attributive consequence of the cultural differentiation. It is argued that the significant innovative problem of the social management is the elaboration of the effective technologies for social control over different forms of activities of subcultural groups that emerge as critical human attitudes to the existing social order and as the creative values of the progressive social constructivism.

Key words: culture, subculture, archetypes of culture and subculture, global culture, multiculturalism, transculturalism, intercultural communication, cultural capital, subcultural capital, subcultural lifestyle, social management.

Постановка проблеми. Відомо, що в сучасних соціальних науках теоретичної та практичної значущості набули фундаментальні та прикладні

дослідження, пов'язані з вивченням інноваційних тенденцій соціокультурних змін, культурної диференціації та технологічного потенціалу культури. Вочевидь, інноваційні процеси глобалізації культури суттєво ускладнюють завдання наукового розуміння як самого феномену культури, так і її функціональної та технологічної специфіки. Тому переважна більшість науковців загалом підкреслює важливість уточнення змісту категорії “культура” як фундаментального поняття соціальної філософії та соціальної теорії, оскільки усталене загальне розуміння культури як комплексу досягнень людства за весь період свого історичного розвитку є надмірно абстрактним і не вказує, по-перше, на універсальні структурні характеристики культури та особливості динаміки її історичних змін, які відбувалися під впливом різних субкультур. По-друге, варто також звернути увагу і на ту важливу обставину, що людська культура завжди формувалась і розвивалась як система практик соціального управління, яке здійснювалось в певних режимах владного впливу одних соціальних суб'єктів стосовно інших. Необхідно зазначити, що різноманітні спроби вчених здійснення формального узагальнення певних атрибутивних онтологічних ознак культури як культурних універсалій на даний час не можна визнати як такі, що сприяють розвитку спеціалізованих наукових програм дослідження культури як соціального явища та процесу детермінації соціальних дій індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя. Введення у науковий обіг таких понять, як “глобальна культура”,

“мультикультуралізм”, “транскультуралізм”, “міжкультурна комунікація”, “культурний капітал”, “субкультурний капітал”, “субкультурний життєвий стиль” певним чином стимулює вчених до дослідження проблеми наукового аналізу онтологічної специфіки архетипів культури та субкультури в контексті тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя. Саме тому мета автора даної статті полягає у здійсненні аналізу та узагальнення концептуальної аргументації як стимулу подальших досліджень означеної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження феноменів культури та субкультури в сучасних соціальних науках загалом засвідчує про певні пізнавальні труднощі визначення пізнавального статусу понять “культура” та субкультура”. В наукових працях вчених [1–3] підкреслюється важливість вивчення нових тенденцій культурних змін, які засвідчують зростання ролі культурних практик в глобальному розвитку людства. Саме тому особливої наукової значущості набувають праці, які спрямовані на обґрунтування архетипного статусу культури та субкультури як детермінант соціальних дій та соціального управління [4–6]. Також важливим науковим напрямком стає вивчення креативного потенціалу субкультур як фундаментальних онтологічних стимулів соціальних змін [7–10]. Водночас у працях вітчизняних вчених [11–15] констатована необхідність розвитку інноваційних технологій соціального управління, оскільки стихійні процеси культурних змін реально є чинни-

ками посилення соціальної напруженості та конфліктних взаємодій.

Виклад основного матеріалу.

Насамперед, слід зазначити, що загальний зміст сучасних досліджень проблем культури відображає ситуацію необхідності створення нових фундаментальних теорій культури та культурного розвитку. На цю обставину справедливо звертають свою увагу багато вчених, підкреслюючи що поняття “культура” в новітніх інтерпретаціях є поняттям, яке фіксує лише найважливіші атрибутивні властивості і якості, які властиві суспільному життю та людській поведінці. “Соціологи та антропологи використовують це поняття в якості узагальнюючої категорії, яка відображує символічні, небіологічні, тобто набуті аспекти життя людського суспільства. Культура включає мову, звичаї та узгоджені традиції (конвенції), за допомогою яких можна відрізнити людську поведінку від поведінки інших приматів” [1, с. 99].

На думку К. Кемейєра, Дж. Рітцера та Н. Єтмена при визначенні поняття “культура” важливо враховувати архетипний соціальний статус цього поняття, яким позначаються найважливіші умови колективного життя людей. “Культура — це всеохоплюючий комплекс ідей та матеріальних об’єктів, які люди певного суспільства (або групи) створили та пристосували до для задоволення необхідних потреб колективного життя” [4, с. 85]. Вчені вважають, що таке визначення сприяє подальшому розвитку інноваційних досліджень різних моделей поведінки людей, феноменів культурного релятивізму та етноцетризму, функціональної ролі

знань, символів та вірувань а також норм, “як засобів управління повсякденною поведінкою” [4, с. 86].

Вочевидь, що інших вчених не задовольняє загальна перспектива такої дослідницької стратегії. Так К. Келхоун, Д. Лайт та С. Келер пропонують більш “вузьке” загальне визначення культури, шляхом ідентифікації її атрибутивних складових як культурних універсалій: “Культура — це мова, норми, цінності знання та символи, які формують певний спосіб життя. Культура є розумінням дій окремих людей, які поділяються з іншими людьми заради забезпечення стабільного самовідтворення певної групи” [5, с. 7].

Важливо підкреслити, що дане визначення також доволі чітко фіксує архетипний соціальний статус поняття культури. Водночас слід вказати, що певною перевагою такого більш “вузького” тлумачення змісту даного поняття є те, що вчені пропонують досліджувати власне соціальні онтологічні характеристики культури в контексті з’ясування її зв’язку з іншими атрибутивними властивостями суспільного життя, які позначаються трьома такими відомими поняттями, як “соціальна дія”, “функціональна інтеграція”, та “влада”. Таку дослідницьку стратегію слід визнати як перспективну для подальшого розвитку, оскільки вона загалом сприяє спеціалізованому диференційованому вивченню питань 1) культурної інтеграції; 2) культурного багатоманіття та субкультур; 3) культурної репродукції; 4) зв’язку культури та медіа; 5) інтернаціоналізації та глобалізації культури [5, с. 86].

Близьку точку зору формулює і Г. Бехман, який визначає культуру як рефлексивну форму людського досвіду [6, с. 109–117]. Цей вчений стверджує, що сучасне поняття культури має рефлексивне значення та базується на порівнянні. “Культура — це те відмінне, що визначає спосіб життя людей, а це створює передумови для порівняння. Тобто культура — це те, що уможливорює порівняння того, що не може бути порівняним: спосіб життя. При цьому горизонт спостереження розгортається як регіонально, так і національно, та забезпечує, насамперед, історичну глибину відмінностей. Культура як рефлексивна форма створює дистанцію до усього чужого, проте водночас дозволяє ще доволі далекому та відстороненому наближатись до суспільства у якості чужої культури” [6, с. 111].

Примітно, що Г. Бехман намагається уникнути суто формального опису соціальних функцій сучасної культури, яка, на його думку, має єдину функціональну спрямованість, що доцільно позначити у трьох вимірах:

- по-перше, культура має особливе значення для формування та розвитку людини як особистості, вона є системою загальноприйнятих звичаїв в певному суспільстві, які відрізняються від звичаїв інших суспільств та культур;

- по-друге, культура є значущою чеснотою, що фіксує відмінність власне між культурою та простим буденним існуванням людей; у такому виразі культура виступає як очищення життя та позначає їх соціальний розподіл на “вимоку культуру” та “масову культуру”;

- по-третє, культура поділяє суспільство на історичні епохи — вона дозволяє людям, кинувши погляд на минуле визначити чинники прогресу в ставленні до природи та здійснити оцінку прогресивних змін в існуючій системі суспільних відносин [6, с. 111–112].

Вочевидь, що таке розуміння функціональної спрямованості сучасної культури вказує на таку її атрибутивну властивість як змагальний характер. Відомо, що в умовах глобалізації суттєво посилюється конкуренція між культурами, прояви якої різним чином пояснюються в соціологічних теоріях глобальної модернізації та глобальної залежності. Однак, доцільно вказати, що звертаючи увагу на важливість дослідження феномену конкурентоздатності сучасних культур, Г. Бехман недооцінює ту важливу обставину, що культура як втілення результативних тенденцій суспільно-історичної практики є значущим ресурсним фактором легітимації і технологізації систем соціальних дій та соціальних претензій індивідуальних та колективних суб'єктів суспільного життя, що є важливим джерелом виникнення й існування різноманітних субкультур.

Зосереджуючи увагу на з'ясуванні гносеологічних особливостей категорії “субкультура”, важливо підкреслити необхідність подолання спрощених трактувань субкультури як специфічного онтологічного різновиду культури — “культури соціальної меншості”, поява якої спричинена такими соціальними явищами як соціальне відчуження, маргіналізація та бідність.

На дану обставину звертає свою увагу П. Вільямс у монографії “Субкультурна теорія. Традиції та Концепти” [7]. У даній праці констатовано, що сучасних дослідників вже не задовольняє образ суспільства, якому притаманна певна домінуюча культура з різними дисфункціональними субкультурними елементами, оскільки сучасні розвинуті суспільства скоріш являють собою набір різних за своїми інтересами соціальних груп, члени яких взагалі не бажають говорити про будь-які субкультури. На думку П. Вільямса поняття “субкультура” відображує не лише певну систему гуманітарних цінностей нон-конформізму, супротиву, протесту, свободи вибору, самовиразу, які певними чином формують та характеризують критичне ставлення людей до існуючого соціального порядку. Важливо також враховувати, що це поняття є специфічним виразом цінностей соціального конструктивізму як стимулів соціального прогресу. Тому перспективи розробки наукової субкультурної теорії слід пов’язувати з творчим осмисленням наступних питань: “Що є і що не субкультурним? Іншими словами, як встановити межі субкультур, як вони виникають та зникають? І яким чином ми можемо знайти відповіді на ці питання” [7, с. 6].

Варто зазначити, що Р. Гейєнфлер у своїй праці [8] підкреслює креативну здатність субкультур до формулювання альтернативних поглядів людей стосовно усталеного способу свого життя. “Наявність саме таких альтернативних поглядів зумовлює потребу в ретельному вивченні і кращому розумінні мотивацій, думок

та практик субкультурних груп” [8, с. 3]. У даній праці авторкою здійснена наукова аргументація важливості врахування більш широкого спектру концептуальних проблем, спеціалізоване дослідження яких сприятиме визначенню епістемологічних принципів субкультурного аналізу. Вона виділяє та аналізує зміст 8-ми наступних фундаментальних проблем:

1. Що являють собою субкультури?
2. Як виникають субкультури та чому люди приймають в них участь?
3. Яким чином субкультури чинять супротив “мейнстріму” суспільства та чи є вони загалом успішними?
4. Хто є учасниками субкультурних практик?
5. Хто є “аутентичними” учасниками і хто є “випадковими” учасниками?
6. Яким чином суспільство реагує та субкультури?
7. Чи стають зараз субкультури віртуальними та глобальними?
8. Що відбувається з субкультурами у разі зростання їх соціального впливу?

Вочевидь, що увага вчених до подальшого наукового вивчення зазначених проблем з метою визначення нових функціональних характеристик сучасних субкультур потребує використання пізнавального потенціалу деяких важливих понять. Так Дж. Льюїс вказує на важливість більш широкого використання поняття “транскультуралізм”, яким можливо пояснити певні режими зростання глобального впливу різних субкультурних соціальних рухів [2]. На думку К. Сорелз для пояснення таких режимів доцільно також

використовувати поняття “міжкультурна комунікація” [3]. Ефективне використання пізнавального потенціалу даних понять, як демонструє праця В. Лапіної [11], сприяє розумінню тенденції глобального поширення субкультурних практик такого культурно-ідеологічного явища, як консьюмеризм.

Відома британська дослідниця С. Торнтон з метою вивчення процесу інтерналізації культурних норм, яким, на її думку, визначається креативний потенціал різних субкультур пропонує ввести у науковий обіг поняття “субкультурний капітал” [9, с. 200–208].

Розвиваючи дану позицію, Д. Гебдайж у монографії “Субкультура: розуміння стилю (нові акценти)” [10] вказує, що у будь-якій культурі класового суспільства певним чином втілюється ідеал “естетичної досконалості”. Різноманітні практичні способи онтологізації даного ідеалу породжують різні “субкультурні життєві стилі”, які можуть мати виразні як функціональні, так і дисфункціональні прояви. Примітно, що функціональність субкультурних стилів вчений визнає як важливу атрибутивну рису суспільного життя. Тому, на його думку, різноманітні контркультури (counter cultures) зараз взагалі недоцільно розглядати як субкультури в силу соціальної локальності самих контркультур (як ціннісного виклику невеликої частини молоді середнього класу) [10, с. 2–7].

Зазначенні пропозиції загалом вказують на важливість концептуального розуміння субкультури як архетипного поліфункціональ-

ного феномену суспільного життя, який стабільно відтворюється у суспільствах як соціально-історичних системах різного типу внаслідок процесу диференціації культурних практик індивідуальних та колективних суб’єктів суспільного життя.

Водночас слід звернути увагу, що на даний час питання розробки технологій управління процесами соціальної активності субкультурних груп має важливе значення не лише для наукових досліджень, але й для модернізації регулятивних функцій політичних інститутів. Так Дж. Льюїс вважає, що використання методології транскультуралізму дозволяє визначити відмінності між гуманістичними, антигуманістичними та постгуманістичними технологіями [2, с. 22]. Сам вибір та ефективне використання цих технологій залежить від наукових від валідності оцінок стану та можливих деструктивних наслідків соціальної напруженості та протестної активності різних соціальних груп.

Варто вказати, що у працях вітчизняних вчених також підкреслюється необхідність розвитку інноваційних технологій соціального управління, оскільки стихійні процеси культурних змін реально є чинниками посилення соціальної напруженості та конфліктних взаємодій і комунікацій. Тому, оцінюючи результати проведених досліджень, слід вказати, що важливими напрямками наукової роботи є: 1) з’ясування особливостей активності молодіжних субкультурних груп в містах України [12]; 2) розробка концептуальної моделі та емпіричних показників культурних детермінант соціальної

напруженості та протестної поведінки в регіонах України [13]; 3) аналіз процесу трансформації соціальних дій субкультурних груп українського суспільства [14]; 4) ідентифікація та характеристика дисфункціональних соціальних наслідків, які пов'язані з низькою ефективністю демократичних реформ [15].

Висновки та перспективи подальших досліджень.

1. Процеси глобалізації культури є важливим стимулом розвитку наукових досліджень сучасної культури, її функціональної та технологічної специфіки. Культурний розвиток людської цивілізації завжди обумовлювався впливом різних субкультур. Нові тенденції культурних змін засвідчують про зростання ролі культурних практик як чинників організації соціального порядку різних суспільств. Саме тому важливе значення мають спеціалізовані наукові дослідження, що спрямовані на обґрунтування архетипного статусу понять “культура” та “субкультура” як детермінант соціальних дій та соціального управління.

2. Активне використання вченими таких понять, як “глобальна культура”, “мультикультуралізм”, “транскulturалізм”, “міжкультурна комунікація”, “культурний капітал”, “субкультурний капітал”, “субкультурний стиль” є позитивним чинником розробки інноваційних наукових програм аналізу онтологічної специфіки архетипів культури та субкультури в контексті тенденцій глобалізації, віртуалізації та індивідуалізації суспільного життя.

3. Важливою інноваційною проблемою соціального менеджменту

є розробка технологій ефективного соціального контролю різних форм активності субкультурних груп. Необхідно розуміти, що ця активність демонструє як критичне ставлення людей до існуючого соціального порядку, так і є виразом цінностей соціального конструктивізму як стимулів соціального прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Culture // Abercombie N., Hill St, Turner Br. The Pinguine Dictionary of Sociology. – Third ed. London: Pinguine books Ltd., 1994. P. 99.
2. Lewis J. From Culturalism to Traanculturalism // Iowa Journal of Cultural Studies., 2002. N1 (spring). P. 14–32.
3. Sorrels K. Intercultural communication, Globalization and Social Justice / Katryn Sorrels. Thousand Oaks, California: Sage publ., 2013. 290 p.
4. Kammeyer K., Ritzer G., Yetman N. Sociology: experiencing changing societies. Boston: Allyn & Bacon, 1997. 650 p.
5. Kelhoun Cr., Light D., Keller S. Sociology. 6th ed. New York: Mc Graw Hill, 1994. 651 p.
6. Бехманн Г. Современное общество: общество риска, информационное общество, общество знаний / Готтхард Бехманн; пер. с нем. А. Ю. Антокольского, Г. В. Гороховой, Д. В. Ефременко, В. В. Каганчук, С. В. Месяц. 2-е изд., М.: Логос, 2012. 248 с.
7. Williams P. Subcultural Theory. Traditions and Concepts. Cambrige: Polity Press, 2011. 224 p.
8. Haenfler R. Subcultures: The basics. – New York: Routlege, 2014. 192 p.
9. Thornton S. The Sociologic of Subcultural Capital // The Subcultures Reader / K.Geldner and S.Thornton (eds). L.- N.Y: Routlege, 1997. P. 200–212.

10. Hebdige D. *Subculture: The Meaning of Style (new accents)*. L.: Routledge, 2002. 286 p.
11. Lapina V. V. The archetype of consumption and its contradictions in the contemporary European space of economic and social interactions / V. V. Lapina // *Public management : collection*. № 4 (14). June 2018. \Kyiv: ДП "Видавничий дім "Персонал", (Special edition). P. 159–170.
12. *Sub/культуры: протест, коммуникация или обретение себя?* Херсон: ФЛП Грань Д.С., 2016. 239 с.
13. Соціальна напруженість в регіональних вимірах: проблеми теорії, методології та методики соціологічного дослідження: Монографія / В. І. Судаков, Є. В. Сірий, В. В. Лапіна та ін.; за заг. В. І. Судакова. К.: Логос, 2018. 197 с.
14. Субкультурна віріативність українського соціуму / за ред. Н. Костенко, А. Ручки. К.: Ін-т соціології НАН України, 2010. 288 с.
15. Шульга М. Збій соціальної матриці: монографія / Микола Шульга. К.: Ін-т соціології НАН України, 2018. 284 с.
5. Kelhoun, C., Light, D., Keller, S. (1994). *Sociology*. (6th ed.). New York: Mc Graw Hill [in English].
6. Bekhmann, G. (2010). *Sovremennoe obshchestvo: obshchestvo riska, informatsionnoe obshchestvo, obshchestvo znaniy* [Modern society: risk society, information society, knowledge society]. (A. Yu. Antokolskiy, G. V. Gorokhovyy, D. V. Efremenko, V. V. Kaganchuk, S. V. Mesyats, Trans). (2nd ed.). Moscow: Logos [in Russian].
7. Williams, P. (2011). *Subcultural Theory. Traditions and Concepts*. Cambridge: Polity Press [in English].
8. Haenfler, R. (2014). *Subcultures: The basics*. New York: Routledge [in English].
9. Thornton, S. (1997). *The Sociologic of Subcultural Capital. The Subcultures Reader*. K. Geldner and S. Thornton (Eds.). (pp. 200-212). London; New York: Routledge [in English].
10. Hebdige D. (2002). *Subculture: The Meaning of Style (new accents)*. London: Routledge [in English].
11. Lapina, V. V. (2018). The archetype of consumption and its contradictions in the contemporary European space of economic and social interactions. *Public management*, 4(14), 159–170 [in English].

REFERENCES

1. Abercombie, N., Hill, S., Turner, B. (1994). *Culture. The Pinguine Dictionary of Sociology*. (3rd ed.). (p. 99). London: Pinguine books Ltd [in English].
2. Lewis, J. (2002). From Culturalism to Transculturalism. *Iowa Journal of Cultural Studies*, 1, 14-32 [in English].
3. Sorrels, K. (2013). *Intercultural communication, Globalization and Social Justice*. Thousand Oaks, California: Sage publ. [in English].
4. Kammeyer, K., Ritzer, G., Yetman, N. (1997). *Sociology: experiencing changing societies*. Boston: Allyn & Bacon [in English].
12. Gran, D. S. (2016). *Sub/kultury: protest, kommunikatsiya ili obretenie se-bya?* [Sub/culture: protest, communication or gaining oneself?]. Kherson: FLP [in Russian].
13. Sudakov, V. I., Siryi, Ye. V., Lapina, V. V., Saveliev, Yu. B., Chernykh, H. A., Kondov, K. V., Nakhabich, M. A. (2018). *Sotsialna napru-zhenist v rehionalnykh vymirakh: problemy teorii, metodolohii ta metodyky sotsiolohichnoho doslid-zhennia* [Social tensions in regional dimensions: problems of theory, methodology and methodology of so-

- ciological research]. Kyiv: Lohos [in Ukrainian].
14. Kostenko, N., Ruchka, A. (Eds.). (2010). Subkultura viriatyvnist ukrainskoho sotsiumu [Subcultural virativity of the Ukrainian society]. Kyiv: In-t sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
15. Shulha, M. (2018). Zbii sotsialnoi matrytsi: monohrafiia [The failure of the social matrix]. Kyiv: In-t sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].



УДК : 35.08

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-312-323](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-312-323)

Федотова Тетяна Анатоліївна,

доцент, кандидат економічних наук, доцент, Дніпровський національний університет ім. О. Гончара; 49010, Дніпро, просп. Гагаріна, 72, тел.: +38 (050) 732 21 02; e-mail: feduy@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9529-3429

Федотова Татьяна Анатольевна,

доцент, кандидат экономических наук, доцент, Днепровский национальный университет им. О. Гончара; 49010, Днепр, просп. Гагарина, 72, тел.: +38 (050) 732 21 02; e-mail: feduy@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9529-3429

Fedotova Tatiana Anatoliivna,

Associate Professor, Candidate of Economic Sciences, Associate Professor; Oles Honchar Dnipro National University; 49010, Dnipro,

Prosp. Gagarina, 72, tel.: +38 (050) 732 21 02; e-mail: feduy@ukr.net

ORCID: 0000-0002-9529-3429

ТРАДИЦІЯ Й ІННОВАЦІЯ У ПІДГОТОВЦІ КАДРІВ ДЛЯ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ (АРХЕТИПНИЙ ПІДХІД)

Анотація. Вивчення глибинних, архетипових виявів особи сприяє пізнанню й оволодінню природою глобальних змін, закладає передумови для розробки й впровадження адекватних сучасності ефективних практик державного управління. Реконструкція архетипів є актуальним і перспективним підходом, який допомагає шляхом трансформації символів минулого тлумачити певні суспільно-політичні процеси сучасності.

Проблема людського чинника в управлінні пов'язана з прагненням людини до певної мети і її досягнення. У зв'язку з цим, важливим є з'ясування основних складових діяльності управлінця: мотивів, мети, планування діяльності, опрацювання поточної інформації, оперативного ухвалення рішень і дії, перевірки результатів і корекції дій. Формування інноваційно-орієнтованої вітчизняної системи підготовки управлінських кадрів є невідкладною потребою сучасного суспільства. Важливою і невід'ємною складовою цієї

системи є ВНЗ, які пропонують студентам цикл курсів управлінського напрямку. Кінцевою метою підготовки управлінських кадрів мають стати формування стратегічного мислення, здібності мислити творчо і можливості працювати в ширшій перспективі. Управлінські дії потребують розумного використання людських ресурсів в управлінні, а недбале ставлення до них може спричинити ескалацію (загострення) конфліктів, плинність кадрів, зниження ефективності, рівня замотивованості тощо.

Сучасність потребує публічних діячів нового покоління, управлінців, які здатні не лише розібратися зі складовими політичної арени і приймати ефективні рішення, а й дати адекватну оцінку собі. Це означає, що є відповідь на питання, хто і який я, яка моя мета. Залежно від наданих відповідей і подальшої їх реалізації і формується відображення управлінця в суспільстві. Це складний, багатогранний процес, який вимагає і відповідної професійної освіти (навчання) і не обходить застосування архетипного менеджменту.

Ключові слова: архетипи, архетипний підхід, публічне управління, управлінські кадри, підготовка кадрів, система освіти, традиції управління.

ТРАДИЦИЯ И ИННОВАЦИЯ В ПОДГОТОВКЕ КАДРОВ ДЛЯ ПУБЛИЧНОГО УПРАВЛЕНИЯ (АРХЕТИПИЧЕСКИЙ ПОДХОД)

Аннотация. Изучение глубинных, архетипных проявлений личности, способствует познанию и овладению природой глобальных изменений, закладывает предпосылки для разработки и внедрения адекватных современности эффективных практик государственного управления. Реконструкция архетипов является актуальным и перспективным подходом, который помогает путем трансформации символов прошлого толковать определенные общественно-политические процессы современности.

Проблема человеческого фактора в управлении связана со стремлением человека к определенной цели и ее достижению. В связи с этим важным является выяснение основных составляющих деятельности управленца: мотивов, целей, планирование деятельности, обработка текущей информации, оперативного принятия решений и действия, проверки результатов и коррекции действий. Формирование инновационно-ориентированной отечественной системы подготовки управленческих кадров является неотложной потребностью современного общества. Важной и неотъемлемой составной этой системы являются вузы, которые предлагают студентам цикл курсов управленческого направления. Конечной целью подготовки управленческих кадров должно стать формирование стратегического мышления, способности мыслить творчески и возможности работать в более широкой перспективе. Управленческие действия требуют разумного использования человеческих ресурсов в управлении, а небрежное отношение к ним может привести к эскалации (обострению) конфликтов, текучести кадров, снижению эффективности и уровня мотивированности и т. д.

Современность требует публичных деятелей нового поколения, управленцев, которые способны не только разобраться с составляющими политической арены и принимать эффективные решения, а и дать адекватную оценку себе. Это означает, что есть ответ на вопрос, кто и какой я, какова моя цель и роль. В зависимости от полученных ответов и последующей их реализации и формируется восприятие управленца в обществе. Это сложный, многогранный процесс, который требует соответствующего профессионального образования (обучения) и не обходится без применения архетипного менеджмента.

Ключевые слова: архетипы, архетипический подход, публичное управление, управленческие кадры, подготовка кадров, система образования, традиции управления.

TRADITION AND INNOVATION IN PUBLIC ADMINISTRATION TRAINING (ARCHETYPAL APPROACH)

Abstract. Studying the deep, archetypal manifestations of a person, contributes to the knowledge and mastery of the nature of global change, sets the prerequisites for the development and implementation of adequate modern effective public administration practices. The reconstruction of archetypes is a relevant and promising approach that helps to interpret certain socio-political processes of the present by transforming the symbols of the past.

The problem of the human factor in management is connected with the desire of a person for a specific goal and their achievement. In this regard, it is important to find out the main components of the manager's activities: motives, goals, activity planning, processing of current information, prompt decision-making and action, verification of results and correction of actions. Formation of an innovation-oriented domestic system of management training is an urgent need of modern society. An important and integral part of this system is universities, which offer students a cycle of management courses. The ultimate goal of management training should be to develop strategic thinking, the ability to think creatively and the ability to work from a broader perspective. Management actions require judicious use of human resources in management, and carelessness in them can lead to escalation (exacerbation) of conflicts, turnover, reduction of efficiency and level of complexity, etc.

Modernity needs public figures of a new generation, managers who are able not only to deal with the constituents of the political arena and to make effective decisions, but also to give an adequate assessment of themselves. This means that there is an answer to the question of who and what I am, what my purpose is. Depending on the answers provided and their further implementation, the manager's reflection in society is formed. It is a complex, multifaceted process that also requires appropriate professional education (training) and does not bypass the use of archetypal management.

Keywords: archetypes, archetypal approach, public management, management, training, education, management traditions.

Постановка проблеми. Останнім часом концепція і практика управління змінами стали дуже популярними серед різних організацій. Зміни стали нашими постійними супутниками, тож вміння управляти змінами є об'єктивною вимогою часу, життєвою необхідністю, аби вижити, пристосуватися до нових умов і спробувати перейти на новий якісний рівень розвитку нашої країни.

Однією з найпріоритетніших є реформа у галузі публічного управління. Так, наприклад, з прийняттям закону України “Про державну службу” [1] значно скоротилася кількість державних службовців, з'явилися працівники патронатних служб; по-новому відбувається розподіл посад державних службовців (категорії “А”, “Б” і “В”); спостерігається поступовий перехід до більшої публічності, відкритості, професійності державної служби; наголошується на необхідності впровадження Служб управління персоналом, а також на тому, що майбутнє ефективної державної служби — у руках сильних, розумних, професійних керівників-лідерів, які наділені не лише харизмою, а й вправно володіють новими менеджерськими підходами.

Нині одним із ключових завдань, яке постало перед усією сферою державної служби, є обрання лідерами таких напрямів реформування, аби робити правильні речі, а перед менеджерами різних рівнів публічного управління постає завдання робити ці речі правильно, зокрема розуміти сутність змін, їх необхідність та вміти ними управляти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кадрового забезпе-

чення і специфічності управлінської праці зокрема розглядалися такими ученими як Р. Акофф, І. Ансофф, Г. Беккер, П. Друкер, Г. Мінцберг, Э. Тофлер, А. Чандлер, Т. Шульц. Серед українських учених, що приділяли увагу даному питанню, слід назвати таких, як С. І. Бандур, В. Ф. Беседін, Д. П. Богіння, І. К. Бондарь, А. С. Гальчінський, В. М. Геєць, М. І. Долішний, А. М. Колот, Ю. М. Краснов, Е. М. Лібанова, І. І. Лукінов, Е. Г. Панченко, М. Г. Чумаченко, А. А. Чухно та ін. Як напрям дослідження роль управлінської еліти в суспільстві і економіці розвитку розглядали такі російські дослідники, як М. Афанасьєв, Г. Ашін, О. Гаман-Голутвінова, С. Глазьев, Ю. Левада, Е. Охотський, В. Ледяев, Т. Заславська та ін. Вчені торкнулися питань архетипів публічного врядування, проте уваги щодо підготовки кадрів для цієї сфери практично не приділено [2].

Ці вчені та інші дослідники загалом приділили багато уваги вирішенню проблеми підготовки кадрів для публічного управління, проте проблематика так і залишається невирішеною. До того ж істотні зміни в цій сфері та адміністративна реформа, що реалізується практично в усіх галузях та сферах національної економіки вимагають переосмислення та реформування системи пропонуваніх заходів.

Метою статті є доведення щодо необхідності відходу від традиційних форм підготовки управлінських кадрів для сфери публічного управління і інноваційному підходу до оцінки компетентностей управлінського персоналу, з урахуванням архетипної парадигми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Архетипи, згідно з теорією Юнга, це універсальні природжені психічні структури, що становлять зміст колективного несвідомого. Архетипи змушують людей абсолютно певним чином сприймати, переживати події і реагувати на них. Архетипи несвідомі. Процес усвідомлення цих природжених патернів складає суть індивідуальності особи, приводить до формування зрілого ставлення до себе і світу, побудові гармонійних стосунків з іншими людьми, подоланню кризових станів [3]. Архетипи створюють архетипні іміджі, привертаючи до певних варіантів універсального для людей переживання світу і до дій з універсальних шаблонів. Архетипи мають властивості матриць, “психічних інстинктів”. Уся індивідуальна психіка, усі особисті переживання можуть бути інтерпретовані за допомогою архетипних форм.

На думку багатьох послідовників К. Юнга, розуміння комплексності соціально-історичного досвіду і культурних цінностей суспільства через архетипну складову є принциповим моментом для адекватного сприйняття дискурсу будь-яких сталих практик сучасності. Управлінська діяльність завжди передбачає самодіяльність і творчість суб'єктів і об'єктів управління.

Сучасна концепція категорії “управлінські кадри” відображає такі основні особливості їх діяльності:

- потреба високої кваліфікації, ініціативності і самостійності керівників;
- особова сформованість з чіткою метою, прагненнями і переконаннями;

- уміння пристосовувати свій стиль керівництва і підходи до управління з урахуванням різноманітних виробничих умов і мікроклімату в організації [4, с. 57].

Вказані особливості діяльності сучасних управлінських працівників ініціюють виконання основних загальних функцій управління в процесі щоденної роботи.

Молоді управлінці, потрапляючи в міфологічну пастку щодо державної служби, будують свої дії і стосунки на ілюзорному матеріалі, вони чекають від життя неможливого. Почуття реальності руйнується, замінюючись міфологічними образами. Небезпека такої заміни полягає також і в тому, що людина відволікається від розуміння того, що досконалість досягається в житті ціною зусиль, навчання, подолання труднощів, набуття досвіду. Міф відводить від реальності повсякденного життя, що включає і фінансові труднощі, і необхідність займатися саморозвитком, постійним самовдосконаленням, працювати понаднормово, з розвитком кар'єри проблем стає більше, особливо в умовах сьогоденних криз. Труднощі долаються за умови взаєморозуміння, поваги інтересів один одного, інакше розчарування і подальше професійне вигорання неминучі.

Від таких якостей управлінських працівників, як професійна компетентність, уміння приймати ефективні рішення і забезпечувати їх виконання, оволодіння сучасними технологіями, прагнення до того, щоб самовдосконалюватися і до службового зростання, залежать динамізм і успішність розвитку керован-

ної сфери. Нові реалії вимагають від управлінських працівників усіх рівнів публічного врядування умінь знаходити нестандартні рішення, обстоювати свої погляди, бути гнучкими, комунікабельними, висококваліфікованими фахівцями.

Треба підкреслити, що головною функцією такої системи повинні стати саме ґрунтовна підготовка управлінців, а не підвищення професійної кваліфікації керівників. Це дозволить реалізувати концептуальну одноманітність в розумінні цілей і завдань навчання, досягти синергетичного ефекту, коли результати від вивчення окремих організаційно-управлінських дисциплін, об'єднуючись, призводять до якісно нової системи знань відносно теорії і практики управління, стають ресурсами подальшого економічного зростання в країні [5].

Особливості сучасної організації підготовки управлінського персоналу в сфері публічного управління зумовлені тим, що така підготовка має певні відмінності від традиційної академічної освіти. Оскільки система підготовки управлінського персоналу — це не просто отримання нових знань, знайомство з новими інформаційно-технологічними можливостями і рішеннями, це, в першу чергу, створення стійкої системи управлінської компетенції. Ця система складається з установок і цінностей, які з урахуванням сучасних теоретичних концепцій управління, практичних умінь і навичок, сприятимуть ефективності господарювання за рахунок оптимуму прийнятих управлінських рішень, зростанню продуктивності праці, збільшенню ефективності пра-

ці, досягненню стійкого розвитку та економічного зростання.

Слід зазначити, що багато сучасних керівників не отримали спеціальної підготовки у сфері управління, і відповідно, ведуть управлінську діяльність, керуючись інтуїцією і методом проб, без використання сучасних знань у сфері менеджменту [6]. Тому, навчання вже сформованого керівного складу необхідно надавати особливе значення, оскільки розвиток інноваційно-орієнтованого врядування в країні неможливий без керівників, що володіють сучасними знаннями ефективної розробки і ухвалення управлінських рішень.

Безперервне професійне навчання управлінських кадрів повинне стати одним з пріоритетних напрямів кадрової політики і здійснюватися з метою підвищення ефективності і якості праці, постійного зростання рівня професійності, оволодіння новими методами врядування, і навичками роботи в умовах інноваційно-орієнтованої економіки.

Впродовж усієї трудової діяльності відповідно до встановленої для кожної категорії осіб періодичності повинне здійснюватися підвищення кваліфікації з метою оновлення теоретичних і практичних знань, умінь і навичок керівників і фахівців відповідно до постійно зростаючих вимог державних освітніх стандартів і особливостей розвитку врядування.

Виходячи з цілей, цей процес повинен включати такі види навчання:

- короткострокове тематичне навчання з питань конкретного виду діяльності (впровадження нових технологій, рішення економічних і інших питань);

- тематичні і проблемні семінари з науково-технічних, технологічних, соціально-економічних і інших проблем;

- довготривале навчання керівників і фахівців для поглибленого вивчення актуальних проблем науки, техніки, технології, соціально-економічних і інших проблем за профілем професійної діяльності;

- стажування для закріплення професійних знань з практики, отриманих в результаті теоретичної підготовки, для вивчення передового досвіду і для реалізації можливості переходу на вищі посади;

- професійна підготовка, метою якої є отримання керівниками і фахівцями додаткових знань, умінь і навичок згідно програм, які передбачають вивчення окремих предметів, розділів науки, техніки і технології, необхідних для виконання нової професійної діяльності.

Наступний крок в системі безперервного професійного навчання — щорічне навчання управлінського персоналу з метою ознайомлення його з новою технікою і прогресивними технологіями, ефективними методами аналізу, нормотворчості і управління персоналом і т. п.

Форма підготовки управлінських кадрів визначається виходячи з мети і змісту програм діяльності: з відривом від роботи (очна), без відриву від роботи (заочна, вечірня), з частковим відривом від роботи (очно-заочна), у формі самоосвіти, екстернату.

Підготовка зводиться до розвитку навичок і умінь, необхідних управлінцям для ефективного виконання своїх посадових обов'язків в майбутньому. На практиці систематичні

програми підготовки найчастіше використовують для того, щоб готувати керівників до просування по службі [2].

Загалом навчання управлінського персоналу має бути спрямоване на рішення наступних завдань:

- підготовка до ефективного рішення нових завдань, які буде необхідно виконувати в найближчій перспективі;

- поглиблення знань у сфері менеджменту і розвиток управлінських навичок, необхідних для ефективного практичного застосування при рішенні щоденних завдань;

- переосмислення старого досвіду, формування нових підходів до роботи, нових установок, здатних забезпечити успіх в мінливих умовах;

- розвиток у керівного складу установок, сприяючих підвищенню: індивідуальної ефективності праці, продуктивнішої взаємодії з підлеглими і успішному досягненню цілей підрозділу і органу управління в цілому.

Система навчання керівних кадрів повинна базуватися на наступних принципах:

1. Зміст навчання повинен відповідати цілям органу управління. Багато проблем виникає через те, що застарілий обсяг знань, якими володіють керівники, не дозволяє ефективно вирішувати складні питання в умовах, що постійно змінюються.

2. Зміст навчання управлінського персоналу має бути тісно пов'язаний з характером функціонування і структурою органу врядування. Сьогодні поширена практика визначення набору вимог до керівників, які використовуються при відборі

і призначенні на посаду на основі їх “управлінських компетенцій”. Ці вимоги мають бути тісно пов’язані із забезпеченням постійного навчання, оскільки розвиток управлінських компетенцій веде до зростання якості управління і рівня конкурентоспроможності.

3. Управлінський персонал сфери публічного управління повинен уміти вирішувати не лише організаційні проблеми, а й глибоко знати і розуміти основи таких дисциплін, як економіка, менеджмент, основи права, фінанси і маркетинг. Досвід закордонних країн свідчить, що досягнення найвищих результатів і ефективності реалізації функцій публічного управління більшою мірою визначається організаційною культурою керівників і управлінців, їх здатністю сформувати у колективі бажання бути командою, здатністю мобілізувати зусилля кожного працівника на досягнення мети і професійно поставлених цілей.

4. Спрямованість управлінської ланки на постійне оновлення своїх знань і компетенцій.

У багатьох пострадянських країнах доки ще не сформувалося остаточне усвідомлення того, що серед головних чинників, які забезпечують ефективне управління в економіці постіндустріального типу, є реформування структури управління, істотне підвищення соціальної і функціональної компетентності управлінських кадрів, можливість своєчасно адаптувати стратегію діяльності до швидко мінливих умов зовнішнього середовища, здатність надихати підлеглих, уміння розпізнавати і розвивати творчий потенці-

ал співробітників, власна ініціативність і гнучкість в ухваленні рішень. Оскільки процеси європейської інтеграції охоплюють все більше сфер життєдіяльності, провідну роль в цих сферах повинна грати якісна управлінська освіта. Стратегічною метою підготовки управлінських кадрів повинне стати формування управлінського потенціалу, здатного забезпечити розвиток ефективного врядування в усіх галузях і сферах національної економіки.

У обласній державній адміністрації, була проведена діагностика “Управління змінами в органах публічної влади”. В опитуванні брали участь як державні службовці так і їх керівники. За віковим критерієм респонденти були об’єднані у такі групи: до 30 років, до 40 років, до 49 років, від 50 років і вище. В анкеті були запропоновані питання щодо того, як розуміють респонденти зміни, як ставляться до них, які виділяють причини опору змінам, яким повинен бути керівник і які підходи є найбільш вдалим з точки зору управління змінами [7].

Переважає більшість респондентів (70 %) не змогли дати хоча б якесь визначення, своє розуміння поняттю “зміни в органах публічної влади”. 30 % опитаних розглядають зміни як поштовх до певної дії. Близько 80 % осіб, які взяли участь в анкетуванні, позитивно ставляться до змін і лише 20 % — мають амбівалентне ставлення до них, залежно від наслідків.

Найчастіше причинами опору змінам респонденти обирали такі:

- побоювання щодо втрат внаслідок змін;

- брак ресурсів і часу на здійснення змін (до речі, цю причину обирали працівники з інтенсивним навантаженням і високим рівнем відповідальності);

- брак інформації щодо впроваджуваних змін;

- опір, нав'язаний ззовні;

- загроза соціальним відносинам, які склалися на роботі: 8 % респондентів зазначили, що змінам не опираються, а приймають їх як даність (це були люди, переважно від 50 років, які вже понад 20 років працюють в органах державної влади).

На запитання щодо того, яким повинен бути керівник для ефективного впровадження та управління змінами, майже 60 % респондентів вважають, що керівник повинен бути гарним менеджером; 30 % вважають, що керівник повинен бути лідером і лише 10 % — що керівник має поєднувати у собі як лідерські якості так і бути гарним менеджером.

Найбільш вдалим підходами до управління змінами з боку керівників вважають допомогу, підтримку та мотивацію, інформування і спілкування, участь і зацікавленість, тобто, м'які, демократичні методи. Такі методи як кооптація та маніпуляція, явний і неявний примус респонденти не вважають дієвими. Проте, метод переговорів і угод, який також не знайшов своїх прихильників серед опитаних, на наш погляд, був би корисним, зокрема для керівників та працівників, які націлені співпрацювати на партнерських засадах, а не беруть за основу принцип ієрархічності, чіткого підпорядкування.

Наприклад, до жіночих архетипів в цій сфері належить архетип Вели-

кої Матері. Найчастіше з'являється бажання впливати на інших людей, співробітників по роботі. Відсутність уміння знаходити компроміс і переконаність у своїй беззаперечній правоті у всьому народжують імператив, якому зобов'язані слідувати оточення. Архетип може проявлятися з різною силою і в різних варіантах — від звичайного прагнення до домінування до нав'язування “єдино правильної” точки зору і гіпертрофованої безкомпромісності. У разі ототожнення такою жінкою-керівником себе з Матір'ю-землею і Матір'ю-природою виникають особливо тяжкі наслідки. Архетипи Старого Мудреця і Великої Матері продукують ідеї величі [8].

Аналізуючи аспекти, які сприяють процесу впровадження змін з точки зору їх ефективності та “безболісності” для учасників, варто зазначити, що найбільш значимими серед опитаних стали: надання певних гарантій (наприклад, збереження робочого місця, заробітної плати, соціального статусу тощо), залучення до процесу змін, наявність сильного та грамотного лідера, який впроваджує зміни, а також підтримка і мотивація з його боку.

Аналіз результатів, отриманих під час проведення діагностики “Управління змінами в органах публічної влади”, засвідчив певні закономірності щодо вибору варіантів відповідей тією чи іншою віковою категорією респондентів. Наприклад, державні службовці старше 40 років надають перевагу певним гарантіям під час змін; респонденти до 35 років бажають бути залученими до процесу змін та мати змогу вплива-

ти на кінцеві результати. Учасники анкетування до 30 років, як правило, обирали не один, а декілька аспектів і наголошували на бажанні бути активними учасниками змін, на потребі у сильному та грамотному лідері, а також на підтримці та мотивації з боку керівника під час впровадження змін.

Отже беручи до уваги усе вище зазначене, ми дійшли висновку, що для багатьох респондентів поняття зміни залишається досить розмитим, незрозумілим, хоча 80 % свідомо чи інтуїтивно ставляться до змін позитивно, вбачаючи в них ефект новизни та поштовхом до дій. Це, зумовлено низьким рівнем поінформованості щодо змін та управління змінами в цілому.

На сьогодні для успішної підготовки та реалізації змін важливим завданням є навчити управлінців в органах державної влади розуміти сутність змін, їх основні властивості, сприяти формуванню готовності керівництва до змін, навчити вправно володіти методами, формами управління змінами, управління опором тощо [9]. У свою чергу, задача керівників — застосовувати ці знання на практиці та передати їх своїм працівникам, аби останні навчилися їх застосовувати на індивідуальному рівні [10]. В той же час не слід вживати кардинальних заходів, адже досвід Китаю свідчить, що тисячолітні традиції управління країною сприяють вивільненню потенціалу глобального лідерства цієї країни.

Для цього, було б доцільно розробити відповідні навчально-просвітницькі програми, тренінги і впроваджувати практику їх проведення

серед керівників і працівників органів державної влади. Проведення подібних заходів дасть можливість працівникам зазначених органів влади отримати знання та навички щодо управління змінами, сприятимуть зменшенню рівня стресу та конфліктів у професійному середовищі, попередити професійне емоційне вигорання, покращити мікроклімат в організаціях та сприяти кращій взаємодії між керівниками та працівниками, між працівниками різних організацій та установ. На даний момент подібні навчальні програми у даній обласній державній адміністрації не проводились.

Без високої духовності, моральності і професіоналізму просування українського суспільства гальмується, оскільки еліта стає нездатною виконати покладену на неї функцію “провідника” до кращого, гідного майбутнього. В зв’язку з цим державні діячі повинні виступити в авангарді відродження вітчизняних традицій і активізувати архетипи соборності, роду, віри, надії, любові, добра і патріотичного духу [11].

Висновки і перспективи подальших досліджень.

В умовах трансформації політичних, економічних і соціальних відносин в сучасній Україні особливого значення набувають питання підготовки нових кадрів державних і політичних діячів. Існуючі на сьогодні системи підготовки як за формою, так і за змістом не завжди відповідають потребам суспільства. Нині система підготовки управлінських кадрів багато в чому не відповідає соціальним реаліям; вона недосконала і фрагментарна. Архетипний підхід

містить потужний потенціал цілеспрямованого впливу на підготовку кваліфікованих кадрів за допомогою системи важелів і методів регуляції якості підготовки фахівців для органів державного управління. Подальші дослідження доцільно проводити в аспекті визначення критеріїв розвитку працівників сфери публічного управління по основним групам архетипів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про державну службу : Закон України від 10 грудня 2015 р. № 889-VIII. Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19>
2. Клименко А. Професійні компетенції державних службовців: архетипний підхід. Публічне управління: теорія та практика. 2014. Вип. 2 (спец. вип.). С. 86–93.
3. Jung Carl G. Psychological Types. Princeton, New Jersey: Princeton University Press. 1971.
4. Чумаченко О. В., Шульгина Т. С. Проблемы определения категории “Управленческий персонал предприятия” и его классификация. Устойчивое развитие экономики. 2011. № 2. С. 57–62.
5. Токарева В. І. Науково-теоретичні засади формування і функціонування системи підготовки управлінського персоналу в Україні : монографія Донецьк : ТОВ “Альматео”, 2005. 327 с.
6. Мищенко И. А. Подготовка управленческих кадров для агроформирований на основе инновационных учебных технологий : автореф. дис. ... канд. экон. наук : 08.00.04. К.: Нац. ун-т биоресурсов и природопользования Украины, 2010. 20 с.
7. Любавіна Д., Федотова Т. Управління змінами в органах державної влади. Сучасні управлінські та соціально-економічні аспекти розвитку держави, регіонів та суб'єктів господарювання в умовах трансформації публічного управління : тези наук. доповіді міжнарод. наук.-практ. конф. Одеса, 7 лист. 2018 р. Одеса, 2018. С. 96–98.
8. Короленко Ц. П., Дмитриева Н. В. Основные архетипы в классических юнгианских и современных представлениях. Медицинская психология в России. 2018. т. 10 № 1 (48). С. 3.
9. Управління змінами у публічному адмініструванні : навч. посіб. / Ю. П. Шаров, І. А. Чикаренко, Т. В. Маматова [та ін.]; за наук. ред. Ю. П. Шарова. Д. : ДРІДУ НАДУ, 2011. 144 с.
10. Новаченко Т. В. Архетипова парадигма авторитету керівника : монографія / за наук. ред. Е. А. Афоніна. Ніжин; Київ : видавець М. М. Лисенко, 2013. 320 с.
11. Пирен М. И. Архетипные составляющие и их проявления в деятельности украинской элиты. Публичное управление: теория и практика: Сборник научных трудов ассоциации докторов государственного управления : Спецвыпуск. X., 2012. 342 с.

REFERENCES

1. Pro derzhavnu sluzhbu [About the civil service] (2015, December 10). Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-19> [in Ukrainian].
2. Kly`menko, A. (2014) Profesiyni kompetencyi derzhavny`x sluzhbovciv: arxety`pny`j pidxid [Professional competencies of civil servants: an archetypal approach]. Publichne uprav-

- linnya: teoriya ta prakty`ka - Public administration: theory and practice, Vy`p. 2 (specz. vy`p.), 86-93 [in Ukrainian].
4. Chumachenko, O. V., Shul`gy`na T. S. (2011) Problemy` opredeleny`ya kategory`y` "Upravlenchesky`j personal predpry`yaty`ya" y` ego klasy`fy`kacy`ya [Problems of definition of the category "Management personnel of the enterprise" and its classification]. Ustojchy`voe razvy`ty`e ekonomy`ky` - Sustainable economic development, 2, 57-62 [in Russia].
 5. Tokareva, V. I. (2005) Naukovo-teorety`chni zasady` formuvannya i funkcionuvannya sy`stemy` pidgotovky` upravlins`kogo personalu v Ukrayini [Scientific and theoretical principles of formation and functioning of the system of training of managerial staff in Ukraine]. Donez`k: TOV "Al`mateo" [in Ukrainian].
 6. My`shhenko, Y`. A. (2010) Podgotovka upravlenchesky`x kadrov dlya agroformy`rovany`j na osnove y`nnovacy`onnyx uchebnyx texnologiy`j [Management training for agricultural organizations based on innovative educational technologies] Extended abstract of candidate's thesis. Kiev [in Ukrainian].
 7. Lyubavina, D., Fedotova T. (2018) Upravlinnya zminamy` v organax derzhavnoyi vlady [Change Management in Public Authorities]` Suchasni upravlins`ki ta social`no-ekonomichni aspekty` rozvy`tku derzhavy`, regioniv ta sub`yektiv gospodaryuvannya v umovax transformaciyi publichnogo upravlinnya : tezy` nauk. dopovidi mizhnarod. nauk.-prakt. konf. Odesa, 7 ly`st. 2018 r. - Social management and socially-economical aspects of the development of the state, state and sub-state grants in the minds of transformation of public administration: theories of science. dopovidi mizhnarod. science.-practical.conf Odesa (pp. 96-98) [in Ukrainian].
 8. Korolenko, Cz. P., Dmy`try`eva N. V. (2018) Osnovnye arxety`py v klasy`chesky`x yungy`ansky`x y` sovremennyx predstavleny`yax [The main archetypes in classical Jungian and modern representations]. Medy`cy`nskaya psy`xology`ya v Rossy`y`- Medical Psychology in Russia, t. 10, 1 (48), 3 [in Russia].
 9. Sharov, Yu.P., Chy`karenko, I.A., Mamatova, T.V. [ta in.] (2011) Upravlinnya zminamy` u publichnomu administruvanni [Change Management in Public Administration]: za nauk.red. Yu.P.Sharova. D.: DRIDU NADU [in Ukrainian].
 10. Novachenko, T.V. (2013) Arxety`pova parady`gma avtory`tetu kerivny`ka [The archetypal paradigm of authority of the leader] / za nauk. red. E.A. Afonina. Nizhy`n; Ky`yiv : vy`davec` Ly`senko M.M. [in Ukrainian].
 11. Py`ren, M. Y. (2012) Arxety`pny` sostavlyayushhy`e y`y`x proyavleny`ya v deyatel`nosty` ukray`nskoj ely`ty [Archetypal components and their manifestations in the activities of the Ukrainian elite]. Publy`chnoe upravleny`e: teoriya y` prakty`ka - Public Administration: Theory and Practice. Sborny`k nauchnyx trudov assocy`acy`y` doktorov gosudarstvennogo upravleny`ya. Specy`al`nyj vy`pusk. X. [in Ukrainian].



УДК: 316.77; 316.74:001

DOI: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1\(21\)-324-335](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-1(21)-324-335)

Черних Геннадій Андрійович,

кандидат соціологічних наук, асистент кафедри галузевої соціології факультету соціології Київського національного університету імені Тараса Шевченка; 03680, м. Київ, просп. Глушкова, 4-д, тел.: +38 (068) 199 64 85, e-mail: chernykh@knu.ua

ORCID: 0000-0001-8440-0711

Черных Геннадий Андреевич,

кандидат социологических наук, ассистент кафедры отраслевой социологии факультета социологии Киевского национального университета имени Тараса Шевченко, 03680, г. Киев, ул. Глушкова, 4-д, тел.: +380 (68) 199 64 85, e-mail: chernykh@knu.ua

ORCID: 0000-0001-8440-0711

Chernykh Gennady Andreevich,

Candidate of Sociology, Assistant Professor, Department of Sector Sociology, Faculty of Sociology, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 03680, Kyiv, prosp. Glushkova, 4-d, tel.: +38 (068) 199 64 85, e-mail: chernykh@knu.ua

ORCID: 0000-0001-8440-0711

ДОСЛІДНИЦЬКІ ТРАДИЦІЇ КОГНІТИВНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІОЛІНГВІСТИКИ – МОВА ТА ЗНАЧЕННЯ У СОЦІАЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ

Анотація. Розглянуто специфіку розвитку дослідницьких традицій когнітивної лінгвістики та соціолінгвістики. Визначено проблеми розуміння буденної мови на сучасному етапі розвитку науки. Проаналізовано сучасний стан розвитку етнометодологічного підходу, ролі невербальних комунікацій у повсякденному спілкуванні. Обґрунтовано природу соціальної дії, особливості функціонування та взаємодії соціальних акторів за допомогою символів і значень. Розглянуто моделі комунікаційної взаємодії У. Шпрама, Д. Маккуейла, Дж. Груніга, Т. Ханта, Ю. Габермаса, Н. Лумана. Розкрито зміст одного з ключових понять соціолінгвістики –

“мовна ситуація”, яке визначається як сукупність форм існування мови (мов, регіональних койне, територіальних і соціальних діалектів). Особливу увагу приділено в сучасній соціолінгвістиці питанню про зв’язок і взаємодію мови і культури. Також розглянуто особливості розвитку когнітивної лінгвістики як мовознавчого напрямку щодо функціонування мови як різновиду когнітивної, тобто пізнавальної, діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості — через мовні явища. Доведено основну гіпотезу когнітивної науки, що мисленнєві процеси можна трактувати як процеси оброблення та перетворення ментальних репрезентацій. Наведено ідеї головного прихильника та представника когнітивної соціології — американського соціолога Аарона Сікурела. Також обґрунтовується зміст праць французького соціолога Ж. Подьоло та концепції соціолінгвістики А. Мейє, Ф. Боаса, Е. Сепіра, В. Матезиуса, Б. Гавранека, Й. Вахека та ін., які зробили значний внесок у виявлення ролі соціальних чинників у розвитку мови та продемонстрували зв’язок мови із соціальними процесами, а також соціальну роль літературної мови.

Ключові слова: мова, соціальна взаємодія, когнітивна соціологія, соціолінгвістика, комунікація, соціальні дії, символи, значення, мовна ситуація.

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ ТРАДИЦИИ КОГНИТИВНОЙ СОЦИОЛОГИИ И СОЦИОЛИНГВИСТИКИ — ЯЗЫК И ЗНАЧЕНИЕ В СОЦИАЛЬНОМ ВЗАИМОДЕЙСТВИИ

Аннотация. Рассмотрена специфика развития исследовательских традиций когнитивной лингвистики и социолингвистики. Обозначены проблемы понимания обыденного языка на современном этапе развития науки. Анализируется современное состояние этнометодологического подхода, роли невербальных коммуникаций в повседневном общении. Обоснованы природа социального действия, особенности функционирования и взаимодействия социальных акторов с помощью символов и значений. Автор анализирует разработанные модели коммуникационного взаимодействия В. Шрама, Д. Маккуейла, Дж. Грунига, Т. Ханта, Ю. Хабермаса, Н. Лумана. Раскрыто содержание одного из ключевых понятий социолингвистики — “языковая ситуация”, которое определяется как совокупность форм существования языка (языков, региональных койне, территориальных и социальных диалектов). Особое внимание в современной социолингвистике уделяется вопросу о связи и взаимодействии языка с культурой. Также рассмотрены особенности развития когнитивной лингвистики как языковедческого направления, которое рассматривает функционирование языка как разновидность когнитивного, то есть познавательной деятельности, а когнитивные механизмы и структура человеческого сознания — через языковые явления. Подтверждается основная гипотеза когнитивной науки, что мыслительные процессы можно трактовать как процессы обработки и превращения ментальных репрезентаций. Приводятся идеи главного сторонника и пред-

ставителя когнитивной социологии — американского социолога Аарона Сикурела. Также обосновано содержание работ французского социолога Ж. Подьоло и концепции социолингвистики А. Мейе, Ф. Боаса, Э. Сепира, В. Матезиуса, Б. Гавранека, И. Вахека и других, которые внесли существенный вклад в выявление роли социальных факторов в развитии языка, продемонстрировали связь языка с социальными процессами и социальную роль литературного языка.

Ключевые слова: язык, социальное взаимодействие, когнитивная социология, социолингвистика, коммуникация, социальные действия, символы, значение, языковая ситуация.

RESEARCH TRADITIONS IN COGNITIVE SOCIOLOGY AND SOCIOLINGUISTICS — LANGUAGE AND MEANING IN SOCIAL INTERACTION

Abstract. The specificity of the development of the research traditions of the cognitive linguistics and sociolinguistics is considered in the article. The problems of understanding everyday language at the present stage of the science development are substantiated. The current state of the development of the ethnomethodological approach, the role of non-verbal communications in everyday communication is analyzed. The author substantiates the nature of the social action, peculiarities of functioning and interaction of the social actors through symbols and meanings. The author analyzes the developed models of the communication interaction by W. Schramm, D. McQuail, J. Grunig, T. Hunt, Y. Habermas, N. Luman. The content of one of the key concepts of the sociolinguistics — “linguistic situation”, which is defined as a set of forms of existence of the language (languages, regional koine, territorial and social dialects) is revealed. The author notes that special attention is paid in the contemporary sociolinguistics to the question of the connection and interaction of the language and culture. The features of the development of the cognitive linguistics as a linguistic trend, which considers the functioning of the language as a kind of cognitive, that is, knowing, activity, and examines the cognitive mechanisms and structures of the human consciousness through linguistic phenomena. The author confirms the basic hypothesis of the cognitive science that the thinking processes can be interpreted as processes of processing and transformation of the mental representations. The author draws on the ideas of the main proponent and representative of the cognitive sociology — American sociologist Aaron Cicourel. Also — substantiates the content of the works of the French sociologist J. Padioleau and the concepts of sociolinguistics A. Meiller, F. Boas, E. Sapir, V. Mathesius, B. Gavranek, J. Vachek and others, who made a significant contribution to the identification of the role of the social factors in the development of the languages and demonstrated the link between the language and the social processes and the social role of the literary language.

Keywords: language, social interaction, cognitive sociology, sociolinguistics, communication, social actions, symbols, meaning, linguistic situation.

Постановка проблеми. У цьому дослідженні аналізується проблема розвитку таких важливих наукових напрямків дослідження мови:

1. Формування та розвиток повсякденних комунікативних практик в структурі сучасних культурних трансформацій;

2. Детермінація мовної ситуації та процесів взаємодії мови та культури;

3. Інтерпретація механізмів когнітивного переосмислення мови через соціолінгвістичний аналіз та когнітивну соціологію.

На сучасному етапі наукового пізнання мови — як невід’ємної ланки культурного розвитку людей, науковці ще не дійшли до консенсусу дослідження мови в загальній теорії. Все це виражається в плюралізмі думок, уявлень та детермінацій дефініцій в сучасному мультипарадигмальному просторі науки. Особливості культурного різноманіття, національних підходів та шкіл, які пов’язані з дослідженнями мови — створюють засади безкінечного аналізу та емпіричного переосмислення даного явища. Що в свою чергу ускладнює сам процес дослідження, відображення та розуміння соціокультурних змін, які відбуваються в повсякденних комунікативних практиках. Так, наприклад, на даному етапі розвитку когнітивної соціології та соціолінгвістики, змістився дослідницький акцент, ніж на початку зародження цих наукових напрямків дослідження мови. Адже колосальні зміни, які відбулися за 100 років соціального розвитку та наукового становлення — формують зовсім інші детермінанти смислів та значень даного об’єкт-предметного дослідження.

На нашу думку, постмодерний світ відрізняється від світу модерну тим, що модерн — це світ, до якого має прийти все людство, а постмодерн — це світ, в якому людство може перейти на нову віху соціального розвитку. Тому — для дослідників соціального світу постає завдання спрогнозувати можливості формування світу модерну для всього людства та особливості розвитку постмодерної реальності.

Спираючись на засади модерного дослідження мови, сучасні постмодерні тенденції розвитку розширюються інтерпретаціями смислів та значень. Конструюються нові соціальні та теоретичні конструкти, які не завжди стають частиною наукового обігу та соціальної реальності, й лише з плином часу відбувається їх інституціоналізація в науці та житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основи соціологічних досліджень в СРСР були закладені в 20–30-х рр. ХХ ст., працями радянських вчених Л. П. Якубинського, В. В. Виноградова, Б. А. Ларіна, В. М. Жирмунський, Г. А. Шор, М. В. Сергіївського, Е. Д. Поліванова, які вивчали мову як суспільне явище на основі марксистського розуміння мови як суспільного явища та історико-матеріалістичних принципів аналізу суспільних відносин. Засадничі ідеї для сучасної соціолінгвістики підготували також праці представників соціологічного напрямку у французькому мовознавстві (А. Мейє), який вніс істотний внесок у виявлення ролі соціальних чинників у розвитку мови; роботи американських етнолінгвістів, що розвивали ідеї Ф. Боаса і Е. Сепіра в зв’язку мовних і соціокультурних систем; праці

представників Празької лінгвістичної школи — В. Матезиуса, Б. Гавранека, І. Вахека, що продемонстрували зв'язок мови з соціальними процесами і соціальну роль літературної мови; дослідження німецьких вчених, особливо Т. Фрінгса і створеної ним лейпцігської школи, яка обґрунтувала соціально-історичний підхід до мови і необхідність включення соціального аспекту в діалектологію; оригінальні роботи в галузі мовної ситуації і культури мовлення японської школи “мовного існування”.

У 60–70-х рр. інтерес до соціологічних проблем мови зріс у зв'язку, з одного боку, з потребами сучасного суспільства, для якого проблеми мовної політики та інші практичні аспекти соціолінгвістики набувають все більшої актуальності, і, з іншого — з критикою структурної лінгвістики, з прагненням подолати обмеженість іманентно підходу до мови і глибше проникнути в природу мови як суспільного явища.

Соціолінгвістичні напрями, що розробляються вченими різних країн, характеризуються різною методологічною орієнтацією. Деякі напрямки зарубіжної соціолінгвістики (наприклад, в США) орієнтуються на біхевіористську модель мовної поведінки, символіко-інтеракціоністську теорію соціальної взаємодії, феноменологічну соціологію. Соціолінгвістика, що розроблялася в СРСР і деяких інших країнах, спиралася передусім на історичний матеріалізм і на приватні теорії марксистської соціології — теорію соціальної структури суспільства, теорію соціальних систем, соціологію особистості та ін.

Однак, слід зазначити, що соціологія розглядає спілкування як соціально обумовлений вид діяльності людей. Психологія досліджує процес встановлення і розвитку контактів між людьми з метою обміну інформацією. Лінгвісти процес спілкування представляють як актуалізацію комунікативної функції мови в тих чи інших мовних ситуаціях. Головним елементом мовної комунікації є механізм, за допомогою якого здійснюється переведення процесу передачі і сприйняття інформації в соціально значущий результат персонального і масового впливу. У соціолінгвістичному аспекті необхідно вивчати перш за все особливості функціонування мови в умовах масової соціальної комунікації.

Тут на перший план, для нашого дослідження, виходить поняття “мовної ситуації”, яке нами інтерпретується як сукупність форм існування мови (мов, регіональних койне, територіальних і соціальних діалектів). Що в свою чергу — визначає різні методологічні підходи до вивчення мови та значень в соціальній взаємодії. Зі зміною мовної ситуації — змінюється культура, що в свою чергу змінює саму мову та значення. З глобалізаційним розвитком створюються нові умови для розвитку мови. Відбувається все більше запозичень в руслі інформаційного культурного розповсюдження, так званих механізмів шерінгу (від англ. share — ділитися) та фідбеку (від англ. feedback — відгук), що відіграє важливе значення в сучасному культурно-інформаційному просторі. Все частіше відбувається культурна дифузія — просторове розповсюдження культурних

досягнень одних суспільств у інші. З розвитком культурної динаміки — відбувається розвиток модерного світу, й інтенсивність цієї динаміки в сучасному світі — вражає своїми масштабами. Інформаційних вибух — швидке збільшення кількості публікацій або об'єму даних і ефект, який виникає як наслідок — став рушійною силою культури інтелектуалів сучасного світу. За п'ять попередніх років людством було вироблено інформації більше, ніж за всю попередню історію. Що на нашу думку — значно ускладнює можливості критичного дослідження мови та значень у соціальній взаємодії — на сучасному етапі наукового розвитку.

Сучасний напрям дослідження мови та комунікації базується на різних підходах, Ф. В. Шарков виділяє кілька підходів [1]. Перший методологічний підхід базується на класичній позитивістської методології суб'єктно-об'єктних диспозицій. Він представлений концепціями структурного функціоналізму, системного підходу, інформаційного суспільства, технологічного детермінізму, комп'ютерної футурології та ін. Онтологія соціальних комунікацій в даному підході ґрунтується на системних зв'язках і функціях. Комунікативні технології ставлять завдання сконструювати бажаний образ суб'єкта і певні соціальні зв'язки в системі. Цей підхід можна порівняти з принципом класичної кібернетики, який передбачає жорсткий контроль за поведінкою системи, при якому виключаються всі непотрібні взаємозв'язки [1].

Очевидно, що різноманітні моделі комунікації конструюються за функціями, змістом, формою, цілями і за-

вданнями. Практичне застосування на сьогоднішній день в інтегративних системах знаходять наступні моделі комунікації:

1. Авторитарна модель — описана У. Шраммом і Д. Маккуейлом ґрунтується на максимальному обмеженні свободи інформації і жорсткому адміністративно-управлінському контролі за діяльністю ЗМІ [2, с. 148].

2. Двостороння асиметрична модель — одна з чотирьох моделей, запропонованих Дж. Грунігом і Т. Хантом, що виникла в 20-х роках XX ст. в неї включається зворотний зв'язок, при якому зберігається влада комунікатора над комунікацією, що і створює певну асиметрію [3].

3. Двостороння симетрична модель — виникла у 60–70-х рр. XX ст., описано Дж. Грунігом і Т. Хантом [3], в ній зазначається, що симетрія досягається збалансованістю відносин між одержувачем і відправником повідомлення.

4. Некласична методологія — ґрунтується на когнітивній моделі суб'єктно-об'єктних відносин з приводу об'єкта. Автор цієї методології, німецький філософ Ю. Габермас віддає перевагу позитивній науці у вивченні соціальних суб'єктів. Інструментом реалізації практичних інтересів людей він розглядає міжособистісні “інтеракції” (комунікації) як спосіб емансипації, вивільнення від різного роду впливу (політика, економіка тощо) і примусу. Ю. Габермас відрізняє “справжні” комунікації від “помилкових” комунікацій, намагається обґрунтувати “технічну раціональність” перенесення технічних засобів і методів на міжособистісні комунікації [4, с. 115].

5. Постнекласичний підхід — ґрунтується на працях Н. Лумана, зводить природу соціального до суб'єкт-суб'єктних відносин, виключаючи об'єктність. Суспільство розглядається як мережа комунікацій, а комунікації мають можливість до самоопису суспільства і його самовідтворення (принципи самореферентності і аутопойєзиса Н. Лумана). Комунікація в даному випадку постає як активне самоорганізоване середовище, де найпростіші соціально-комунікативні системи формуються через взаємне узгодження дій і переживань присутніх учасників спілкування. Суспільство охоплює всі дії, досяжні для зіставлення один з одним в комунікації. Дія розуміється як справжній елемент соціальної системи, який виробляється і сприймається в ній у співвіднесенні (комунікації) з іншими діями-подіями [5].

Однак, як ми вже зауважили, в соціологічному дискурсі аналізу мови та комунікаційної взаємодії існує традиція плюрального безкінечного світу моделей: починаючи з моделі Аристотеля ("Оратор – Промова – Аудиторія") та закінчуючи теорією засобів комунікації М. Маклюєна. Всі ці моделі відносно можна звести до аналізу макро та мікрорівнів. Макрорівневих моделей (теорій) комунікації набагато менше ніж мікрорівневого аналізу. Що говорить про складність фундаментального відображення комунікації в соціальних системах на глобальному рівні — в їх традиційному розумінні.

Формулювання цілей (мети) статті. Отже, виходячи зі змістовного аналізу вищезазначених теоретичних засад, мета даної статті полягає

у змістовній систематизації проблем наявних у структурі розуміння когнітивної соціології та соціолінгвістики. Та аналіз відображення в науковому дискурсі традиційних суперечностей дослідження мови та значення у соціальній взаємодії.

Для вирішення поставленої мети, нами було поставлено за ціль — проаналізувати ідеї когнітивної соціології американського соціолога А. Сікурела, Ж. Падьоло та традиційні підходи соціолінгвістичного напрямку дослідження. Спираючись на аналіз робіт А. Сікурела — нами було встановлено:

1. Існують три етапи конструювання людьми (суб'єктами) соціальної дійсності. Перший — це суб'єктивна організація та класифікація "емпірики" (досвіду) в простих (елементарних) актах "говоріння", другий — прояв "теоретичних понять", третій етап пов'язаний із суб'єктивним аналізом розмови або тексту.

2. Головними для когнітивної соціології є такі поняття:

- методи інтерпретації, "мають на меті пов'язати ідеї феноменологів і етнометодології і співвіднести їх з роботами, що стосуються використання мови, пам'яті та уваги, або взагалі з усім тим, що відноситься до області обробки інформації (information processing)";

- інтеракційна компетентність, "що дозволяє уточнити відносини між когнітивними процесами, появою контекстів і наративними словниками (accounting vocabularies)".

3. А. Сікурел в цілому залишився далеким від подолання інтеракціоністського підходу і встановлення нових форм зв'язку з макросоціаль-

ними аспектами реальності. Що відображає загальну традицію — наведену нами раніше.

4. Соціологічний аналіз поширюється також і на поле невербальної комунікації (через вивчення мови глухих), що не зводиться до моделі вербальної комунікації. А. Сікурел виявляє ту обставину, що актори і дослідники в своїй пізнавальній діяльності змушені спиратися на загальні методи інтерпретації. Дослідник “може зробити свої спостереження об’єктивними тільки в тому випадку, якщо він пояснить особливості методів інтерпретації і свою залежність від них, тобто, якщо його дослідницька діяльність буде повноцінною”. Отже, прагнення до наукової об’єктивності в області соціальних наук має на увазі потребу у соціологічній рефлексивності. Нарешті, тут поставлено питання про зв’язок з макросоціальними аспектами, оскільки мова йде про те, щоб “експлікувати роль знання і контексту в вивченні соціальної структури”. Зокрема, через процедури “набуття соціальної структури” в ході соціалізації [6, с. 36–38].

5. На думку А. Сікурела, “представники мікросоціології не можуть обмежуватися вивченням соціальної взаємодії як локального і самодостатнього продукту, точно так само як теоретики макросоціології не можуть залишати поза увагою мікропроцеси” [7].

В середині 80-х років у Франції можна було спостерігати підвищений інтерес до когнітивного виміру соціальної дії. У зв’язку з цим серед інших можна назвати роботи Жана Падьоло або Бернара Конена, які, втім, піднімають питання, харак-

терні скоріше для когнітивних наук (що включають в себе, зокрема, біологічні, психологічні, лінгвістичні науки, а також науки про штучний інтелект). Але, беручи до уваги характер діалогу, який Жан Падьоло та Бернар Конен ведуть з когнітивними науками, можна поставити запитання, чи не ризикуємо ми, коли, наприклад, намагаємося встановити точки дотику з етологією, впасти в натуралізм, який намагається вибудувати соціальні науки за образом наук натуралістичних? Це питання залишається відкритим для подальшого дослідження.

Французький соціолог Ж. Подьоло намагався за допомогою когнітивного підходу вирішити одну з найскладніших соціальних проблем — проблему соціального порядку. На його думку, природа соціальної дії є когнітивною, а соціальний актор являє собою “людину соціологічну, когнітивну”, яка створює свої соціальні уявлення за допомогою символів і значень. Під символом він розуміє те, що “представляє іншу річ: символ займає місце іншого предмета, заміщає його або викликає згадку про нього в пам’яті” [8].

Колективна взаємозалежність дій людей, на думку Подьоло, зумовлена взаємними очікуваннями. Колективні дії передбачають згоду партнерів з приводу правил прийняття рішень. Однак, з когнітивної точки зору, консенсус не зводиться до простої угоди між індивідами. Він виникає при узгодженні взаємного сприйняття соціальними акторами по відношенню до конкретного предмету.

Отже, когнітивна соціологія, допомагає визначити цікаву традицію

теоретичного конструювання поєднання макро та мікро світоглядів аналізу мови, символів та значень. Не дивлячись на те, що цей науковий напрямок не набув загальної інституціоналізації, й не особливо популярний в науковому світі (аніж когнітивна психологія), він має вагоме значення в інтерпретації традиційних поглядів на мову та значення у соціальній взаємодії. На нашу думку — когнітивна соціологія потребує більш глибокого осмислення та ґрунтовного аналізу, задля розвитку соціальних наук у постмодерному світогляді. Адже на основі проведеного дослідження нами підтверджується основна гіпотеза когнітивної науки, що мисленнєві процеси можна трактувати як процеси оброблення та перетворення ментальних репрезентацій, що є своєрідною традицією аналізу.

Іншим вагомим напрямом аналізу мови виступає — соціолінгвістика, яка вивчає вплив суспільних явищ і процесів на виникнення, розвиток, соціальну й функціональну диференціацію та функціонування мов, а також зворотний вплив мови на соціум.

Об'єктом соціолінгвістики є мова в аспекті соціальної диференціації, а предметом — функціонування мови “в соціальному контексті”, тобто функціонування мови (мов) у структурі соціальних відношень і функцій суспільства.

Соціолінгвістика виникла на теренах мовознавства, соціології, соціальної психології й етнографії у другій половині ХХ ст.

На відміну від нелінгвістичної галузі соціології мови, спрямованої на пояснення соціальних і політичних явищ на підставі мовних фактів,

соціологія з'ясовує функціональну природу мови в суспільстві. Потреба виокремлення соціолінгвістики в системі мовознавчих дисциплін була зумовлена не лише внутрішніми чинниками узагальнення й систематизації аспектів зв'язку мови та суспільства, а й зовнішніми чинниками — передовсім процесом деколонізації та створенням численних незалежних держав, яким необхідно було вирішити нагальні питання статусу державної мови, її унормування та співвідношення з іншими мовами в межах незалежних держав.

Термін “соціолінгвістика” уведений у 1952 р. американським соціологом Х.Каррі. Офіційною датою виникнення цієї галузі вважають 1963 р., у який у США було сформовано Комітет із соціолінгвістики. У 70-ті роки курси з соціолінгвістики офіційно були включені до програм американських університетів.

Предтечею соціолінгвістики був соціологічний напрям у мовознавстві. У ньому мова розглядалася насамперед як засіб спілкування й діяльності людини в соціумі з огляду на суспільний статус і роль особистості; він еkleктично поєднував методологічно різноманітні ідеї філософії Просвітництва, психологічного напрямку мовознавства, марксистської філософії, філософії позитивізму, однак його завдання чітко були сфокусовані на соціальну природу мови, її комунікативну функцію, відношення мови й суспільства, мови й суспільно заангажованого індивіда.

Представники соціологічного напрямку мовознавства (Франція — А. Мейє, Ф. Брюно; Швейцарія — Ш. Баллі, А. Сеше; Великобрита-

нія — Дж. Фьорс; США — У. Уїтні, Е. Сепір, Б. Уорф; Чехії — В. Матезіус, Й. Вахек; СРСР — Л. Щерба, Л. Якубінський, Є. Поливанов, В. Жирмундський, Б. Ларін, М. Марр, Г. Винокур) досліджували місце й роль мови в суспільстві, функціональне розшарування мови, зв'язок мови й культури, функціонування мови в різних соціальних ситуаціях, зв'язок мови, суспільства й особистості; пояснювали причини мовних змін й еволюцію мов соціальними чинниками, зокрема, диференціацію мов — розселенням народів, уніфікацію — війнами, еволюцію мови — ускладненням соціальних відносин, звукові зміни — прагматичними потребами суспільства як зручністю мови.

Дослідники виокремлюють у сучасній соціолінгвістиці три течії:

1) перша орієнтована на соціологію (досліджує норми мовного вживання, мету вибору варіантів мови, диглосію, білінгвізм, теорію кодів звивино він різних соціальних детермінант),

2) друга спрямована на лінгвістику й вивчає неоднорідність мовної системи з огляду на соціальні параметри, а також зв'язок мовних змін із соціальними умовами;

3) третя має етнографічне і методологічне спрямування [9].

Головними векторами соціолінгвістичних досліджень залишаються проблеми мовної ситуації, мовного колективу, суспільних функцій мови, форм її існування в соціумі, соціальної диференціації мов залежно від різноманітності соціальних шарів (стратифікаційна) і соціальних ситуацій (ситуативна), двомовності, полі-

лінгвізму, мовної міксації, мовної політики, норми, мовного будівництва.

Виділяють такі соціолінгвістичні напрями:

1) макросоціолінгвістики, яка вивчає мовні ситуації у державах, регіонах, групах, аналізує мовні контакти та їхні наслідки, спостерігає мовні конфлікти й мовні зміни залежно від суспільних змін, досліджує соціальну диференціацію національних мов, двомовність, нормалізацію й кодифікацію мови, мовну політику й будівництво;

2) мікросоціолінгвістики, яка зосереджена на індивідуальному мовленні або мовленні мікрогруп, правилах і нормах його реалізації, на набутті комунікативної компетенції та її ефективному використанні, на відношенні індивідів до мови [10].

Отже, і в контексті розвитку соціолінгвістики ми знову можемо побачити традицію відокремлення макро та мікрорівнів дослідження, без згадування так званого мезорівня. Що підкреслює форму загального наукового теоретизування в сучасному соціологічному дискурсі. Адже в більшості випадків така бінарність викликана природою наукового пізнання, когнітивних методів дослідження, які виходять із традиції об'єктивістських та суб'єктивістських соціально-філософських напрямків. Номіналізм та реалізм будують традицію вивчення мови та значення як форми репрезентації мікро (індивідуального розвитку) та макро (колективного розвитку). На нашу думку, тільки синтез цих двох світоглядів й традицій може призвести до ґрунтовних змін традиційного аналізу у постмодерному науковому дискурсі.

Висновки і перспективи подальших досліджень. 1. Когнітивна соціологія та соціолінгвістика є елементами традиційного наукового аналізу мови та значень, смислів, які будуються на основі пізнання макро та мікрорівнів соціальної реальності. 2. Сучасні соціологічні інтерпретації мови в моделях та теоріях комунікаційної взаємодії виходять з ідеологій класичної та некласичної методології дослідження. Основою виступає позитивістський напрям дослідження, що говорить про складність фундаментального відображення комунікації в соціальних системах на глобальному постмодерному рівні — в їх традиційному розумінні. 3. Мова як соціальне явище традиційно пов'язано з мультипарадигмальною науковою системою пояснень її значень, які інтерпретуються через такі зв'язки в соціальній реальності як: мова та суспільство; мова та особистість; мова та культура; мова та етнос; мова — територіальні та соціальні діалекти; мова та війни; та інші. Що відображає певну “мовну ситуацію” — традицію наукового дослідження її форм та значень. 4. Вивчення традиційних поглядів на мову та значення дозволяє встановити, що особливо важливою в розумінні даних явищ — постає соціологічна рефлексія, яка дозволяє виокремити синергетичні моделі плюральних інтерпретацій. Що, своєю чергою, обґрунтовує загальні тенденції та традиції подальшого дослідження мови та значень.

Перспектива подальших досліджень визначається у корені традицій соціально-філософського теоретизування, який свідомо створює

всі умови для урізноманітнення моделей досліджень макро та мікро рівнів соціальної реальності. Що дозволяє знаходити безкінечні форми інтерпретацій та рефлексій щодо досліджуваного об'єкту та предмету. Важливими для розвитку наукової методології — постають дослідження мови та значень в інформаційному суспільстві в умовах швидкоплинних змін та поширення різноманітних форм масової комунікації, які продукуються інформаційно-комунікативними технологіями. Сучасна традиція має орієнтуватись на футурологічну основу дослідження мовних культурних кодів як в інформаційному просторі комунікації між індивідами, так і у вимірі соціальних взаємодій, викликаних розвитком глобалізації. На нашу думку, науковці дослідники мають прийти до консенсусу (про який зазначав Ю. Габермас у своїй теорії комунікативної дії) використання когнітивної соціології та соціолінгвістики, та реалізувати його у життя — сформувавши нові постмодерні традиції та моделі дослідження соціальної реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Шарков Ф. И. Коммуникология: основы теории коммуникации / Ф. И. Шарков. М.: Дашков и К, 2017. 488 с.
2. McQuail D. Mass Communication Theory: an Introduction / D. McQuail. London: SAGE, 1987. 632 p.
3. Grunig J. Public Relation Theory / J. Grunig. – N.Y., 1998. – P. 29–41.
4. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие / Ю. Хабермас. СПб.: Наука, 2001. 380 с.

5. Луман Н. Общество как социальная система / Н. Луман. М.: Логос, 2004. 232 с.
6. Коркюф Ф. Новые социологии / Ф. Коркюф; пер. с фр. Е. Д. Вознесенской, М. В. Федоровой; науч. ред. Н. А. Шматко. – М: Ин-т экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2002 г. 172 с.
7. Cicourel A.V. Notes on the Integration of Micro- and Macro-Levels of Analysis/ Eds. K. Knorr-Cetina, A. V. Cicourel // *Advances in Social Theory and Methodology. Towards an Integration of Micro- and Macro Sociologies*. – Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981. – P. 53.
8. Подьоло Ж. Социальный порядок: принципы социологического анализа / Ж. Подьоло // *Современная западная социология: классические традиции и поиски новой парадигмы*. М., 1990. С. 93–110.
9. Вахтин Н. Б. Социоллингвистика и социология языка: Учеб. пособие / Н. Б. Вахтин, Е. В. Головкин. СПб.: ИЦ “Гуманитарная академия”; Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. 336 с.
10. Чурилина Л. Н. Актуальные проблемы современной лингвистики: Учеб. пособие / Л. Н. Чурилина. М., 2009. С. 107–135, 307–342.
2. McQuail D. *Mass Communication Theory: an Introduction* / D. McQuail. – London: SAGE, 1987. – 632 p.
3. Grunig J. *Public Relation Theory* / J. Grunig. – N.Y., 1998. – P. 29–41.
4. Habermas Yu. (2001). *Moralnoe soznanie i kommunikativnoe deystvie* [Moral Consciousness and Communicative Action]. SPb.: “Nauka” [in Russian].
5. Luman N. (2004). *Obschestvo kak sotsialnaya sistema* [Society as a social system]. Moscow: Logos [in Russian].
6. Korkyuf F. (2002) *Novyye sotsiologii* [New sociology]. St. Petersburg: Aletheia [in Russian].
7. Cicourel A. V. Notes on the Integration of Micro- and Macro-Levels of Analysis/ A. V. Cicourel, Eds. K. Knorr-Cetina // *Advances in Social Theory and Methodology. Towards an Integration of Micro- and Macro Sociologies*. Boston: Routledge and Kegan Paul, 1981. P. 53.
8. Podolo Zh. (1990) *Sotsialnyiy poriadok: printsipyi sotsiologicheskogo analiza* [Social order: principles of sociological analysis]. Moscow [in Russian].
9. Vahtin N. B. (2004). *Sotsiolingvistika i sotsiologiya yazyika: Uchebnoe posobie* [Sociolinguistics and the Sociology of Language: Training manual]. St. Petersburg: IC “Humanitarian Academy” [in Russian].
10. Churilina L. N. (2009) *Aktualnyie problemyi sovremennoy lingvistiki: Uchebnoe posobie* [Actual problems of modern linguistics: training manual]. Moscow [in Russian].

REFERENCES

1. Sharkov, F.I. (2017). *Kommunikologiya: osnovyi teorii kommunikatsii* [Communicology: the basics of communication theory]. Moscow: Dashkov and Co [in Russian].
10. Churilina L. N. (2009) *Aktualnyie problemyi sovremennoy lingvistiki: Uchebnoe posobie* [Actual problems of modern linguistics: training manual]. Moscow [in Russian].

Умови публікації у збірнику “ПУБЛІЧНЕ УРЯДУВАННЯ”

З метою перевірки дотримання вимог до оформлення наукової статті Міністерства освіти і науки України та науково-метричної бази даних “Scopus” вона, в обов’язковому порядку, проходить процедуру попереднього розгляду, яка включає: процедури внутрішнього, зовнішнього експертного рецензувань та перевірку на дотримання правил видавничої етики.

Стаття, Заява, Відомості про автора(ів), фото та квитанція про оплату за переклад статті на англійську мову надсилаються на e-mail адресу: irina_pravo@ukr.net. Зразки Заяви та Відомостей про автора(ів) можна завантажити за посиланнями: Заява, Відомості.

З метою включення збірника “Публічне урядування” до таких авторитетних світових наукометричних, бібліографічних та реферативних баз, як SciVerse Scopus та Web of Science, збірник видається двома мовами (оригіналом, англійською). У друкованому варіанті — англійською мовою, в електронному — українською мовою (розміщується на сайті громадської наукової організації “Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління” <http://vadnd.org.ua/ua/collection/>). За умови подання статті до збірника двома мовами — публікація статті безкоштовна, а у разі відсутності англійського перекладу — коштуватиме автору 85 грн за 2000 знаків з метою її професійного перекладу на англійську мову. Редакція залишає за собою право редагування статей. Сума та реквізити за оплату перекладу статті на англійську мову будуть надіслані автору(ам) тільки після того, коли стаття буде відредагована редакцією збірника.

Обов’язковою умовою для публікації статті у збірнику є зазначення кожним автором у Відомостях про авторів персональних номерів у системі ORCID (<https://orcid.org/register>) та Web of Science Reseracher ID (<http://www.researcherid.com/SelfRegistration.action>).

Назва файла з електронною версією статті має обов’язково містити прізвище та ім’я автора. Стаття друкується з фотокарткою автора, яку необхідно надіслати до редакції окремим файлом в електронному вигляді (у форматі зображення .jpg) гарної якості, можна неформальну (бажано документальне або в офісі), обсягом не менш як 800 Кб, розміром 10×12 см.

Пріоритет надається публікаціям іноземних авторів та публікаціям англійською мовою.

Вимоги до наукової статті та її оформлення:

стаття має бути написана на актуальну тему, містити результати глибокого наукового дослідження та обґрунтування отриманих наукових результатів відповідно до мети статті.

Структура наукової статті (згідно з вимогами ВАКу):

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Times New Roman, 14 пт., курсив);
- порожній рядок (Times New Roman, 14 пт.);
- ПІБ автора (співавторів, не більше трьох), науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, адреса місця роботи із зазначенням поштового індексу, e-mail автора, контактний телефон, по ширині, мовою статті (Times New Roman, 14 пт.);
- ORCID у нижньому правому кутку листа (Times New Roman, 14 пт., курсив);
- порожній рядок (Times New Roman, 14 пт.);
- назва статті — великими літерами, по центру, мовою статті (Times New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
- порожній рядок (Times New Roman, 14 пт.);
- анотація структурована (1800–2000 знаків) мовою статті (Times New Roman, 14 пт.);
- порожній рядок (Times New Roman, 14 пт.);
- ключові слова (3–10 слів) мовою статті (Times New Roman, 14 пт.).

Зазначена інформація подається окремими блоками українською, російською та англійською мовами перед статтею:

- порожній рядок (Times New Roman, 14 пт., жирний);
- постановка проблеми (Times New Roman, 14 пт., жирний);
- аналіз останніх досліджень та публікацій (Times New Roman, 14 пт., жирний);
- формулювання цілей (мети) статті (Times New Roman, 14 пт., жирний);
- виклад основного матеріалу (Times New Roman, 14 пт., жирний);
- висновки і перспективи подальших досліджень (Times New Roman, 14 пт., жирний);
- список використаних джерел (Times New Roman, 14 пт., жирний).

Оформлення наукової статті:

- усі статистичні дані мають бути підкріплені посиланнями на джерела;
- усі цитати мають закінчуватися посиланнями на джерела;
- посилання на підручники та науково-популярну літературу є небажаними;
- посилання на власні публікації є небажаними і допускаються лише в разі нагальної потреби;
- посилання на наш журнал “із ввічливості” є також небажаними та не прискорюють процес прийняття статті у друк у жодному разі;
- вторинне цитування не дозволяється! Якщо Ви цитуєте Ф. Котлера, то посилання має бути саме на нього, а не на автора, який читав Котлера;
- у формулах використовуються тільки загальноприйняті символи;
- у формулах — лише найрозповсюдженіші символи зі стандартного набору;
- таблиці мають бути пронумеровані, кожна повинна мати назву;
- у тексті загальноприйняті і ті, що часто зустрічаються, терміни слід подавати аббревіатурою (перший раз обов’язково розшифрувати);
- усі рисунки та графіки мають бути пронумеровані та мати назву;
- формат А4, гарнітура “Times New Roman”, кегель № 14, міжрядковий інтервал 1,5; параметри сторінки (береги) — 2 см з усіх боків;
- мінімальний розмір статті — 8 тис. друкованих знаків з пробілами, максимальний — 34 тис. (оптимальний розмір статті — 20–24 тис. друкованих знаків);
- при побудові графіків майте на увазі, що журнал є чорно-білим.

Оформлення списку літератури:

1. Літературні джерела, що цитуються, мають бути пронумеровані відповідно до порядку звертання до них у тексті. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: “... відомо з [4] ...” або “... розглянуто у [4, с. 203] ...”.

2. Список літератури наводиться наприкінці статті відповідно до порядку звернення по тексту на мові оригіналу та згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”.

3. Список літератури англійською мовою має бути оформлений за міжнародним бібліографічним стандартом АРА (<http://www.bibme.org/citation-guide/apa/>). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках. За необхідності можливе надання послуги з оформлення списку літератури англійською мовою. Вартість послуги — 8 грн за 1 джерело.

Стаття приймається на розгляд та передається на внутрішню рецензію тільки за наявності повного пакета документів та повних авторських даних. Редакція лишає за собою право на незначне редагування та скорочення, зберігаючи при тому головні висновки та авторську стилістику. Позиція редакції може не співпадати з думкою індивідуального автора, висловленою у статті. Усі статті розміщуються на платній основі. Середній час очікування публікації (від дня подачі до дня публікації) — в середньому 3–6 місяців (залежно від сезонного навантаження). Статті авторів, які мають заборгованість, приймаються лише після погашення заборгованості.

Наукове видання

ПУБЛІЧНЕ УРЯДУВАННЯ

№ 1 (21) — січень 2020

Підп. до друку 24.01.20. Формат 70×100¹/₁₆.
Ум. друк. арк. 27,08. Обл.-вид. арк. 21,6.
Наклад 300 пр.